

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX)XVII vol 59.

Број 1/2019

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 1 / 2019 Год. (XXX) XVII vol. 59 стр. 1-294.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Констатинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ 1968.

- Љубиша Митровић, Алекса Поповић*
ИСТОРИЈСКИ И СОЦИЈАЛНО-СТРУКТУРНИ
АСПЕКТИ СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ '68 И УЛОГА
ПРОЗЕЛИТСКЕ ЛЕВИЦЕ.....11-21
- Весна Станковић Пејновић*
КУЛТУРАЛНА АНАЛИЗА ЕКОНОМСКЕ
ПОЛИТИКЕ И ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА
КАО РЕФЛЕКСИЈА НА ДОГАЂАЈЕ ИЗ
1968.....23-39
- Драгомир Боњић*
ИСТОРИЈСКА ВЕРТИКАЛА УТИЦАЈА ЛЕВИЦЕ –
СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ ПРЕ 1968.
И „ЦРВЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ“ ПРЕ „УНИВЕРЗИТЕТА
КАРЛ МАРКС“41-56

ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И ОДНОСИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

- Владе Симовић, Велизар Антић*
УТИЦАЈ РЕЛИГИЈЕ НА НАСТАНАК И РАЗВОЈ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У БОСНИ
И ХЕРЦЕГОВИНИ.....59-76
- Владан Станковић*
ОПШТИ ИЗБОРИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 2018. И
РЕПУБЛИКА СРПСКА – ДАЉЕ ПЕРСПЕКТИВЕ.....77-93

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

- Зоран Милошевић*
РУСИЈА, УКРАЈИНА И НОВА ХАЗАРИЈА:
ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ.....97-127
- Никола Младеновић*
ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ
И ПРОСТОРНА КОНВЕРГЕНЦИЈА:
ТЕОРИЈА И СЛУЧАЈ СРБИЈЕ.....129-152

Љупка Катана
НАСИЛНИ ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ: МОБИНГ
(РАЗМАТРАЊА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ
ОД 2012-2018. ГОДИНЕ).....153-169

Ивица Младеновић
СОЦИЈАЛИЗАМ ПРОТИВ КОМУНИЗМА
У РАДУ ЕМИЛА ДИРКЕМА.....171-187

РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА, СОЦИЈАЛНЕ И ПРАВНО- ЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ

Татјана Јованић
НАЧЕЛО ПАРТНЕРСТВА КАО ИЗАЗОВ РЕГИОНАЛНЕ
ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ.....191-209

Горана Ђорић
ВАЖНОСТ ПОСЛА ЗА ПРИПАДНИКЕ ДРУШТВЕНИХ
КЛАСА У СРБИЈИ Анализа података WVS 1996-2005 и
EVS 2008.....211-238

Саша Перишић, Данијела Деспотовић
ДИСКРИМИНАЦИЈА И ОДГОВОРНОСТ ПОСЛОДАВЦА
ЗА ШТЕТУ КОЈУ ПРОУЗРОКУЈЕ
ЗАПОСЛЕНОМ.....239-254

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

Бранко Надовеза
СТЕВАН РАДОСАВЉЕВИЋ - БДИН
О СРПСКО ЦРНОГОРСКИМ ОДНОСИМА.....257-269

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

Илија Петровић
О ЖИВОТУ И ДЕЛУ
ДР ИГЊАТА ПАВЛАСА (1886-1942).....273-295

CONTENTS

PHENOMENOLOGY OF THE 1968. STUDENT REBELLION

Ljubiša Mitrović, Aleksa Popović

HISTORICAL AND SOCIAL-STRUCTURAL ASPECTS OF
THE '68 STUDENT REBELLION AND THE ROLE OF THE
PROSELYTIZING LEFT.....11-21

Vesna Stanković Pejnović

CULTURAL ANALYSIS OF ECONOMIC POLITICS AND
SOCIAL RELATIONS AS A REFLECTION
ON 1968 EVENTS.....23-39

Dragomir Bondžić

HISTORICAL VERTICAL OF THE LEFT INFLUENCE –
STUDENT'S DEMONSTRATIONS BEFORE 1968 AND
“RED UNIVERSITY” BEFORE “KARL MARX
UNIVERSITY”.....41-56

POLITICAL PROCESSES AND RELATIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND REPUBLIC OF SRPSKA

Vlade Simović, Velizar Antić

THE INFLUENCE OF RELIGION ON THE EVENT AND
DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA.....59-76

Vladan Stanković

GENERAL ELECTIONS IN BOSNIA-HERZEGOVINA 2018
AND REPUBLIC OF SRPSKA – FURTHER
TENDENCIES.....77-93

ESSAYS AND STUDIES

Zoran Milošević

RUSSIA, UKRAINE AND NEW KHAZARIA:
GEOPOLITICAL ASPECT.....97-127

<i>Nikola Mladenović</i>	POLITICAL PARTIES AND SPATIAL CONVERGENCE: THEORY AND THE CASE OF SERBIA.....	129-152
<i>Ljupka Katana</i>	VIOLENT COMMUNICATION FORMS: MOBING (INTRODUCTORY CONSIDERATIONS).....	153-169
<i>Ivica Mladenović</i>	SOCIALISM VERSUS COMMUNISM IN EMILE DURKHEIM'S WORK.....	171-187

REGIONAL POLITICS, SOCIAL AND LEGAL-ECONOMIC TOPICS

<i>Tatjana Jovanić</i>	THE PARTNERSHIP PRINCIPLE AS A CHALLENGE FOR SERBIAN REGIONAL POLICY.....	191-209
<i>Gorana Đorić</i>	VALUE OF PAID WORK AMONG SOCIAL CLASSES IN SERBIA Analysis of WVS/EVS data 1996 – 2008.....	211-238
<i>Saša Perišić, Danijela Despotović</i>	DISCRIMINATION AND RESPONSIBILITY OF THE EMPLOYER FOR THE DAMAGE HE INFLECTS ON HIS EMPLOYEE.....	239-254

FROM THE HISTORY OF POLITICAL THOUGHT

<i>Branko Nadoveza</i>	STEVAN RADOSAVLJEVIĆ - BDIN ON SERBIAN-MONTENEGRIN RELATIONS.....	257-269
------------------------	--	---------

REVIEWS, POLEMICS

<i>Ilija Petrović</i>	ON THE LIFE AND WORK OF DR IGNJAT PAVLAS (1886-1942).....	273-295
-----------------------	--	---------

Уводник

Тема првог овогодишњег броја Политичке ревије је студентска побуна 1968, на Београдском универзитету и шире у европским метрополама, као и њене последице на политички и укупан друштвени живот у СФРЈ у последњим деценијама српског и југословенског друштва и државе. Тему чине три веома садржајна и интересантна чланка (Јб. Митровић, А. Поповић; В. Станковић Пејновић и Д. Бонцић), који старије читаоце подсећају на не тако давну политичку прошлост, а млађе упознају са снагом идеолошке државе и спорим и тегобним политичким и друштвеним променама.

Друга рубрика – Политички процеси и односи у БиХ и Републици Српској- такође садржи веома квалитетне и занимљиве радове наших сарадника: први расправља на тему утицаја религије на формирање националних идентитета и националних странака (Симовић-Антић), а други се бави општим изборима у БиХ и РС, њиховом анализом и перспективама опстанка и функционисања заједничке државе или њене дисолуције (В. Станковић).

У рубрици Огледи и студије поред веома успелог геополитичког аспекта разматрања идеје Русије, Украјине и Нове Хазарије, новог ентитета на руском етноисторијском простору (З. Милошевић), подстицајан је и интересантан рад о политичким странкама у Србији (Н. Младеновић), као и друга два рада из ове рубрике.

Исто тако, као веома успеле треба поменути и чланак из рубрике о партнерству и регионалној политици, као и на радове који се односе на социјалну и правно-економску тематику.

Као и у претходном периоду, и у овом броју имамо рад из политичке историје, тј. из историје политичке мисли. Реч је о чланку који се односи на разумевање српско-црногорских односа на прелому 19. и 20. века - С. Р. – Бдина (Б. Надовеза).

Све у свему редакција Политичке ревије са задовољством представља овај број нашег реномираног часописа, и позива вас да не заборављате да пишете за рубрику Осврти и прикази, у којој и овог пута имамо веома садржајан и занимљив прилог.

Радове за следећи број Политичке ревије треба да пошаљете до 1. маја, на следећу адресу: rg@ips.ac.rs.

Др Момчило Суботић, научни саветник

ФЕНОМЕНОЛОГИЈА СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ 1968.

11

Љубиша Митровић, Алекса Поповић
ИСТОРИЈСКИ И СОЦИЈАЛНО-СТРУКТУРНИ АСПЕКТИ
СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ '68 И УЛОГА ПРОЗЕЛИТСКЕ
ЛЕВИЦЕ

23

Весна Станковић Пејновић
КУЛТУРАЛНА АНАЛИЗА ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ
И ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА КАО РЕФЛЕКСИЈА НА
ДОГАЂАЈЕ ИЗ 1968.

41

Драгомир Бонџић
ИСТОРИЈСКА ВЕРТИКАЛА УТИЦАЈА ЛЕВИЦЕ –
СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ ПРЕ 1968. И „ЦРВЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ“ ПРЕ „УНИВЕРЗИТЕТА КАРЛ МАРКС“

УДК 371.899“1968“:316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.1>

Оригинални научни рад

Љубиша Митровић¹

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Алекса Поповић²

Центар за балканске студије, Ниш

ИСТОРИЈСКИ И СОЦИЈАЛНО-СТРУКТУРНИ АСПЕКТИ СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ `68 И УЛОГА ПРОЗЕЛИТСКЕ ЛЕВИЦЕ

Сажетак

У раду аутори разматрају историјске, социо-структурне и културне аспекте настанка студентске побуне 1968, као и њене последице у светским и националним оквирима. Побуна `68, имала је више узрока: економске, друштвене, политичке, али је у свим земљама решавана на политички начин, док су остала питања решавана секундарно, што је довело до неуспеха побуне, уз опстанак њених узрока. Аутори, потом, указују како је номенклатурна политократија Истока и Запада направила стратешки компромис и пацификовала овај „јуриш на небо“ револуције младих, интегришући део вођства у своје редове; те како је прозелитска псеудолевица исцрпљивала своје снаге „дугим маршом кроз институције“ (Режис Дебре). Рад се завршава пледоајом за теоријску проблематизацију могућности изградње алтернативне левице и њеног савезништва са актерима грађанског друштва у борби за посткапиталистичко друштво.

Кључне речи: студентска побуна `68, криза капитализма, криза монопартијског социјализма, традиционална левица, нова левица, постакапиталистичка алтернатива.

1 Професор емеритус.

2 Сарадник Центра за балканске студије.

1. О НЕКИМ СТРУКТУРНИМ АСПЕКТИМА СТУДЕНТСКЕ ПОБУНЕ `68 И „ИЗДАЈИ РЕВОЛУЦИЈЕ“

Лукавство историјског ума често се игра се са људима и народима. Историја се појављује час у форми трагедије, а час у облику фарсе, како истиче Маркс. У њеном огледалу: „*све што је стварно није умно, све што је умно није стварно*“ (Хегел). Побуна 1968. десила се у центру капиталистичког система и ширила међу универзитетском омладином у свету, под паролом: „*Будимо реални, захтевајмо немогуће!*“.

Почевши од 50-тих година XX века, јављали су се спорадични протести у Европи и свету, превасходно подстакнути економским, егзистенцијалним разлозима. Међутим, структуралне разлике побуњеничких и револуционарних покрета разликовале су се у различитим деловима света.³ У Европи је првенствени разлог био друштвени – у источној против круте бирократизације болшевичких режима, а у западној против губљења функција социјалне државе, те за успостављање друштвених слобода. У афричким земљама, сукоби су имали превасходно национално-ослободилачки карактер. Социјализам је био више спољна форма, као супротност владајућем систему метрополе, него што је био истинска идеологија држава насталих деколонијализацијом. У Латинској Америци, протести су имали првенствено социјално-економски карактер, док су преврати у Турској и Грчкој током 60-тих и 70-тих година, па и касније, првенствено покренути политичким разлозима.⁴

Новостасала генерација образованих младих људи, рођена током или непосредно после Другог светског рата, била је покренута филозофијом „нове левице“ коју је дефинисао Маркузе. Он је у студентима и интелигенцији видео носиоце револуционарне политичке свести, јер се нису интегрисали у владајући систем. Они су самостални – односно, револуционарни субјект *sui generis*.⁵

Демонстрације у Београду биле су део таласа побуна у Европи. Свака од појединачних побуна имала је своје дубинске узроке и свој непосредни повод. Иако је привредни раст Југославије 50-тих и 60-тих година био око 10%, извозне могућности биле су ограничене.

3 Разуме се да форма оваквог рада не дозвољава да се о ваком покрету у овом периоду (чак и само 1968. године), пружи потпуна анализа, те смо се на овом месту задржали на њиховим основним обележјима.

4 Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, CLIО, Београд, 1999, 423-433.

5 Srđan Cvetković, Dragomir Bondžić, „Oblici studentskog otpora komunističkom režimu u Srbiji 1945-1990“, *Istorija 20. veka*, 1/2017, 132.

Производи су били скупи, а недовољно квалитетни.⁶ Привредна реформа 1964/5 није дала очекиване резултате. Велики број незапослених отишао је у иностранство, смањујући незапосленост у земљи. Уместо рационалног приступа тржишту, прихваћен је идеологизован и економски неоправдан приступ самоуправљању, чиме је, на изванредан начин, самоуправљање злоупотребљено зарад ојачања власти врха СКЈ.⁷

Побуна '68 је само највидљивији део низа демонстрација од средине 60-тих до средине 70-тих године. Први већи сукоб између студената и милиције у Југославији збио се 23. децембра 1966. године испред Амбасаде САД и Америчког културног центра. Сви европски покрети у ово време, подстакнути су, наиме, антиратним покретом у САД, одакле и велико присуство америчких идеолошких матрица и симбола. СКЈ је осуђивао Вијетнамски рат, али је истовремено развијана међудржавна сарадња СФРЈ и САД.⁸

Сукоб 2. јуна 1968. године, почео је наизглед безазлено – протестом студената што је предност за улаз у салу Радничког универзитета на Новом Београду давана бригадирима, те су студенти остајали напољу, приликом одржавања манифестација „Караван пријатељства '68“ и „Микрофон је ваш“. Протести су до јутра 3. јуна прерасли у протесте против лоших услова у Студентском граду и захтеве за учешће студената у самоуправљању на Универзитету. Студенте су подржали поједини професори, књижевници, глумци и др. Из Студентског града су се демонстрације пренеле на факултете. Издат је *Проглас студентима и грађанима Београда* и *Резолуција студентских демонстрација*, који су обухватили теме социјалне неједнакости, незапослености, бирократизације друштва и положаја универзитета у друштву. Ови захтеви су управо ишли наруку врховима власти. Уместо рационалног објашњења и економских мера, за незапосленост је решење нађено у даљој емиграцији и бирократизацији. Студентски захтеви су превазилазили оквире студентске побуне (пуштање свих⁹ ухапшених, смена

6 Данијел Кнежевић, „Политичке последице економских реформи 60-тих година у СФРЈ. Од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије (1961-1971)“, *Токови историје*, 2/2017, 11-36.

7 Узрок побуни треба тражити и у неразумевању новог времена. Током 60-тих година је у Југославији присутна и „задржана“ смена генерација. Dino Mujadžević, „Stavovi Vladimira Bakarića o centraističkoj opoziciji (1966-1969)“, *Токви историје*, 2/2012, 40-63; Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији* (1941-1980), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2011, 256-261, 281.

8 Борис Канцлајтер, *1968 у Југославији – тема која чека истраживање*, Цензура, Нови Сад, 2009, 38-40; Radina Vučetić, *Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism*, *Токови историје* 2/2013, 165-180.

9 Без обзира на доказни поступак – прим. А.П.

шефа београдске полиције Николе Бугарчића, увођење категорије минималног личног дохотка).¹⁰

Ваља истаћи да су студентске побуне у Београду имале друштвени, док су касније побуне на Косову и Метохији, где су већину демонстраната чинили, такође, студенти, имале националистички и сепаратистички карактер, као и каснији догађаји у СР Хрватској и СР Словенији.¹¹

Неуспех студентске побуне да прерасте у револуционарни процес довео је, са једне стране, до јачања снага конзервације у светском систему и на Западу и на Истоку; до потискивања марксизма као идеологије и његове замене другим облицима контракултуре, као критике стања у друштву; до интегрисања левице у капиталистички поредак и сеобу левичарских покрета ка периферији – Латинској Америци, али и до стабилизације капитализма и тешког социјализма – било у форми експанзије светске моћи мега-капитала или тоталитарне владавине црвене/номенклатурне буржоазије.¹² Историјску улогу коју је покушала да изнесе Југославија, тј. да споји социјалистичку економску теорију и тржишну економију, у другој половини XX века, одиграла је – Кина.

Снаге капитализма прешле су на нову стратегију/*доктрину шока* у лику неолибералног тржишног фундаментализма и монетаристичке политике, док се на Истоку систем даље бирократизовао, затварао, не дајући одговор на оновремене изазове и реформске развојне потребе друштва. Унутрашње противуречности почеле су се решавати репресијом и интервенционизмом, ширењем идеологије ограниченог суверенитета. Тако су унутрашње противречности социјализма, као и трка у наоружавању и идеолошки хладни рат даље исцрпљивали привреду социјалистичких земаља. То је, даље, изазвало и ширило системску кризу: пад продуктивности, јачање дужничког ропства, незапослености, неједнакости, појава прекобројних генерација, бирократизација и слом социјалне државе, штрајкови, побуне, појаве

10 *Jun-Lipanj 1968 – Dokumenti*, gl. i odg. ur. Gajo Petrović, Rudi Supek, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1969, 55-57, 61-63.

11 Ђоко Трипковић, „Извештај о албанској политици и пропаганди према Косову и Метохији 60-их година 20. века“, *Токови историје*, 2/2013, 283-301; Srđan Cvetković i Dragomir Bondžić, isto, 134-136.

12 „Црвени универзитет Карл Маркс“ у Београду представљао је последњи „јуриш на небо“ у трагању за аутентичном утопијом социјализма са људским ликом/усправног хода. (прим. Љ. М.). Видети и расправе: Љубиша Митровић, *Нова буржоазија и њена елита у друштву периферног капитализма, Национални интерес*, Београд, 2010, 3, 249-270; Исти, „Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферног капитализма“, *Теме*, Ниш, 2010, 34, 2, 677-699.

пољске „Солидарности“...¹³

Са имплозијом социјализма (1989), потиснута је левица, инструментализована/интегрисана у постојећи капиталистички поредак. Опстали су прозелитски делови компрадорске левце, која је инструментализована и била у служби капиталистичких реформи постсоцијалистичког друштва. Показаће се да је Гиденсов „*Трећи пут*“ само идеолошки легитимисао пут инструментализације и интеграције левце у нови светски поредак.¹⁴

2. ПОСЛЕДИЦЕ „ДУГОГ МАРША КРОЗ ИНСТИТУЦИЈЕ“ И ИНТЕГРИСАЊЕ ПРОЗЕЛИТСКЕ ЛЕВИЦЕ У КАПИТАЛО-ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ¹⁵

Историјско-социолошка анализа показала би да нарасле противуречности у глобалном систему 1968. године, левица није капиталисала. Није успела да, на савезу побуне егзистенцијалне левце (сиротиње, радништва и осталих експрописаних група „*трећег сталеза*“) и побуњеног света младих *homo academicuss*-а, направи револуционарни пробој из обруча капитализма и монопартијског социјализма. Тако су управљачки слојеви и на Западу и на Истоку, својом прећутном погодбом/компромисом између жутих политобирократа и црвене номенклатурне буржоазије/бирократизованих псеудокомуниста, успели да изливену реку социјалног незадовољства врате у корито институционалног система, интегришући је у владајући поредак. Тиме је, на неизвесно време, одложена могућност револуционарног преображаја друштва.

На том раскршћу, *студентска побуна '68* представљала је нови покушај „јуриша на небо“ младих, који су својим сензибилитетом реаговали на нарасле социјалне разлике и класне неједнакости, као и на друге видове репресије, мобилишући студенте и анимирајући снаге потиснутог цивилног друштва на политичку акцију. Снаге капитализма и бирократске контракласе, успеле су да, кроз контролу медија и употребу репресивних механизма, остваре контролу; да поделе, разбију и увуку у систем врхова тог покрета, стварајући од студентске аристократије будућу елиту политичких партија у Европи и свету. Тако су неки истакнути црвени студентски лидери из '68, доживели прозелитско политичко проверавање у жуте европејске

13 Љубиша Митровић, „Неолиберализам, демонтажа социјалне државе и обнова социјалног питања и њихов утицај на локалну заједницу“, *Локална самоуправа*, Ниш, 2010, 1, 114-121.

14 Љубиша Митровић, *Ослобађање Прометеја. Левица и посткапиталистичка алтернатива (Пледаје за алтернативну левицу и транзицију транзиције)*, Прометеј, Нови Сад, 2016.

15 Други део рада у потпуности је саставио проф. др Љубиша Митровић.

политиканте и будуће „сиве вукове“ у настајућем неолибералном светском поретку.¹⁶

Студентска побуна`68, појавно је представљала својеврсну реакцију на кризу изазвану противуречностима капиталистичког поретка и бирократску антирареволуцију црвене буржоазије која је, иза леђа радничке класе и младе генерације, направила погодбу са снагама светске контрареволуције. Отуда, покрет младих `68 и врхунац кризе није капиталистичка левица. Компромисом црвене буржоазије и представника светског мега-капитала, покрет који је истински био леви, радикално-еманципаторски, био је угушен. *Имануел Волерстин* је у свом делу *Геополитика и геокултура* дао дијагнозу и оцену тих догађаја. Он пише о врхунцу кризе и издаји револуције.¹⁷

Шездесетих година XX века, док је у западној Европи изграђивана социјална држава са институцијама партиципативне демократије, амерички корпоративни капитализам експанзивно је тежио неоколонијализму у свету, упоредо водећи Хладни рат¹⁸ комбинован са регионалним, локалним ратним интервенцијама/походима. Јер спољна политика САД, како истиче *Ноам Чомски*, јесте ратна. Најпре, *феномен беби-бум* послератних генерација, онда и раст студентске популације на универзитетима и стварање интелектуалног пролетаријата, као и успон актера научно-технолошке револуције довели су до изазова глобалне/планетарне револуције. Традиционална левица није на ово реаговала – остала је gluva за нове изазове. *Традиционална левица* као да је исцрпла своју еманципаторску мобилизаторску снагу и нашла се заробљена у бирократском једнопартијском систему, који је почео све интензивније да трули, отварајући се према снагама тихе, пузајуће антиреволуције. Различите реформе отварале су простор за успон снага капиталодноса и маргинализацију радничке класе. На политичкој сцени,

16 Опширније видети у: Vukašin Pavlović, *Društveni pokreti i promene*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2003; Alain Touraine, *Le comunisme utopique – le mouvement de mai 1968*,

17 Црвена буржоазија и „фотљероси“, уложили су све снаге да не дозволе савез студената и радника и успели су да пацификују побуну. Од тада су у глобалним оквирима настале погубне промене и правци затварања социјалног система, његова даља бирократизација и настајања неолибералног суровог капитализма. Двадесет година касније, дошло је до урушавања/имплозије социјализма и неоконзервативне рестаурације капитализма катастрофе. (прим. Љ.М.). Опширније видети у: Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji. Beogradski jun 1968*, Službeni glasnik, Beograd, 2008; Immanuel, Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture. Essays on the Changing World-System*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991; Ljubiša, Mitrović, *Društvene promene i akteri. Sociološki ogledi i rasprave o savremenoj levici*, Pravni fakultet, Niš, 1999.

18 О Хладном рату опширније у: Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, Clío, Beograd, 2003.

јачале су либерално-демократске и снаге парламентарног пута борбе за друштвене промене.

У социјалистичком покрету, такође, настала је диференцијација на остатке традиционалног партијског бољшевичког модела, еврокомунистичке струје и социјалдемократе. У европском покрету, отворена је дебата о кризи марксистичке и традиционалне левице; о потреби преиспитивања програма и стратегије деловања у савремености. У овом контексту, развила се *дебата о односу марксизма, лењинизма и стаљинизма*; о значају идеје самоуправљања и антагонистичке партиципативне демократије за даљи социјалистички развој друштва; о социјализму, несврстаности и борби за мир у свету; о односу левице и настајућих нових друштвених покрета као актера. У ове дебате укључени су водећи марксисти и неомарксисти, филозофи и социолози тог времена: Лефевр, Маркузе, Фром, Блох, Шаф, Косик, Хабермас... Док су једни преиспитивали аутентичне вредности Марксове филозофије, питање континуитета између његових раних и зрелих радова; други су се бавили проблемима односа социјализма и демократије, девијацијама у социјализму, као и новим друштвеним покретима као актерима или особеностима еврокомунистичког пута у социјализам.

На путу ових трагања настале су и Гиденсове студије о тзв. „трећем путу“ у борби за социјализам, којим ће се легитимисати и инаугурисати нова социјалдемократија као модел деловања који ће у пракси довести до аристократизације делова радничког и социјалистичког покрета и њихове интеграције у нови светски поредак. Лидери тог пута били су Тони Блер, Герхард Шредер, Бил Клинтон, Јошка Фишер... На том фону, настала је американизација левице у свету, њено подређивање интересу снага капитал-односа и одвајање од интереса (старе и нове радничке класе) света рада; као и њен „дуги марш“ кроз институције. Као резултат деловања такве опортунистичке прозелитске левице, напуштен је фронт класне борбе левих партија, које су прешле на политику заштите својих партикуларних партократских интереса. Радни слојеви су изгубили свог политичког предводника у савременим борбама између снага рада и капитала.

Успон неолиберализма као идеолошког покрета од 1980. године, довео је до нове светске експанзије капитала и глобализације његове моћи, до деструкције социјалне државе, енормног јачања експлоатације и прекаријата. На том фону, настали су и нови облици геостратешких и геополитичких борби: од пада Берлинског зида – имплозије социјализма, успона новог светског поретка, ширења

НАТО и његове империјалне интервенционистичке улоге широм света.¹⁹

У овом контексту, настали су и нови односи у глобалном систему између земаља светског центра, полупериферије и периферије. *Неолиберализам*, као „доктрина шока – капитализам катастрофе“, као идеологија тржишног фундаментализма/бандитизма, монетаристичке политике и зависне модернизације, наметнут је постсоцијалистичким земљама и земљама у развоју. На овој стратегији зависне модернизације без социјалне одговорности, разорене су тековине социјалистичке модернизације, остварена је деиндустријализација ових земаља, утрт пут рестаурацији капитализма периферије и енормној експлоатацији. Све то не само да блокира развој ових друштава, већ их и враћа на поље социјалног регреса, рестаурације капитализма, уводећи их у дужничко ропство, енормно производећи социјалну беду, класне неједнакости и бројне облике сукоба.²⁰

Данашњи живот одвија се у сенци социолошког парадокса. Наиме, у пракси су на делу процеси рестаурације капитализма и обнове социјалног питања, јачања класне неједнакости и нарастање незадовољства тзв. егзистенцијалне левике, док се, у исто време, бележи суноврат политичке левике, која је постала „тројански коњ“ снага капитал-односа и настајуће компрадорске бутжоације.

Отуда је време за отрежњење и нова преиспитивања; за *прометејско буђење левике* и „новог трећег сталеза“ – традиционалне и нове радничке класе, интернет генерације и свих губитника транзиције, маргинализованих слојева и група у борби за антикапиталистички друштвени преображај, тј. посткапиталистичку алтернативу.

19 На таласу експанзије неолиберализма и рестаурације капитално-парламентаризма у постсоцијалистичким друштвима, већина бивших комунистичких партија преименована је у социјалистичке, социјалдемократске или либералнодемократске. Заједнички именитељ ове њихове прозелитске трансформације је бег од радништва и окретање леђа њиховој борби за социјализам. Оне су постале компрадорске партије у служби остваривања капиталистичких реформи и суштински немају никакве везе са класно-еманципаторским циљевима борбе модерног света рада, нити са истинском борбом за националне интересе. Овакве партије и њихови лидери данас паразитски живе на таласу процеса рестаурације, постајући интегрални део популистичких и конзервативних снага. Без обзира на медијску пропаганду и положај у коалиционим владама, овакве партије немају прогресивну улогу у савременом друштвеном развоју својих земаља у свету. (прим. Љ.М.) Alain, Touraine, *Le retour de l'acteur. Essai de sociologie*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1984.

20 Опширније видети у: Emanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005; Исти, *Moderni svetski sistem*, I-II, CID, Podgorica, 2012; Љубиша Митровић, *Ослобађање Прометеја. Левика и посткапиталистичка алтернатива (Пледаоја за алтернативну леву и транзицију транзиције)*, Прометей, Нови Сад, 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Гедис, Џон Л., *Хладни рат*, Сlio, Београд, 2003.
- Канцлајтер, Борис, *1968 у Југославији – тема која чека истраживање*, Цензура, Нови Сад, 2009.
- Кнежевић, Данијел, „Политичке последице економских реформи 60-тих година у СФРЈ. Од дезинтеграције економског система до конфедерализације Југославије (1961-1971)“, *Токови историје*, 2/2017, 11-36.
- Митровић, Љубиша, „Неолиберализам, демонстрација социјалне државе и обнова социјалног питања и њихов утицај на локалну заједницу“, *Локална самоуправа*, Ниш, 2010, 1, 114-121.
- Митровић, Љубиша, „Нова буржоазија и њена елита у друштву периферног капитализма“, *Национални интерес*, Београд, 2010, 3, 249-270;
- Митровић, Љубиша, *Ослобађање Прометеја. Левица и посткапиталистичка алтернатива (Пледоаје за алтернативну левицу и транзицију транзиције)*, Прометеј, Нови Сад, 2016.
- Митровић, Љубиша, „Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферног капитализма“, *Теме*, Ниш, 2010, 34, 2, 677-699.
- Николић, Коста, *Србија у Титовој Југославији (1941-1980)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2011.
- Трипковић, Ђоко, „Извештај о албанској политици и пропаганди према Косову и Метохији 60-их година 20. века“, *Токови историје*, 2/2013, 283-301.
- Cvetković, Srđan, Bondžić, Dragomir, „Oblici studentskog otpora komunističkom režimu u Srbiji 1945-1990“, *Istorija 20. veka*, 1/2017, 125-147.
- *Jun-Lipanj 1968 – Dokumenti*, gl. i odg. ur. Gajo Petrović, Rudi Supek, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1969.
- Mitrović, Ljubiša, *Društvene promene i akteri. Sociološki ogledi i rasprave o savremenoj levici*, Pravni fakultet, Niš, 1999.
- Mujadžević, Dino, „Stavovi Vladimira Bakarića o centraističkoj opoziciji (1966-1969)“, *Tokovi istorije*, 2/2012, 40-63.

- Pavlović, Vukašin, *Društveni pokreti i promene*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2003.
- Popov, Nebojša, *Društveni sukobi – izazov sociologiji. Beogradski jun 1968*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Touraine, Alain, *Le comunisme utopique – le mouvement de mai 1968*, Le livre de poche, Paris, 1968.
- Touraine, Alain, *Le retour de l'acteur. Essai de sociologie*, Librarie Arthème Fayard, Paris, 1984.
- Valerštajn, Emanuel, *Moderni svetski sistem*, I-II, CID, Podgorica, 2012
- Valerštajn, Emanuel, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Vučetić, Radina, „Yugoslavia, Vietnam War and Antiwar Activism“, *Токови утопије*, 2/2013, 165-180.
- Wallerstein, Immanuel, *Geopolitics and Geoculture. Essays on the Changing World-System*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Ljubiša Mitrović, Aleksa Popović

HISTORICAL AND SOCIAL-STRUCTURAL ASPECTS OF THE '68 STUDENT REBELLION AND THE ROLE OF THE PROSELYTIZING LEFT

Resume

Authors in the article are considering the historical, social-structural and cultural aspects of the increasing of the students' rebellion 1968 and also, it's consequences in the global and national frameworks. Rebellion '68, had multiple causes: economic, social, political, or are essentially country advertised in a political way, while other information is resolved in the second, which led to the failure of the initiative, with the taxation of new causes. Authors, then, depict on manner how the nomenclatural politocracy in the Orient and in the Occident had created „strategical compromise“ and pacified of youth's „onslaught to the sky“, integrating part of the leadership in their ranks. Also, in the article was depicted how a proselytizing pseudo-left-wing exhausted her strengths “a long march through institutions” (Régis Debray). It was concluded that the left-wing did not capitalize the rebel's results; the movement had not succeeded as the political, but it had as the social revolution. (Allain Geismar). The article is ended by closing argument for theoretical problematiation of the possibility for alternative left-wing's increasing and it's collaboration with actors of civil society in the struggle for postcapitalistic society.

Keywords: The Students' Rebellion 1968, The Crisis of Capitalism, The Crisis of the Socialism-Monopartism, The Traditional Left-Wing, The New Left-Wing, The Postcapitalistic Alternative.

УДК 338.2(497.1)“1968“:316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.2>

Прегледни рад

Весна Станковић Пејновић¹

Институт за политичке студије, Београд

КУЛТУРАЛНА АНАЛИЗА ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ И ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА КАО РЕФЛЕКСИЈА НА ДОГАЂАЈЕ ИЗ 1968.²

Сажетак

Циљ рада је повезивање историјских чињеница везаних за економску политику и регулацију друштвених односа у СФРЈ са анализом културне логике замењивања комунистичког утопизма потрошачким антиутопизмом, што је резултанта немогућности политичких елита да пронађу решење за све већу диспропорцију између самоуправних, колективних процеса производње и личне имагинације о благостању кроз потрошњу и поседовање, као последице економске либерализације. Рад је заснован на културалној анализи „дијалектичких слика“, прокламованих друштвено-политичких пракси и улоге бирократије у раслојавању друштва те театралној побуни студената на десоцијализацију друштва и борбу за бољег човека.

Кључне речи: култура, бирократија, класна стратификација, „скоро револуција“.

1 Научни сарадник.

2 Овај рад је настао у склопу обележавања 50 година од јунских догађаја 1968. године.

1. УВОД

Културална анализа је непосредна критичка анализа која се заснива на “свести о ситуираности критичара у садашњости, свести о друштвеној и културној садашњости из које посматрамо објекте који су већ у прошлости, али објекте за које сматрамо да дефинишу и нашу садашњу културу”. Културална анализа трага за разумевањем прошлости као дела садашњости, онога чиме смо окружени и без чега ни једна култура не може да постоји.³ По Грамшију култура није једноставна рефлексивна “базе” у простору друштвене “надградње”, нити као додатак доминантној идеологији, али није потпуно “спонтана” форма друштвеног самоизражавања „одоздо.“⁴

Култура је једна од основних форми друштвене самоинтерпретације: простор за репрезентације друштвених антагонизама и класне борбе, друштвеног и идентитетског обликовања, али простор политизације и деполитизације.

Културализација има двоструко деловање: акт мотивисања друштвених промена, али и најефектнији облик друштвене и политичке пасивизације. Културне репрезентације нису само последице одређених друштвених модалитета (одозго) већ су и саме произвођачи тих модалитета (одоздо).

Циљ рада је указати на немогућности политичких елита да пронађу решење за све већу диспропорцију између самоуправних, колективних процеса производње и личне имагинације о благостању кроз потрошњу и поседовање, као последице економских наметнутих реформи које је проводила владајућа непријатељска класа технобироократија и доносила у властитом интересу, а све у циљу повезивања са предузетничким и технократским сектором којима модел самоуправног организовања производње није одговарао. Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа па се и рађају нови капиталистички односи и потрошачка култура све дубље обликује друштво. У таквој друштвеној структури незадовољство студената је било усмерено на питања друштвене неједнакости и несолидарности, критику бирократије, нове класе у друштву које је претендовало да буде бескласно, и у коме су изневерене и компромитоване основне идеје социјализма.

3 Mieke Bal, Bryan Gonzales, *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation*, Stanford University Press, 1999, стр. 65.

4 Antonio Gramsci, *Selection from Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London, 1971, стр. 96.

2. ПРОБЛЕМ БИРОКРАТИЗМА И ПУТ КА ПОЛИТОКРАТИЈИ

Бирократија је у Југославији апарат изнад цивилног друштва као посебна друштвена скупина која постаје владајућа класа са властитим интересима одвојени и супротстављени радницима. За Маркса је бирократија главно упориште државног система, а „заснива на одвајању државе и цивилног друштва”. „Општи дух бирократије је тајна, мистериј који се одржава унутар ње помоћу хијерархије, а према вани затвореном корпорацијом. Јавну објаву намера и расположења државе бирократија, доживљава као издају властите мистерије. Ауторитет је принцип њеног знања и постојања, а обоготворење ауторитета њен је менталитет.”⁵

Ћилас још 1950. разликује „слој бирократије” од посебне „језгре партијске и политичке бирократије”, називајући је „новом класом.”⁶ Његов главни теоретски допринос, нов је за Југославију, али преузет од страних извора.⁷ Он разликује „слој бирократије” од посебне „језгре партијске и политичке бирократије”, коју је назвао „новом класом.”⁸

“Нова класа”, коју је 50тих описао Ћилас је слој дефинисан суделовањем у политичкој моћи и кориштењем привилегија које та моћ доноси. Економске реформе су донеле класну стратификацију у складу са растућим разликама у економској моћи, па и у потрошачкој моћи једног новог, пре свега технократског слоја и слоја који је руководио привредним предузећима која су добила велику самосталност у одлучивању о производњи, инвестиционом планирању и кредитирању, па и о расподели дохотка. То је водило ка тада невероватним разликама у приходима. Упркос реторици самог Јосипа Броза Тита који је осуђивао те процесе и појаву социјалних разлика, у 60тим су се јасно могле уочити класне разлике.

5 Karl Marks, *Birokratija i javnost*, „Vuk Karadžić“, Beograd, Savremena administracija, Beograd, 1965.

6 Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Praeger, New York, 1963, стр. 42-43.

7 Ћиласова позиција није била утемељена на јасном интелектуалном или политичком ставу. Његова Нова класа постала је важна само зато што се појавила у правом тренутку за време Хладног рата и више је била коришћена као антисовјетско него као антијугословенско пропагандно штиво. Ћилас је био прије жртва антикомунистичких хладноратовских махинација, играчка и инструмент у рукама ЦИА-е.

Видети: Mira Bogdanović, *Konstante konvertitstva (Hod u mjestu – Od Dilasa do Dilasa)*, Centar za liberterske studije, Beograd, 2013.

8 Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Praeger, New York, 1963, 42-43.

Постоје три снаге у међусобној борби за идеолошку превласт: „капитализам и буржоазија”, који заговарају повратак на предратно стање; „бирокупатизам и бирокупатија” и „социјализам и демократија” као једина алтернатива и нада да ће „револуција завршити у сјају нове демократије”.⁹

По њему је „бирокупатизам” опаснији од капитализма, јер је, као и по мишљењу Кардеља, стари класни непријатељ, неповратно побеђен и више не представља реалну опасност осим ако сами комунисти не подлегну „изазовима са Запада.” „Бирокупатизам је последња и најотпорнија тврђава остатака класног система, а тиме и најопаснији непријатељ социјализма.”¹⁰

Према Кидричу „народну демократију, замењује опсежнија бирокупатија која се издваја из процеса производње и уздиже изнад њега као његов тунор и паразит.”¹¹

Бакарић наглашава да је велика власт бирокупатије стварала препреке даљњем развоју производних снага и прогресивној линији унутар радничке класе.” То јеслој који је могао бити или постати владајућа непријатељска класа. Бакарић је 1974. године резимирао да је СФРЈ разбила „баријеру сиротиње”, али да је максимална напетост снага довела до појаве камата и профита, што „појачава темељ за стварање нових класа”¹² Тенденција ка модерним капиталистичким схватањима техноменеџерства слаби позиције радничке класе, повећава друштвену неједнакост и ремети међунационалне односе па иако није „контракласа”, извире из саме робне производње¹³

Политичка бирокупатија је трајна и кохерентна друштвена група која се политиком бави професионално и која се ослободила контроле маса, и која, захваљујући неограниченој моћи расподеле минулог, опредељеног рада, обезбеђује себи мање или веће материјалне привилегије.¹⁴ Хорват „државни апарат (бирокупатију)”, дефинише као скупину која се ослања на силу, а обухвата „државну управу, правосуђе, милицију, оружане снаге и професионалне политичаре”.¹⁵

9 Mihajlo Marković, „Jednakost i sloboda”, *Praxis*, br. 1-2, 1973, стр. 3-18.

10 Edvard, Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Kultura, Beograd, 1954, 103.

11 Boris Kidrič, *Socijalizam i ekonomija*, Globus, Zagreb, 1979, стр. 94.

12 Vladimir Bakarić, „Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija”, *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, br. 3/1975, стр. 14.

13 Исто, стр. 22-60.

14 Mihajlo Marković, „Jednakost i sloboda”, *Praxis* br. 1-2, 1973, стр. 15.

15 У 1953. године бирокупатије је било 220, а 1961. 257 000, а назива их управљачким или руководећим кадровима, који 1961. броје око 60.000 људи (Horvat, 1967, стр. 170-180).

Бакарић је већ 1960-их истакнуо постојање важне и повлаштене групе на положајима у савезној и локалној власти, иако је није идентификовао као класу. Те нове класне власти још нису сасвим капиталистичке, али заступају капитал и обнављају капиталистичке односе и треба им војна и политичка власт како би били капиталистичка буржоазија.¹⁶ То је „слој” стручног кадра које он назива технобирографија или техноменаџерство и жели располагати репродукцијом у привреди. Тај се капитал без капиталиста се почео повезивати са националистичким струјањима и елементима из иностранства.¹⁷

Изворну владајућу политократију, до средине 1960-их, најпрецизније је назвати класом *in statu nascendi* (која се рађа). Она је имала два хоризонта и интереса: била је не само носилац власти и колективни контролор свих значајних инвестиционих фондова за друштвену производњу и репродукцију, са знатним интересом за властиту позицију, односно колективни државни „капитал”.

3. КЛАСНА СТРАТИФИКАЦИЈА

Економске реформе су биле резултат сложених политичких процеса, али и класних интереса установљене олигархије, као релативно мале друштвене групе или класе (која се може називати и политократија због њеног локуса власти) која одлучује о кључним пословима заједнице. Иако се тумачило да су реформе корак ка “хуманизацији” социјализма, и одмак од државно контролисане економије, оне су биле резултат одлуке коју је политократија донела у властитом интересу, а све у циљу повезивања са предузетничким и технократским сектором којима модел самоуправног организовања производње није одговарао.

Економске реформе, које заговарају привредни напредак кроз приближавање тржишној економији се суочавају са идеолошким начелом друштвене својине као основним предусловом радничког самоуправљања: “Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа и моралног стаса произвођача. На тој основи се рађају и нови капиталистички односи, приватно правни менталитет по ком треба свако да се “снађе како зна и уме”¹⁸.

16 Vladimir Bakarić, „Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija“, нав. дело, стр. 604.

17 Darko Suvin, *Samo jednom se ljubi, Radiografija SFR Jugoslavije, 1945.-72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, стр. 77.

18 Jovan Đorđević “Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu”, *Gledišta*, 11, VI, novembar

Оправдану одбојност коју су према централизованом „државном социјализму” највиших руководиоца и јавности која је каналисана према идолатрији либералног тржишта искористио је ММФ који је неуморно гурао капитализам у Југославију, тражећи „децентрализацију као тројанског коња маркетинга”¹⁹ Процеси у Југославији се нису кретали према предвиђањима либерално капиталистичке идеологија; наиме од тржишта које је регулирала партијска држава у слободно тржиште, него од тржишта које је регулисала партијска држава до регулираног тржишта које није било под демократском контролом и којим су управљала средишта међународног финансијског капитала²⁰

Домаће банке и друге кредитне институције, а затим и међународне, заузеле су упражњено место средишње владе и постале отуђене. Независни вањски фактор удружен са републичким политократијама почео је да одређује живот „самоуправних” предузећа. Економске реформе су донеле класну стратификацију у складу са растућим разликама у економској моћи, па и у потрошачкој моћи једног новог, пре свега технократског слоја који је руководио привредним предузећима, а која су са реформама из 1965. године, добила велику самосталност у одлучивању о производњи, инвестиционом планирању и кредитирању, расподели дохотка што је водило ка тада невероватним разликама у приходима. Упркос реторици самог Јосипа Броза Тита који је осуђивао те процесе и појаву социјалних разлика, у 60тим су се јасно могле уочити класне разлике.

Нови режими” у републикама ‘70тих и ‘80тих година довели су до „владајуће спреге нео-стаљинистичког волунтаризма и патријархалног територијалног корпоративизма”, растуће подређености зајмовима и технологијама страног капитала, затворених, посебних републичких економија и до „ре-периферализације” Југославије.²¹

Утврђивање својине нове класе рефлектовало се у променама у психологији, начину живота, и материјалним позицијама њених чланова, зависно од позиције коју имају на хијерархијским лествицама. Иако се о класној стратификацији није званично говорило све до краја 60тих, било је јасно да се тај процес одвија

1965, стр. 1465-1471

19 Susan Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945-90.*, Princeton, Princeton UP, 1995.

20 Boris Buden, „Još o komunističkim krvolocima...” *Prelom*, 3.4, 2003, стр. 56.

21 Dag Strpić, „Образовање, технолошки и друштвени развој и друштвена инфраструктура”, *Naše teme* 32, 1-2, 32, 1988.

по уобичајеној шеми, односно на основу три основне компоненте утврђивања положаја друштвених слојева: месту у подели рада, односу према политичкој моћи и местом у расподели материјалног богатства. Почетком 70 тих профилисала су се четири основна друштвена слоја у Југославији: слој политичких и привредних руководилица, слој високих стручњака у привреди, интелигенција и административни службеници, слој непосредних произвођача и слој приватних подузетника (пољопривредници, занатлије).²²

Коалиција првог с (“политократије”) и четвртог слоја (приватних подузетника) ће постати темељ антисоцијалистичке транзиције. Та “нова класа” нема своју властиту идеологију, али да је управо због тога она класа будућности.²³

4. ПОТРОШАЧКА КУЛТУРА КАО ТЕМЕЉ ПОКАЗАТЕЉА ТРАНЗИЦИЈЕ

Постсоцијалистичка транзиција почиње економским реформама средином 50 тих година, и процесом друштвено-економске либерализације током 60 тих и 70 тих година. То је доба продирања капиталистичких економских односа у социјалистичке друштвене односе. Реформе су биле усмерене на подстицање личне потрошње, а не на инвестиције, што консеквентно доводи до појаве потрошачког друштва, класног раслојавања.²⁴

Централни културни показатељ постсоцијалистичке транзиције је појава потрошачке културе као амбивалентног друштвеног симптома као резултата репродукције капиталистичке имажинације, али и аспекта социјалистичког развоја. Критика левице под утицајем франкфуртске школе је указивала да је “потрошачки менталитет” пример антисоцијалистичког понашања и показатељ капиталистичког отуђења и претња развоју социјализма.²⁵

Појава потрошачке културе је централна културна логика либералног капитализма и као таква показатељ трансформације друштвених аспирација радничке класе ка једнакости у ситнобуржурјски фантазам о срећи појединца.

22 Mihailo Popović, et al., *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1977, стр. 40-41.

23 Dilas, Milovan, *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, Harcourt Brace & World, New York, 1969, стр. 45.

24 Branislav Dimitrijević, *Potrošeni socijalizam. Kultura, konsumerizam i društvena imaginacija u Jugoslaviji (1950-1974)*, Fabrika knjiga i Peščanik, Beograd, 2016.

25 Gajo Petrović, Rudi Supek, (ur.) Praxis, 1/2, jun-lipanj 1968: Dokumenti, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, стр. 36.

Као сажетак политичког оквира разматрање потрошачке културе као културне логике транзицијског процеса – 60тих се догодила инверзија “од кретања у смеру социјалистичке праведности и комунистичке еманципације до кретања у супротном смеру” зато јер се олигархија окренула од пређутног савеза, са радничком класом и интелектуалцима ка њиховој маргинализацији.

Процес “постсоцијалистичке транзиције”, од 60 тих година, обухвата декларативну идеолошку транзицију ка остварењу комунистичког идеала у коме се потрошња обавља на основу потреба, и прагматична политичка транзиција ка капиталистичком потрошачком друштву у коме се потребе формирају на основу потрошње. 70тих је конзумеризам већ увелико захватио југословенско друштво и постао део свакодневице²⁶ и инклинирало потрошњи капиталистички обојеном “свету снова”.²⁷

Југословенски социјалистички систем садржавао је видове политике модерности, с обзиром на концепт социјалистичког самоуправљања и активну антиколонијалну и антиблоковску спољну политику. Друштвене противречности тог система говоре о томе да је овај политички и економски концепт био много отворенији и еманципаторски, а не догматски, па је и био подложен различитим утицима који су га мењали, модификовали, угрожавали, али и сучељавали са нерешеним политичким и друштвеним питањима.

Потрошачки менталитет је предуслов и резултат масовне културе која данас интензивно испуњава слободно време велике већине људи”, и која је “збир садржаја посредован тржиштем.” „Непроизводни слојеви “окренути према сфери потрошње” и много изложенији утицајима културе. Масовна, популарна и потрошачка култура пресудне су за репродукцију капитализма. Култура је “чист састојак самог потрошачког друштва”.²⁸ Репродукција потрошачке културе се одвија у окриљу “унапред створеног искуства”, у коме се формира “култура имитације”, односно следе модели провођења свакодневице који су естетизовани кроз популарну културу.

26 Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005; Igor Duda, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-tih i 1980-tih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010; Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003, стр. 223.

27 Југословени су 70тих трошили чак осам пута више новца него што су зарадили. 1971. године спољни дуг земље износио 1.2 милијарду долара, а 1981. године 20,8 милијарди долара. (Duda, 2010, стр. 28).

28 Fredric, Jameson, “Reification and Utopia in Mass Culture”, *Social Text*, 1, 1979, 130-148.

5. 1968 „СКОРО РЕВОЛУЦИЈА” ПРОТИВ ИЗНЕВЕРАВАЊА И КОМПРОМИТАЦИЈЕ ИДЕЈА СОЦИЈАЛИЗМА

У лето 1968. у Југославији долази до првих већих политичких немира. Незадовољство је декларативно било фокусирано на питања друштвене неједнакости и несолидарности, као последица нове економске политике. Реформе су отвориле пут ка друштвеном раслојавању и етаблирању тзв. „црвене буржоазије”, која је постала централна мета егалитаријанске реторике студената. Студентске демонстрације су биле политички чин са специфичним односом према друштвеним противречностима југословенског социјализма: захтевало се више, а не мање социјализма; више државне контроле над средствима производње, а не мање; више идеологије, а не мање.

Студенти су бирократију нападали отвореним обраћањем јавности, у транспарентима и слоганима: „Доле кнежеви социјализма”, „Доле корупција“, „Свима једнаке услове за школовање“, „Доле црвена буржоазија”, „Бирократијо – к себи руке од радника”, „Против све већег богаћења појединаца на рачун радничке класе“ или „Слободна критика и истинско самоуправљање“, „Радници се савијају – бирократи уживају”. Парола која можда најбоље сведочи о природи читавог покрета је била „Боримо се за бољег човека, а не за бољи живот.”²⁹ Тиме што су критиковали бирократију, нову класу у друштву које је претендовало да буде бескласно, београдски студенти су се усудили да изговоре нешто што је већ било општепозната ствар.³⁰

Супротно ономе за шта су их оптуживали бирократи, студенти се нису залагали за плурализам буржоаске демократије, нити за анархистичко разарање свих постојећих институција, нити за привредни и политички етатизам, већ за укидање свих центара отуђене политичке моћи. Једном речју идеал студената је демократски социјализам.³¹ Студенти су се залагали за социјалистички курс развоја и интегрално самоуправљање. Студентска омладина је реаговала на све видљивије деформације, неједнакост у друштву, социјалне поделе. Студенти нису иступали против робне размене као такве, већ против великих разлика, деперсонализације одговорности,

29 Nebojša Popov, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1990, стр. 66.

30 Branislav, Jakovljević, „Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 101.

31 Gajo Petrović, Rudi Supek, (ur.) *Praxis*, 1/2, jun-lipanj 1968: Dokumenti, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, стр. 442–447.

злоупотреба и социјалних неправди.

Редакција Praxisa у превирању 1968. године је изнела став да „изван или мимо марксистичко-комунистичке идејне основе и перспективе и СКЈ, не постоји данас ни једна идејно - политичка снага која би могла очувати интегритет ове земље.”³²

Студентски покрет није био усмерен против основа поретка већ против изневеравања и компромитације основних идеја социјализма.³³ Немири су упозорили на раширеност деформација и идентификовали њихове носиоце у лицу бирократије и новоствореног богаташког слоја. Указали су на лаж о хармонији друштва, начетог друштвеним поларизацијама и поделама које су се одражавале и у најмањој друштвеној ћелији; породици. Студентски догађаји су у великој мери погодили присталице привредне реформе и робне размене, која је тежила, као и бирократији да блокира — у име елиминације социјалних разлика — захтеве за рационализацијом производње и подстицањем робне размене.³⁴

Студентски покрет избегавао је директан идеолошки сукоб са режимом већ су се залагали за повратак изворној револуционарној традицији југословенског радничког покрета³⁵ у настојању да изврши једну корениту анализу друштвено-политичких прилика, инсистирајући на идеолошкој чистоти покрета.³⁶

Светозар Вукомановић Темпо је рекао Титу: “Ми смо дошли у конфликт са младом генерацијом, а ја кажем да управо они настављају револуцију.”³⁷ С једне стране, студенти су успели да се позову на пројект револуције која траје, чиме су владајућим структурама одузели најважнији основ моралног интегритета. С друге стране та необична позиција је била њихова највећа слабост.

Јунска збивања у Југославији имају облик театралне “скоро-револуције” која “приказује револуционарни спектакл, али не доводи до истинске промене”, као културно-уметнички догађај са многим аспектима културе, или контракултуре са развијеног запада.³⁸

32 Исто, стр. 449-58.

33 Branko, Petranović, Momčilo, Zečević, *Jugoslavija 1918-1988*. Tematska zbirka dokumenata, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd, 1988, стр. 1158.

34 Исто, стр. 1172.

35 Branislav, Jakovljević, “Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 107.

36 Nebojša Popov, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, нав. дело, стр. 25.

37 Исто, стр. 30.

38 Branislav, Jakovljević, “Ljudski je uživati, zar ne? Jun 1968, 'Kosa' i početak kraja Jugoslavije”, *Reč*, 75/21, Beograd, 2007, стр. 107.

Та “скоро-револуција” је театрална, чак и класична, јер приказује револуционарни спектакл, али не доводи до истинске промене.³⁹ Криза је по својој природи револуционарна, али она сама није револуција. Она има све спољне одлике револуције: масовни протести, сукоби с полицијом, ентузијазам, креативност. Међутим, према резултатима, њој није био својствен ни револуционарни “скок у смрт” (јер не теже револуционарном насиљу) ни рушење постојећег поретка.

Театрализација је имала централну улогу у демонстрацијама што се понајбоље може илустровати чувеним наступом Стеве Жигона, који је пред студентима одржао Робеспирјеров говор из Бихнеровог комада *Дантонова смрт* из 1835.⁴⁰ из ког је најупечатљивија мисао да “нема савеза, нема примирја са људима који су мислили једино о томе како да опљачкају народ, који су се надали да ће та плјачка остати некажњена и за које је Република представљала шпекулацију, а Револуција занат!”⁴¹

У таквом амбијенту могуће је говорити о брисању границе између театра и живота, јер је глумац препознат као симболичка замена за непостојећу фигуру вође ове “скоро-револуције”. Тада студенти као маса наилазе на свог вођу, који у стварности не постоји. „Они знају, осећају, слуте целим бићем, да акција без њега, без одважног, умног и надпросечног, неће успети. Да без њега покрет неће прерасти у револуцију.”⁴²

Спретним маневром Тито је успео да искористи управо ту нејасну идеолошку границу између студентског покрета и револуционарног покрета. Седмог дана штрајка, 9. јуна, он се обратио нацији и признао да су држава и партијско руководство грешили, речима да се “са већином студентских захтева увек слагао” и затим, у невероватном преокрету, стао на чело студентског покрета речима: “револт до кога је дошло је деломично и резултат тога што су студенти видели да сам и ја сам често постављао та питања па се она ипак нису решавала”. Тито је превазишао сопствену перформативну интерпелацију изговоривши речи које никад није рекао ни један председник неке социјалистичке земље: “Ако нисам способан да рјешим та питања, онда ја не треба више да будем на томе мјесту.” Студенти су Титов говор протумачили као своју победу, иако готово ни један њихов захтев није испуњен.⁴³

39 Edgar, Moren, *Duh vremena*. 2. Nekroza, BIGZ, 1979, стр. 30.

40 Jakovljević, стр. 108.

41 Georg, Bihner, *Celokupna dela*, Književna zajednica Novog Sada, 1989, стр. 58.

42 Živojin, Pavlović, *Ispjlovak pun krvi*, Dereta, Beograd, 1990, стр. 44.

43 Исто, стр. 193.

6. ЗАКЉУЧАК

У Југославији постепено владајућа непријатељска класа постајала технобироократија, али у затону социјализма свеprisутне класне власти још нису сасвим капиталистичке, али заступају капитал и обнављају капиталистичке односе.

Самоуправљање се претвара у функције разарања и разбијања друштвених односа и моралне структуре произвођача, стварајући нове капиталистичке односе. Централни културни показатељ постсоцијалистичке транзиције је појава потрошачке културе. Јавна сфера југословенског социјализма је била мешавина идеолошког комунистичке утопије и капиталистичко-конзумеристичког обећања. У таквим околностима догађаји 1968. показују да је незадовољство студената било усмерено на питања друштвене неједнакости и несолидарности, критику бирократије, нове класе у друштву које је претендовало да буде бескласно, изневеравања и компромитације основних идеја социјализма. Тај догађај је културно-уметнички догађај са многим аспектима културе. Културализација са деполитизацијом су главне карактеристике процеса нестајања друштва у идеологији посткомунистичке трансформације. Култура је “поље преговарања” у коме се мешају и пермутују доминантна идеолошка схватања и отпори спрам њих.

Извођење представе, уместо забрањеног прослављања годишњице јунских протеста из 1968. на коме је требало да се говори о политичким слободама, било је још једна потврда започетог процеса културализације политике. Принцип културне репродукције карактеристичан је за културу у Југославији, било да се ради о преузимању матрица потрошачке културе или пак антипотрошачке контракултуре.

Једна од стратегија културног хладног рата је стимулисање облика потрошачке жеље, показивање разлика у потрошачком капацитету људи, што је био један од најјачих облика колонизације свести људи у социјализму.

Иако се у најутицајнијим радовима те епохе, као што је *Друштво спектакла* Гија Дебора, акценат углавном ставља на акцију, можда би се питању 1968. боље могло приступити преко рефлексције. ‘68 изгледа као стварна преломна тачка, као цезура у процесу редефинисања пролетаријата (формулисања и наглашавања принципа хуманости). Неки аутори сматрају да је резултат пораза идеја студентске побуне 1968. године успон каснога капитализма као неолибералне доктрине и праксе радикалне приватизације јавнога/

заједничкога добра у свету од краја 1970-их година.⁴⁴

Пораз студентскога покрета 1968. године није био пораз „револуције“ против капитализма, него пораз структурне могућности савеза између два лица савременога рада односно „субјекта“ вредности у модерноме друштву. Након тога се мења парадигма рада у парадигму културе, о чему сведочи социологијски концепт културнога капитала у радовима Пјера Бурдијеа⁴⁵ а у који је укључен економски и друштвени капитал. Немогућност сусрета радника и студената у борби против капитала је била у структурноме поремећају односа између двије супротстављене „класе“. Једна је припадала индустријскоме погону рада ране модерне у творницама, а друга је била почетак развоја културнога капитала или когнитивнога капитала касне модерне. Прва је класа традиционална класа физичкога рада, а друга она која настаје спојем техно-науке, кибернетике и информација у простору когнитивне „творнице знања“ па зато савез радника и студената уопће није могуће успоставити; не због етика и свести о јадноме положају изабљиване класе пролетера, већ због објективног положаја онога што Марх у *Kanumалу* назива дијалектиком производних снага (технологија и наука) и односа у производњи (спектар друштвених интеракција). Између рада и капитала долази нови моћан посредник који се развија као резултат Марксове дијалектике историјског напретка. Тај посредник је створен из логике безусловног напретка капитализма у значењу иновација у технологији и побољшања животних услова потрошачких друштава. Када потрошња 1960-их постане заштитним знаком коначне побједе западњачке цивилизације умјесто рада и производње у игру улазе знакови и спектакл на уместо реалнога. Семио-капитализам суверено влада простором нељудскога

Култура у свим појавним очитовањима естетске конструкције или дизајна животнога света информацијских друштава зато заузима одлучну функцију нове идеологије.⁴⁶ У новом духу капитализма култура је постала нова политичка економија капитализма и обухвата когнитивни капитал у форми знања видљивих у новим производним снагама напретка као што су техно-науке и кибернетичке технологије и односи у производњи као што су корпоративно устројене све сфере у осталим сферама друштвенога живота (образовање, социјална брига, здравство, сектор услуга и културе у значењу индустрије

44 Luc Boltanski, *Eve Chiapello, The New Spirit of Capitalism, London – New York, Verso, 2007.*

45 Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.*

46 Žarko Pačić, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija, Zagreb, Antibarbarus, 2005, стр. 14.*

или спектакла, *entertainment-a*). Обрат се дешава када идеологија постаје култура, а култура идеологија и тај процес је присутан унутар радикалне трансформације друштвених односа, Делезовим речником речено, односно аксиоматским стројем капитализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Bal, Mieke Bryan Gonzales, *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation*, Stanford University Press, Stanford, 1999.
- Bakarić, Vladimir. *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, 4 sv., Informator et al., Zagreb 1983.
- Bihner, Georg, *Celokupna dela*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1989.
- Bogdanović, Mira, *Konstante konvertitstva (Hod u mjestu – Od Dilasa do Dilasa)*, Centar za libeterske studije, Beograd, 2013.
- Boltanski, Luc i Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism*, Verso London, New York, 2005.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
- Buden, Boris, „Još o komunističkim krvolocima...”, *Prelom*, 3.4, 2003, 51- 57.
- Gramsci, Antonio, *Selection from Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London, 1971.
- Dimitrijević, Branislav, *Potrošeni socijalizam. Kultura, konzumerizam i društvena imaginacija u Jugoslaviji (1950-1974)*, Fabrika knjiga i Peščanik, Beograd, 2016.
- Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
- Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-tih i 1980-tih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- Djilas, Milovan, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, New York, Praeger, 1963.
- Đilas, Milovan, *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, Harcourt Brace & World, New York, 1969.

- Đorđević, Jovan, "Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu", *Gledišta*, 11, VI, novembar 1965, 1465-1471.
- Horvat, Branko, *Ogled o jugoslavenskom društvu*, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1967.
- Jović, Dejan, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003.
- Johnson, A. Ross, *The Transformations of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945-1953*, MIT P, Cambridge MA, 1972.
- Kardelj, Edvard, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Kultura, Beograd 1954.
- Kidrič, Boris, *Socijalizam i ekonomija*, Globus, Zagreb, 1979.
- Marković, Mihajlo. „Jednakost i sloboda”, *Praxis*, br. 1-2 1973, 3-18.
- Marks, Karl, *Birokratija i javnost*, "Vuk Karadžić", Beograd, Savremena administracija, Beograd, 1965.
- Moren, Edgar, *Duh vremena*. 2, Nekroza, BIGZ, 1979.
- Paić, Žarko, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*. Zagreb, Antibarbarus, 2005.
- Pavlović, Živojin, *Ispljuvak pun krvi*, Beograd, Dereta, 1990.
- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988.
- Popov, Nebojša, *Sukobi. Društveni sukobi - izazov sociologiji*, Beograd, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 1990.
- Popović, Mihailo, et al., *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, 1977.
- Petrović, Gajo, Supek, Rudi (ur.) *Praxis*, 1/2, jun-lipanj 1968: *Dokumenti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1968.
- Strpić, Dag. „Obrazovanje, tehnološki i društveni razvoj i društvena infrastruktura”, *Naše teme*, 32, 1-2, 1988, 24-42.
- Suvin, Darko, *Samo jednom se ljubi, Radiografija SFR Jugoslavije, 1945.-72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014.

- Horvat, Branko, *Ogled o jugoslavenskom društvu*. Beograd: Jugoslavenski inst. za ekonomska istraživanja, 1967.
- Woodward, Susan, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945-90*, Princeton, Princeton UP, 1995.

Vesna Stanković Pejnović

CULTURAL ANALYSIS OF ECONOMIC POLITICS AND SOCIAL RELATIONS AS A REFLECTION ON 1968 EVENTS

Resume

Cultural analysis is a direct critical analysis based on “awareness of positioning of critics of the present, awareness of social and cultural present from where we observe objects that are already in the past, but objects that we think define our present culture as well”. The “New Class” that Djilas described in the 50s was the social layer defined by participation in political power and use of privileges which that power brings. Economic reforms brought class stratification in line with growing differences in economic power and consumer power of a new primarily technocratic class that had managed the economy. Determination property of that new class reflected in changes in psychology, way of life and welfare of the class members, depending on their hierarchical position. The new class was seen as cultural class characterized by increasing distance from cultural habits of the working class and peasant population, even with contempt for their habits, which made cultural differentiation in the society through culturalization of consumption. The criticism of the “theory of class stratification” attempted to replace the theory of class struggle. “The theory of class stratification is limited to questions of property position and as such represents “uncritical transfer of theories from the West”, while the existence of consumer mentality and behavior is not a problem of self-management but rather the result of “overcome relations, middle-class, egoism” as well as “underdeveloped system of division of labor”. In the summer of 1968 there was the first major political turmoil in Yugoslavia. Dissatisfaction was declaratory focused

on issues of social inequality and lack of solidarity as a result of the new economic policy. Reforms opened the way towards social stratification establishing the so-called “red bourgeoisie”, which became the central target of students’ egalitarian rhetoric. However, June events in Yugoslavia took the form of a theatrical “near-revolution” that “shows a revolutionary spectacle, but does not lead to a true change”. That was a cultural and artistic event with many aspects of culture or counterculture of the developed West. The year 1968 can be seen as a turning point, as a caesura in the process of redefining the proletariat (formulating and emphasizing the principles of humanity). Both the regime and the members of the movement believed that the return to marxist and revolutionary orthodoxy was a symptom of inclination towards the radical left.

Keywords: culture, bureaucracy, class stratification, „almost revolution“.

УДК 378.4(497.11):329.13/.15“1920/1968“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.3>

Оригинални научни рад

Драгомир Бонџић

Институт за савремену историју, Београд

ИСТОРИЈСКА ВЕРТИКАЛА УТИЦАЈА ЛЕВИЦЕ – СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ ПРЕ 1968. И „ЦРВЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ“ ПРЕ „УНИВЕРЗИТЕТА КАРЛ МАРКС“*

Сажетак

У раду се посматра историјска вертикала утицаја левице, односно Комунистичке партије Југославије, на Београдском универзитету од 20-их година 20. века до 1968. године. Циљ је био да се уочи и опише континуитет утицаја комуниста и левих идеја на ову установу и студенте у посматраном периоду. Посебна пажња је посвећена 30-им годинама када су комунисти успели да остваре снажан утицај и контролу над политичким деловањем београдских студената и да их укључе у антирежимске демонстрације у оквиру „студентског напредног покрета“. Утицај комуниста је био такав да је уочи Другог светског рата Београдски универзитет називан „црвени универзитет“. Уочава се да је Комунистичка партија после Другог светског рата, када је освојила власт и по својој вољи обликовала државу, друштво и сам Универзитет, систематски изграђивала и неговала традицију „црвеног универзитета“ и „студентског напредног покрета“. Намера је била да ова традиција постане узор у формирању нових генерација „социјалистичке интелигенције“ и у потпуности

* Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* (бр. 177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

замени „буржоаску“ традицију Универзитета. Закључује се да је традиција „црвеног универзитета“ утицала и на генерацију студената која је покренула студентски бунт 1968. Међутим, овај пут је носилац традиције био изван Партије, односно Савеза комуниста Југославије, што у систему какав је сама Партија устројила није било пожељно ни могуће.

Кључне речи: Београдски универзитет, студенти, Комунистичка партија Југославије, „студентски напредни покрет“, студентске демонстрације, 1968, „црвени универзитет“.

Бунтовност студената Београдског универзитета, главног попришта јунских демонстрација 1968, може се посматрати и у историјској перспективи, у распону од готово пола века, од 20-их до краја 60-их година 20. века. При томе се треба имати у виду различитост периода, политичких и друштвено економских уређења, међународног окружења и обележја саме установе и студената који су је похађали. Пре свега треба истаћи да је у првом периоду Комунистичка партија била забрањена и интензивно радила против режима Краљевине СХС/Југославије, а у другом је та Партија, односно Савез комуниста, представљала сам режим, имала потпуну власт и градила државу и друштво какву је желела. Ни установа Универзитета није била иста: 6 факултета 30-их, нарасло је на 18 60-их година; а око 5-6.000 студената 20-их и 7.000 студената 30-их година, нарасло је на преко 50.000 студената у Београду крајем 60-их година, рачунајући и полазнике виших школа. Комунистичка партија је у међуратном периоду била „страно тело“ на Универзитету, док је после Другог светског рата постала креатор изгледа ове установе, њених циљева и улоге у новом друштву. Вертикала која се у континуитету може успоставити између ова два времена тиче се и немира и бунтовности младих људи, опхрваних сопственим и друштвеним проблемима и убеђеним да баш они треба и могу да их реше, али тиче се и улоге левих идеја оличених у Комунистичкој партији и њеном утицају на идеолошко-политичке ставове и рад београдских студената у међуратном периоду и на крају 60-их година 20. века.

Пре свега треба истаћи да су бунтовност и политичка ангажованост студената биле истакнуте појаве још на београдском Лицеју и Великој школи током 19. века.¹ Студенти су се бавили политиком и после оснивања Београдског универзитета 1905.

¹ Види: Milorad Radević, „Licej i Velika škola 1838-1905“, u: *Studenti Beogradskog univerziteta 1838-1941: hronologija političkog života*, Univerzitetski odbor za proslavu 50 godina SKJ i SKOJ, Beograd, 1971, str. 9-28.

године. Већ у Светосавској беседи 1907. ректор Јован Цвијић је као најважнији разлог што Универзитет „још не даје праве резултате“ наводио „партијску узрујаност“ студената и „ћачко партизанство“. Истицао је да на Универзитету постоји низ партијских клубова, преко којих су политичке партије подржавале „партијску ревност“ студената. Сматрао је да „наши ученици, у својој маси, стоје још од првих семестара под потпуним утицајима партијске политике и партијског начина мишљења“ и да се „само неки, интелектуално и морално врло јаки, отму од тога скоро неодољивог утицаја средине и мисле и о политици чисто и објективно, без страсти и партијских предубеђења“. Такву заокупљеност студената политиком Цвијић је сматрао највећом препреком за учење и студирање и рад целог Универзитета.²

До интензивнијег политичког ангажовања београдских студената дошло је после Првог светског рата. Тада су се на политичкој сцени појавиле Комунистичка партија Југославије (од 1919. Социјалистичка радничка партија Југославије(комуниста)-СРПЈ(к), а од 1920. Комунистичка партија Југославије-КПЈ) и Савез комунистичке омладине Југославије-СКОЈ (1919), организације које су од почетка имале велики утицај на студенте. У годинама после Првог светског рата политички ангажман студената, и омладине уопште, подстицали су социјални и економски услови и проблеми међу самим студентима и на Универзитету, али и политичка, друштвена и економска криза у целој држави. У тешком времену оскудице у новцу, храни, одећи и стамбеном простору, београдски студенти су били незадовољни и политички активни, бавећи се општим политичким и друштвено-економским питањима, али и бранећи аутономију универзитета и тражећи боље материјалне услове за себе. Студенти су оснивали разне политичке и неполитичке клубове на Универзитету и организовали штрајкове и демонстрације различитим поводима. Већ јуна 1919. на Београдском универзитету су избиле прве демонстрације које је покренуло удружење „Побратимство“ због хапшења и протеривања студента Владимира Ћопића, секретара Централног партијског већа СРПЈ(к) и хапшења пет студената; у јулу 1919. студенти су протестовали против оснивања Богословског факултета; 4. априла 1920. на Калемегдану је одржан митинг на којем су студенти тражили правилну расподелу стипендија и заштиту академских слобода. Студенти комунисти су посећивали и вечерњу партијску школу чији циљ је био идеолошко-политичко образовање и стварање агитатора. Међу политичким групама које су се на Београдском универзитету

² Јован Цвијић, *О научном раду и о нашем Универзитету*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1907, стр. 50-52.

појавиле већ 1919. били су и студенти социјалисти који су основали Клуб студената социјалдемократа, а касније променили име у Клуб студената комуниста. Клуб студената комуниста на Београдском универзитету је почетком 1920. бројао око 400 чланова, али у складу са сугестијом СРПЈ(к) Клуб се фебруара те године „утопио“ у секцији СКОЈ-а. У то време су студенти комунисти већ имали снажан утицај на Универзитету, што се видело и по резултатима избора за Управу Фонда за помагање сиромашних студената марта 1920. на којима су победили студенте радикале, демократе, републиканце и неопредељене (добили су 477 од 1.281 гласа).³

Пошто је Обзном из децембра 1920. и Законом о заштити државе из августа 1921. године делатност КПЈ стављена ван закона, студенти комунисти су наставили са илегалном делатношћу на Београдском универзитету. Комунисти су током 20-их година учествовали на протестима студената који су тражили боље економске услове за живот и студирање, веће стипендије, бољи смештај и исхрану (1921), протествовали због протеривања и хапшења студената, подржавали су пензионисане професоре у одбрани аутономије Универзитета (1924), прекинули светосавску прославу (1925), тражили смену министра просвете Светозара Прибићевића, поздравили долазак француског књижевника Анрија Барбиса (1925), итд. Полиција је реаговала на протесте студената, гонила их, хапсила, разбијала демонстрације и у неколико наврата упадала на Универзитет нарушавајући тако аутономију установе. Студенти комунисти су почетком 20-их година илегално деловали на Универзитету преко Клуба студената марксиста, а 1924. године је основана и илегална Комунистичка студентска фракција (Костуфра). Чланство ових организација није било бројно нити чврсто организовано; активности су биле слабе и утицај на студенте мали, мада су организовани штрајкови, предавања и друге акције. Број чланова Клуба студената марксиста није прелазео 60, а према подацима Министарства унутрашњих дела на Универзитету је 1925. било 192 члана КПЈ. Од 1925. је деловало студентско удружење „Прогрес“ преко којег је омогућена легална делатност комуниста и идеолошки утицај на шири круг студената. Студенти марксиста су учествовали у раду стручних, завичајних удружења по факултетима, групама, струкама, итд.⁴

3 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2004, str. 41-42; Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929*, Нолит, Београд, 1966, стр. 11-52; Milica Damjanović, „Klub studenata komunista na Beogradskom univerzitetu (1919-1921)“, u zborniku: *Crveni univerzitet* (urednici Milica Damjanović, Miloš Jevtić, Milan Vukos), Beogradski univerzitet, Beograd, 1966, str. 7-32.

4 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 42-43; Милица

Опадање утицаја комуниста је било видљиво и из резултата избора за управе студентских удружења. Клуб студената марксиста је на изборима за управу удружења „Побратимство“ 1920. добио највише гласова (386 од 1.164), да би наредних година пао на треће место, иза студената радикала и демократа, са 436 гласова 1923. и 234 1928. После победа на изборима за управу Фонда за помагање сиромашним студентима 1920. и 1921. број гласова за марксисте је у наредном периоду опадао и 1927. износио 286, иза радикала са 478 и демократа са 539.⁵ Иако се из података о резултатима избора за управе студентски удружења може закључити да су студенти били политички пасивни, јер је на изборе излазило свега 25-30% од укупног броја студената, универзитетске власти су се средином 20-их година и даље жалиле на утицај партијске политике на студенте, сматрајући да она погубно утиче на учење и формирање студената и на научни рад на Универзитету и да се против тог утицаја треба борити. Ректор Павле Поповић је у извештају министру просвете за школску 1924/25. писао: „Једно зло, које се одавна укоренило међу нашим ђацима, то је партијска политика“.⁶

Рад Клуба студената марксиста, као и рад свих осталих студентских политичких клубова и удружења био је забрањен увођењем шестојануарске диктатуре 1929. Политичке активности на Универзитету су на неко време биле заустављене, али управо завођење диктатуре је довело до јачања Комунистичке партије и њеног илегалног деловања међу студентима. Почетком 30-их на политичку сцену је ступала Комунистичка партија која је из периода илегалности и фракционашких борби 20-их година изашла ојачана и бољшевиизирана, са организацијом, политиком и идеологијом потпуно подвргнутом Коминтерни као „центру светске револуције“. Партија је постала чврста и ефикасна малобројна и конспиративна „организација професионалних револуционара“, непоколебљивих, дисциплинованих, послушних, фанатизованих и спремних за рушење режима, спровођење револуције и увођење диктатуре пролетеријата и бескласног друштва у перспективи.⁷

Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929.* нав. дело, стр. 53-154.

5 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, у: *Студенти и Универзитет 1914-1954*, Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 50-52.

6 „Годишњи извештај ректора Универзитета министру просвете за 1924/25. школску годину“, Универзитет у Београду, Београд, 1925, стр. 18.

7 Више у: Kosta Nikolić, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994; Kosta Nikolić, *Komunisti u Краљевини Југославији. Од социјал-демократије до стаљинизма 1919-1941*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд, 2000.

Учвршћивање и бољшевизација Комунистичке партије утицали су и на њену делатност на Београдском универзитету почетком и током 30-их година. Универзитет је представљао повољно место за комунистичку пропаганду, јер се на њему окупљало више хиљада младих људи, незадовољних својим положајем и спремних на побуну. У том периоду илегални рад комуниста на Универзитету је постајао све интензивнији, формиране су ћелије по факултетима и одвијале су се прве антирежимске и опозиционе акције. Већ 1929. године на Универзитету је деловало 20 студената комуниста и скојеваца који су растурали летке и листове; почетком 30-их их је било 40, формиране су ћелије по факултетима, а 1934. године и Универзитетски комитет.⁸

Током 30-их година дошло је до процвата комунистичког утицаја међу студентима Београдског универзитета. Политичка, друштвена и економска криза у земљи је била све дубља, а међународне околности, успон фашизма и опасност од новог светског рата, отварају широки простор за деловање добро организоване Комунистичке партије. Иако малобројни, комунисти су се увлачили међу студенте, користили њихово незадовољство и постепено овладавали студентским стручним удружењима, организовали штрајкове и изводили студенте на демонстрације. Демонстрирало се разним поводима, од општих политичких, преко ужих универзитетских и студентских питања, одбране аутономије, борбе за побољшање материјалног положаја: у јесен 1931. поводом предстојећих избора, крајем 1931. и почетком 1932. поводом Опште уредбе Универзитета и Правилника Дома, 1935. је тражено пуштање студената затворених у логору у Вишеграду, 1936. је захтевано укидање студентске страже, новембра 1939. прекинута је комеморација адмиралу Гепрату, итд. У овом периоду сва студентска стецишта, факултети, домови, мензе и студентска стручна, културна и спортска удружења постала су центри комунистичке делатности. Од посебног значаја је била политика Народног фронта 1935, која је ублажила секташтво Партије и довела до сарадње са демократским политичким групама на Универзитету (из Демократске, Земљорадничке, Самосталне демократске и Радикалне странке), у циљу борбе против фашизма, за мир и одбрану земље. У том контексту је 1938. основана и Уједињена студентска омладина која је окупљала студенте различитог политичког опредељења. Дошло је и до интензивног учешћа студентске левице Београдског универзитета у међународном студентском покрету. У Шпанском грађанском рату је учествовало 40-ак студената и 10-ак је погинуло. Међутим,

⁸ Ђорђе Станковић, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, у: *Студенти и универзитет 1914-1954*, стр. 111-121.

најуочљивији израз комунистичког деловања међу студентима свакако су били зборови и демонстрације, које су често прекидале рад Универзитета.⁹ Према истраживању Ђорђа Станковића у целом међуратном периоду на Београдском универзитету је било 123 збора, 88 демонстрација, 22 штрајка у трајању од 62 дана, због којих је Универзитет затваран 13 пута у трајању од 93 дана. Притом је хапшено око 2.600 студената, рањено око 200, убијено 4, умрло од последица 2 и нестало 6.¹⁰

Реагујући на протесте студената и делатност комуниста, полиција их је гонила и хапсила и упадала на Универзитет нарушавајући аутономију, која је већ била урушена деловањем комуниста и других партијских групација на Универзитету. Иако је полиција често успевала да провали у рад комунистичке организације и похапси чланове, није успевала да је у потпуности уништи. Осим полицијског прогона и репресије, затварања у логоре, увођења универзитетске страже, крајем 30-их су вршени и бројни покушаји грађанских политичких партија да парирају утицају комуниста, али без успеха (земљорадници, Студентски демократски клуб, Омладинска секција Српског културног клуба). Успеха нису имале ни разне прорежимске, националистичке и профашистичке студентске организације (ОРНАС, СРНАО, ОРЈУНА, љотићевци, Словенски југ). Сукоби комуниста са овим студентима су почели још 20-их година, а 30-их су постали чести и односили су и људске жртве.¹¹

Међутим, ништа није помагало и према признању самих студената националиста Београдски универзитет је уочи Другог светског рата био „комунистичка тврђава“, „аутономна совјетска република“ и „Црвени универзитет“. И прорежимске студентске

9 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 44-46; Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига II, од 1929. до 1941*, Нолит, Београд, 1974, стр. 11-386; Мирољуб Васић, „Революционарни студентски покрет 1929-1941“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 861-880; Ђорђе Станковић, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, нав. дело, стр. 121-139.

10 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 52-53.

11 Раде Ристановић, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, бр. 3/2017, стр. 51-66; Раде Ристановић, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски југ“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1/2016, стр. 143-154; Десимир Тошић, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат – личне белешке из 1941. године“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 3/2006, стр. 229-265; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 49-50; итд. У овим радовима се може наћи и старија литература која се бави овим питањима.

новине су нападале комунисте као „агенте Москве“, писале о „вишегодишњој диктатури комуниста на Универзитету“ и признавале да „комунисти владају Београдским универзитетом“.¹² Обавештајни подаци су говорили о студентским мензама и домовима у Београду као „100% комунистичким“.¹³ И Ерик Хобсбаум, историчар и левичар, у мемоарима истиче студентски комунистички покрет на Београдском универзитету као светлу тачку у Европи. Према Хобсбауму левичарски студентски покрети од значаја су били ретки у Европи „где је типичан политички став студената ... тридесетих година био десничарски национализам осенчен фашизмом“. Сматрао је да су велики изузетак били комунистички студенти Југославије, посебно Београдског универзитета, а посебно је истакао једног од њихових вођа, Иву Лолу Рибара који је био „познати лик“ у Светској студентској скупштини, а касније „централна фигура у ономе што ће постати партизански покрет“.¹⁴

Дакле, може се рећи да је доминација Комунистичке партије на Београдском универзитету 30-их година, у време када је од универзитета очекивано да буде „тврђава југословенске националне мисли“ неупитна и да је то заиста био „Црвени универзитет“. Било је више узрока таквог стања. Може се поћи од историјских околности, политичке, социјалне и економске кризе у међуратној Југославији, нестабилности државе, опасности коју је доносио фашизам, тешког материјалног положаја студената, реалног незадовољства које је постојало у свим слојевима становништва, а нарочито међу омладином.¹⁵ Комунистичка партија је умела то да искористи и да усмери улево незадовољство великог броја младих, бунтовних људи окупљених на Универзитету. Омладина је обично склона идеализацијама, радикалним решењима, авантуризму, борби против неправде, а Партија је све то нудила. Велики број студената је долазио из пасивних, планинских крајева (највећи број студената у односу на величину долазио је из Зетске бановине), били су сиромашни,

12 Милан Весовић, „Студентска штампа између два светска рата“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988*, стр. 881-895.

13 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 56-57.

14 Erik Hobsbaum, *Interesantna vremena. Jedan život u dvadesetom veku*, CID, Podgorica, 2005, str. 115.

15 У мноштву извора се налазе подаци о сиромаштву београдских студената. Ректор Драгослав Јовановић је 1938/39. писао да велики број студената долази из сиромашних слојева, чак 65% не плаћа школарину јер су материјално необезбеђени и школују се у врло тешким условима; били су упућени да самостално зарађују, обављајући понекад и најгрубље физичке послове; међутим, ретки су били они који су таквим радом могли да обезбеде себи најпотребније за опстанак, „те се злопате и постају плен разних болести, нарочито туберкулозе“, што је угрожавало и њихово образовање. Архив Србије, фонд Београдски универзитет, 1939, фасц. X, документ 10, Извештај ректора 1938/39.

склони агресивности, жељни социјалне промоције и афирмације, и од њих су формиран активисти и предводници комунистичке акције на Универзитету. Код београдских студената се могу наћи елементи сукоба генерација очева и синова, младалачког бунта, социјалне озлојеђености сиромашних, жеље за променама, потребе уклапања у колектив, али и појаве салонског комунизма, отпора друштвеним нормама, идеализма и залагања за праведно и боље друштво.¹⁶

Комунистичка партија је својим активизмом, динамизмом, радикализмом, систематском пропагандом, обећањима срећније будућности, беспрекорном организованошћу и мистиком која је обавијала илегални и конспиративни рад нудила решења бунтовној младости и деловала је на свим местима на којима су се студенти налазили. Припадност партији је давала осећај одабраности, учешћа у ритуалу, религијском обреду са мистичном снагом; дисциплина, милитантност, конспиративност, мистика имали су снажан психолошки утицај.¹⁷ Све ово је Партија вешто користила како за придобијање студената за улазак у њене редове, тако и за подвргавање њеном руководству у студентском покрету, протестима и акцијама. Чврста дисциплина, активизам, добра и разграната организација, илегално искуство, развијена пропагандна делатност, све то је омогућило да крајем 30-их година 80 чланова партије и око 200 чланова СКОЈ-а усмерава деловање више хиљада студената различитих политичких ставова и социјалног порекла. У томе је важну улогу имала и тактика напуштања секташтва, сарадње са студентима различите политичке оријентације и ширења социјалне базе покрета у оквиру Народног фронта од 1935.¹⁸ Десимир Тошић, припадник Демократске омладине уочи Другог светског рата је истицао да је КПЈ била „једна једина организација, која је већ од 1921. имала искуства са илегалним радом“ и да су „комунисти постали апсолутна снага на Универзитету већ од 1935, али су се вешто заклањали иза `студентског напредног покрета`, Уједињене студентске омладине, у којој су формално биле окупљене све политичке опозиционе групе, али малобројне и под контролом комуниста, контролом `народних студената`“. Тошић је истицао да су комунисти начинили „огроман напредак у техници организовања и окупљању студентских маса“ на политичким и стручним питањима.¹⁹

16 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 51-53; Predrag Marković, „Predistorija studentskih pokreta – uporedna perspektiva do Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 1/2001, str. 19-32.

17 Kosta Nikolić, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, nav. delo, str. 72.

18 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 55-63.

19 Десимир Тошић, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски

На крају треба посебно истаћи и милитантност, бескрупулозност, агресивност и силу, као значајне одлике КПЈ. Такав приступ је омогућавао физичке сукобе са полицијом и идеолошким противницима (на пример, премлаћивање студената из удружења Свети Сава уочи дана уједињења 1939),²⁰ али и притиске на студенте и професоре, којима се није могло лако одупрети. Омладинска секција Српског културног клуба је у листу „Нова Србадија“ априла 1940. покушавала да одговори зашто је српска омладина усвајала комунистичке идеје: указивано је да се ради о тежњи омладине за слободом, новим и непознатим, изванредно осећање правде и разочарање у политички живот, али посебно је истицано да комунисти под именом слободе и напредности својих идеја не само да тиранишу и оглашавају назадним и заосталим све оне који се са њима не слажу, него примењују недемократска и груба средства да би наметнули своја схватања и заплашили противнике. Комунисти су оптуживани да су „држећи говорницу“ Београдски универзитет претворили у „школу за студирање свога покрета“.²¹ Милован Ђилас, један од вођа студентског покрета на Београдском универзитету, је касније као високи функционер говорио да је пре рата свега 300 чланова КПЈ и СКОЈ-а „потпуно владало универзитетом“ и да су добро стајали код професора, јер „професор никада није знао хоће ли га неко премлатити“. „Читав низ професора био је под револуционарним притиском“, закључивао је Ђилас.²²

„Црвени универзитет“ је дао свој допринос и у Другом светском рату, у којем је велики број студената учествовао у партизанским јединицама, око 1.000. У врху партизанског покрета од 292 руководиоца од вода навише, било је 55 студената. Велики број је погинуо, а 34 студента, односно 208 студента и дипломирана студента Београдског универзитета је проглашено за народне хероје.²³

Од свог утицаја на предратном Универзитету КПЈ је после Другог светског рата, када је револуционарним путем освојила власт и почела да изграђује државу и друштво по свом моделу, створила традицију „црвеног универзитета“. Пошто је у својим рукама имала

рат – личне белешке из 1941. године“, нав. дело, стр. 229-231.

20 Архив Србије, фонд Београдски универзитет, Записници са седница Универзитетског сената 1938-1939, 30. новембар 1939; Исто, фасцикла XIV, 1940, Извештај о инциденту 30. новембра 1939.

21 Раде Ристановић, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), нав. дело, стр. 65.

22 Историјски архив Београда, фонд Градски комитет КПЈ, фасцикла 516, Записник са саветовања ЦК КПЈ по питању универзитета, 16. јануар 1952.

23 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, нав. дело, стр. 57.

тоталну власт, Партија је после рата обликовала изглед и усмеравала рад Београдског универзитета преко државних и партијских органа и преко мреже партијских и студентских органа на самим факултетима и универзитету, повезаних од ћелија до Универзитетског комитета, односно Народне студентске омладине и од 1951. Савеза студената Југославије, као своје трансмисије. Циљ је био потпуна контрола над наставом и над животом и радом студената и наставника, од учења, становања, културног и спортског живота, до политичких и идеолошких ставова сваког појединца. Улога Универзитета у новом друштву била је да буде „фабрика кадрова“, да да што већи број високообразованих кадрова свих струка. Али не било каквих кадрова, већ „социјалистичке интелигенције“, одане партији и режиму и његовој политици и васпитане на идеолошким поставкама марксизма-лењинизма.²⁴

У спровођењу партијских намера на Универзитету, поред полуга власти и политичког пропагандног притиска, важну улогу је требало да има и револуционарна традиција „црвеног универзитета“ из предратног (и ратног) времена, коју је Партија сада на власти вешто користила, као реално постојећу, али митологизујући и глорификујући је и тежећи да замени њоме у потпуности целокупну научну и наставну, „буржоаску“ традицију ове установе. Традиција „црвеног универзитета“ је стварана и негована на више начина: кроз усмену пропаганду, предавања, писање штампе, публицистику, прикупљање сећања и докумената, обележавањем датума и јубилеја, давањем имена студентским домовима и удружењима на Универзитету по учесницима предратног студентског покрета, подизањем спомен-плоча и биста студентима погинулим у рату и народним херојима, и одржавањем на тим спомен-местима, периодичних ритуала, церемонија, манифестација посвећених људима и догађајима из историје међуратног студентског покрета. Универзитетски одбор Савеза студената је 1959. за Дан студената прогласио 4. април дан погибије Жарка Мариновића, од руке студента љотићевца, у великим демонстрацијама 1936. Сталним идеолошко-политичким и агитационо-пропагандним радом се тежило да послератни студенти Београдског универзитета буду достојни следбеници њихових револуционарних претходника из међуратног периода, од којих су многи још увек били живи и деловали као високи партијских и државни функционери.²⁵

24 *Isto*, str. 103-170.

25 Драгомир Бончић, „Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције“, у зборнику: *Спомен места – историја – сећања* (уредник Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд, 2009, стр. 161-174.

Више од две деценије негована и усађивана у свест послератних генерација студената, револуционарна традиција „црвеног универзитета“ је, уз унутрашње политичке и друштвено-економске околности и међународни контекст, сигурно утицала и на београдске студенте који су покренули демонстрације јуна 1968. године. Током побуне Универзитет је проглашен за „црвени универзитет Карл Маркс“ и програм бунта је био на трагу традиције предратних протеста: с једне стране, тражено је праведније друштво, више једнакости, решавање проблема социјалне неједнакости и пораста незапослености, укидање привилегија, расподела према раду, демократизација друштва, развој самоуправљања, а с друге стране у фокусу су били проблеми Универзитета и студената, организација и реформа студија, побољшање материјалног положаја студената, итд.²⁶

Међутим, студентске демонстрације 1968. су биле недозвољен облик показивања незадовољства у социјалистичком друштву и излазак из зацртаног политичког деловања преко партијске и студентских организација. Монопол на организовање било какве политичке активности на „црвеном универзитету“ имала је само владајућа партија. Још увек живи представници генерације студената која је протествовала 30-их година нису могли да дозволе да се изван њихове контроле креира нови „Црвени универзитет“. Иако су демонстрације 1968. погодиле Партију, она се са њима брзо изборила и главне токове студентске политичке активности брзо вратила у оквиру успостављеног и контролисаног система – преко Савеза комуниста и Савеза студената на Универзитету. Традиција „црвеног универзитета“ и предратног револуционарног студентског покрета и даље је службено негована и форсирана, све до краја постојања државе и система, када се урушавањем комунистичког режима, урушила и традиција „црвеног универзитета“ на Београдском универзитету.

26 *Београдски универзитет и '68, Zbornik dokumenata o studentskim demonstracijama* (priredili Momčilo Mitrović i Dobrica Vulović), Centar za marksizam Univerziteta, Beograd, 1989, str. 17-24.; „Акционо-политички програм“, *Student*, br. 2, vanredni broj, 8. jun 1968, str. 1-2.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, Записници са седница Универзитетског сената 1938-1939, 30. новембар 1939.
- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, 1939, фасц. X, документ 10, Извештај ректора 1938/39.
- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, фасцикла XIV, 1940, Извештај о инциденту 30. новембра 1939.
- Бончић, Драгомир, „Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције“, у зборнику: *Спомен места – историја – сећања* (уредник Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд, 2009, стр. 161-174.
- Васић, Мирољуб, „Революционарни студентски покрет 1929-1941“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (главни уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 861-880
- Весовић, Милан, „Студентска штампа између два светска рата“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (главни уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 881-899.
- „Годишњи извештај ректора Универзитета министру просвете за 1924/25. школску годину“, Универзитет у Београду, Београд, 1925.
- Дамјановић, Милица, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929.* Нолит, Београд, 1966.
- Историјски архив Београда, фонд Градски комитет КПЈ, фасцикла 516, Записник са саветовања ЦК КПЈ по питању универзитета, 16. јануар 1952.
- Николић, Коста, *Комунисти у Краљевини Југославији. Од социјал-демократије до стаљинизма 1919-1941*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд, 2000.
- Ристановић, Раде, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски југ“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1/2016, стр. 143-164.

- Ристановић, Раде, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, бр. 3/2017, стр. 51-78.
- Станковић, Ђорђе, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, у: *Студенти и Универзитет 1914 – 1954*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 40-66.
- Станковић, Ђорђе, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, у: *Студенти и универзитет 1914-1954*, Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 105-145.
- Тошић, Десимир, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат – личне белешке из 1941. године“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 3/2006, стр. 229-265.
- Цвијић, Јован, *О научном раду и о нашем Универзитету*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1907.
- „Акционо-политички програм“, *Student*, br. 2, vanredni broj, 8. jun 1968, str. 1-2.
- *Beogradski univerzitet i '68, Zbornik dokumenata o studentskim demonstracijama* (priredili Momčilo Mitrović i Dobrica Vulović), Centar za marksizam Univerziteta, Beograd 1989.
- Bondžić, Dragomir, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2004.
- Damjanović, Milica, „Klub studenata komunista na Beogradskom univerzitetu (1919-1921)“, u zborniku: *Crveni univerzitet* (urednici Milica Damjanović, Miloš Jevtić, Milan Vukos), Beogradski univerzitet, Beograd, 1966, str. 7-32.
- Hobsbaum, Erik, *Interesantna vremena. Jedan život u dvadesetom veku*, CID, Podgorica, 2005.
- Marković, Predrag, „Predistorija studentskih pokreta – uporedna perspektiva do Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 1/2001, str. 19-32.
- Nikolić, Kosta, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994.

- Radević, Milorad, „Licej i Velika škola 1838-1905“, u: *Studenti Beogradskog univerziteta 1838–1941: hronologija političkog života*, Univerzitetski odbor za proslavu 50 godina SKJ i SKOJ, Beograd, 1971, str. 9-28.

Dragomir Bondžić

HISTORICAL VERTICAL OF THE LEFT INFLUENCE – STUDENT’S DEMONSTRATIONS BEFORE 1968 AND “RED UNIVERSITY” BEFORE “KARL MARX UNIVERSITY”

Resume

University of Belgrade was founded in 1905 on the basis of development of higher education in Serbia in XIX century. From the very beginning, a significant feature of the University was the intensive political activity of students. It was especially noticeable after the First World War, when the Communist Party of Yugoslavia entered the political scene. Since then, the historical vertical of the influence of the Left, that is, Communist Party of Yugoslavia at the University from the twenties to 1968 can be followed in continuity. Already in the 1920`s, the communists formed their organization at the University and organized demonstrations, strikes and other actions with other political groups of students. The reasons for the protests were the general political, social and economic crisis, as well as the protection of the autonomy of the University and the struggle for improving the living conditions of students. The political activity of the students was especially evident in the 1930`s. In that period the communists managed to exercise a strong influence and control over the political actions of Belgrade students and to involve a mass of students of different social background and political orientation in anti-regime activities within “student`s progressive movement”. The influence of communists was such big that, on the eve of the Second World War, the University of Belgrade was called a “red university”. Strong student`s revolutionary movement guided by illegal Communist Party resulted with a student`s demonstrations, strikes,

conflicts, arrests and disturbance of University autonomy by police, nationalists and communists. In addition, during the Second World War a significant number of Belgrade students fought in the ranks of the Communists Partisan Movement, and some of them were prominent leaders. The participation of Belgrade students in the Partisan units and pre war “student’s progressive movement” was used by Communist Party of Yugoslavia after the Second World war, after its seizure to power and beginning of construction the new political, social and economic system based on the communist ideology and politics. The Party had a decisive influence on shaping the structure and goals of the University, and therefore systematically built and imposed the tradition of the “red university” and the pre-war “student’s progressive movement”. This tradition was supposed to be a model for formation of new generations of “socialist intelligentsia” and to completely replace the “bourgeois” tradition of the University. Finally, the tradition of the pre-war student’s movement certainly influenced the generation of the students who launched the student rebellion in June 1968; this is clearly visible from their program and the slogan “Red University Karl Marx”. However, the Party (League of Communists of Yugoslavia) could not allow the political activity of students outside the existing institutions, so it quickly restored them into frameworks of the Party and Student’s organization on the University, who were creators and keepers of the “red university” tradition.

Keywords: Belgrade University, students, Communist Party of Yugoslavia, “student’s progressive movement”, student’s demonstrations, 1968, “red university”.

**ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И ОДНОСИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И РЕПУБЛИЦИ
СРПСКОЈ**

59

Владе Симовић, Велизар Антић
УТИЦАЈ РЕЛИГИЈЕ НА НАСТАНАК И РАЗВОЈ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

77

Владан Станковић
ОПШТИ ИЗБОРИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 2018.
И РЕПУБЛИКА СРПСКА – ДАЉЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

УДК 322:329(497.6)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.4>

Прегледни рад

Владе Симовић

*Доцент на Факултету политичких
наука, Универзитет у Бањој Луци*

Велизар Антић

*Докторанд на Факултету политичких
наука, Универзитет у Београду*

УТИЦАЈ РЕЛИГИЈЕ НА НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сажетак

Тема под овим називом је логичан избор с обзиром на чињеницу да је културно-историјски контекст подијељеног и постконфликтног друштва Босне и Херцеговине умногоме одређен религијом. Православље, католичанство и ислам пресудно су обликовали постојеће националне идентитете Срба, Хрвата и Бошњака. Њихове националне елите су још почетком 20. вијека формирале прве партије са јасном религијском основом и припадношћу. Тај континуум парто-религијског позиционирања је прекинула једнопартијска владавина Савеза комуниста успостављена половином 20. вијека. Старом концепту парто-религијског самодефинисања окреће се највећи дио националних елита у вријеме обнове вишепартизма 1990. године. Тај тренд се наставља и у постдејтонској Босни и Херцеговини гдје већина релевантних партија имају национално-вјерско утемељење и исту такву бирачку базу. Однос религије и политике једно је од централних питања у Босни и Херцеговини и у томе се налази

друштвено оправдање овог истраживања. Његово научно утемељење је у сталној потреби да се додатно испитају и научно валоризују различите каузалности унутар вјерски подијељених друштава од којих је једна од основних однос између партија и религије.

Кључне ријечи: политичке партије, религија, подијељена друштва, православље, католичанство, ислам, Босна и Херцеговина.

1. КОНТЕКСТ ВЈЕРСКОГ СЕГМЕНТИРАЊА ПОДИЈЕЉЕНОГ ДРУШТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Босна и Херцеговина, попут Белгије, Сјеверне Ирске, Кипра и Македоније, припада кругу дубоко подијељених друштава Европе. У неким од ових земаља, као што је то случај са Белгијом, сукоби и подјеле су искључиво национално-лингвистичке природе. У осталим побројаним земљама сукоб је, као и у Босни и Херцеговини, истовремено и национални и вјерски. Стога и не чуди што су у овим државама, кроз историју, постојали радикални оружани сукоби између национално-вјерских групација. Истицање различитости снажније је и сложеније у друштвима гдје основну линију друштвених расцјепа одређује религија. Таква плурална друштва постоје широм свијета и у њима је религија основна друштвена подјела на коју су се наслонили многе друге, вертикално и хоризонтално, испреплетене линије друштвених расцјепа. О феномену подијељених друштава писали су бројни аутори попут Фурнивала, Екштејна, Лајпхарта, Касаповићке и других.¹ Иако постоји научна и друштвена основа за компаративну анализу Босне и Херцеговине и сличних јој земаља, у нашем истраживању усмјерићемо се искључиво на Босну и Херцеговину. У том процесу описаћемо генезу њеног вјерског и националног обликовања, унутрашња идентитетска међусупорења и њену културно-историјску условљеност политичких процеса.

Једна од главних теза која се провлачи у нашим ранијим радовима јесте та да је управо религија била кључни фактор у

¹ Више о подијељеним друштвима видјети у: Furnivall, John Sydenham, *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948; Лијпхарт, Аренд, *Демократија у плуралним друштвима*, Глобус, Загреб, 1992; Касаповић, Мирјана, „Плурално и плуралистичко друштво“, *Политичке анализе*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2011.

процесу обликовања савремених нација на овом простору.² И не само нација, већ и њихових партија, међусобних односа и у коначном политичком система.

У процесу анализе и доказивања ових теза незаобилазно је истраживање Милорада Екмечића под називом „Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492-1992)“.³ Екмечић у свом раду наводи да су различите религије биле „вододјелница“ јединствене нације у Босни и Херцеговини. Он наглашава да је религија основа од које се у Босни и Херцеговини увијек полази из почетка: „Не само програми политичких странака, велике декларације преломних историјских времена, него начин понашања вјерника разних религија је увијек диоба на рачун других религија и вјеровања. Не само програми политичких групација, социјалних слојева и влада, него начин мишљења на вечерним сједиљкама да се убије дуго зимско вријеме, оптерећено је амбисом религиозне подјеле“.⁴ У овом је Екмечићевом закључку садржана сва комплексност политичких и друштвених односа у Босни и Херцеговини и бившој Југославији. Ови су односи оптерећени религијским наслеђем и сукобима и то је константа овог простора.

Бројни су аутори писали о проблему религијских подјела и сукоба, посебно истичући случај Босне и Херцеговине. Семјуел Хантингтон је један од првих свјетски признатих аутора који је рат у Босни и Херцеговини описао као „рат цивилизација“.⁴ Ову тезу Хантингтон гради анализирајући сврставање иностраних актера на једну од зараћених страна у овом конфликту: „Муслиманске државе и организације окупиле су се иза босанских муслимана и супротставиле Србима и Хрватима. Православне земље и организације подржале су Србе и супротставиле се Хрватима и муслиманима. Западне владе и елите подржале су Хрвате, казнилe Србе и уопштено биле индиферентне или се плашиле муслимана“.⁵

2 Видјети више у: Симовић, Владе, „Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе“, *Политеиа*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2012; Симовић, Владе, „Религијско обликовање бошњачке нације“, *Политеиа*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2014; Симовић, Владе, „Демократија у вишенационалним државама: случај Босне и Херцеговине“, *Политичка култура, дијалог и толеранција*, Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци и Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2016.

3 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 201.

4 Семјуел, Хантингтон, *Сукоб цивилизацијаи преобликовање свјетског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000, стр. 320.

5 Исто.

У студији Беркли центра за религију, мир и свјетска питања (Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs) под називом „Bosnia: Ethno-Religious Nationalisms in Conflict“, такође се потврђује теза о вјерском утемељењу националног конфликта у Босни и Херцеговини.⁶ У овој студији аутори наводе да су „националисти етнорелигијске идентитете користили као механизам окупљања свога становништва. Историјски митови и културни симболи, повезани са религијом допринијели су, у великој мјери, обједињавању сваке фракције“.⁷ Према овој тврдњи религија је послужила националним елитама да кроз оснажено вјерско осјећање, у процесу рушења једнопартијског режима Савеза комуниста и отпочињања демократске транзиције, оснаже своју националну позицију и добију снажан политички легитимитет. С обзиром да је идентитет сваке од три конститутивне нације у Босни и Херцеговини био уско повезан са неком од религија које су пресудно обликовале ове идентитете (ислам – муслиманство/бошњаштво, православље – српство и католичанство-хрватство) тај је процес био прилично успјешан.

У анализи религије и политике у земљама постсоцијалистичке Југославије, Уго Влаисављевић пише: „Оно што чини посебно занимљивим повратак религије у контексту посткомунистичких земаља јесте чињеница да је управо крах тоталитарног режима довео религију у средиште политичког живота“.⁸ Слично размишља и Мирјана Касаповић, која каже: „Распадом аутократскога комунистичкога поретка у Босни и Херцеговини готово су одмах избиле на видјело старе вјерске и националне подјеле“.⁹

Те су старе вјерске и националне подјеле пронашле своје организационе представнике у виду политичких партија насталих почетком деведесетих година 20. вијека. Овдје се прије свега мисли на Странку демократске акције, Српску демократску странку и Хрватску демократску заједницу. Међутим, прије него што се посветимо анализи ових партија и њихових савремених конкурената у постдејтонској Босни и Херцеговини, потребно је да изведемо линије вјерског и националног сегментирања у контексту партијске институционализације дубље у историју. На тај начин ћемо да склопимо слику позадине вјерске и партијске каузалности која постоји од настанка партијског система Босне и Херцеговине из

6 Religion and Conflict Case Study Series „Bosnia: Ethno-Religious Nationalisms in Conflict“, Georgetown, University, Washington. 2013.

7 Исто, стр. 5.

8 Уго, Влаисављевић, *Етнополитика и грађанство*, Удруга грађана „Дијалог“, Мостар, 2006, стр. 236.

9 Мирјана, Касаповић, *Босна и Херцеговина, подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 133.

времена владавине Аустроугарске монархије.

2. АУСТРОУГАРСКА ВЛАДАВИНА И ИНСТИТУЦИОНАЛНО ОБЛИКОВАЊЕ КОНФЕСИОНАЛНОГ ПАРТИЈСКОГ СЕГМЕНТИРАЊА

Историја партијског система Босне и Херцеговине је уско повезана са процесима модернизације и либерализације друштва које су услиједиле почетком 20. вијека у Босни и Херцеговини под Аустроугарском влашћу. Период Аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини обиљежила су два битна друштвена и политичка процеса. Први је тронационално самоидентификовање у којем је религија одиграла кључну идентитетску одредницу, а други је формирање партија на вјерској и националној основи. Овај посљедњи процес стимулисан је и изборним законом из 1910. године којим је Босна и Херцеговина подијељена на три вјерске изборне курије.

Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину 1878. године. Мандат за окупацију ове бивше османске покрајине Аустроугарска је добила од великих европских сила у оквиру закључака Берлинског конгреса. Берлински конгрес из 1878. године окончао је процес знан под називом „Велика источна криза“, као један од кључних догађаја у процесу националног буђења, устанака и револуција балканских народа. Поменути конгрес био је и дио процеса борбе великих европских сила за османске територије и њихов утицај на Балкану. Тај је процес у историји назван „Источно питање“.¹⁰

Више је разлога због којих је Аустроугарска имала потребу да овлада простором Босне и Херцеговине. Један од основних, наводи Радомир Нешковић, био је тај да је Аустроугарска „имала негативан став према организовању словенске државе на Балкану и словенских националних покрета, и прихватала је само оне покрете који су били у њеном империјалном интересу. Из такве основе настала је потреба да се за интересе Монархије придобију босански муслимани и Хрвати, а да се Срби онемогуће као битан политички фактор“.¹¹

Оваква аустроугарска политика била је усмјерена ка завађању

10 Видјети у: Стеван, Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, Клио, Београд, 2004; Мустафа, Имамовић, *Правни положај и унутрашњо-правни развитак Босне и Херцеговине од 1878. до 1914.*, Магистрат и Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2007; Милорад, Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

11 Радомир, Нешковић, *Недоверљена држава: Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево, 2013, стр. 74.

народа у Босни и Херцеговини како би онемогућила њихово јединство и уједињење у заједничку јужнословенску државу. Ови су процеси радикализовали унутарвјерске и унутарнационалне сукобе у Босни и Херцеговини из којих су касније настале њене прве политичке партије.

Највеће идентитетске неспоразуме у Босни и Херцеговини донијеле су власти Аустроугарске у вријеме управе Бењамина Калаја. Његова политика „босанизације“ довела је до бројних унутрашњих несугласица и каснијих идентитетских сукоба.

О овом историјском процесу Чедомир Антић пише: „Калај је покренуо процес стварања „босанске нације“ настојећи да потисне српски и османски идентитет велике већине становника Босне и Херцеговине. Српски народ тако не само да је био изложен политичкој дискриминацији, већ су му биле наметнуте и просвјетна и културна асимилација. У свом настојању да потисне српску просвјетну акцију, Калајев режим је у Босни и Херцеговини чак забранио и његову књигу о историји српског народа. Прогоњена је била и православна црква. Послије склапања конкордата са Васељенском патријаршијом 1880, аустроугарске власти су збациле тројицу митрополита, четвртом је нуђен велики новац да прими унију, па је објелоданивши то дошао у такав сукоб са властима да је ускоро и сам изгубио дијецезу. Аустроугарске власти су се трудиле да не окрену муслимане од себе, посебно послије побуне због мобилисања муслимана на самом почетку окупације. Зато су оснажили ислам увођењем врховног вјерског поглавара реис-ул-улеме 1882. године. Године 1881. у Босну и Херцеговину су доведени језуити. Власти су сматрале да је овај ред спремнији за акцију превјеравања од, историјски у овим областима присутних, фрањеваца“.¹²

Наметање новог и сузбијање старих идентитета, те фаворизовање католика довели су до велике вјерске нетрпљивости и стварања националних идентитета у чијој је основи била религија. Тако су се развили српски, хрватски и муслимански национални покрети. У њима су се дефинисали и њихови национални интереси.

У том контексту Мирјана Касаповић пише: „док су Муслимани били вјерни идеалу цјеловите и аутономне Босне и Херцеговине, Срби и Хрвати нису ‘дијелили овај идеал него су се усмјеравали уједињењу Босне и Херцеговине са Хрватском односно Србијом’“.¹³ Иако нису сви припадници елите ова три народа дијелили овакву

¹² Чедомир, Антић, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд, 2013, стр. 195.

¹³ Мирјана, Касаповић, *Босна и Херцеговина, подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 96.

политику, већина је, унутар сва три ентитета, имала ово за свој коначни политички циљ. Ови су интереси објединили националне лидере који су формирали своје прве политичко-партијске организације. Те су партије имале јасну религијску или националну одредницу.

Прва партија формирана у Босни и Херцеговини била је Муслиманска народна организација основана 1906. године, чијим је Егзекутивним одбором предсједавао Алибег Фирдус.¹⁴ Годину дана касније у Сарајеву се оснива Српска народна организација.¹⁵ Двије најзначајније хрватске странке оснивају се 1908. године – Хрватска народна заједница (Иво Пилар) и 1910. године – Хрватска католичка удруга (Јосип Штадлер).¹⁶

Иако су осниване и друге муслиманске, српске и хрватске странке, те мултиетничка Социјалдемократска странка (1909), ове су четири побројане партије биле водеће и једине су ушле у Босански сабор.¹⁷ Како су настале из национално-вјерске подијељености, ове су партије биле главни протагонисти политике националних сукоба и сарадње у Босни и Херцеговини.

Парто-религијску сегментираност у Босни и Херцеговини додатно је „зацементирао“ и одредио изборни инжењеринг аустроугарске управе. Штатутом за Босну и Херцеговину, из 1910. године, донесен је Изборни ред путем којег су бирани посланици у Босански сабор. Та су изборна правила подразумјевала вјерске изборне курије. Описујући овај институционални дизајн, Мирјана Касаповић наводи: „Свака је курија добила фиксну мандатну квоту која је била размјерна њезину удјелу у укупном становништву земље: православци 31 или 43 посто, муслимани 24 или 33 посто, католици 16 или 22 посто мјеста, а једно је мјесто припало припаднику јеврејске заједнице“.¹⁸

У оквиру одређених вјерских квота Српска народна организација освојила је 31. мандат, Муслиманска народна организација 24., Хрватска народна заједница 12., а Хрватска

14 Мустафа, Имамовић, *Правни положај и унутрашњо-правни развитак босне и Херцеговине од 1878. до 1914.*, Магистрат и Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2007, стр. 169-170.

15 Исто, стр. 200-201.

16 Исто, стр. 216.

17 Владе, Симовић, „Политичке партије у Босни и Херцеговини“, Зборник радова *Држава, друштво и политика у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011, стр. 333-334.

18 Мирјана, Касаповић, *Босна и Херцеговина, подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005, стр. 97.

католичка удруга 4. мандата.¹⁹

Тада успостављен модел национално-религијског партијског сегментирања оставио је трајне посљедице по партијски систем Босне и Херцеговине. Од тада до данас улога религије више је него значајна за обликовање партија и партијског живота у Босни и Херцеговини. Овај је процес био присутан и у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославији), у којој су Срби и Хрвати из Босне и Херцеговине гласали углавном за најзначајније српске и хрватске партије из Загреба и Београда, а муслимани најчешће за Југословенску муслиманску организацију Мехмеда Спахе.²⁰

Период Другог свјетског рата показао је сву бруталност религијског сукоба претворену у грађански рат. У Босни и Херцеговини је био велики број убијених и рањених. То је условило снажну вјерску и националну дистанцу. Партизански покрет отпора који су углавном чинили српско и остало пројугословенско становништво, а који је водила Комунистичка партија Југославије, промовисала је идеју међунационалног помирења и секуларизма. Послије доласка на власт комунисти су једнопартијском владавином успјели да умногоме залезе претходне међунационалне и међувјерске сукобе у Босни и Херцеговини.

Послије скоро пола деценије једнопартизма и развијања поданичке политичке културе, Босна и Херцеговина улази у процес демократске транзиције. Транзиција није само отворила простор за модернизацију и либерализацију друштва, већ је у њега унијела и старе „навике“, а једна од најважнијих била је поновно национално-вјерско партијско сегментирање.

3. ОБНОВА ВИШЕПАРТИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И ПОВРАТАК КОНФЕСИОНАЛИЗМУ

У раније објављеним радовима смо детаљније објашњавали процес обнове вишепартизма у Босни и Херцеговини.²¹ Овај је

¹⁹ Владе, Симовић, „Политичке партије у Босни и Херцеговини“, Зборник радова *Држава, друштво и политика у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011, стр. 333-334.

²⁰ Исто, стр. 335.

²¹ Погледати више у: Владе, Симовић, „Политичке партије у Босни и Херцеговини“, Зборник радова *Држава, друштво и политика у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011; Владе, Симовић „Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе“, *Политика*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2012; Владе, Симовић, *Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким*

процес кренуо „одозго“ из врха Савеза комуниста Југославије. Партија која је уз војску (Југословенску народну армију) била главни интегративни фактор југословенске државе распала се на Четрнаестом конгресу.²² Сепаратизам, прије свега словеначких и хрватских комуниста покренуо је распад једнопартијског центра моћи. Политичка и економска криза у Југославији, буђење национализма и сепаратизама, те пад Берлинског зида и урушавање социјалистичког блока на глобалном нивоу, натјерали су комунистичко руководство у Босни и Херцеговини да крене у процес демократске транзиције.

Логика обнове вишепартизма била је подржана од дијела значајнијих лидера Савеза комуниста Босне и Херцеговине.²³ Стога и не чуди што је Савез комуниста Босне и Херцеговине који је у свој назив додао и Странка демократских промјена био прва партија регистрована у транзицијској Босни и Херцеговини.²⁴

Осим „нових комуниста“, значајне партије настале на лијевом спектру биле су Савез реформских снага Југославије за Босну и Херцеговину, Савез социјалистичке омладине – Демократски савез Босне и Херцеговине и Демократски социјалистички савез Босне и Херцеговине.²⁵ Резултати првих посткомунистичких избора у Босни и Херцеговини показују да су све ове партије, укључујући и Савез комуниста Босне и Херцеговине – Странку демократских промјена биле губитници избора, а да су њихови побједници биле Странка демократске акције, Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница.²⁶ То значи да су на изборима побиједиле партије које су своје програме и своју „генетику“ дефинисале из национално-религијских линија расцјепа.

Странка демократске акције се, како свједочи њен оснивач Алија Изетбеговић, још од самог почетка профилисала као „пробосанска и промуслиманска политичка организација“.²⁷ Са друге стране Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница су, како им то називи говоре, биле српска, односно,

партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године, Арт принт, Бања Лука, 2014.

22 Владе, Симовић, *Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године*, Арт принт, Бања Лука, 2014, стр. 4.

23 Исто, стр. 5.

24 *Ослобођење*, Сарајево, 22.03.1990, стр. 2.

25 Владе, Симовић, *Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године*, Арт принт, Бања Лука, 2014, стр. 107-110 и 112-114.

26 Нешковић, Радомир, *Недовршена држава: Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево, 2013, стр. 126

27 Алија, Изетбеговић, *Сјећања – аутобиографски записи*, ОКО, Сарајево, 2005, стр. 76.

хрватска партија. Њихов изборни успјех и значај у идентитетском снажењу и вођењу три доминантне нације у Босни и Херцеговини – Муслимана (данас Бошњака), Срба и Хрвата су им дале карактер својеврсних националних покрета. Овим се карактерно партијски систем Босне и Херцеговине вратио у свој нуклеус из аустроугарског времена. То јесте у своју основну национално-религијску линију подјела гдје су партије производ дјеловања национално-религијског сегментирања.

Сукоб око будућности државне заједнице и међурепубличка и међунационална спорења на државном нивоу била су најпогубнија по Босну и Херцеговину. Објашњавајући политички живот предратне Босне и Херцеговине Радомир Нешковић пише: „Након општих избора (новембра 1990. године), три националне странке (Српска демократска странка, Хрватска демократска заједница и Странка демократске акције) створиле су владајућу коалицију на нивоу Босне и Херцеговине, која је функционисала до јесени 1991. године. Политички сукоб између владајућих странака, догађаји у Хрватској и дисолуција Југославије, имали су за посљедицу распад тронационалне – тропартијске већине у Босни и Херцеговини. Неслагање националних политичких партија око битних питања статуса и уређења државе Босне и Херцеговине, траје и данас и још увијек нема реалних изгледа да се наведене противрјечности превазиђу“.²⁸

Послије низа неуспјешних преговора о заустављању рата и државно-правном уређењу Босне и Херцеговине, постигнут је Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, парафиран у Дејтону (21.11.1995), а касније потписан у Паризу (14.12.1995).²⁹ Овим је споразумом, потписаним уз интервенцију међународних сила, прије свега Сједињених Америчких Држава, формирана сложена федерација која у својој основи има национално-територијалну подјелу.

Оваквим институционалним дизајном у Босни и Херцеговини је ојачало национално-партијско груписање унутар национално територијализованих сегмената. Тиме је национално-религијска партијска картелизација стимулисана извана, кроз постојећи дејтонски Устав као америчко дипломатско наметање, слично као и у вријеме аустроугарског уставног дизајна из 1910. године – кроз

28 Радомир, Нешковић, *Недовршена држава: Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево, 2013, стр. 125-126.

29 Више видјети у: Витомир, Поповић, Владимир, Лукић, *Документи Дејтон – Париз*, Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу, Бања Лука, 1999.

куријално бирачко право, као аустругарско политичко наметање.

У оба случаја уставни дизајни, и дејтонски и куријални, „цементирали“ су национално-религијску партијску подијељеност „дајући јој вјетар у леђа“ и слабећи „свјесно или несвјесно“ мултинационалне партије и институционално „снажећи“ основну национално-религијску линију расцјепа.

Као теоријску основу за класификацију савремених релевантних политичких партија у Босни и Херцеговини у односу према религији и вјерским заједницама користимо знања и домете политикологије религије, једне од најмлађих политиколошких дисциплина. У том контексту од велике помоћи су нам истраживања и уцбеници Мирољуба Јевтића који је утврдио четири основна поља истраживања политикологије религије од којих је треће оно које се односи на идеолошке и програмске садржаје и праксу субјеката политичког система, политичког живота и политике уопште који се односе на проблем вјере и вјерских заједница.³⁰ Држећи се овог методолошког оквира анализирали смо званичне програме релевантних парламентарних партија,³¹ постдејтонске Босне и Херцеговине. Из њихових програмских опредјељења јасне су барем три позиције када су у питању политичке партије и њихов однос према конфесијама и вјерским заједницама у Босни и Херцеговини.

Прву опцију опoјмљујемо као национално-вјерске политичке партије које у својим програмским опредјељењима сасвим јасно наводе којој вјерској заједници припадају и за које интересе се залажу приликом спровођења своје политике. У ову групу партија бисмо могли да наведемо са српске националне опције СДС и ДНС, са бошњачког националног корпуса ту је СДА, док из хрватског корпуса овдје видимо ХДЗ БиХ.

Другу опцију појмовно одређујемо као националну опцију али без значајнијег утицаја и осврта на вјерску припадност својих чланова. Ове политичке партије су мање или више окренуте само једном националном корпусу и рачунају на бираче из тог националног корпуса. Међутим по питању вјерских расцјепа се не изјашњавају довољно прецизно и вјерским питањима прилазе на један уопштен начин гдје се позивају на поштовање права и слобода за вјерске заједнице али не врше фаворизацију било које конфесије. У ову групу партија сврставамо српске опције ПДП и НДП, бошњачке

30 Miroljub, Jevtić, „Political science and religion“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр 1/2007, стр. 63.

31 Програми и статуту анализираних партија су наведени у литератури. Анализиране партије су одређене према критеријумима релевантности Ђованија Сарторија у Сартори, Ђовани, *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 108-114.

СББ и Странку за БиХ, док смо из хрватског блока странака овдје позиционирали ХДЗ 1990.

Трећу групу партија дефинишемо као оне које питањима вјерске припадности и вјерских заједница не дају скоро ни мало пажње. Ове партије у својим програмима о питањима религије и вјерских заједница имају један сасвим уопштен и вриједносно неутралан став. Оне признају да религије постоје и да су вјерске заједнице један од сегмента друштва, али се сав њихов однос према њима зауставља на тој констатацији. Оне у програмима немају никакво ближе одређење мјеста и улоге вјерских заједница у друштву. У ове партије, на бази програма, сврставамо СНСД и СП као партије за које гласају углавном Срби, БПС као партију за коју гласају углавном Бошњаци и ДФ и СДП БиХ као партије које су барем декларативно партије које су окренуте према бирачима свих нација, али у суштини и оне су доминантно бошњачке партије. Иако формално не дају значај религији, у пракси, неке од ових партија, а посебно Социјалистичка партија често легитимишу преплитање вјерског и световног кроз учешћа у прославама крсних слава институција, кумствима новостворених цркава и слично.

У Босни и Херцеговини социјални расцјепи се преламају преко религијске и националне осе, који из тог разлога постају основно поље политике, а самим тим и политичких партија. Да би се ови друштвени расцјепи пресликали и на политичке партије потребно је испуњење политичких, институционалних и културних фактора.³² У нашем случају сви ови фактори су испуњени из разлога да управо конфесионалне разлике буду једне од најважнијих у профилисању политичких партија.

4. ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је примјер подијељеног друштва чије су главне линије расцјепе оне по основу религијског и националног сегментирања. Та дубока линија друштвеног расцјепе логично се пренијела на партијски систем Босне и Херцеговине. То је довело до диференцијације у којој апсолутна већина Срба, Хрвата и Бошњака, односно православних, римокатолика и муслимана гласа за своје умногоме етнорелигијски позициониране партије.

Овакво друштвено и њему посљедично партијско

32 Lipset, S. M. & Rokkan S., „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press, 1967, pp. 16-33.

сегментирање постојало је у тренутку оснивања политичких партија у Босни и Херцеговини почетком двадесетог вијека. Овај друштвени расцјеп је добрим дијелом наметнут од стране Аустроугарске окупационе власти која је вјешто користила религијску и националну подијељеност Босне и Херцеговине како би умањила унутрашњи отпор и тиме ојачала своју власт.

Са комунистичком влашћу након Другог свијетског рата политичке партије и вишестраначје су укинута, а друштвени расцјепи основу религије и нације су насилно потискивани. На тај се начин мислило да је проблем културне подијељености у Босни и Херцеговини рјешен. Међутим, са поновним успостављањем вишестраначја у СФРЈ деведесетих година двадесетог вијека видјела се дубока структурална матрица расцјепу у друштву Босне и Херцеговине јер су политичке партије формиране у том тренутку опет у први план избациле припадност етнорелигијским ентитетима.

Управо су партије са јасном исламском, православном и католичком преференцијом освојиле највећи број гласова грађана Босне и Херцеговине. Убрзо након успостављања вишестраначја долази до избијања вјерског и грађанског рата у Босни и Херцеговини као посљедица немогућности договора елита етнорелигијски подијељеног друштва.

По успостављању мира и дејтонског институционалног дизајна у партијском систему опет најзначајнију улогу преузимају управо етнорелигијски позициониране партије. Друштвени расцјепи који постоје у Босни и Херцеговини умногоме су обликовали страначку подјелу. Значај вјерског у политици у Босни и Херцеговини прихватио је највећи број политичких партија и прилагодио га је својим програмским одредницама. Са друге стране постоје поједине политичке партије које не инсистирају на религији, барем не у својим програмима. Оне су у суштини насљеднице или барем дјелимично сљедбенице Савеза комуниста Југославије. Ту прије свега мислимо на Социјалдемократску партију Босне и Херцеговине и Социјалистичку партију. Међутим, није ријеткост да чланови ових партија и њихови лидери дају велики значај вјерском у политици у Босни и Херцеговини. Већ смо написали да су лидери Социјалистичке партије, као страначки званичници, чести гости вјерских обреда, па чак и кумови новоотворених цркава.

Једини изузетак међу парламентарним партијама су Наша странка и Демократска фронта које не кокетирају са религијом, али и немају већу бирачку базу и утицај у парламенту. Са друге стране, све остале парламентарне политичке партије у Босни и

Херцеговини вјешто користе емоцију бирача вјерски подијељеног и постконфликтног друштва. Оне се тактички наслањају на дубоке подјеле које већ постоје у друштву и стимулишу их. Затим се представљају као заштитници и представници интереса своје групе како би извукли максималну изборну корист за себе. На овај начин партије злоупотребљавају религију у сврху остваривања своје политичке моћи, док им са друге стране то умногоме одобравају и вјерске заједнице чији поглавари неријетко добијају за своју организацију одговарајуће бенефите. У свему томе продубљују се вјерски расцјепи и сукоби у већ подијељеном и постконфликтном друштву Босне и Херцеговине. Тиме она остаје нестабилна, недовршена и у коначноме немогућа држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић, Чедомир, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд, 2013.
- Влаисављевић, Уго, *Етнополитика и грађанство*, Удруга грађана „Дијалог“, Мостар, 2006.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- Изетбеговић, Алија, *Сјећања – аутобиографски записи*, ОКО, Сарајево, 2005.
- Имамовић, Мустафа, *Правни положај и унутрашњо-правни развитак Босне и Херцеговине од 1878. до 1914.*, Магистрат и Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2007.
- Јевтић, Милољуб, „Political science and religion“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр 1/2007.
- Касаповић, Мирјана, *Босна и Херцеговина, подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005.
- Касаповић, Мирјана, „Плурално и плуралистичко друштво“, *Политичке анализе*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2011.

- Лијпхарт, Аренд, *Демократија у плуралним друштвима*, Глобус, Загреб, 1992.
- Lipset, S. M. & Rokkan S., „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press. 1967.
- Нешковић, Радомир, *Недовршена држава: Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево, 2013.
- Павловић, Стеван, *Историја Балкана 1804-1945*, Клио, Београд, 2004.
- Поповић, Витомир и Лукић, Владимир, *Документи Дејтон – Париз*, Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу, Бања Лука, 1999.
- Religion and Conflict Case Study Series „Bosnia: Ethno-Religious Nationalisms in Conflict“, Georgetown University, Washington, 2013.
- Сартори, Ђовани, *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб, 2002.
- Симовић, Владе, „Политичке партије у Босни и Херцеговини“, Зборник радова *Држава, друштво и политика у Босни и Херцеговини*, Сарајевски отворени центар, Сарајево, 2011.
- Симовић, Владе, „Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе“, *Политеиа*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2012.
- Симовић, Владе, *Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године*, Арт принт, Бања Лука, 2014.
- Симовић, Владе, „Религијско обликовање бошњачке нације“, *Политеиа*, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2014.
- Симовић, Владе, „Демократија у вишенационалним државама: случај Босне и Херцеговине“, *Политичка култура, дијалог и толеранција*, Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци и Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2016.

- Furnivall, John Sydenham, *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање свјетског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000.
- <http://bps.ba/wp-content/themes/bps/pdf/BPS-STATUT.pdf>
- file:///C:/Users/Admi/Downloads/Statut_DNS.pdf
- http://fronta.ba/?page_id=939
- <http://www.ndprs.org/ndp/statut/>
- <http://pdp.rs.ba/wp-content/uploads/2016.pdf>
- <http://www.sbb.ba/pdf/STATUT.pdf>
- http://zabih.ba/wp-content/uploads/2017/09/Statut_SBiH.pdf
- <http://sda.ba/home/STATUT-STRANKE-DEMOKRATSKE-AK-CIJE.pdf>
- <http://sdp.ba/datoteke/uploads/Statut%20-%20Final.pdf>
- http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike//admin/Dokumenti/Statut_SDS.pdf
- http://www.snsd.org/images/dokumenti/statut/statut_2015.pdf
- <http://socijalisti.ba/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82/>
- http://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program.pdf
- <http://www.hdz1990.org/statut/>
- http://fronta.ba/?page_id=943
- <http://bps.ba/wp-content/themes/bps/pdf/ProgramBPS-a.pdf>
- file:///C:/Users/Admi/Downloads/Program_DNS.pdf
- <http://www.ndprs.org/ndp/program/>
- <http://pdp.rs.ba/wpcontent/uploads/2016.pdf>
- <http://www.sbb.ba/politika-sbb-a>
- <http://zabih.ba/wp-content/uploads/2017/09/Program-SBiH-u-periodu-2015.-2020.-final.pdf>

- <http://sda.ba/home/PROGRAMSKA-DEKLARACIJA-SDA.pdf>
- <http://sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf>
- <http://www.snsd.org/images/dokumenti/politickiProgram.pdf>
- <http://socijalisti.ba/%D0%BE%D1%81%D0%B-D%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0/>
- <http://www.hdz1990.org/programska-deklaracija/>
- www.izbori.ba

Vlade Simović, Velizar Antić

THE INFLUENCE OF RELIGION ON THE EVENT AND DEVELOPMENT OF POLITICAL PARTIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

This work researches the influence of religions on the party life of BiH, as well as the relation among parties and religions and religious communities in this country. This topic is a logical choice given the fact that cultural-historical context of divided and post-conflict society of BiH is mostly determined by the religion. Orthodoxy, Catholicism and Islam predominantly shaped the existing national identities of Serbs, Croats and Bosniaks. Their national elites formed first parties with clear religious essence and denomination back at the beginning of the 20th century. That continuum of the party-religious positioning was interrupted by the one party rule of the Communist Union established by the half of the 20th century. The biggest part of the

national elites turned to the old concept of the party-religious self-defining at the time of the renewal of multiparty system in 1990s. That trend continues in the Post-Dayton BiH where majority of relevant parties has national-religious foundation and the same voting base. The relation between religion and politics is one of the central questions in BiH and that is where the social justification of this research lies. Its scientific foundation is striving to additionally examine and scientifically prove different causalities inside of the societies divided by religion where one of the most essential is the relation among parties and religions. Keywords: political parties, religion, divided societies, Orthodoxy, Catholicism, Islam, Bosnia and Herzegovina.

УДК 323:324(497.6)“2018“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.5>

Оригинални научни рад

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

ОПШТИ ИЗБОРИ У БиХ 2018. И РЕПУБЛИКА СРПСКА – ДАЉЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Сажетак

Тема којом се бави овај научни рад јесу недавно одржани избори у БиХ за заједничке органе власти на нивоу државне заједнице. *Предмет* истраживања своди се на анализу изборних резултата, односе снага на релацији БиХ→Република Српска, и анализу потенцијалних перспектива. *Временски оквир* смешта истраживање у 2018. годину, а *просторни* се тиче БиХ, односно два ентитета који чине државну заједницу. Посебну пажњу аутор намерава да посвети *проблемској ситуацији* путем *налаза стања* који упућује на односе између три конститутивна народа у БиХ. *Проблемско питање* гласи: Како су избори за заједничке органе власти у БиХ консталирали кључне националне чиниоце у политичком простору? Истраживање полази од *почетне хипотезе* која гласи: Односи политичких снага у БиХ структурисани су око институционалних односа три конститутивна народа. Аутор је у раду консултовао низ истраживачких *методских алата* попут: аналитичког приступа, статистичког метода, анализе садржаја, упоредног метода, институционалног приступа, метода посматрања.

Кључне речи: БиХ, избори, Република Српска, национални интерес, српски народ.

Осми по реду Општи избори у Босни и Херцеговини одржани су 7. октобра 2018. године. На њима су бирани: чланови Председништва Босне и Херцеговине, представници за Представнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, делегати за Дома народа Парламентарне скупштине БиХ, Председник Републике Српске, потпредседници Републике Српске и народни посланици за Народну скупштину Републике Српске, као и заступници за Федерацију БиХ и скупштине њених кантона. На изборима су се пријавиле 72 политичке партије и 39 независних кандидата, на свим нивоима власти сложене државне заједнице.¹

1. СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ ИЗБОРНИХ РЕЗУЛТАТА

За Народну скупштину Републике Српске бирачи у Републици Српској су гласали овако: Савез независних социјалдемократа (СНСД) 218.201 гласова, или 31,87%, односно 24 мандата; Српска демократска странка (СДС) 123.515 гласова 18,04%, или 13 мандата; Демократски народни савез (ДНС) 98.851 гласова, 14,44% или 11 мандата; Партија демократског прогреса (ПДП) – Младен Иванић, 69.948 гласова, односно 10,22% или 5 мандата; Социјалистичка партија РС (СПРС) 56.106 гласова 8,19% или 6 мандата; „Заједно за

1 Дејтонска архитектура изпројектовала је затечено стање у БиХ кроз поприлично сложене механизме власти. Њу чини савез бошњачко-хрватских кантона окупљених у „ентитет“ Федерација БиХ и Република Српска као унитарна држава-чланица. БиХ је, словом Дејтона, конфедерација унитарне државе-чланице „ентитета“ Република Српска и федерације бошњачко-хрватских кантона „ентитета“ Федерације БиХ. (О овоме и у: Снежана Савић, „Облик државне власти у БиХ“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 149-165, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012, стр. 150: „Босна и Херцеговина представља сложену државну заједницу са елементима конфедерално-федералних облика државног уређења“. Слично и у: Зоран Милосављевић, „Босна и Херцеговина и Црна Гора: (не)одрживе мултинационалне творевине“, *Српска политичка мисао*, вол. 38, бр. 4/2012: 301-318, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.307-308: „Париско-дејтонским мировним споразумом српска држава у оквиру БиХ ступила је у конфедерални савез са Федерацијом БиХ зарад међународног објективитета затеченог стања, те је тако, према изворном Дејтону, настала више него лабава творевина *три конститутивна народа, и два ентитета*. Овим путем је Република Српска, иако међународно непризната држава, постала објектом међународног права, а као Република у оквиру БиХ поседовала је знатно већи степен оригиналне власти од федералних јединица бивше СФРЈ према Уставу из 1974. године.“). Каснијим интервенцијама Високих представника, и преношењем надлежности са „ентитета“ на заједничке органе власти у Сарајеву, овакав функционални савез малог броја пренетих овлашћења надзидан је у поприлично нефункционалну Државну заједницу, по узору на Државну заједницу Србија и Црна Гора или Аустро-Угарску монархију. (На тему измене државног уређења БиХ у: Владан Станковић, Зоран Милосављевић, „Уставни положај Републике Српске“, *Српска политичка мисао*, вол. 36, бр. 2/2012: 461-486, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 475-483)

БиХ“ 29.556 гласова или 4,32% или 2 мандата; Народна демократска партија (НДП) – Драган Човић, 28.183 гласова или 4,12% односно 1 мандат; и, „Уједињена Српска“ 21.187 гласова 3,09% или 1 мандат.

За очекивати је да у Републици Српској владу формирају досадашњи коалициони партнери СНСД+ДНС+СП(РС), што у укупном збиру даје 41 од 63 могућа мандата.

Када је реч о избору за *председника Републике Српске* резултати су следећи: Жељка Цвијановић СНСД 319.699 гласова или 47,04%, Вукота Говедарица „Савез за побједу“ 284.195 или 41,82%, Рамиз Салкић „Заједно за БиХ“ 21.292 или 3,13%, Ђамил Дураковић као независни кандидат 10.299 или 1,52%, Радомир Лукић „Прва СДС“ 6.021 или 0,89%, Јосип Јерковић испред коалиције хрватских странака (ХДЗ БиХ, ХСС, ХКДУ, ХСП-ХНС) са 5.881 гласова или 0,87%.

За председника Републике Српске изабрана је Жељка Цвијановић, док су потпредседници Српске испред бошњачког народа Рамиз Салкић и Јосип Јерковић испред хрватског народа.

Када су у питању мандати за заједничко представништво *Парламентарне скупштине БиХ* распоред мандата је следећи: Странка демократске акције (СДА) – 9 мандата, Социјалдемократска партија (СДП) БиХ – 5 мандата, Савез независних социјалдемократа (СНСД) – 5 мандата, Хрватска демократска заједница (ХДЗ) БиХ – 5 мандата, Српска демократска странка (СДС) – 4 мандата, Демократска фронта (ДФ) – 3 мандата, Савез за бољу будућност (СББ) – 2 мандата, Наша странка (НС) – 2 мандата, Партија демократског прогреса (ПДП) – 2 мандата, Независни блок (НБ) – 1 мандат, Покрет демократске акције (ПДА) – 1 мандат, Странка демократске активности (А-СДА) – 1 мандат, Демократски народни савез (ДНС) – 1 мандат, Социјалистичка партија (СП) – 1 мандат.

Из овакве слике стања, и на основу неспорне победе Милорада Додика за српског члана Председништва БиХ, није могуће формирање „Савјета министара“ без Додикове СНСД. За очекивати је да се претходно формира власт у оквиру Федерације БиХ између СДА и ХДЗ. Како год се договоре у оквиру Федерације Додик ће тако формирану власт прихватити на нивоу читаве БиХ. Тешко је за очекивати да би СДА могао да избегне формирање власти на федералном нивоу без ХДЗ-а (који је убедљиво победио у већински хрватским срединама), па се у Савету министара БиХ очекује владавина СДА-СНСД-ХДЗ.

Исход за чланове Председништва у Босни и Херцеговини након избора 2018. изгледа овако:

За члана Председништва из редова бошњачког народа: 1. Шефик Џаферовић из Странке демократске акције је добио 37,97 посто гласова; 2. Денис Бећировић из Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине је добио 33,40 посто гласова; 3. Фахрудин Радончић из Савеза за бољу будућност је добио 12,5 посто гласова; 4. Мирсад Хаџикадић је добио 8,55 посто гласова; 5. Сенад Шепић као кандидат Независног блока и Народа и правде је добио 6,13 посто гласова и 6. Амер Јерлагић из Странке за Босну и Херцеговину је добио 1,59 посто гласова.²

За члана Председништва из реда хрватског народа: 1. Жељко Комшић из коалиције „Босна и Херцеговина побеђује“ је добио 49,47 посто гласова; 2. Драган Човић из Хрватске демократске заједнице је добио 38,66 посто; 3. Диана Зеленика из коалиције „Хрватско заједништво“ је добила 6.92 посто гласова; 4. Бориша Фалатар из Наше странке је добио 3.23 посто гласова.³

За члана Председништва из Републике Српске: 1. Милорад Додик из Савеза независних социјалдемократа је добио 55,15 посто гласова; 2. Младен Иванић из коалиције „Савез за победу“ је добио 41,80 посто гласова.⁴

У Председништво су дакле ушли: Милорад Додик за члана председништва испред Републике Српске као српски члан Председништва са највише гласова од свих кандидата 352.933 гласа, Шефик Џаферовић бошњачки кандидат за члана Председништва БиХ са 208.943 гласа, и Жељко Комшић као „члан Председништва из реда хрватског народа“ са 221.573 гласова.⁵

Из ове статистике могу се извести извесна опажања: 1) Највише гласова за члана Председништва БиХ освојио је Милорад Додик који ће у новом, међуизборном циклусу представљати Републику Српску у заједничким органима власти у Сарајеву, као српски члан највишег колективног тела на заједничком нивоу. 2) На другом месту налази се „члан Председништва из реда хрватског народа“ Жељко Комшић који је освојио више гласова него најбоље пласирани кандидат најмногољуднијег народа у БиХ – члан Председништва из редова бошњачког народа, Шефик Џаферовић.

2 http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/1/0/0/701

3 http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/1/0/0/702

4 http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/2/0/0/703

5 <https://rs-lat.sputniknews.com/vesti/201810081117427617-cik-rezultati/>

На основу горе наведених опажања произилазе следећи закључци: Милорад Додик је неспорни избор српског народа у тронационалном, колективном највишем извршном телу на нивоу заједничких органа. Бошњачко бирачко тело располутило се између: заговорника традиционалне бошњачке националне опције која је и победила, и бошњачких опонената националну опцију Бошњака подводе под грађанско-унитаристичку платформу у БиХ (која нема готово никакву подршку унутар хрватског, а нарочито српског националног корпуса). И не само да је Милорад Додик освојио највише гласова у Председништву БиХ, већ је и Жељко Комшић, као кандидат „хрватског члана Председништва“, освојио више гласова од најпопуларнијег бошњачког кандидата за то колективно тело. Тако ће бошњачки кандидат у Председништву БиХ, Шефик Џаферовић, бити члан Председништва са најмање гласова, па ће први председавајући бити онај који је добио највише гласова, а то је Милорад Додик.⁶

2. ТРЕНУТНИ ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ СНАГА

За даље истраживање неће бити од значаја толико избори у самој Републици Српској, јер ће тамо власт бити формирана од странка које су и до сада чиниле владајућу коалицију „левог политичког спектра“: СНСД+ДНС+СП(РС),⁷ већ више односи на нивоу БиХ.

Највише укупно гласалих за члана Председништва донело је Милораду Додик у позицију председавајућег у ротирајућем Председништву БиХ.⁸ Чињеница да ће Додик бити први председавајући Председништва БиХ представља одличну полазну основу да српски фактор у заједничким органима власти испостави пакет властитих виђења политичких односа поремећених рушењем Париско-дејтонског мировног уговора од стране Високих представника.⁹ Додик је, након мандата српског члана

6 „Ustav BiH kaže da će prvi predsedavajući Predsedništva BiH biti onaj koji je dobio najveći broj glasova.“ (<https://www.telegraf.rs/vesti/jugosfera/3000517-dodik-ce-biti-prvi-predsedavaju-ci-predsedništva-bih-jer-je-dobio-najviše-glasova-na-izborima>, од 18.10.2018)

7 Dejan Bursać, „Dejtonski veto igrači u političkom sistemu Bosne i Hercegovine“, *Dvadeset godina od dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*: 87-99, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016, str. 95: „U Republici Srpskoj se od izbora 2002. godine identifikuje jasna polarizacija partijskog sistema oko dve najveće stranke: Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) i desno orijentisane Srpske demokratske stranke (SDS), sa još nekoliko manjih parlamentarnih stranaka koje se uglavnom svrstavaju u okviru postojeće ideološke podele SNSD–SDS.“

8 <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3137341/dodik-oduvao-protivkandidate-na-izborima-osvojio-najviše-glasova-u-21-veku>, од 15.10.2018.

9 „Dobio sam mandat od srpskog naroda da predstavljam Republiku Srpsku u naredne četiri godine na najbolji mogući način, onako kako znam i kako umijem i sa iskustvom koje imam, kako

Председништва БиХ Младена Иванића, повукао на самом почетку неколико потеза који су имали за циљ да поврате репрезентативност Републике Српске у заједничким органима власти у Сарајеву.¹⁰ Најпре, преселио је седиште представника Републике Српске у Председништву БиХ из „кантоналног Сарајева Федерације БиХ“ у Источно Сарајево Републике Српске, чиме је отворено ставио до знања да је заправо само делегат Републике Српске у заједничким телима на нивоу БиХ. Уз то је изјавио да се осећа нелагодно и небезбедно у Сарајеву, које је под потпуном контролом бошњачких власти и Федерације БиХ. Одмах иза тога је уследило инсистирање Додика да буде унета застава Републике Српске у просторије где три члана Председништва примају стране делегације и доносе кровне политичке одлуке. То је подигло тензије у Сарајеву, а питање заставе Републике Српске оставило отвореним. Напор Милорада Додика да и у симболичном смислу оригиналност власти Републике Српске истраже и у Председништву БиХ није до сада донело резултате. Ипак, однео је симболичку победу када је успео да наметне своје обезбеђење из Републике Српске уместо обезбеђења које су му наметале сарајевски унитаристички центри моћи нудећи му „уставну заштиту“ као председавајућем Председништва БиХ.

Посебну важност за односе политичких снага на општем нивоу власти у БиХ имао је избор за хрватског члана Председништва. Изборни закон предвиђа само једну изборну јединицу када је реч о избору за два члана Председништва који долазе из Федерације БиХ. Стога се десило оно чега се плашило већинско мњење хрватског народа у БиХ, а то је: да би могло да се деси да хрватског члана Председништва изаберу Бошњаци. „Хрватски народни сабор БиХ“, који окупља највећи број хрватских организација: интелектуалаца, припадника клера, политичких партија и удружења на простору БиХ, посебно у негдашњој Херцег-Босни (у кантонима са већинским хрватским становништвом), давно је већ покренуо иницијативу да овај простор буде једна изборна јединица у коме ће се бирати

bih odbranio njene vitalne interese», poručio je Dodik.“ (<https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-na-svecanom-prijemu-Danasnji-dan-simbolizuje-novi-pocetak-i-za-Srpsku/509120>, од 20.11.2018)

10 Чак ни стручњаци уставног права који заговарају суверености централних власти у Сарајеву углавном не оспоравају да бар део оригиналних власти припада ентитетима као „државама-чланицама“ БиХ. (О овоме на пример пише: Nedim Ademović, *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, 2012, str. 121: „Složeni odnosi ogledaju se i kroz mogućnost da niže administrativno-teritorijalne jedinice djeluju na formiranje i vršenje centralne vlasti. Prema tome, stavljajući to u kontekst BiH, sudjelovanje entiteta u operacionalizaciji državne političke volje je sastavni element složenog ustavnopravnog uređenja. (...) složeni federalni odnosi ne svode se samo na prosti zbir nadležnosti centralne vlasti, odnosno vlasti nižih administrativno-teritorijalnih jedinica. Obje vlasti čine jednu funkcionalnu cjelinu u kojoj su određena sadejstva nužna i korisna.“)

један од два члана Председништва испред Федерације Босне и Херцеговине.¹¹ Међутим, ту иницијативу већ годинама игнорише бошњачки естаблишмент из Сарајева који ужива пуну међународну подршку земаља Квинте. Тако се поново десило да хрватског члана Председништва, заправо, изаберу Бошњаци. Жељко Комшић се, истина, изјашњава као Хрват (отац Хрват, мајка Српкиња, супруга Бошњакиња), али је изабран (према показатељима гласова по изборним јединицама) бошњачким гласовима.¹² Комшић је заправо представник једне мањинске политичке опције Хрвата у БиХ која се залаже за целовиту и унитарну (тзв. „грађанску“) Босну и Херцеговину, а коју сведушно подржавају „босанско/бошњачке патриоте забринуте за будућност БиХ“.¹³ Ова популација босанских Хрвата сконцентрисана је у Сарајеву и појединим градовима централне Босне, и једну групу чине „босански лојалисти, тзв. хрватски Босанци“, а другу „хрватско-правашки максималисти“ који сањају сан о „уз-постави хрватске државе на Дрини“. За Драгана Човића, другопласираног за „хрватског члана Предсједништва“ гласали су Хрвати из већинских хрватских кантона, махом херцеговачки Хрвати који теже реализацији повратка Херцег-Босне као „хрватског ентитета у БиХ“ и обнови Бановине Хрватске (Хрватска+Херцег Босна). Ипак, у тренутним реалполитичким односима снага између Сарајева и Западног Мостара ови су политички циљеви поприлично пригушени и чак ревидирани. Декларација уз инсистирање на једнакоправности Хрвата са друга два конститутивна народа истиче и „неспорну сувереност и цијеловитост БиХ на евроатлантском путу интеграција“. Из Декларације ХНС-а није опаживо да ли Хрвати у „преустроју односа у БиХ“ намеравају да доведу у питање територијалну целовитост Републике Српске, али инсистирање на: НАТО-у унаточ српском ставу, федерализацији која захтева „функционалнију БиХ“ и осуда „сепаратизма у БиХ“ свакако да отварају фронт према српским виталним интересима у сложеној заједници каква је БиХ.¹⁴

11 „Predsjednik Hrvatskog narodnog sabora (HNS) Dragan Čović, koji je i čelnik HDZ-a BiH pozvao je u ponedjeljak bošnjačke političare na dogovor o izmjenama Izbornog zakona BiH kako bi se izbjeglo da Bošnjaci ubuduće ponovno preglasaju Hrvate što je po njemu uvjet za uspostavu izvršne vlasti u Federaciji BiH. Po tumačenju iz HNS-a BiH Hrvate su na posljednjim izborima preglasali Bošnjaci i nametnuli im Željka Komšića za člana državnog vrha.“ (<http://www.seebiz.eu/covic-bez-izmjena-izbornog-zakona-nema-nove-vlasti-u-fbih/ar-188249/>, од 21.01.2019)

12 <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3133373/evo-ko-je-zeljko-komsic-clan-predsedstva-bih-po-majci-srbin-po-ocu-hrvat-a-biraju-ga-bosnjaci>, од 08.10.2018.

13 Прича о избору „грађанског Хрвата“ Комшића као да се понавља. На ову тему у: Ugo Vlasisavljević, „Glasovi iz podjeljenje zemlje“, *BiH – 15 godina nakon Daytona*, br. 4: 1-5, Сарајево, 2010.

14 У Декларацији VIII заседања Хрватског народног сабора одржаног у Западном Мостару од 26.01.2019. у тачки 3. наслова: „Europeizacija Daytona – briselska nadogradnja“ пише: „Kako

Тренутно имамо ситуацију да у Председништву БиХ седи један члан који је изабран српским гласовима, и два члана који су изабрани бошњачким гласовима. Фактички, у Председништву наспрам једног Србина седе два Бошњака, односно у политичком смислу: један Србин и два Босанца: при чему Џаферовић представља (националног) Бошњака, а Комшић (анационалног) Босанца. Бранећи се од оптужби да не представља Хрвате у Председништву БиХ, већ себе лично, и то вољом дела бошњачког народа који је бројношћу гласова прегласао хрватске бираче, Жељко Комшић често воли да истакне како: „он није хрватски члан Председништва БиХ“ (јер би то уистину могао бити према тренутном односу снага само и искључиво Драган Човић), већ је „члан Председништва из реда хрватског народа“ тумачећи Изборни закон на основу Устава БиХ изведеног из анекса III Дејтонског споразума.¹⁵ Тенденција унитариста је да се ентитети третирају као грађанске творевине, па би теоријски једног дана Републику Српску (након покушаја измене њеног имена) могао у заједничким органима власти да представља Бошњак или нпр. Хрват... Тако би ентитети остали само празне луштуре, атавизми дејтонских компромиса.

Тиме Комшић и „сарајевска чаршија“ стављају до знања Драгану Човићу и „остацима преживеле Херцег-Босне“ да постоје и они други Хрвати којима је „Босна на срцу“. Комшић заступа унитаристичку босанску струју унутар хрватског корпуса, и негира не само поновно успостављање Херцег-Босне као трећег и већински хрватског ентитета, већ и сваку потребу интеграције кантона где живи већински (или значајно мањински) хрватски живаљ.¹⁶ Ваља подсетити да је *Вашингтонски мировни споразум*, из 1994. године, створио „Муслиманско-хрватску федерацију“ (касније: Федерацију

би БиН могла наставити и успјешно завршити свој евроатлански пут, односно постати пуноправна чланица ЕУ и НАТО-а нужно је приступити такозваној бриселској надградњи дајтонскога темеља, односно, уставним, законским и институционалним променама на начелима федерализма...“ (*Декларација Хрватскога Народног Сабора*, Mostar, сiječanj 2019)

15 <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kako-su-bosnjaci-opet-izabrali-hrvatskog-predstavnika-u-predsjednistvu-bih/2029006.aspx>, од 08.10.2018.

16 „Riječ je o politici koja zagovara izgradnju takozvane *građanske BiH*, a koja bi bila uređena po principu jedan čovjek – jedan glas i u kojoj bi bila ukinuta etnička podjela zemlje. U tom kontekstu Komšić jasno odbacuje etničku komponentu pod kojom je izabran i poručuje da će u Predsjedništvu zastupati sve građane zemlje. Politika građanske BiH nema potporu druga dva naroda u BiH, Srba i Hrvata, bez čega je neprovediva i služi samo kao populističko ubiranje glasova. Uglavnom svi predstavnici političkih stranaka hrvatskog i srpskog predznaka u BiH smatraju da je koncept građanske BiH zapravo prikriveni oblik *bošnjačkog unitarizma* iz političkog Sarajeva. Strahuju da bi u takvom razvoju stvari Bošnjaci, kao najbrojniji narod, preuzeli potpunu političku kontrolu nad zemljom dok bi se Hrvati i Srbi sveli na manjine, velike, ali ipak manjine.“ (<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/borac-protiv-bih-tri-naroda-s-titovom-slikom-u-uredu-tko-je-zeljko-komsic-hrvat-ko-je-hrvati-nisu-birali-foto-20181009>, од 09.10.2018)

БиХ) по узору на швајцарски федерални модел кантоналног уређења, чиме је хрватски ентитет Херцег-Босна престао да постоји.¹⁷ Ипак хрватска страна тражила је гаранције за хрватско становништво које ће се наћи у држави са доминантним бошњачким становништвом. Гаранција се огледала у специјалним везама које је требала читава Федерација БиХ да има са Републиком Хрватском, а као противтежа специјалним везама Републике Српске са Републиком Србијом (тадашњом СР Југославијом).¹⁸ Међутим споразум о специјалним везама Федерације БиХ и Хрватске никада није доживео реализацију. Бошњаци као припадници исламске цивилизације нису исказивали готово никакво интересовање да остварују специјалне везе са западњачким земљама, посебно са простором који гравитира католичком културалном и цивилизацијском кругу.¹⁹ Овоме је допринела и инерција САД и других западних земаља које нису инсистирале на тешњој сарадњи Муслиманско-хрватске федерације са Хрватском, повлађујући бошњачко-муслиманској страни. Звучи апсурдно али избором Хрвата Комшића положај Хрвата се додатно погоршао. Стога из (западног) Мостара, а делом и из Загреба,

17 Saša Mrduljaš, „Hrvatska politika unutar Bosne i Hercegovine u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega hrvatske zajednice Republike Herceg-Bosne (1991-1994)“, *Društvena istraživanja*, vol. 102-103, br. 4-5/ 2009: 825-850, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, 2009, str. 846: „Unutar FBiH obranjeni dio HB-a najvećim je dijelom transformiran u kantone s hrvatskom većinom ili u kantone s podjednakim udjelom Hrvata i Bošnjaka. Utemeljenjem FBiH hrvatska je strana pristala na onaj politički model koji je još u kolovozu 1993. predsjednik Hrvatske dr. Franjo Tuđman doživljavao kao sredstvo koje treba omogućiti da se bošnjačka vlast, kad se već ne može nametnuti Srbima – nametne barem Hrvatima. U konačnici, usuglašenim djelovanjem HV-a, HVO-a i ABiH potkraj ljeta 1995. prostori BiH pod srpskom kontrolom svedeni su na manje od polovice bh. teritorija. Daljnji prodor zaustavlja sama međunarodna zajednica inzistirajući na opstanku srpske jedinice koja bi obuhvaćala, prethodno dogovorenih, 49% BiH. Time su stvoreni uvjeti za srpsko prihvatanje političke osnove iskazane u Planu kontaktne skupine za BiH (travanj – srpanj 1994.), po kojem se ta zemlja zamišlja kao složena država formirana od dvaju entiteta: FBiH i RS. U trenutku obustavljanja ratnih operacija pod kontrolom je HVO-a bilo gotovo 24% BiH. Poslije mirovnih pregovora potkraj iste godine i utemeljenja „daytonske“ BiH, po kojoj je RS pripalo oko 48,5% a FBiH 51,5% bh. teritorija, pod kontrolom HVO-a ostaje oko 19% BiH. Nakon definitivnoga prostornog definiranja FBiH većinski hrvatski kantoni (hercegbosanski, zapadnohercegovački, posavski) zauzimaju 6621 km² ili 12,94%, a mješoviti hrvatsko-bošnjački kantoni (hercegovačko-neretvanski i srednjobosanski) 7590 km² ili 14,83% bh.“

18 „The Dayton Peace Agreement, which formally ended the Bosnian war, was a direct consequence of NATO action alongside a joint Croat-Bosniak offensive, actions which substantially changed the situation on the ground. Under the agreement, the Bosnian State – Bosnia and Herzegovina (BiH) – was to comprise two entities: The FBiH formed from the Muslim-Croat alliance forged during the war, and the Serb-controlled RS.“ (Ron Roberts, Majda Halilović, Edina Becirević, Christopher Hewer, „Exploring attitudes to NATO in Republika Srpska“, *Global Discourse*, Vol. 5, Issue 4: 579-599, Routledge, London, 2015, p.2) Последица оваквог договора су и специјалне везе Српске и СР Југославије, односно Републике Србије као њеног правног наследника. (О овоме веома подробно у: Момчило Суботић, *Србија и Република Српска* – политички процеси и перспективе, Институт за политичке студије, Београд, 2017)

19 Тако је пропао покушај *андалузијације* Бошњака у Федерацији БиХ.

пљуште оцене како: Комшић у трочланом Председништву није аутентични представник хрватских колективних интереса. Он то и не може бити јер је хрватски Босанац, а не аутохтони и аутентични представник хрватског народа у БиХ.

Избор Жељка Комшића у колективно тело БиХ веома је важно питање по Републику Српску, и положај српског народа у БиХ, из најмање два разлога. Као прво, увођење Комшића на место Човића, ствара утисак *психолошког осећаја предности* „лојалиста“ насрам Милорада Додика кога у Сарајеву гледају крајње подозриво: као неког ко је „нелојалан БиХ“. Као друго, већ сада се у јавности могу чути оцене и идеје да би Милорад Додик могао бити прегласаван од друга два члана Председништва нарочито у „стратешким питањима по БиХ која не могу да чекају сагласност сва три члана Председништва“. Како би овај преседан изазвао „институционалну побуну Срба“ путем „употребе вета у заштити *виталног националног интереса*“ и одбацивање таквих неконсензуалних одлука на нивоу Републике Српске, реалније је за очекивати парализу заједничких институција, а у самом Председништву БиХ честе употребе вета: или Додика на једној или Комшића и Џаферовића на другој страни.²⁰ У оним рејим тренуцима деблокада и неометаног рада Председништва могу се очекивати нагодбе и трговине по принципу: *do ut des* („ја теби ти мени“). Стога је сада у БиХ створен такав политички амбијент да у институцијама влада коалиција два Босанца против једног Србина, а на терену, у фактичким односима политичке моћи, чврста коалиција „мачековског представника хрватског народа“ Драгана Човића и ХДЗ БиХ на једној страни, и Републике Српске чију политику ауторитарно диктира Милорад Додик на другој страни.

Коначно, у наступајућим политичким укрштањима три народа у БиХ посебну пажњу изазива тзв. „НАТО-пакет интеграција“. За разлику од Федерације БиХ где постоји подпуна сагласност управљачких елита о неопходности што бржих

20 Посезање за виталним националним интересом предвиђено је и кроз институционалне механизме заједничких органа власти на нивоу БиХ. (Тако нпр. у: Damir Banović, Saša Gavrić: „Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini“, *Politička misao*, br. 2/2010: 159-180, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010, str.164: „Zastupnički dom se sastoji od 42 člana, s tim da se dvije trećine zastupnika biraju sa teritorije Federacije Bosne i Hercegovine, a jedna trećina sa teritorije Republike Srpske. Zastupnici se biraju neposredno iz svog entiteta, a u skladu sa Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine. Dom naroda se sastoji od 15 delegata, od kojih su dvije trećine iz Federacije Bosne i Hercegovine (uključujući 5 Bošnjaka i 5 Hrvata), te jedna trećina sa prostora Republike Srpske (uključujući 5 Srba). Nominovane delegate za Dom naroda iz Federacije Bosne i Hercegovine biraju hrvatski, odnosno bošnjački delegati u Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine. Nominovane delegate iz Republike Srpske bira Narodna skupština Republike Srpske. Sve zakonodavne odluke moraju odobriti oba doma, s tim da će se uložiti napori da se prilikom donošenja odluka uključujući najmanje jedna trećina iz svakog entiteta.“

НАТО-интеграција,²¹ у Републици Српској је огромном већином гласова изгласана „Резолуција о војној неутралности“.²² По овом питању Српска следи Србију. Сва истраживања јавног мњења у Републици Српској показују да је против чланства у НАТО око 90% грађана Републике Српске. У таквој ситуацији није за очекивати потписивање акционог плана о приступању НАТО, поготову што се од Републике Српске захтева да прокњижи војну имовину на простору РС-а на заједничке органе у Сарајеву, чиме би се Српска и дефинитивно одрекла могућности поновног успостављања Војске Републике Српске када буду створени услови за то.²³ Председавајући Председништва БиХ, представник Републике Српске у колективном телу, јасно је истакао да ће он лично поштовати резолуцију „коју је донело највиши законодавни тело државе коју представља“, а то је Народна скупштина Републике Српске. Курс политике војне неутралности подржала је и Жељка Цвијановић, нови председник Републике Српске.²⁴ Тако је замислио о покретању пакета НАТО-интеграција поново враћен на почетак. Како је поменута одлука зацементирана у Српској други члан Председништва БиХ, Жељко Комшић, изјављује како су „потписани извесни папири и преузете обавезе“ и како ће у НАТО-интеграције „БиХ ићи без Додика“. Ваља напоменути да јаван иступ Комшића својски подржава трећи члан Председништва, бошњачки члан Шефик Џаферовић. Бошњаци кроз НАТО виде једину преосталу прилику да се Република Српска институционално увуче не само у евроатлантске структуре моћи, већ у нови, грађански концепт БиХ под хегемонијом управо бошњачког фактора и вестернизованих хрватских чинилаца у БиХ.²⁵ Све ово

21 Тако нпр. у: Sead Turčalo, Damir Kapidžić: „NATO Integration of Bosnia and Herzegovina – The pursuit of local ownership in externally-led state building“, *Croatian International Relations Review*, Vol. 20, No 71: 72-91, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, 2014.

22 <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/usvojena-rezolucija-o-vojnoj-neutralnosti-srpske/61vcmh>, од 18.10.2018.

23 Ненад Кеџмановић, „Српска у Босни и Херцеговини и изван ње“, *Политема*, бр. 4: 67-72, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2012, стр. 68: „Čitavu deceniju između 1996 i 2006. trajalo je otimanje entitetskih nadležnosti, nametanje zakona, smjenjivanje funkcionera ili ucjenjivanje Haškim tribunalom zbog ratne prošlosti.“

24 https://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Cvijanovic-Rezolucija-o-vojnoj-neutralnosti-orijentir-za-sve-srpske-predstavnikelatl/275894.html, од 25.12.2018: „Republika Srpska treba da bude vojno neutralna sve dok građani eventualno na referendumu ne odluče drugačije, a Rezolucija o zaštiti ustavnog poretka i proglašenju vojne neutralnosti Srpske koju je usvojila Narodna skupština ne odnosi samo na NATO već bilo koji vojni savez, izjavila je predsjednik Republike Srpske Željka Cvijanović. Komentarišući sjednicu Komisije za NATO integracije BiH u Sarajevu kojoj nisu prisustvovali srpski članovi, Cvijanovićeva je rekla da su se srpski članovi rukovodili zaključcima sa sastanka na kojem je rečeno da ne trebaju da učestvuju jer je u oktobru 2017. godine Narodna skupština donijela Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka i proglašenju vojne neutralnosti.“

25 Покушаји новог окруњавања надлежности Републике Српске у корист заједничких органа у Сарајеву, а зарад ЕУ-интеграција, нису успели. (На ову тему у: Момчило Суботић, „Избори

би могло да проузрокује ескалацију политичких сукоба не само у БиХ већ и шире.

Геополитичка подела карата у БиХ је трофазна: Бошњачки чинилац тесно сарађује са Турском, српски фактор са Руском федерацијом, а хрватски са Европском унијом.²⁶ Тренутни мир обезбеђује се синхроним комуникацијом између Русије и Турске (председника Путина и Ердогана), док Европска унија настоји да обећањима привуче у сопствену орбиту интереса и утицаја сва три национална чиниоца у БиХ.

3. МОГУЋИ РАСПЛЕТИ

Сада постаје јасно из ког разлога су се бошњачке политичке елите толико трудиле да у Председништво БиХ ни по коју цену не уђе аутохтони и аутентични представник хрватског народа, Драган Човић, када већ нису могли да онемогуће улазак Милорада Додика (који је на изборима за члана Председништва БиХ добио највише гласова од свих кандидата). На овај начин је реална полука моћи, у којој учествују Додик-Човић (и Изетбеговић), измештена ван БХ-институција, што је опасан преседан. Бошњацима и тзв. међународној заједници, оличеној у земљама Квинте, од пресудне важности је било да у Председништву БиХ „задрже већину“ по цену да читав један конститутиван народ нема свог представника у заједничким органима власти. Ово посебно добија на тежини ако се има у виду да према анексу IV Дејтонског споразума Председништво БиХ представља колективни и највиши извршни орган власти у БиХ коме је подређен „Савјет министара“ од три члана. Многобројним модификацијама Високих представника Министарски савет сада је нарастао на чак 9 министара,²⁷ а бошњачкој политичкој елити

у Републици Српској – наставак државотворне политике“, *Политичка ревија*, вол. 43, бр. 1/2015: 15-31, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 25). Стога је сада преостало да се преко координисане политике ентитета и Европске комисије спроводи интеграција целокупне БиХ ка ЕУ, а да се преко „Савјета министара БиХ“ и Република Српска увлачи у НАТО-интеграције.

26 На тему утицаја руске (geo)политике на позицију Срба у БиХ нпр у: Enver Halilović, „Руски фактор политичког статуса Bosne i Hercegovine danas“, *The Dayton Peace Agreement and the Future of Bosnia and Herzegovina*, Special Edition CLXVI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016, str. 40-63.

27 Зоран Пајић, „Контроверзе у тумачењу устава БиХ“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 457-470, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012, стр. 466: „Вијеће министара БиХ је изворно, по Дејтонском споразуму, почело да ради као скромно извршно тијело на државном нивоу са свега три министарства и тотално нефункционалним ротирајућим копредседавањем. Ово је било највише што се могло *исцједити* из текста Устава у првим годинама примјене Дејтонског споразума. Данас је Вијеће министара оперативан државни орган (влада) са

(након што је остварила паритетан однос 2:1 у корист Бошњака а против друга два конститутивна народа у Председништву БиХ) преостаје да оствари бошњачку визију БиХ као унитарне, грађанске државе под бошњачком хегемонијом чак и у другом колективном телу бицефалне извршне власти „Савјету министара“.²⁸ Како то место, према утврђеној процедуралној логици припада, овога пута, српском представнику то Бошњаци траже гаранцију да ће кандидат кога предложи СНСД и Милорад Додик наставити евроатлантску политику досадашњег бошњачког председавајућег „Савјета министара“ Дениса Звиздића.²⁹ Захтев бошњачких представника је за српски политички фактор у БиХ неприхватљив и нереалан па је за очекивати да још неко времена не буде изабран председавајући „Савјета министара“. Уколико би Додик пристао да његов партијски члан направи континуитет са политиком Дениса Звиздића, био би то јасан знак да је Додик геополитички сломљен, и увучен у евроатлантски жрвањ.³⁰ Ваља размотрити још једну могућност, а то је да Бошњаци покушају да склепају „Савјет министара“ уз помоћ опозиционих странака из Републике Српске и да поново играју на карту сукоба „Додик-опозиција“ у РС. Тај сценарио био би врло лош по Републику Српску и прекодринске Србе генерално. Институционализација сукоба међу самим Србима ослабила би Републику Српску и довела би у питање опстанак српског народа „с’

сталним председавајућим (од 2000. године), а у свом саставу има осам министарства.“

28 Бошњаци ни данас не одустају од предлога да се укине трочлано Председништво БиХ и да оно буде замењено са једним Председником коме би била придодата два подпредседника. У том случају била би задржана национална структура три конститутивна народа (која би временом била укинута због пресуде „Сејдић-Финци“). (О овоме и у: Драган Ђукановић, „Етапе у развоју Републике Српске – формирање, Дејтон и мир“, *Политеша*, бр. 6: 65-76, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2013, стр. 72: „Било је предвиђено да институцију трочланог Председништва БиХ замени председник и два потпредседника, а да Савет министара добије већа овлашћења него у складу са дејтонским Уставом.“)

29 „Savet ministara može da donosi odluke te vrste. Ne radi se o novoj politici, nego o politici koja je davno utvrđena donošenjem odluka. Nakon što nas je NATO pozvao, logično je da BiH to uradi – rekao je Džaferović. Naveo je da se imenovanje novog predsedavajućeg Saveta ministara BiH može posmatrati na tragu poštovanja odluka utvrđene politike. Predsedavajući Saveta ministara BiH treba da bude iz reda srpskog naroda i treba da bude predložen iz SNSD. Oko tog imena se mora okupiti parlamentarna većina, ali predložena osoba mora poštovati utvrđenu politiku – naveo je Džaferović i naveo da je pitanje kako dati mandat nekom ко unapred kaže da neće poštovati NATO put.“ (<https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/dzaferovic-kako-dati-mandat-novom-predsedavajućem-saveta-ministara-bih-koji-nece/qj04tzv>, од 14.01.2018)

30 До сада је вођена махом ЕУ-политика дефинисана крилатицом: „мање Дејтона, више Брисела“ (О томе нпр. у: Владан Станковић, „Општи избори у БиХ 2014 – српски чинилац“, *Политичка ревија*, вол. 43, бр. 1/2015: 1-14, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 9: „Намера је да националне политичке странке олабаве препреке у функционисању институција на свим нивоима стварајући ефикасне механизме координације око ЕУ-питања“). Сада се институција на прихватању НАТО-пакета, ако не у самој Републици Српској, онда у Српској преко заједничких органа власти у Сарајеву.

оне стране Дрине“³¹. Додиков задатак је да истраје на политици коју је утврдила Народна скупштина Републике Српске, да омогући јачање институционалних капацитета Републике Српске (борба против злоупотребе власти и корупције, независне институције система, демократска права и слободе, поштовање људских и социјалних права)³¹ и да отвори институционалан канал сарадње са опозицијом у Српској која у свакој земљи представља корективни фактор, и јача њене демократске потенцијале (а тиме и државност). Додик се сада мора појавити као чувар „државног разлога“ Републике Српске. Посао опозиције је да делује конструктивно и да јој интерес Републике Српске буде испред интереса уклањања Додика са власти. Тек у таквој атмосфери можемо очекивати да интерес српског народа у постдејтонској БиХ буде институционално заштићен и унапређен.

ЛИТЕРАТУРА

- Ademović, Nedim: *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, 2012.
- Banović Damir, Gavrić Saša: „Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini“, *Politička misao*, br. 2/2010: 159-180, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2010.
- Bursać, Dejan: „Dejtonski veto igrači u političkom sistemu Bosne i Hercegovine“, *Dvadeset godina od dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*: 87-99, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016.
- Halilović, Enver: „Руски фактор политичког статуса Босне и Херцеговине данас“, *The Dayton Peace Agreement and the Future of Bosnia and Herzegovina*, 40-63, Special Edition CLXVI, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево, 2016.
- http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/1/0/0/701
- http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/1/0/0/702
- http://www.izbori.ba/Rezultati_izbora?resId=25&langId=2#/1/2/0/0/703

31 Рајко Кузмановић, „Двадесет година уставноправне изградње и функционисања Републике Српске“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 55-70, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012, стр. 68.

- <http://www.seebiz.eu/covic-bez-izmjena-izbornog-zakona-nema-nove-vlasti-u-fbih/ar-188249/>,
- <https://rs-lat.sputniknews.com/vesti/201810081117427617-cik-rezultati/>
- <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/dzaferovic-kako-dati-man-dat-novom-predsedavajucem-saveta-ministara-bih-koji-nece/qj04tzv>, од 14.01.2018.
- <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/usvojena-rezolucija-o-vojnjoj-neutralnosti-srpske/61vcmh>, од 18.10.2018.
- https://www.glassrpske.com/novosti/vijesti_dana/Cvijanovic-Rezolucija-o-vojnoj-neutralnosti-orijentir-za-sve-srpske-predstavnike/lat/275894.html, од 25.12.2018.
- <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kako-su-bosnjaci-opet-izabrali-hrvatskog-predstavnika-u-predsjednistvu-bih/2029006.aspx>, од 08.10.2018.
- <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3133373/evo-ko-je-zeljko-komsic-clan-predsedstva-bih-po-majci-srbin-po-ocu-hrvat-a-biraju-ga-bosnjaci>, од 08.10.2018.
- <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3137341/dodik-oduvao-protivkandidate-na-izborima-osvojio-najvise-glasova-u-21-veku>, од 15.10.2018.
- <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-na-svecanom-prijetemu-Danasnji-dan-simbolizuje-novi-pocetak-i-za-Srpsku/509120>, од 20.11.2018.
- <https://www.telegraf.rs/vesti/jugosfera/3000517-dodik-ce-biti-prvi-predsedavajuci-predsednistva-bih-jer-je-dobio-najvise-glasova-na-izborima>, од 18.10.2018.
- <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/borac-protiv-bih-tri-naroda-s-titovom-slikom-u-uredu-tko-je-zeljko-komsic-hrvat-kojeg-hrvati-nisu-birali-foto-20181009>, од 09.10.2018.
- Mrduljaš Saša, „Hrvatska politika unutar Bosne i Hercegovine u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega hrvatske zajednice Republike Herceg-Bosne (1991-1994)“, *Društvena istraživanja*, vol. 102-103, br. 4-5/ 2009: 825-850, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, 2009.
- Roberts Ron, Halilović Majda, Bećirević Edina, Hewer Christopher: „Exploring attitudes to NATO in Republika Srpska“, *Global Discourse*, Vol. 5, Issue 4: 579-599, Routledge, London, 2015.

- Šehić, Zijad: „Pax americana – Republika Bosna i Hercegovina i međunarodna diplomatija od vašingtonskog do dejtonskog mirovnog sporazuma (18. III 1994 – 21. XI 1995)“, *The Dayton Peace Agreement and the Future of Bosnia and Herzegovina*, Special Edition CLXVI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016.
- Turčalo Sead, Kapidžić Damir: „NATO Integration of Bosnia and Herzegovina – The pursuit of local ownership in externally-led state building“, *Croatian International Relations Review*, Vol. 20, N° 71: 72-91, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, 2014.
- Vlaisavljević, Ugo: „Glasovi iz podjeljene zemlje“, *BiH – 15 godina nakon Deytona*, br. 4: 1-5, Sarajevo, 2010.
- Антић Чедомир, Кеџмановић Ненад: *Историја Републике Српске*, Недељник, 2016.
- Ђукановић, Драган: „Етапе у развоју Републике Српске – формирање, Дејтон и мир“, *Политеиа*, бр. 6: 65-76, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2013.
- Кеџмановић, Ненад: „Српска у Босни и Херцеговини и изван ње“, *Политеиа*, бр. 4: 67-72, Факултет политичких наука, Бања Лука, 2012.
- Кузмановић, Рајко: „Двадесет година уставноправне изградње и функционисања Републике Српске“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 55-70, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012.
- Милосављевић, Зоран: „Босна и Херцеговина и Црна Гора: (не)одрживе мултинационалне творевине“, *Српска политичка мисао*, вол. 38, бр. 4/2012: 301-318, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Пајић, Зоран: „Контроверзе у тумачењу устава БиХ“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 457-470, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012.
- Савић, Снежана: „Облик државне власти у БиХ“, *Република Српска: Двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*, вол. 27: 149-165, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2012.
- Станковић Владан, Милосављевић Зоран: „Уставни положај Републике Српске“, *Српска политичка мисао*, вол. 36, бр. 2/2012: 461-486, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

- Станковић, Владан: „Општи избори у БиХ 2014 – српски чинилац“, *Политичка ревија*, вол. 43, бр. 1/2015: 1-14, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Суботић, Момчило: „Избори у Републици Српској – наставак државотворне политике“, *Политичка ревија*, вол. 43, бр. 1/2015: 15-31, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Суботић, Момчило: *Србија и Република Српска – политички процеси и перспективе*, Институт за политичке студије, Београд, 2017.

Vladan Stanković

GENERAL ELECTIONS IN BOSNIA-HERZEGOVINA 2018. AND REPUBLIC OF SRPSKA – FURTHER TENDENCIES

Resume

This scientific journal dealt with recently held general elections in Bosnia and Herzegovina. The research examines current relations of political power between the three constituent-nations in a complex state union. Based on the analysis of the situation: the initial relationship of political power, the institutional distribution of power, and international factors projections of political engineering for the realization of a self-sustaining and functional Bosnia and Herzegovina, the author has identified several problematized points around which further political struggle will be conducted on the axis: unitarization-dissolution. One question concerns the legitimacy of the newly elected Croat member of the BH-Presidency. The second issue concerns the agreement of all the most important political factors for joining NATO. The third point examines the legitimacy of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina to independently lead the general, „umbrella“-policies of Bosnia and Herzegovina and those competencies that belong to the entities under the letter of the Paris-Dayton Peace Treaty (Federation of BH and Republic of Srpska).

Keywords: Bosnia and Herzegovina, elections, Republic of Srpska, national interest, Serbs.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

97

Зоран Милошевић

РУСИЈА, УКРАЈИНА И НОВА ХАЗАРИЈА:
ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ

129

Никола Младеновић

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ И ПРОСТОРНА
КОНВЕРГЕНЦИЈА: ТЕОРИЈА И СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

153

Љупка Катана

НАСИЛНИ ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ: МОБИНГ
(РАЗМАТРАЊА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2012-2018.
ГОДИНЕ)

171

Ивица Младеновић

СОЦИЈАЛИЗАМ ПРОТИВ КОМУНИЗМА
У РАДУ ЕМИЛА ДИРКЕМА

УДК 327::911.3(470+571)(477)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.6>

Оригинални научни рад

Зоран Милошевић*

Институт за политичке студије, Београд

РУСИЈА, УКРАЈИНА И НОВА ХАЗАРИЈА: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ**

Сажетак

«Украјинско питање» је веома сложено, јер га на различите начине инструментализују сви непријатељи Русије. Са покретањем пројекта „Новог пута свиле“ од стране Кине и њених партнера истовремено је почела и кампања о ширењу територија на које право полажу Хазари-Јевреји. Заправо, ради се о стапању пројеката стварања „Нове Хазарије“ и „Великог Израела“ у заједнички пројекат формирања „Нове Велике Хазарије“, конкретно, стварања геополитичке препреке (од Литваније и Суеца, преко Кавказа до Прибалтика) и извора паразитизма на морским, копненим и енергетским путевима роба из Азије у Европу. Наравно, пројекат је огроман и јасно је да „Нова Велика Хазарија“ мора имати развијену мрежну структуру да би била генератор контролисаног хаоса. Едуард Ходос, пореклом из Харкова, иначе, познати публициста и (бивши) председник једне од јеврејских религиозних заједница, а за многе и најважнији експерт за Хабад, много година раније је говорио и писао о томе да се у Украјини ствара Нова Хазарија – Хазарски каганат. Међутим, мало је ко озбиљно схватио његова упозорења. Наиме, «јеврејска тема» је незахвална,

* Научни саветник, редовни професор теоријске социологије. Електронска пошта: zoran.milosevic@yandex.ru

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

често и опасна, а у најблажој варијанти на ову тему се ставља тачка, тако што се онима који се уопште усуде да проговоре о њој ставља етикета «антисемита». Међутим, Ходос је непрестано упозоравао, чак и после доласка на власт кијевске хунте 2014. године, да се «јеврејска» религиозна организација Хабад (Стаљин ју је протерао из СССР-а као фашистичку секту) после Горбачовљеве перестројке вратила на простор бившег СССР-а, где ради на стварању Нове Хазарије у Украјини. Најважнија парола Хабадоваца гласи: «Јевреји изнад свега, а Хабад изнад Јевреја!»

Кључне речи: Нова Хазарија, Израел, Украјина, Хабад, геополитика, обојене револуције, Русија, русофобија.

«Украјинско питање», како је констатовао Александар Огородников, није једноставно¹, јер је потребно и иде у прилог свим непријатељима Русије. Са геополитичке тачке гледишта, држава Украјина је – «тројански коњ», ако не за распарчавање Русије, а оно за њено максимално слабљење и одскочна даска снага НАТО-а у случају прелаза политике Запада у агресивнију фазу. До 2014. године «украјинским питањем» су се користиле САД, Велика Британија, Европска унија, Ватикан² и НАТО, али од те године на геополитичку позорницу ступа нови «играч» са вишеструким (помало недефинисаним) ликом – Хазари – Јевреји и Израел. Заправо, активација Израела и Хазара има дубљи геополитички разлог. Наиме, догађаји на «арапској дуги», укључујући Либију, Египат и Сирију показали су се повезаним са догађајима у Украјини – тј. планом стварања «Нове Велике Хазарије», која би се простирала од Суецког канала до Прибалтика и контролисала све нафтоводе, гасоводе и транспортне путеве «новог великог пута свиле» који иде из Азије у Европу, а то је значило да се мора деловати у Украјини. У хазарским медијима од обојене револуције у Кијеву 2014. године траје кампања за заузимање «Ерец Украјине» (земље Израела).³

1 Александар Огородников, Да ли је тако једноставно „украјинско питање“?, у зборнику: *Украјинско питање данас*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2014, стр. 11.

2 “Галицијска идеологија“ је била најважнија константа у формирању савремене Украјине: Види: Зоран Милошевић, *Нови пут Русије*, Русија у постсовјетском геополитичком и религиозном вртлогу, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005, стр. 125.

3 «СЕТЕЦЕНТРИЧНАЯ ХАЗАРИЯ» И ПЛАНЫ НА «ЭРЕЦ-УКРАЙНУ», [HTTP://COM-MUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014](http://COM-MUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014)

Другим речима, догађа се геополитички преокрет о коме није било ни назнака у «Историјама Украјине».⁴ Заправо, све се сводило, у описима настанка «украјинског народа» на сукоб са Русима и Русијом, иако за то нема основе.⁵ Сасвим ново светло на «украјинско питање» даје Едуард Ходос⁶, пореклом из Харкова, иначе познати публициста и (бивши) председник једне од јеврејских религиозних заједница, а за многе и најважнији експерт за Хабад, много година раније је говорио и писао о томе да се у Украјини ствара Нова Хазарија – Хазарски каганат. Међутим, мало је ко озбиљно схватио његова упозорења. Јасно је, дакле, да је «јеврејска тема» незахвална, често опасна, а у најблажој варијанти на ову тему се ставља тачка, тако што се онима који се уопште усуде да проговоре о њој ставља етикета «антисемита».⁷

4 Види: J. A. Efimenko, *Istorija Ukrajiniskog naroda*, Institut za političke studije, Beograd, 1999. Критику националистичког виђења историје постсовјетског простора даје, на пример Рустем Вахитов, Проект госуларства – цивилизацији как альтернатива грађанском и етническом национализму, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 57.

5 О томе видети: Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

6 Ходос Едуард Давидович. Биографија и книги, <http://fb.ru/article/341293/hodos-eduard-davidovich-biografiya-i-knigi>. Интересантна је биографија овог аутора. Наиме, прво је сарађивао са припадницима Хабада, који су му нудили функцију «намесника на постсовјетском простору», другим речима, да постане «јеврејски барон». Одбио је понуду, схвативши шта та организација представља. Осим званичних сусрета, дневно се састајао са Менахем-Мендл Шнеерсоном који му је поставио и задатке: користити јеврејски потенцијал на територији СССР-а за доминацију у свим сферама живота, подстаћи активизам јеврејских заједница и увећати локални јеврејски капитал. Но, главни задатак се састојао у уласку у политичке институције државе. Ходос сведочи да је лично од њега тражено да изврши задатак «придобиања» градоначелника Харкова, јер је по тврђењу Хабада, по мајци Јевреј.

7 Године 1991., Ходос Едуард Давидович постављен је за председника јеврејске заједнице у Харкову, након чега је успоставио добре односе са свима, укључујући и православне. Године 1992. град је посетио руководилац безбедности Хабад-а, М. Слоним. Од тада почиње сукоб рабина харковске синагоге и ове организације. У јуну 1992. године, градски лист “Время” доноси вест о експлозији испод балкона стана у коме је живео Ходос. Године 1993. исти лист објављује материјал у коме су били цитати из претњи Ходосу. Годину дана касније, лист “Панорама” доноси вест да је испред врата стана Ходоса бачена бомба. Године 1995. у тужилаштво Харкова почели су да стижу материјали о конфликту између Едуарда Давидовича и придошлицом из иностранства, иначе представником Хабада, М. Московичем. Године 1997. на Ходоса је извршен физички напад, а годину дана касније је избио пожар у харковској синагоги који је нанео велике штете. Године 1999. градске власти су иселиле јеврејску заједницу из запаљене синагоге. Ходос је објаснио да је све наведено почело да се догађа после његовог сукоба са Хабадом. Године 2005. Едуард Давидович (који је у међувремену, 2014 године, прешао у православље) објавио је програм «ХОДОС» – хришћански ослободилачки добровољачки савез. Суштина програма је борба са Антихристом и ослобођење од јудеонацистичког ропства. Постоји и мала група његових читалаца која га критикује и оптужује за ширење митова о јеврејском народу. Види: <http://fb.ru/article/341293/hodos-eduard-davidovich-biografiya-i-knigi>

Међутим, Ходос је непрестано упозоравао, чак и после доласка на власт кијевске хунте 2014. године, да се «јеврејска» религиозна организација Хабад (Стаљин ју је протерао из СССР-а као фашистичку секту) после Горбачовљеве перестројке вратила на простор бившег СССР-а, где ради на стварању Нове Хазарије у Украјини.⁸ (Ходос је, такође, уверен да Хабадовци имају циничне и аморалне ритуале у којима су у великој мери заступљени кабалистички елементи. Наводи и пример да је ширина новчанице долара - 66,6 mm. Другим речима, у овој мери долара је садржана сатанистичка шифра – 666.). Најважнија парола Хабадоваца гласи: «Јевреји изнад свега, а Хабад изнад Јевреја!»⁹

Ходос је активан и објављује анализе везане за Нову Хазарију у форми билтена (на интернету), као и видео коментаре. Последња тема о којој је писао и говорио у билтену бр. 50 бавила се улогом Хазара у црквеном расколу у Украјини и добијања томоса од Фанара.¹⁰

Очигледно је да је Ходос био у праву. Стога његове тезе заслужују пажњу, посебно након обојене револуције 2014. године када су власт у Кијеву¹¹ освојили Хабадовци, тј. Хазари, и када су ојачали позиције у Вашингтону. Наиме, када су на власт у Сједињеним Америчким Државама дошли Бил Клинтон и Алберт Гор, Хабад је ојачао своје позиције, јер је потпредседник ове државе био припадник ове религиозне организације Хазара. Поред тога, припадници Хабада су добили важна места у бројним министарствима и државним институцијама, а преузели су и органе

8 Објавио је следеће књиге у којима је изложио доказе против Хабада (да је то затворена кабалистичка религиозна организација, да је у њој стажирао, али да никада није био њен члан. Према његовом схватању – учења Хабада и Јевреја нису сагласна): 1993 – «Нужен ли Украине мессия из Бруклина?»; 1994 – «Власть оборотней»; 1999 – «Топор над православием»; «Президент Кучма», «Моя борьба»; 2000 – «Пришествие Иуды»; 2001 – «Еврейский синдром» - 1 и 2 книги, «Христос – брат мой»; 2002 – продолжение «Еврейского синдрома-2» и 3 книга, «Еврейская рулетка»; 2003 – «Еврейский удар»; 2004 – «Когда евреи маршируют», «Еврейский Норд-Ост»; 2005 – «Еврейский фашизм», «Выбор – 2006»; 2006 – «Бригада Хабада», «У края могилы»; 2007 – «Еврейский смерч». <http://fb.ru/article/341293/hodos-eduard-davidovich-biografiya-i-knigi>

9 Для чего Путину нужен Хабад в России. Часть 1: «Хабад - дорога в ад», <https://cont.ws/@vitalchuk/637186>

10 «Как Путин евреев переиграл». Новости Хазарского каганата от Эдуарда Ходоса № 50, . При томе је (и) цитирао Владимира Жириновског који је на једном месту рекао: «Хохли (подругљив назив за Украјинце. З.М.) су чудни људи: моле код Европљана, раде за Јевреје, а умиру за Американце и при томе за све то криве Русе».

11 Зоран Милошевић, Ко је дошао на власт у Кијеву?, Печат: лист слободне Србије, бр. 309, 7. март 2014, стр. 49-51.

Врховног суда у Сједињеним Америчким Државама, којима и данас доминирају. Поред тога, успели су да свог човека, Алана Гринспена, поставе за председника Федералног резервног система, створеног 1913. године, и који има право на самостално штампање долара.¹² Другим речима, дошли су до неограничене количине новца.

Јавност није упозната са чињеницом да је 21. и 22. фебруара 2014. године, у Украјини, уз непосредно финансирање локалних "јеврејских" олигарха и Сједињених Америчких Држава, и уз учешће више од 300 бораца и инструктора израелских специјалних јединица позваних у Украјину лично од главног рабина Кијева, извршен државни преврат којим је са власти свргнут легални председник и његова влада, Виктор Јанукович.

Одмах после пуча, у јеврејским медијима, почела је кампања о потреби «повратка на земљу Израела – Украјину». Тачније, од 4. марта 2014. јеврејски медији су почели да објављују чланке и емитују емисије са заједничком поруком «да је пре преузимања Крима од стране Руске империје, то била потенцијална јеврејска држава».¹³ Тринаест дана касније (17. марта) појављује се информација да терористи који намеравају да заузму Сирију предлажу «Израелу» да у замену за војну помоћ «заувек предају Голанску висораван овој држави», уз истовремено саопштавање да је Тел Авив спреман да Јевреје са Голанске висоравни пресели у Украјину. У исто време, «Times of Israel» преноси вест да је хазарска хунта из Кијева спремна да «прихвати насељенике Јевреје, узимајући у обзир историјске везе, али да заузврат очекује неопходно оружје за борбу са Русијом».¹⁴

Истовремено, «фирери хазарске хунте не само да примењују фосфорне бомбе на све живо (у Одеси), него планирају да све Русе¹⁵ сатерају у 'филтрационе лагере' уз спремност на примену хемијског и бактериолошког оружја».¹⁶ Такође, «главни јеврејобандеровац», Игор Коломојски, предлаже «кагану Украјине» Валцману – Порошенку»¹⁷ (прво презиме је заправо право и указује на порекло

12 НА ПУТИ К ВЕЛИКОМУ ИЗРАИЛИО!, <https://ladaria.livejournal.com/3324734.html>

13 На пример, Jeffrey Veidlinger, «Before Crimea Was an Ethnic Russian Stronghold, It Was a Potential Jewish Homeland», <https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/164673/crimea-as-jewish-homeland>

14 Jim Wald, «Leaked report: Israel acknowledges Jews in fact Khazars; Secret plan for reverse migration to Ukraine», <https://blogs.timesofisrael.com/leaked-report-israel-acknowledges-jews-in-fact-khazars-secret-plan-for-reverse-migration-to-ukraine/>

15 Види: Хабад Любавич: плани на Россию, http://communitarian.ru/news/v-rossii/khabad-lyubavich-planu-na-rossiyu_27012018

16 Украина или вторая Хазария?, <http://www.dal.by/news/1/16-06-14-10/>

17 Види: Зоран Милошевић, Пут Петра Порошенка, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 321, 6. јун 2014, стр. 39.

украјинског председника, а друго за јавност) да исконску хазарску земљу окупирану од Руса претвори у концентрациони логор, који ће се оградити огромним ровом и бодљикавом жичаном оградом кроз коју ће ићи струја.¹⁸

1. ЈЕВРЕЈИ ИЛИ ХАЗАРИ?

За разумевање проблема потребно је нагласити да савремени «Јевреји» немају никакве везе са «древним Јеврејима». Садашњи Јевреји су мешавина различитих народа који су се присајединили секти талмудске верзије јудаизма, при чему значајан део «Јевреја» вуче порекло из Хазарског каганата, а становништво ове државе имало је турске корене (Угри), али и дела кавкаских народа и Словена, при чему, свакако, немају везе са «семитима» о чему је убедљиво писао Л. Н. Гумиљев, али не само он.¹⁹

У «старој» Хазарији, која је постојала 300 година, а уништена је на крају X века од руског кнеза Свјатослава, оца светог Владимира – Крститеља. Владајућа елита Хазара која је држала власт и капитал у својим рукама, исповедала је јудаизам, а народ је био различит и по етничком и религиозном пореклу. Њима су, како су говорили, била потребна «гардијска племена», а то могу да буду било која.

Године 1976. пребег из Мађарске у Велику Британију, «јеврејски» писац Артур Кестлер, у свом раду «Тринаесто племе/ колена», изложио је доказе о хазарском пореклу Ашкеназа, надајући се да ће оповргавањем «расног порекла од Јевреја» окончати са антисемитизмом. Године 2008. је објављена књига професора историје Телавивског универзитета Шлеме Санда, «Ко је измислио Јеврејски народ» (у Русији је објављена две године касније) у којој аутор убедљиво доказује да су «Јевреји» религиозна заједница која прихвата митологију синкретичког јудаизма. Они не само да нису нација, него и немају потребу за властитом државом. После објављивања књиге почео је и ход аутора по трњу.

Доктор, иначе, Јевреј Еран Елхаик, запослен на Институту генетске медицине Универзитета „Џон Хопкинс“ у Сједињеним Америчким Државама, објавио је (2012) дешифровање генома европских Јевреја «ашкеназа», где је појаснио да се ради о мозаику гена Турака, кавкаских народа, словенских и других народа,

18 Украина или вторая Хазария?, <http://www.dal.by/news/1/16-06-14-10/>

19 Гумиљев је, између осталог, аутор књига „Древни Турци“ (Древние тюрки), „Чланци о Хазарији“ (Работы по Хазарии) и „Откриће Хазарије“ (Открытие Хазарии).

нагласивши да немају никакве везе са «семитима».²⁰

Тиме је наука дефинитивно потврдила ранија мишљења руских (и не само њихових) аутора да источноевропски Јевреји воде порекло од турских народа, који су населили Кавказ почетком наше ере. Ова племена су била паганска, али су временом прихватила јудаизам (у VIII веку наше ере), заправо онајвише га је прихватила елита која потиче од ових племена. Та «елита» је довела државу (Хазарију) до њеног разарања у X веку у Закавказју. После разарања хазарске империје јудео-хазари беже у Источну Европу. Тако су се појавили европски Јевреји – «Ашкенази», који су заправо Хазари-јудаисти, помешани са европским народима, пре свега Словенима. У поменутом раду Ерана Елхаика тежиште је постављено на опис разлика између кавкаских народа, које су у основи гена савремених «Јевреја».²¹

Управо ови «Јевреји», тачније Хазари, а не «измишљени библијски народ» су 1947. године окупирали Палестину.

Према листу „Times of Israel“ „Израел“ је прихватио очигледно. Наиме, група научника састављена од директора истраживачких института и музеја у марту 2014. године је упознала владу са тајном студијом у којој се признаје да европски Јевреји јесу Хазари. При томе је неименовани вископостављени функционер из израелске тајне службе изјавио: „Ми не говоримо о томе да ће се СВИ Јевреји-Ашкенази вратити на Украјину. Очигледно је да је то непрактично. Медији, као и увек, преувеличавају и распирују страсти и управо због тога је нама потребна војна цензура медија“.²² Међутим, без обзира на војну цензуру, објављени „позив Јеврејима да се врате“ у Украјину од стране „хазарско-јеврејских олигарха“ изгледа не као „спонтани чин“, него као добро осмишљен пројекат.

Како је раније речено, државни преврат 2014. године изведен је уз директну финансијску, организациону и информативну помоћ хазарско-јеврејских политичара, ционистичких организација, банака и тајних служби Израела, Сједињених Америчких Држава и Европске уније. Истовремено, „Times of Israel“ пише да у Украјини „све оне Јевреје који желе да се врате прихватају без икаквих услова,

20 Татјана Грачова, *Света Русија против Хазарије*, Света Русија, Београд, 2009, стр. 9. „Но, најглавније је: практично сви савремени такозвани Јевреји су само духовни Јудеји и не само што немају заједничке етничке корене са богоизабраним народом Израиља, са његових 12 колена, него немају никакве везе ни са земљом Палестином!“.

21 Према: К.Мямлин, «Евреи. Наши меньшие братья. Русская ведическая цивилизация и её «13-е колена»; Институт Высокого Коммунитаризма, http://communitarian.ru/publikacii/etnogenez/evrei_nashi_menshie_bratya_russkaya_vedicheskaya_tsivilizatsiya_i_ey_13_e_koleno/

22 Украина или вторая Хазария?, <http://www.dal.by/news/1/16-06-14-10/>

посебно ако буду учествовали у обећаној масовној војној помоћи, која укључује и војнике, наоружање и изградњу нових војних база. Уколико прва група исељеника прође како треба, онда ће и други насељеници са западне обале реке Јордан замолити да се преселе у Украјину²⁴. Такође се у истом листу износи идеја (и жеља) да „после тога када Украјина уз помоћ Израела успостави контролу над целокупном територијом, садашња Аутономна Република Крим ће поново постати јеврејска формација, али и умањена копија средњовековне Хазарске империје“²⁵.

Априла 2012. године²⁴ израелски медији објавили су мапе, при чему је необично велику активност имао ултранационалиста Авиџдор Ескин, религиозни фанатик и „ултралмудист“, који је познат, између осталог, по томе што је скрнавио муслиманске светиње Палестине и који је пропагирао глобални Сион, организован у складу са Талмудом, а затим и по томе што је позивао на глобални геноцид „гоја“²⁵, док би преживеле претворио у робове. Ескин је и један од идеолога геноцида староседелачког становништва на територијама које су окупирали „Јевреји“. Лист је преко Ескина позвао Јевреје да погледају мапе „древне Хазарије“ позивајући их на нова освајања: „Као што је премијер рекао, нико не може да каже Јеврејима да не могу да живе на било којој територији свог историјског боравка као суверени народ. Он жели да направи болне жртве ради мира, чак и ако ће морати да се одрекне дела наше библијске домовине у Јудеји и Самари, али у овом случају, требало би да очекујемо да ћемо искористити наша историјска права на другим местима, одлучили смо да ће то бити обале Црног мора, где живимо као аутохтони људи више од 2000 година, чак је и не-ционистички историчар Симон Дубнов рекао да имамо право на колонизацију Крима. То је записано у свим историјским књигама. Можете у то бити сигурни.“

23 Види: Е. Г. Кострикова, *Геополитические интересы России и славянский вопрос*, Идејна борба в российском обществе в начале XX века, К Институт Российской истории РАН/учково Поле, Москва, 2017, стр. 51-70.

24 Прве вести о новијим акцијама „Мосада“ против Русије појавиле су се 2012. године, када је потпредседник Академије геополитичких проблема Русије, Араик Саргасјан објавио да иза групе «Pussy Riot» стоји израелски «Мосад», јер влада ове државе није задовољна политиком Владимира Путина. Види: Зоран Милошевић, Мосад, Русија и разбијање СССР-а, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 511, 16. март 2018, стр. 50– 53.

25 Гој/Тоји - гојама се називају сви НЕ-Јевреји независно од боје коже и националности. Према Талмуду циљ постојања гоја је да служе народу Израела, то јест, Јеврејима. Са тачке посматрања Јудаизма, Јевреји владају над гојама и апсолутно ничим њихова власт над њима није ограничена. Интересантно је и сазнање једне девојчице чија је мајка Јеврејка, а отац Рус, која је добила од рођака приликом посете Израелу. «Добро, значи, ти хоћеш да знаш истину да гој који одавно живи са твојом мајком не може ни теби, ни твојој сестри бити тата? На свако питање постоје два одговора: краћи и дужи. Кратки гласи: да, истина је. Ни један гој не може бити отац јеврејском детету.» Види: Кто же такие ГОИ?, <http://www.ateism.ru/article.htm?no=1795>

Тако је објављен циљ и фантастична идеја „о обећаној земљи, где теку мед и млеко“, уместо сунцем спрженог Израела. Нова „историјска отаџбина“ сада је проглашена на исконским руским земљама, које имају 27 посто светске земље црнице. **Међутим остало је отворено питање шта да се ради са руским „Палестинцима“ на „јеврејској Украјини“?**

Но, и сам «Мосад» понекад нешто саопшти, као на пример да је учествовао у организацији обојене револуције у Украјини (тзв. Мајдана) 2014. године и у свргавању легалног председника Виктора Јануковича, као и да данас делује у овој земљи, буквално у свим сферама савременог живота ове земље. Чак и међу учесницима тзв. антитерористичке операције (против становника Донбаса) учествовали су не само украјински Јевреји на челу са Игором Коломојским (формирајући добровољачки батаљон), већ и «мосадовци». Наиме, у саставу украјинског добровољачког батаљона «Донбас» нађено је од стране припадника армије Доњецке и Луганске Републике нагорело тело и израелски пасош на име Михаила Фалкова (Falkov Michael), рођеног 1977. године. Али о томе се није говорило јер је информација добила ознаку тајности. Ознака је уследила јер грађанин Фалков није био било који Израелац. Неко време је био је саветник Бењамина Нетанјахуа и министра спољних послова Израела Авигдора Либермана (после министра одбране, који је, после неуспеле бробе са Хамасом 2018. годне оставку), што говори да је радио за ову државу и «Мосад». Шта је радио Фалков и због чега се Израел укључио у «обојене револуције» у Украјини, убрзо су открили алтернативни руски медији који су почели да објављују информације да Израел (и САД) намеравају да на територији Украјине обнове државу Јевреја – Хазарију, те због тога етнички чисте територију ове државе како би населили Хазаре – Јевреје. Нова држава на територији Украјине, Хазарија – Израел треба да Русе протера дубоко на север.²⁶ Међутим, прво се треба ослободити Руса у Украјини.

Наиме, на територији Доњецке области где власт има Кијев, већ се граде концентрациони логори. Друго, одговор даје у недавном интервјуу Јевгениј Гилбо, председник Међународне академије хуманих технологија из Колумбије (САД) у коме је потврдио да се на територији бивше Украјине намерно ради на сукобу Руса између себе, да би се „очистио простор за нове циљеве“, као и на деиндустријализацији државе да би што више Словена отишло из Украјине. Дакле, после намерно изазваних етничких чишћења у

26 Види: Зоран Милошевић, Мосад, Русија и разбијање СССР-а, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 511, 16. март 2018, стр. 50–53.

којима Словени нападају Словене, на територији „бивше Украјине“ треба да остане само осам милиона људи.²⁷

Чињеница је, међутим, да је у непосредној близини Доњецке Народне Републике распоређен израелски батаљон специјалних јединица „Алија“. Шта ће он да ради тешко је нагађати, али се зна да је пре доласка у Украјину био задужен за „чишћење“ и „безбедност“ окупираних палестинских територија (богатим гасом и нафтом на западној обали реке Јордан).

2. ИСЕЉАВАЊЕ УКРАЈИНАЦА – ДРЖАВНИ (ХАЗАРСКИ) ПРОЈЕКАТ?

Крајем 2018. године (21. децембра) на конференцији за медије поводом резултата рада Министарства социјалне политике Украјине, министар Андреј Рева је изјавио да према званичним подацима државне миграционе службе и државне граничне службе стално изван Украјине ради 3.200.000 Украјинаца, а према незваничним између седам и девет милиона људи.²⁸

Према подацима Департмана за економска и социјална питања Организације уједињених нација стање је доста драматичније. Наиме, након осамостаљења Украјина је имала 51,8 милиона људи, а крајем 2018. мање од 42,2 милиона, при чему између 10 и 12 милиона људи ради у иностранству.²⁹ Наведене цифре, наравно, нису велика новост, јер су биле познате и раније. Новост је промена начина коришћења радника из Украјине. Наиме, донедавно Украјинци су одлазили на рад у Русију и Пољску, али сада коришћење радника из ове земље добија не само економски, него и политички контекст. Пољска је још у јануару 2018. објавила да јој је за стабилан економски развој потребно још пет милиона радника из иностранства, које је планирала да увезе из Украјине. Међутим, преухитрила ју је Чешка, која је 2017. повећала квоте за доделу радних виза Украјинцима, а још једно увећање се планира 2019. године. Наравно, треба подсетити

27 «На Украине выживет не более 8 миллионов человек. Информация к размышлению» публ.О.Четверикова, Институт Высокого Коммуитаризма. Владимир Василиев (17. 06. 2014) је у коментару на чланак о хазаризацији Украјине подсетио на следеће: Е. Гилбо је у интервју изнео став да у Украјини треба да остане само осам милиона људи (пренео лист «Новые ведомости»), као и да је наговестио да глобална Хазарија представља владајући («интернационални слој») који се ослања на производњу ратова, тј у њиховом вишењу рат је бизнис (процес производње), а бизнис (процес производње) јесте рат, који им омогућава глобалну власт над светом.

28 Марьян Сидорив, Как Украину делают «без людей», <https://regnum.ru/news/polit/2543625.html>

29 Исто.

да је и «без виза» много Украјинаца радило у ове две земље, јер су имали право да проведу у овим државма 180 дана, које су користили за рад. Уколико је радник добар, власници предузећа су налазили начина да га трајно задрже. Слично раде и Словаци и Мађари.

Сада се појављује и нова држава која тражи раднике из Украјине – Турска. У јужним областима Украјине тренутно тргују са услугама које зову «дугодишња радна виза у Турској» (са просечном ценом од 370 евра). Оваква виза даје право на рад, као и продужење боравка после истека визе. Притом, турске послодавце више не интересују девојке за ресторане или младићи за рад у хотелима, већ за рад у лукама и стручњаци за рад на нафтоводима и гасоводима (плата износи до 2.500 евра). Због тога у Одеси нема докерских радника и морнара.³⁰

Због наведених чињеница, демографи оцењују да су Украјинци «изумирућа нација», наравно, при чему не улазе у узроке «изумирања».³¹

Из наведених чињеница могуће је извести два закључка. Прво, принудна миграција «сувишних људи Украјине» из Украјине претвара се у рационално и планско преузимање људи од стране суседних држава, пре свега висококвалификоване радне снаге, али и радника, од оних лучких до шумара. То значи да је перспектива реиндустријализације Украјине све мање извесна, ако не и утопија. Друго, ако су раније радници из Украјине у иностранству зарађивали, а трошили код куће, то сада више није случај. Радници из Украјине који су отишли више се не враћају породици, већ обрнуто, покушавају да је доведу код себе. Последица је да се фактички скоро нико не враћа у Украјину.

Власти у Кијеву, наравно, нису против ове државно-суицидне политике и процеса. Тренутно нико не може прецизно рећи колико има становника у Украјини (попис није вршен од осамостаљења 1992.), што значи ни бирача. Другим речима, чије су изборне комисије, његова је и победа на изборима. Упоредо са исељавањем Украјинаца из Украјине догађа се насељавање Хазара-Јевреја у ову државу.

30 Види: / Зоран Милошевић, Хјустонски пројекат за уништење Словена: западна завера, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 474, 9. јун 2017, стр. 40-43.

31 Види: Зоран Милошевић Умирање нације : демографска катастрофа Украјине, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 428, 8. јул 2016, стр. 46-48.

3. ПРЕСЕЉАВАЊЕ ХАЗАРА ИЗ ИЗРАЕЛА У УКРАЈИНУ

Примећена је још једна подударност. Наиме, истовремено са покретањем пројекта „Новог пута свиле“ од стране Кине и њених партнера почела је кампања о ширењу територија на које право имају Хазари-Јевреји. Заправо, ради се о стапању пројеката стварања „Нове Хазарије“ и „Великог Израела“ у заједнички пројекат „Нове Велике Хазарије“, конкретно, стварања геополитичке препреке (од Литваније и Суеца, преко Кавказа до Прибалтика) и извора паразитизма на морским, копненим и енергетским путевима роба из Азије у Европу. Наравно, пројекат је огроман и јасно је да „Нова Велика Хазарија“ мора имати развијену мрежну структуру да би била генератор контролисаног хаоса.

Наравно, овде се поставља питање опстанка руског народа који се суочио са братоубилачким ратом у складу са принципима „великог војсковође Бронштајна (Троцког)“ – Русе уништавати рукама Руса! Да би Руси опстали, морају знати ко су лажни противници, а ко организатори и неутрализовати их. Због тога се не треба радовати убијању словенских војника (који су само „топовско месо“), већ се бавити неутрализацијом хазарских гаулајтера у окупираном Кијеву – мајци руских градова.

Заменик градоначелника Дњепропетровска је 6. маја 2014. године у оквиру промоције пројекта „Европски Кијев“ дао сензационалну изјаву реаквши: „Шта са онима који искрено желе смрт моје земље? Са невероватним руским идиотима који заиста не разумеју зашто смо спремни да их убијемо? Са поквареним руским новинарима? Са свим овим мноштвом злих духова? Сутра ће бити нови дан и сунце ће изаћи. И шта ће све ово зло учинити? А ми ћемо морати да изградимо нову земљу. ‘Град на брду’, Нови Сион. Земљу обећану“.³² Они који познају прилике у Украјини знају да је преко заменика градоначелника Дњепропетровска говорио олигарх Игор Коломојски, који је тако објавио циљ пуча у Украјини – стварање „обећане земље“, Новог Сиона“ (иако већ постоји једна обећана земља – Израел).

Рабин Дњепропетровска Шмуел Каминецки је овим поводом изјавио: „Ми заједно са Украјинцима живимо већ 1000 година. Украјина је и наша земља,³³ додајући да данас имају заједничког

32 Ипатјев К.Ф.(мајор ГРУ в отставке), Новая Хазария Коломојского, <http://www.dal.by/news/119/19-05-14-19/>

33 Исто.

непријатеља („Аман“) – руски народ и Владимира Путина, који се умешао у планове Хабад-Љубовича о формирању Нове Хазарије, или, како рече заменик градоначелника Филатов, Новог Сиона у Украјини. Наиме, губитак Крима је жестоко ударио по плановима Хазара-Јевреја у Украјини (и Игора Коломојског и заједнице Хабада у Њујорку), да би нову рану изазвало одвајање Донбаса из састава Украјине, тачније Луганске и Доњецке Народне Републике.

Због тога су се градитељи Нове Хазарије у Украјини обрушили са великом мржњом на Русију, руски народ и председника Владимира Путина (кога називају „нови Аман“).

Наиме, Нова Хазарија је свој центар сместила у Дњепропетровск и, према свему судећи, Украјина треба да постане донатор „за град на брду“ – Нови Јерусалим. Другим речима, организација Хабад-Љубович намерава да се из Њујорка пресели у Украјину, при чему би за главни град Нове Хазарије прогласила Дњепропетровск. Тиме припадници Хабад-Љубовича нарушавају виђење тока јеврејске историје, јер у Јерусалиму треба да се изгради трећи храм са престолом за јерусалимског цара, чији долазак чекају сви Јевреји света. Међутим, заједница Хабад-Љубович има своје виђење историје и будућности. Наиме, Менахем – Мендл Шнеерсон³⁴, последњи рабин Хабад-Љубовича (умро 1994. у Њујорку) признат је као месија и озидан му је храм у Дњепропетровску, где треба да васкрсне на свом престолу. То је центар Хабада „Менора“ – највећи такав комплекс у Европи.³⁵ То значи да чланови Хабад – Љубовича више не чекају долазак месије у Израелу, него стварају свој Израел – град на брду (Сион) на украјинској земљи, стварајући Хазарију, нову историјску отаџбину.

У свом познатом раду «Зигзаг историје», академик Руске академије природних наука Л.Н.Гумилев, са запањујућом тачношћу, предсказао је догађаје у Украјини, поредећи догађаје у древној Хазарији и данашњој Украјини.

Почетком IX века у Хазарији се догодио преврат, због чега је други човек после кагана (кнеза, цара) постао Јевреј Обадија, син дагестанског војковође Булана, који је примио јудаизам. Гумилев открива догађаје који су после тога уследили: као прво, ово није био толико религиозни, колико државни преврат, «покривен» мноштвом легенди и митова са циљем да се од народа сакрије

34 Зоран Милошевић, Менахем Шнеерсон и планови за Словене, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 540, 12. октобар 2018, стр. 44 – 47

35 Ипатъев К.Ф.(майор ГРУ в отставке), Новая Хазария Коломойского, <http://www.dal.by/news/119/19-05-14-19/>

стварно стање. Исто се данас догађа у Украјини, после победе обојених револуционара 2014. године. Наравно, поставља се питање ко су победници који су отерали Јануковича и преузели власт? Цитирани Ипатјев изричито тврди да су сви они који су преузели власт припадници Хабад-Љубовича и да су зато имали огромну подршку Сједињених Америчких Држава и Европске уније. Другим речима, у Украјини 2014. је победила револуција Хабада, при чему су вешто сакривани политички циљеви. Тек их је кримски догађај «кистероа на чистац», те су показали своје намере и шта желе да ураде са Украјинцима. Циљ се закључује у стварању Нове Хазарије на територији Украјине, града на брду, Јерусалима Хабада с престолом за Шнеерсона.

Друго, Обадија је био веома интелигентан човек са везама у јеврејској дијаспори. За «израелске мудраце» није жалио «хазарско сребро и злато», како би они дали сагласност да се жали у Итил. Другим речима, за политички преврат били су потребни и новац и организација, што је показало са каквим се круговима повезао Обадија. Од смене власти корист нису имали ни Хазари ни хазарски Јевреји, већ јеврејске придошлице и јеврејска заједница у целини. То значи да је организован преврат, при чему се сачувала легитимност. Након преврата, све државне функције подељене су између Јевреја, при чему је сам Обадија добио титулу «пех» (бек), у преводу на арапски језик нешто као «малик», тј. цар. То значи да је он водио владу, иако је постојао кан, који се истовремено налазио у изолацији и народу је показиван једном годишње.

Нема сумње да украјински олигарх Игор Коломојски сада има претензије на титулу цара Нове Хазарије и да руководи кијевском хунтом, која је и састављена тако да извршава наредбе Хабада, тачније њеног њујоршког дела који има огроман утицај на администрацију Беле куће. Турчинов, Јацењук, Аваков и Наливајченко су само «колективни каган» који служе Коломојском.

Дефинитивно, новац и политички утицај Хабад-Љубовича, помогли су не само да се реализује обојена револуција у Кијеву 2014., него да се Украјина преобрази по плановима богатих Хазара-Јевреја, који већ одавно имају план да преселе Нову Хазарију у Украјину и тако је спасу од краха Сједињених Америчких Држава и рата на Блиском истоку. Међутим, није све тако једноставно. Наиме, редовне јеврејске заједнице (одвојене од Хабада) су на толиком губитку због овог монструма међународне политике, да њихов бизнис трпи пораз за поразом, захваљујући «вештим» акцијама Међународног монетарног фонда и Европске централне банке,

чији је циљ прерасподела сфера утицаја у украјинској економији. Побеђују олигарси, међутим, они су већ одавно чланови Хабад-Љубовича и уложили су новац и утицај у украјинску обојену револуцију 2014. године.

Треће, двадесетих година IX века Нови поредак у Хазарији је победио, уз мали губитак територија које су се потчињавале паганским каганима. Крим се одвојио од Хазарије и присајединио се Источном Римском Царству.

Повратак Крима Русији био је повезан са огромним утицајем полуострва на сву Украјину и њен народ. Поред тога, Крим има велики геостратешки значај који се простире на читав црноморски регион, па чак и Блиски исток, тако да у Новој Хазарији и Вашингтону, али и Дњепропетровску одлично знају да их је председник Руске Федерације, Владимир Путин надиграо на овом пољу.

Четврто, преврат у старој Хазарији довео је до тога да је жртвом постала сва редовна аристократија народа који су улазили у Хазарски каганат, после чега је почео грађански рат. На страни побуњеника учествовали су Мађари, а на страни Јевреја, војни најамници Печенези. Рат је био немилосрдан и почело је буквално истребљивање народа. Све се ово понавља у Украјини, јер је кијевска хунта на југоисток државе послала добровољце скупљене у западним областима државе, јер је знала да редовна армија неће ударити на свој народ. За команданта ове «војске», Игор Коломојски је поставио бандита «Десног сектора» Дмитрија Јароша,³⁶ члана Хабада (коме су помагале јединице лично плаћане од Коломојског). Наравно да одговорност за акције није на себе преузео Коломојски, него њему подчињени Јацењук, тј. антитерористичка операција (како су је назвали у Кијеву против становника југоистока државе) финансирана народним новцем, а против њега самог.

Вероломство које се појавило у Украјини било је сасвим у духу традиције Хабада, који је немилосрдно угушио све побуне и жеље становника државе за слободом. Жеље становника за слободом од антинародне власти у Кијеву, слободом од диктатуре олигархије Хабада, слободом од пијанаца и некажњеног прописвета са Мајдана, који је за новац без имало грижње савести убијао старе и младе, жене и децу. Ова крвожедност хабадоваца подгревана антиљудском пропагандом довела је и до страшне трагедије у Одеси 2. маја 2014. године. Више од сто људи је живо спаљено и стрељано у Дому синдиката у Одеси, у коме су хладнокрвни хабадовци напалмом

36 Зоран Милошевић, Фирер за Украјину, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 353, 23. јануар 2015, стр. 38-39.

запалили недужне људе, а потом камерама снимали њихове муке док су бежали ходницима као живе буктиње. То је епилог фашизма Игора Коломојског, после чега Украјина више није била иста. Људи у осталом делу Украјине постали су просто робови Хабада.

Пето, после рата, чији почетак и крај није тачно датиран, Хазарија је изменила свој лик. Из једне целине се преобратила у сукобљену аморфну масу, где су потчињене класе војевале против владајуће, туђе народу и по крви и по религији. Поредак који је настао, тешко да би се могао описати као феудални, већ више као робовласнички.

Чињенично гледано, Украјина је после 2. маја 2014. изгубила своју државност. Паљење становника Одесе, који су принети на олтар Хабада, као и стрељање милиционера у Мариупољу 9. маја 2014. због одбијања да пуцају у мирне грађане који су славили Дан победе над фашизмом, дефинитивно је не само име «Украјина», већ и њену културу проистеклу из слављења фашизма и насилне украјинизације становништва сахранио.

На тај начин, покушај обнове Нове Хазарије у Украјини је пропао, при чему је постало јасно да повратка на старо не може бити.

За јереја Рибинске епархије Руске православне цркве, Сергеја Карамешева, данашња Украјина по многим параметрима се може поредити са некадашњом државом Хазаријом (VIII-X век) која је представљала својеврсну химеру, чију су основу чинили једни другима потпуно туђи народи.³⁷ Сада се Хазарија појављује у Украјини и уместо прокламованог пута евроинтеграција догађа се њена тотална хазаризација (уз неопходну русофобију), која никада ником није добро донела.

4. «ЧУДОВИШНА СУРОВОСТ И НЕКАЖЊИВОСТ КОЛОМОЈСКОГ»

Под горе наведеним насловом који се налази изнад, објављен је чланак непознатог аутора³⁸ који живот Коломојског «посматра кроз лупу». Шта је видео кроз тај оптички инструмент?

Прво да је његов узор био бандит Мишка Јапончик (Мојша Јаков Венички). Друго, да су га његови конкуренти из 2005. године овако представили: «Сурови бизнисмен који до крајњих граница

37 Иерей Сергей Карамышев. Новая Хазария против Новороссии, <http://www.dal.by/news/1/02-07-14-13/>

38 Чудовищная жестокость и безнаказанность Коломойского, <http://www.dal.by/news/119/24-05-14-12/>

стоји иза својих интереса. Склон је промени правила током саме игре. Он делује тајно, али је властољубив и утицајан...»³⁹

Коломојски је уложио у «наранџасту револуцију у Украјини», а када је 2005. на власт дошао Виктор Јушченко, покушао је да га «склони» и објавио је рат конкурентима. Напао је тужилаштво жалбама да га рекетирају и претећи «да ће сви они имати велике непријатности». Јушченко је извукао из ладице кривична дела Коломојског извршена још за време власти Кучме. Тада је на адвоката, украјинског тужиоца Григоршина извршио напад ножем који је том приликом озбиљно повређен, након чега је и адвокат који је заступао Григоршина претучен. После тога кривична пријава против Коломојског је повучена.⁴⁰

Такође, његови партнери у бизнису су мистериозно «нестајали». Или у различитим «експлозијама», нападима хладним оружјем или би били убијени из снајпера.

НОВА ХАЗАРИЈА И ВЕЛИКИ ИЗРАЕЛ

Извор: «СЕТЕЦЕНТРИЧНАЯ ХАЗАРИЈА» И ПЛАНЈИ НА «ЭРЕЦ-УКРАЈИНУ», [HTTP://COMMUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014](http://COMMUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014)

39 Исто.

40 Зоран Милошевић, Непријатељ медија број два и рат у Украјини: ко је олигарх Игор Коломојски?, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 326, 11. јул 2014, стр. 41-43.

Зато није уопште изненађење да Коломојски финансира украјинске неонацистичке и нацистичке организације. Сви «слободари», «десни сектори» и «националне гарде» само су средство за остварење циља. Хабад, организација којој припада и Коломојски, веома често се у медијима назива и јудеонацистичком, ултраортодоксном сектом, па не чуди што делатност ове организације и њених чланова не одобравају сви Јевреји. Јеврејска заједница Луганска је, на пример, део лавине протеста из света. Управо ова заједница је писала Коломојском тражећи «да никада не повезује своју делатност са јеврејским народом».⁴¹

Коломојски се осећа безбедно у Украјини и чини веома провокативне потезе. На пример, на интернету је објавио видео запис у коме се нуди «10.000 за (главу, убиство) Москаља», а подстакао је талас русофобије. Такође, сматра се да је он организовао спаљивање живих људи у Одеси. Јавно је претио посланику украјинске Владе (парламента) Олегу Царјеву и давао милионе ономе ко га убије, а за породицу му је поручио «Вешаћемо их директно на тргу...!»⁴²

Амбиције Игора Коломојског су огромне, наиме, према бројним изворима, он жели да постане краљ, каган Нове Хазарије-Украјине.

Идеолошка, информативна и финансијска подршка рату у Украјини ослања се на следеће личности: шефа „влада и ционистичког комитета Украјине“, Јосифа Зиселса, директора Центра јудаистике, расадника украјинског радикализма и национализма који се шири из Кијевско-Магиљанске академије, организоване новцем из Сједињених Америчких Држава и „прилозима“ олигарха Леонида Финберга; Шимона Бримана, идеолошки блиског неонацистима, иначе, држављанина Израела, и његовог америчког саучесника и друга, Марка Остромогилског; затим повременог специјалца „Израела“, кијевског рабина Моше-Реувен Асмана, који је на украјински „Мајдан“ довео око 300 израелских специјалаца; троглаву ционистичку змију „евромајдана“ Тјагнибок-Фротман, Кличко-Етинзон, Јацењук-Бакау; доносиоце одлуке да се „гађа из нуклеарног оружја“ они који се не укалањају пред хунтом, међународни лопови Тимошенко-Капителман и његов сарадник Н. Шуфрич; затим на организаторе паљења живих људи у Дому синдиката у Одеси, губернатор В. Немировског (који себе назива „главним жидовобандеровцем“ и Игора Коломојског, који су изјавили да је „законито палити становнике Одесе“. И на крају,

41 Исто.

42 Види: Коломојский готовит на Украине филиал «земли обетованной», <http://www.dal.by/news/119/09-07-14-6/>

агенте ЦИА-е Наливајченка и Дмитриј Јароша, као и организатора „нетрадиционално оријентисаних“, А. Авакова и Љашка.

Финансирање преврата, као и медијска подршка дело је Ахметова, Порошенко-Валцмана и Коломојског (а сарађивали су и Г. Корбанов, В. Филатов), Пинчук, Фирташ, Суркисе, Јарославки, К. Жеваго и други јеврејски и полујеврејски олигарси. Пет милијарди долара, заједно са пирошкама, учесницима «Мајдана» поделила је унука сифилистичара, В. Нуланд-Нуделман.⁴³

Они су заједно организатори геноцида над руским народом, а довољно је рећи да је председник Европског јеврејског конгреса (у то време) био олигарх Игор Коломојски, те да је платио најамницима „премију“ од 5.000 долара за свако тело у Одеси, док је за свако хапшење побуњених „Москаља“ из Доњецке и Луганске Народне Републике давао 10.000 долара.⁴⁴

Додајмо овоме да је једна читатељка (Ирина Мељник) чланака о хазаризацији Украјине поставила сасвим оправдано и важно питање: где су у свему међународне организације за борбу против ционизма?

43 Види: Александар Мељничук, Пут Украјине у Европску унију или пут у нигдину, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 284-286. Упор. Рустем Вахитов, Хитлеровска «Европска унија» против Русије – СССР, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 163-172.

44 http://communitarian.ru/publikacii/russia/setecentrichnaya_hazariya_i_plany_na_erec-ukraynu_14062014

5. О ГЛАВНОМ ИДЕОЛОГУ ХАБАД-а – МЕНАХЕМУ-МЕНДЛ ШНЕЕРСОНУ?

Рабин Менахем-Мендл Шнеерсон је један од виђенијих јеврејских делатника XX века.⁴⁵ Део његових следбеника сматра га месијом, те не признају његову физичку смрт. Године 1994. посмртно му је додељена награда високе почести – златна медаља Конгреса Сједињених Америчких Држава.

МЕНАХЕМ-МЕНДЛ ШНЕЕРСОН (1902.-1994.)

Шнеерсон се родио 18. априла 1902. у Николајеву (данас у Украјини). Први чланак је објавио још са девет година у децембру листу „Ах“, који је излазио у Љубавичима. Интересовала га је Тора, али и световне науке. Године 1923. се упутио на најважнији састанак у животу, тј. пошао је да се упозна са рабином Јосефом Ицхоком Шнеерсоном, затим је напустио Русију и у Пољској се оженио ћерком рабина Хае-Мусе, те продужио за Берлин. У Паризу је завршио факултет и постао инжењер - *École spéciale des travaux publics, du bâtiment et de l'industrie* (ESTP). Потом се уписао на Сорбону да проучава математику, међутим 1940. морао је да бежи испред нациста у Њујорк. Године 1951. прихвата да руководи покретом Хасида и тако је постао седми љубавичиски рабин и лидер стотина хиљада Хазара-Јевреја. Године 1992. прихваћено је рабинско мишљење да се љубавичиски рабин и званично сматра потенцијалним Машиахом (Месијом). У међувремену је откривено и друго лице Шнеерсона – словенофобија.⁴⁶

Све је почело 2001. када је лист «Славјанин» (№-4, свеска 32) објавио разарајући чланак («СИОНИСТСКИЙ ПРОЕКТ» -

45 Види: Зоран Милошевић, Менахем Шнеерсон и планови за Словене, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 540, 12. октобар 2018, стр. 44 – 47.

46 ХАБАД, недавно делује и у Србији, под именом «ХАБАД СРБИЈА». Види: <https://chabad.rs/habad-srbija/>

«Сионистички пројект») за самосазнање Руса рабина Менахема Шнеерсона (умрлог 1994.). Лист је убрзо „угашен“ а против главног уредника Владимир Федотович Попова покренута кривична пријава по члану 282. Кривичног закона Руске Федерације, тј. «за ширење меуђунационалне нетрпељивости») пред судом у Вологди. Током суђења, што је невероватно, главно питање је било не садржај речи рабина, него како је текст допао у руке уредника листа „Славјанина“. Суд је такође покушао да ауторство чланка објављеног у листу «Славјанин» припише главном уреднику Попову, али није успео, пошто је уредник имао «кеца у рукаву» тј. доказе о ауторству и сведоке који су те доказе потврдили, академика Ј. К. Бегунова и доктора правних наука О. Г. Коротаева. Судски поступак је после више година натезања обустављен, услед недостатка доказа, али је суд успео да «угаси» лист, оставивши га без оснивача Волгодског одељења Свесловенског сабора, коме је укинута регистрација, јер, наводно, није имао одговарајући Статут.

Суд није тако лако оставио на миру Владимира Попова, већ је настојао да га прогласи «неспособним по психичким основама» и наметне му старатеља. Попов је према сведочењима потпуно нормалан човек, ветеран је Великог отаџбинског рата (Други светски рат) и учествовао је у борбама за Берлин. Пуковник је у пензији, који је завршио Војну академију (тенкиста), прошавши све потребне лекарске прегледе, а при свему томе је осам пута биран за председника Свесловенског сабора, што говори да је у потпуности здрав и нормалан човек.

Суд је, ипак, по сваку цену хтео да дискредитује Попова и искористивши његово поверење, а без претходног упозорења подвргао мноштву прегледа: по питању стања интелигенције и прегледима на психијатрији. После нелегалних прегледа суд је објавио наводно признање самог Попова да је неурачунљив, што се све одвијало без присуства његовог адвоката. Када је адвокат Попова покренуо питање злоупотребе, све се свело на то да је информација о неспособности Попова потекла од «непознатог» тужиоца. Суд је истовремено одбио да расправља о злоупотребама у случају Попова, као и клевети која му је упућена.

После свега на Попова је извршен психички притисак у виду отвореног праћења. Иза њега се непрестано кретао ауто са натписом «Конвој». Када је чињеница праћења Попова снимљена и снимак упућен у суд за захтевом да се открије ко је организовао праћење суд је одбио захтев са образложењем «у интересу истраге».

Следеће питање које се развило међу Русима је да ли је текст ауторство рабина или је њему само дат од „већих играча“ из редова Хазара-Јевреја. Има и претпоставки да је текст заправо декларација каквог сабора Хазара и чак и пропаганда усмерена „на сламање духа Руса“, како би код њих изазвали страх и дефетизам, како би их парализовали и онеспособили за супротстављање. Већина руских аутора која су се бавила овим текстом рабина Шнеерсона заправо заступа последњу верзију, иако, има и мишљења која намећу закључак да се ипак ради о плану Хазара-Јевреја за унишћење Словена, о чему сведочи и чињеница да је поменути чланак рабина у руској јавности најчешће објављиван под насловом „Наши планови за Словене“.⁴⁷

У првом делу се говори о тактици борбе са Русима које се заснива на „тајном знању“. Прво се морају уклонити Јевреји који имају сличне или исте интересе као Руси (из заједнице), а затим Руси, које сматра „најнепокорнијим народом на свету“. Словена-Руса можеш убити, али никада покорити, и зато њихово семе мора

⁴⁷ Неколико књига из библиотеке Шнеерсона су из Русије пренете у САД, тачније у Конгресну библиотеку, која је књиге позајмила, али није вратила. Године 2014. Московски арбитражни суд је донео пресуду којом обавезује Конгресну библиотеку САД-а да Русији врати седам књига из његових сабраних дела, а уколико то не учини, дневна казна је 50.000 долара, пише Игор Карев и Наталија Митјушева за московски лист „Газета“ (од 22. маја 2014.). Суд је донео пресуду на захтев Министарства културе Руске Федерације и Руске државне библиотеке. Према пресуди, америчка библиотека је у обавези да врати у Русију седам књига из тзв. библиотеке Шнеерсона – сабраних дела хасидских књига и рукописа, које су припадале руском рабину Јосефу Ицхоку Шнеерсону. Књиге су предане Конгресној библиотеци САД-а 1994. по основу међународне размене са роком повратка од два месеца. САД су књиге добиле посредством међународне организације «Агудас Хасидеј Хабад», која такође жели поменуте књиге за себе, као наследница Шнеерсона. Књиге које су позајмљене Конгресној библиотеци су објављене у другој половини XIX и почетком XX века и сматрају се најважнијим делима из религиозне тематике у колекцији. Колико се буке подигло око ових књига сведочи и чињеница да је све стигло и до руског председника Владимира Путина, који је, да би помирио по овом питању завађене руско-хазарске институције предложио треће решење – предају библиотеке Шнеерсона у Јеврејски музеј у Москви, што је и учињено. Библиотека Шнеерсона је сада у овом музеју и доступна је заинтересованима. Библиотека шестог љубавичког рабина (близу Магиљева, Белорусија), Јосифа Шнеерсона, садржи 12.000 древних јеврејских књига и 50.000 рукописних дела и докумената. Током Првог светског рата место Љубавичи било је у зони ратних дејстава, па је Шнеерсон библиотеку превезао у Москву на безбедно место. Међутим, доласком комуниста на власт библиотека је национализована, а књиге су чуване у Руској државној библиотеци. Током Другог светског рата део библиотеке Шнеерсона доспео је у Пољску, где су је пронашли нацисти и конфисковали. Године 1945., заједно са другим трофејним документима, део библиотеке Шнеерсона предат је у Централни архив Црвене армије (сада Руски државни војни архив). После распада СССР-а покрет „Хабад“ покушао је да библиотеку Шнеерсона преузме, чак је донета и таква судска пресуда, али она никада није извршена. На крају су се Хасиди обратили америчком суду са тужбом против Русије у којој су тражили назад библиотеку Шнеерсона. Амерички суд је 2012. донео пресуду којом обавезује Руску Федерацију да Јеврејима врати поменуту библиотеку, а следеће године је донео и пресуду којом се одређује казна од 50.000 долара за сваки дан до повратка библиотеке. Тужба Министарства културе и Руске државне библиотеке против Конгресне библиотеке САД-а је, дакле, узвратна мера (у правној пракси се назива астрент).

да се ликвидира, како би се смањило њихов број.⁴⁸ Зато наше методе борбе нису војне, већ идеолошко-економске уз повремену примену војно-полицијских структура за физичко гушење побуна, али са већом окрутношћу него што је то урађено у октобру 1993. приликом гранатирања Врховног Савета Русије.⁴⁹

Најважније је разбити Словене (има их око 300 милиона, од тога је пола Руса) на мале, слабе државе са покиданим везама, при чему се мора водити рачуна да се између себе стално свађају. Идеално је, наравно, да између себе ратују. До самоуништења. Даље Шнеерсон пише, цитирамо: «Ми не дамо да се ни један национализам подигне, а националистичке покрете који теже да изведу народ испод нашег диктата уништићемо огњем и мачем, као што смо то урадили у Грузији, Јерменији и Србији. Зато ћемо обезбедити процват нашег национализма – ционизма, тачније јеврејског фашизма, који у својој тајанствености и снази представља надфашизам».⁵⁰ Снага ционизма огледа се у моћи да мења одлуке Уједињених нација (УН). Између осталог, зар нису УН 1975. донеле резолуцију у којој су ционизам одредили као «форму расизма и расне дискриминације», међутим, снагом ционизма 1992. ова резолуција је одбачена. Ми смо овај међународни орган учинили оружјем наше политике и наших тежњи да освојимо власт «над свим царствима и народима».

Што се конкретно Словена тиче Менахем Шнеерсон каже да ће их потчинити себи «тако што ће их лишити националне елите», која и одређује развој и прогрес државе, а у коначном смислу и ход историје. «Због тога ћемо да смањимо њихов образовни ниво. У наредних пет година затворићемо половину факултета и института, док ћемо у другој половини предавати ми. На универзитет Словена пустићемо да уђу Јермени, Чечени, Цигани (Роми) и слични народи. Урадићемо тако да у владама словенских држава буде што мање Словена, а њихово место преузећемо ми».

«У медијима, штампи, уметности, књижевности, позоришту, филму ми ћемо постепено потискивати националне кадрове Словена, мењајући их у најгорем случају за оне космополитских погледа на свет.»⁵¹

48 Послание Шнеерсона „тупому славянскому этносу”, <https://ss69100.livejournal.com/873373.html>

49 Татьяна Грачева, *Невидимая Хазария*, Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой эскулисы, Зёрна, Рязань, 2008, стр. 133. Наводи да Израел има приватне војне компаније које су специјализоване и које припремају кадрове који ће се бавити трговином наркотичима, као и припаднике екстремистичких, политичких организација десног усмерења, попут Десног сектора из Украјине.

50 Сионизм: планы и средства, <https://maxtalpa.livejournal.com/4558.html>

51 О Измештањем политичке борбе из њене физичке у *духовну вертикалу*, којом се мења из

«Што се тиче развоја науке, језгро научника (академија наука) биће састављено од наших људи. Нећемо дозволити развој високих технологија, што ће довести до пада производње, коју ћемо сузити на производњу најнеопходнијих предмета за људе који ће нам обезбеђивати соривине. Међу грађанима има много инжењера и професора. Ми ћемо створити такве услове за живот (без сталног запослења, скупа станарина, као и комуналне услуге и превоз), тако да ће они сами бежати, као што сада беже Руси из Заједнице независних држава у пуста села севера, где ће бити повољније живети, али и то ће бити обмана.»

«Покварите омладину и победили сте један народ. То је наша парола. Ми ћемо Словене лишити младости, тако што ћемо је заразити сексом, насиљем, алкохолизмом, наркотицима, тј. лишићемо их будућности. Такође ћемо ударити по породици и смањити рађање деце...»

«Истовремено ћемо створити добре услове за деловање криминалаца, боље него за раднике, тако да буде што више убистава, крађа и нестабилности. Све криминалце ћемо пустити, сем оних који су осуђени за «ширење националне мржње и антисемитизма». Закон о амнестији ће заменити закон о антисемитизму, а он ће допринети да у затворима не буде оних који треба да буду, сем бораца за слободу. Међу словенске народе ћемо посејати страх. Страх за живот, страх за радно место, донећемо законе који ће омогућити да сваки минут некога отпустимо... Страхом ћемо ми управљати.»

6. ЕТАПЕ ПЛАНА

Овај грандиозни задатак ће се спровести у неколико етапа. Већ сада је 85 посто обале Северног леденог океана у нашим рукама, благодаречи уговорима закљученим са Горбачовим и Јелцином. На југу Русије живи 500.000 Јермена, а они су наш мостобран. Ради обмане објавићемо на Кубању Јерменску Републику, потом протеравши козаке, преобратићемо је у Хазарију – Израел. Помоћи ће нам то што ћемо козаке морално искварити и подстаћи

основа концепт геополитике, а да се не укида њен темљни онтолошки принцип „двојности“ – сукоб опречних сила као погонитељ историјских процеса, потребно је консултовати књигу: Раде Јанковић, *Доба раз-ума*, псевдоморфоза православља у последњим временима, Центар академске речи, Шабац, 2018, стр. 19. Са овим је сагласна и Татјана Грачова која каже да се геополитички сукоб сужава. «Сада у свету постоје само две метафизичке империје – Света Русија и њен жестоки противник Хазарија». Види: Татјана Грачова, *Света Русија против Хазарије*, стр. 14. Управо, према његовом мишљењу, се догађа све оно предвиђено Библијом, изменштање средишта Евроазије у Јерусалим (стр. 21). „Конечно, ово је и *есхатолошки простор* – место где ће се одиграти сви догађаји последњег времена“ (стр. 29).

на алкохолизам, док ћемо остале поткупити. Оне који се не дају поткупити једноставно ћемо уништити.⁵²

«Русији ћемо одузети Сибир. Ако су у прошлом веку САД купиле од Русије Аљаску, у XXI веку купићемо цео Сибир. Ова територија је два пута већа од САД-а, а половина цене Сибира биће у роби произведеној у САД.»

«Да бисмо ово реализовали под плаштом ‘демократских преображаја’ Словенима ћемо дати монархију и марионетске председнике и много, много помпе, спектакла, различитог бљештавила и игара, а армију, службе безбедности и полицију потчинићемо (нашем) председнику.»⁵³

«Ипак, најважнији је новац. Он чини скоро све. Новац је власт, снага. Ко има новца има оружје. Најсавременије. Има најамну армију, новац потчињава медије, а они изврћу лудости народну стоку. Поткупљиваћемо потребне људе и убијати непокорне. Све ће решити капитал и власт. У овоме нико није бољи од нас. Зато ниједан словенски народ неће имати свој новац, јер ми нећемо дати да имају. Ми неизмерно мрзимо Словене и та мржња нам даје снагу да им се смејемо у лице, да имамо ваше поверење, да се дружимо и рукујемо с њима, да показујемо како смо «забринути» за њих и њихову децу, посебно унуке и праунуке, који се никада неће појавити. Учинићемо Словене послушнима, јер их неће остати више од 40 до 45 милиона.»⁵⁴

«Сада је главно да овако издржимо још две-три године, а после тога за нас у Русији неће бити никаквих проблема. Створићемо такве заштитне механизме о којима нико и не сања. Све што нам буде важно ми ћемо контролисати и тајно ћемо управљати процесима и нико неће бити у стању да нам то поквари.»

Светски ресурси се троше и већ сада је јасно да «западно друштво» не може да задржи досадашњи темпо потрошње без проналажења нових извора и стварања колонијалних држава – донатора сировина. Управо зато су наше тежње усмерене ка Русији, због остварења два циља: прво ћемо ликвидирати најмоћнију независну империју која заузима шестину Земље, а као друго ћемо

52 МЕНАХЕМ ШНЕЕРСОН – «НАШИ ПЛАНЬ ОТНОСИТЕЛНО СЛАВЈАН», <https://bulava-69.livejournal.com/303588.html>

53 Види: Кирил Шевченко, «Хаос у главама»: хуманитарни проблеми евроазијских интеграција, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, приредно: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 52.

54 Татјана Грачова, *Света Русија против Хазарије*, стр. 19. «Амерички историчар хазарског порекла Ричард Пајпс је чак изјавио: «Русија је за Европу опаснија од Бин Ладена».

овладати њеним богатствима која чине 60 до 70 посто свих светских сировина и 75 до 80 посто откривених резерви нафте и гаса у Сибиру и на обалама Северног леденог океана. Следеће, догађа се промена климе, при чему се пустиња помера на север брзином од 10km годишње. Већ сада древни центри света попут Атине, Рима и што је најважније Јерусалима су у зони само вештачког наводњавања (без кишâ). За 20 до 30 година треба мислити о пресељењу огромног броја људи на север, њиховог будућег места живљења.⁵⁵ У то време на Кубању у Ростовској области и Украјини биће суптропска клима, а на северу Украјине клима каква је данас на обронцима Кавказа. Ако се сећамо историје, онда треба признати да су то исконске земље древне јудејске Хазарије, тј. Израела, коју је окупирала Кијевска Русија у X веку. Словени су ту само привремени гости и подлежу исељавању. Ми ћемо повратити ту територију и створити Велику Хазарију – јеврејску државу, као што смо раније створили Израел потиснувши Палестинце. Ту ћемо преселити део Израелаца, а Словене ћемо протерати далеко на север, иза Москве. Тамо ћемо им оставити малу северну територију, резерват са компактним становништвом, сличан онима које су Американци оставили Индијанцима.⁵⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Veidlinger, Jeffrey: «Before Crimea Was an Ethnic Russian Stronghold, It Was a Potential Jewish Homeland», <https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/164673/creimea-as-jewish-homeland>
- Вахитов, Рустем: Проект государства – цивилизации как альтернатива гражданскому и этническому национализму, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Вахитов, Рустем: Хитлеровска «Европска унија» против Русије – СССР, у зборнику: Србија и Евроазијски савез, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016.
- Wald, Jim: «Leaked report: Israel acknowledges Jews in fact Khazars; Secret plan for reverse migration to Ukraine» , <https://>

55 Сионизм: план и средства. Менахем Шнеерсон: «А славянское быдло мы изгоним далеко на север...», <https://munsonroy.livejournal.com/970997.html>

56 О русофобији и жељи да се Руси и Русија униште видети: Зоран Милошевић. *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006, као и чланак Зоран Милошевић, „Веймарска метафора“ в России. К вопросу об отношениях России и США, в: *Традиции в контексте русской культуры*: Межвузовский сборник научных работ. Выпуск XIII. – Череповец, ЧГУ, 2006.

- blogs.timesofisrael.com/leaked-report-israel-acknowledges-jews-in-fact-khazars-secret-plan-for-reverse-migration-to-ukraine/
- Грачева, Татьяна, *Невидимая Хазария*, Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой зскулисы, Зёрна, Рязань, 2008.
 - Грачова, Татјана: *Света Русија против Хазарије*, Света Русија, Београд, 2009.
 - Для чего Путину нужен Хабад в России. Часть 1: "Хабад - дорога в ад", <https://cont.ws/@vitalchuk/637186>
 - Efimenko, A., J.: *Istorija Ukrajinskog naroda*, Institut za političke studije, Beograd, 1999.
 - Ипатьев К.Ф.: (майор ГРУ в отставке), Новая Хазария Коломойского, <http://www.dal.by/news/119/19-05-14-19/>
 - Иерей Сергей Карамышев. Новая Хазария против Новороссии, <http://www.dal.by/news/1/02-07-14-13/>
 - Јанковић, Раде: *Доба раз-ума*, псевдоморфоза православља у последњим временима, Центар академске речи, Шабац, 2018.
 - «Как Путин евреев переиграл». Новости Хазарского каганата от Эдуарда Ходоса № 50, <http://xn--h1akeme.ru-an.info>.
 - Кто же такие ГОИ?, <http://www.ateism.ru/article.htm?no=1795>
 - Кострикова, Елена Гавриловна: *Геополитические интересы России и славянский вопрос*, Идеиная борьба в российском обществе в начале XX века, Институт Российской истории РАН/Кучково Поле, Москва, 201
 - Коломойский готовит на Украине филиал "земли обетованной", <http://www.dal.by/news/119/09-07-14-6/>
 - Милошевић, Зоран: *Нови пут Русије*, Русија у постсовјетском геополитичком и религиозном вртлогу, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005.
 - Милошевић, Зоран: *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
 - Милошевич, Зоран: „Веймарска метафора“ в России. К вопросу об отношениях России и США, в: Традиции в контексте русской культуры: Межвузовский сборник научных работ. Выпуск XIII. – Череповец, ЧГУ, 2006.
 - Милошевић, Зоран: *Од Малоруса до Украјинаца*, прилог

проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.

- Милошевић, Зоран: Ко је дошао на власт у Кијеву?, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 309, 7. март 2014.
- Милошевић, Зоран: Пут Петра Порошенка, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 321, 6. јун 2014.
- Милошевић, Зоран: Непријатељ медија број два и рат у Украјини: ко је олигарх Игор Коломојски?, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 326, 11. јул 2014.
- Милошевић, Зоран: Фирер за Украјину, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 353, 23. јануар 2015.
- Милошевић, Зоран: Умирање нације: демографска катастрофа Украјине, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 428, 8. јул 2016.
- Милошевић, Зоран: Хјустонски пројекат за уништење Словена: западна завера, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 474, 9. јун 2017.
- Милошевић, Зоран: Мосад, Русија и разбијање СССР-а, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 511, 16. март 2018.
- Милошевић, Зоран: Менахем Шнеерсон и планови за Словене, *Печат*: лист слободне Србије, бр. 540, 12. октобар 2018.
- Мељничук, Александар: Пут Украјине у Европску унију или пут у нигдину, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016.
- МЕНАХЕМ ШНЕЕРСОН – «НАШИ ПЛАНЫ ОТНОСИТЕЛЬНО СЛАВЯН», <https://bulava-69.livejournal.com/303588.html>
- Мямлин, К.: «Евреи. Наши меньшие братья. Русская ведическая цивилизация и её «13-е колено»; Институт Высокого Коммунитаризма, http://communitarian.ru/publikacii/etnogenez/evrei_nashi_menshie_bratya_russkaya_vedicheskaya_tsivilizatsiya_i_ey_13_e_koleno/
- НА ПУТИ К ВЕЛИКОМУ ИЗРАИЛЮ!, <https://ladaria.livejournal.com/3324734.html>
- Огородников, Александар: Да ли је тако једноставно „украјинско питање“, у зборнику: *Украјинско питање данас*,

- приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2014.
- Послание Шнеерсона „тупому славянскому этносу”, <https://ss69100.livejournal.com/873373.html>
 - «СЕТЕЦЕНТРИЧНАЯ ХАЗАРИЯ» И ПЛАНЫ НА «ЭРЕЦ-УКРАЙНУ», [HTTP://COMMUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014](http://COMMUNITARIAN.RU/PUBLIKACII/RUSSIA/SETECENTRICHNAYA_HAZARIYA_I_PLANY_NA_EREC-UKRAYNU_14062014)
 - Сидорив, Марьян: Как Украину делают «без людей», <https://regnum.ru/news/polit/2543625.html>
 - Сионизм: планы и средства. Менахем Шнеерсон: «А славянское быдло мы изгоним далеко на север...», <https://munsonroy.livejournal.com/970997.html>
 - Сионизм: планы и средства, <https://maxtalpa.livejournal.com/4558.html>
 - Украина или вторая Хазария?, <http://www.dal.by/news/1/16-06-14-10/>
 - Хабад Любавич: планы на Россию, http://communitarian.ru/news/v-rossii/khabad-lyubavich-plany-na-rossiyu_27012018
 - http://communitarian.ru/publikacii/russia/setecentricznaya_hazariya_i_plany_na_erec-ukraynu_14062014
 - ХАБАД, од недавно делује и у Србији, под именом «ХАБАД СРБИЈА». Види: <https://chabad.rs/habad-srbija/>
 - Ходос Эдуард Давидович. Биография и книги, <http://fb.ru/article/341293/hodos-eduard-davidovich-biografiya-i-knigi>.
 - Чудовищная жестокость и безнаказанность Коломойского, <http://www.dal.by/news/119/24-05-14-12/>
 - Шевченко, Кирил: «Хаос у главама»: хуманитарни проблеми евроазијских интеграција, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, приредио: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016.

Zoran Milošević

RUSSIA, UKRAINE AND NEW KHAZ- ARIA: GEOPOLITICAL ASPECT

Resume

The "Ukrainian question" is very complex, because it is has been instrumentalized in various ways by all the enemies of Russia. With launching of the „New Silk Road“ project by China and its partners simultaneously on the expansion of the territories to which Khazar-Jews claim their right. In fact, all of these activities are related to the merging of two projects: the creation of "New Khazaria" and the creation of "Great Israel" into a joint project of the formation of the "New Great Khazaria", specifically the creation of a geopolitical obstacle (from Lithuania and Suez, through the Caucasus Mountains to the Baltic) and the sources of parasitism in the sea, land and energy routes from Asia to Europe. It is understood that the project is enormous and it is clear that the "New Great Khazaria" must have developed a network structure to be a generator of controlled chaos. Eduard Hodos, originally from Kharkov, a renowned publicist and (former) president of one of the Jewish religious communities, and for many people the most important expert on Habad, many years earlier, spoke and wrote about the creation of New Khazaria - Khazar Khaganate. However, only a few people took these warnings seriously. Namely, the "Jewish issue" is ungrateful, often dangerous, and in its mildest variant, concluded by acquiring the label of "anti-Semites" for those who even dare to speak about it. However, Hodos has repeatedly warned, even after Kiev junta came to power in 2014, that the "Jewish" religious organization Habad (Stalin banished this organization from the USSR as a fascist sect) returned to the territory of the former USSR after Gorbachev's perestroika, where it works on creating the New Khazaria in Ukraine. The most important slogan of the Habadians is: «The Jews above all, Habad above the Jews!» The public has not been familiarized with the fact that on February

21-22, 2014, in Ukraine, with the direct financing of local "Jewish" oligarchs and the United States, and also with the participation of no less than 300 fighters and instructors of Israeli special units invited to Ukraine personally by the chief rabbi of Kiev, the state coup has been committed to dethrone the legally elected president and his government, Viktor Yanukovych. Immediately after the coup, the Jewish media, began a campaign on the need of "return to the land of Israel - Ukraine". More precisely, since March 4, 2014, the Jewish media began publishing articles and broadcasting talkshows with a joint message "that the Crimea, taken over by the Russian Empire, had been a potential Jewish state". Thirteen days later (March 17) appears the information the terrorists whose intention is to take over Syria have proposed to "Israel", in return for its military aid to "forever surrender the Golan Heights to this so-called state", while announcing that Tel Aviv is willing to move the Jews from the Golan Heights plateau to Ukraine. At the same time, «Times of Israel» publish the news that Khazarian junta from Kiev is ready to "accept the Jewish immigrants, taking into account their historical bonds, but in return, expecting the necessary weapons to fight with Russia."

Keywords: New Khazaria, Israel, Ukraine, Habad, geopolitics, color revolutions, Russia, Russophobia.

УДК 329.8(497.11)“2004/2012“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.7>

Оригинални научни рад

Никола Младеновић

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ И ПРОСТОРНА КОНВЕРГЕНЦИЈА: ТЕОРИЈА И СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Сажетак

Аутор анализира позиционирање најважнијих странака у Србији, у периоду од 2004. до 2012. године. Он анализира да ли су странке конвергирале ка медијани. Досадашња литература која потиче из приступа теорије рационалног избора не нуди јасан закључак какво позиционирање странака треба очекивати, нарочито у вишестраначким системима. Да ли за њих важи да велике странке теже медијани као у двостраначким системима? Чланак се користи просторном метафором страначког надметања и квалитативном анализом језика политичара. Основни закључак до којег аутор долази јесте да су ДС, ДСС, странке које су формирале владе, као и СРС, уз новонастали СНС, у начелу тежиле да се приближе политичком центру, или да му се врате. Међутим, странке нису увек биле слободне да заузимају позиције које би преферирале. У појединим тренуцима посматраног периода на њихове позиције су утицале акције ЕУ, која их је одвлачила од центра.

Кључне речи: Политичке странке, српска политика, просторно такмичење, рационални избор, ЕУ, политика условљавања, Косово.

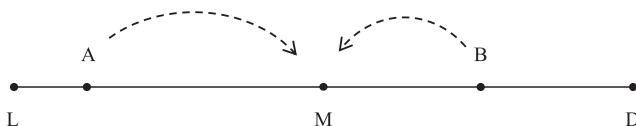
Аутор анализира позиционирање најважнијих странака у Србији, у периоду од 2004. до 2012. године. Основни проблем којим се бави је да ли се за њих може установити да су конвергирале ка медијани, у складу са познатим предвиђањима из литературе? У досадашњој литератури која је инспирисана приступом рационалног избора доминира анализа случаја двостаначког надметања. Међутим, емпиријски налази проблематизују њене досадашње закључке. Додатно, још мање је истражено какав се исход страначког надметања може очекивати у случајевима вишестраначког надметања. Ово је разлог зашто се анализира случај Србије. Основни проблем који чланак истражује је да ли се за велике странке које претендују на власт у вишестраначким системима може тврдити да се позиционирају као странке у двостраначким системима? Ово ефективно значи да треба да конвергирају ка медијани и личе једна на другу.

Чланак се ослања на литературу која потиче из теорије рационалног избора и анализира позиционирање странака. Ово значи да се о странкама може мислити као да су рационални актери који калкулишу очекиваним користима и теже да увећају очекивани број гласова. Политика која тежи увећавању гласова повећава и шансе да оне дођу или остану на власти. Такође, анализа странака почива на замисли да се о њиховим политикама може мислити као да су просторно распоређене на димензији политике. Променом политика оне се померају и на димензији. Даље, анализа ће почивати на квалитативној анализи језика политичара. Узор за овакав метод представља извештај број радова у литератури. Закључак до којег аутор долази је да су истраживане странке у начелу тежиле да се помере ка политичком центру или да у њему остану. У случају Србије ово је значило да заступају и проевропску и прокосовску политику. Међутим, овај закључак је додатно проблематизован. Странке нису биле увек слободне да заузимају префериране позиције. На њих је утицала политика ЕУ, која је својим акцијама фактички приморавала актере у Србији да се удаље од центра.

Чланак је организован на следећи начин. Први одељак ће сагледати досадашњу литературу и представити неке од проблема у њој. Следећи одељак ће представити димензију политике у Србији у односу на коју се анализира позиционирање странака. Након овога, одељци ће редом анализирати промене позиција ДС–а, ДСС–а и СРС–а. Коначно, чланак ће се завршити одељком који садржи закључак и дискусију.

1. ДОСАДАШЊА ЛИТЕРАТУРА И ПРОБЛЕМ

Најзначајније дело које је поставило темеље просторној анализи политике представља Даунсова Економска теорија демократије. У њој је понашање странака моделовано са претпоставком да оне формулишу политике како би победиле на изборима, а не обратно. Најпознатија последица ове анализе јесте да странке треба да намерно мењају програме тако да у растућој мери личе једна на другу и конвергирају ка медијани (Слика 1). Ако су две странке А и В на димензији политике лево–десно, једна од њих ће се приближити центру како би била ближа највећем броју бирача. Онда ће и друга странка приметити да приближавањем медијани остварује исти циљ. Стога ће после неког времена равнотежни исход надметања бити онај у коме су стране позициониране при медијани политике. Ову појаву изражавају појмови сличног или блиског значења у које спадају конвергенција странака, концентрација, тежња ка центру (иако су центар и медијана појмови са различитим значењем), модерација политике и центрипетална тенденција позиционирања.

Слика 1. Конвергенција странака ка медијани у двостраначком надметању

Међутим, поменута појава се логички дедукује из модела двостраначке конкуренције. Овакав случај постоји у чистом виду у САД, а мање у другим државама. Ово отвара проблем у којој мери су налази применљиви на друге државе. Изгледа да предвиђања не иду у корак са емпиријским налазима у Европи, али и у САД–у.

За просторне моделе политике је проблем што изгледа да су неке странке међусобно конвергирале, што се не може рећи за друге. Такође, закључак у великој мери зависи од тога од које године се посматра позиционирање странака. Странке су се наизглед међусобно удаљавале током шездесетих година, док су током седамдесетих међусобно конвергирале. Стога, у дужем року изгледа да су њихове позиције непромењене. Чак и код ових запажања постоје значајни изузеци. Померања странака изгледају као флукуације позиција које су привременог карактера, уместо да се ради о трајном конвергирању.

Даље, избори на једном нивоу политике су повезани са изборима на другим нивоима, што усложњава понашање партија. Уместо да се конгресмени у САД понашају у складу са предвиђањима Даунсовог модела, они у пракси најчешће бирају просечне позиције својих странака на националном нивоу. Мекарти и остали имају донекле сличне налазе у вези са позицијама странака. Од шездесетих година Демократе и Републиканци су постали идеолошки хомогенији. Њихови кандидати су раштркани на димензији политике, од којих су многи на екстремним позицијама. Просечно посматрано, странке су се међусобно удаљиле.

Научници су пронашли да се бирачи понашају у складу са очекивањима просторног модела. Међутим, упитно је да ли исто важи за странке. Оне задржавају непроменљиве позиције и међусобно препознатљиве политике. Штавише, ове политике се налазе на периферији димензија политике, што аутори приписују деловању интересних група. Са друге стране, бирачи су се као и странке у великој мери међусобно удаљили, уместо да буду груписани у центру у складу са стандардном дистрибуцијом. Бирачи који су боље информисани, заинтересовани и акивни бирају либералне или конзервативне политике на конзистентан начин.

У земљама за већинским изборним системом просечна разлика између медијане и позиције влада које су се формирале је већа него у оним са пропорционалном расподелом мандата представника. У дужем року, странке не конвергирају, него се са сменама странака на власти међусобно поништавају удаљавања изабраних влада од медијане димензије политике. Напротив, у земљама са пропорционалним изборним формулама у већем проценту случајева се дешавало да политика изабране владе има подршку средњег гласача.

Дакле, Даунсова предвиђања у светлу емпиријских налаза нису довољна за разумевање позиција кандидата и странака у двостраначким системима надметања. Каква је ситуација са вишестраначким системима? Ова литература се касније развија у односу на претходни случај, а предвиђања исхода надметања или постизања евентуалне равнотеже су још скромнија.

Мало је радова који анализирају подстицаје које странке имају да заузимају позиције у изборним системима са пропорционалном формулом. У њима се може очекивати просторна дисперзија странака, што важи и ако постоји више кандидата на изборима са већинским системом. Дакле, није неопходно да странке или кандидати на изборима теже медијани. Могуће је да ће у равнотежном исходу бити расути на димензији политике, ако уопште постоји равнотежа.

Исход у великој мери зависи од конкретне изборне формуле. Тако је у случају Бординог бројања и Кондорсеовог победника равнотежа централизована. Мање изборне јединице, обавезност гласања и већи број гласова којима располаже бирач подстичу конвергенцију странака и обрнуто.

Претходне опаске важе ако бирачи гласају искрено, односно не опредељују се стратешки. Ако се бирачи опредељују стратешки, односно гласају за мање преферираног кандидата или странку зато што имају веће шансе на изборима, онда ово мења очекивани исход страначког надметања. Уобичајено је уверење међу теоретичарима које потиче од Дивержеа да у системима са пропорционалном формулом не постоје подстицаји за стратешким гласањем. Међутим, овај став не изгледа веома чврсто у светлу емпиријских налаза. Стратешко гласање се јавља или када готово да постоји извесност да ће листа освојити представничко место, или када готово извесно то неће учинити. Кокс и Шугарт налазе да емпиријска мерења потврђују рационална очекивања у вези са стратешким гласањем. Постојање ефеката стратешког гласања је потврђено и у случају избора у Уједињеном Краљевству.

Ако није могуће пронаћи равнотежни исход страначког надметања, готово да је сваки исход друштвеног доношења одлука могућ. Ако претпоставимо да се одлуке доносе у дводимензионалном координатном систему, полазећи од било које тачке може се доћи до било које друге захваљујући кружењу већине, чак иако она није Парето оптимална. Речју, у вишестраначким системима страначког надметања сваки крајњи исход је могућ. Ово чини немогућим предвиђање исхода такмичења странака на рационалистичким принципима. Овакав песимистичан закључак о хаотичном исходу такмичења изгледа да може да буде превазиђен постојећим скупом институција. Иако је број могућих исхода неограничен, постојеће институције га ограничавају.

Стром сугерише да је странкама са високим очекиваним бројем гласова у вишепартијским системима рационално да се понашају као странке у двостраначким системима. Оне теже да макимирају очекиване гласове. Такође, што су оне ближе центру, имају веће шансе да се нађу на власти ли да остваре своје политике. Скофилд и Сенед сугеришу слично укључујући у анализу квалитете лидера партије као варијаблу независну од позиције странке. Ови квалитети укључују компетанције лидера странке, његову харизму, интегритет и моралност. По ауторима, странке са израженим оваквим квалитетима ће тежити да буду близу медијане димензије политике.

Они поткрепљење траже у случају надметања у вишепартијском Израелу.

Даунсов модел има интуитивну привлачност и допадљивост због једноставности идеје. Међутим, емпиријски налази у великој мери доводе у питање његову моћ предвиђања страначког надметања. За двостраначке системе је преовлађујуће мишљење да странке треба да се нађу, ако не у самој медијани, онда близу ње. Код вишестраначких система досадашња знања о подстицајима које странке имају да се позиционирају су веома ограничена. Србија спада управо у ову групу земаља. Овај чланак претендује да допринесе разумевању подстицаја које странке имају да се позиционирају на основу анализе случаја Србије. Из тог разлога у њему ће бити анализирана политика најважнијих странака које су у Србији претендовале на власт или које су представљале основу постизборних коалиција. Биће анализирано позиционирање ДС–а и ДСС–а, који су давали председника владе, као СРС–а, који се трансформисао у СНС, који је у описаном периоду предстаљао најјачу опозициону странку. Да ли за њих важи, као што је Стром сугерисао, да ће тежити медијани? Ово је основни проблем који чланак истражује.

2. ПОЛИТИЧКА СУКОБЉАВАЊА У СРБИЈИ И ПРОСТОРНИ ПРИСТУП ПОЛИТИЦИ

Досадашња литература је сугерисала да је класична димензија политике левица–десница она која може у највећој мери да објасни варијансе политичког сукобљавања, што није извесно у мање демократичним земљама. У Србији је истраживање сугерисало да бирачи показују потпуно инверзне ставове у односу на оно што познајемо као класичан скуп уверења који карактерише левицу и десницу. Такође, досадашњи радови нису стављали у везу косовски проблем са проблемом приступања Србије ЕУ. Већ је познато у литератури да приступање земље ЕУ захтева политичке адаптације како би норме ЕУ постале део организације домаће политике. Представници ЕУ или земаља чланица су у дужем периоду након свргавања Милошевића наговарале власти у Србији да одустану од претензија према територији Косова и Метохије (даље скр. Косово). Такође, грађани Србије су и без експлицитног условљавања ЕУ по питању Косова доводили у везу ове две теме.

Стога, овај чланак ће анализирати странке користећи се следећом димензијом политике. На једном крају је тачка ЕУ која

је повезана са највећом могућом спремношћу актера у Србији да удовољава очекивањима ЕУ од Србије. Са друге стране, тачка К означава највећу приврженост „борби“ за Косово, која имплицира и могуће одустајање од приступања ЕУ.

ЕУ

К

Слика 2. Димензија политике ЕУ–К.

Дакле, имајући у виду ову димензију политике, какав закључак можемо извући о позиционирању странака у Србији? Да ли су оне тежиле центру, како сугерише Даунсов модел? Ово је проблем којим ће се чланак даље бавити. Из овог разлога, биће анализирана политика ДС–а за време док је Тадић био његов председник, затим ДСС–а који је предводио Војислав Коштуница, те СРС–а од којег се одвојио СНС. Ово ће редом бити тема следећих одељака.

3. ПОЛИТИКА И ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ДС–А ПОД ТАДИЋЕВИМ ВОЂСТВОМ

Антонић је мишљења да је ДС у време Ђинђићеве владе РС имао следећу позицију.¹ ДС је био између екстремне позиције која симболише тежња за брзим променама и обрачуном са старим режимом и, нешто умереније, која означава и даље брзе, али не револуционарне промене. Основне теме програма ДС–а у изборној кампањи 2003. године биле су запошљавање, сузбијање корупције и безбедност државе.² Истина, било је речи о Косову и ЕУ, али при крају програма, након читавог низа тема економске, социјалне и институционале природе. Међутим, са доласком Тадића на чело ДС–а постепено долази до умеревања политике ове странке и његовог приближавања центру. Ово је даље објашњено.

Тадић је у марту 2004. године изјавио: „Србија мора да има јасан план за Косово и Метохију како би на најбољи начин заштитила националне и безбедносне интересе у тој покрајини. Потребно је осмислити озбиљну националну стратегију и постићи најшири национални консензус...“.³ Уочи председничких избора те године

1 Слободан Антонић, „Расцепи и странке у Србији“ у Идеологија и политичке странке у Србији (ур. Зоран Лутовац), Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука и Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 56-57.

2 В. Борис Тадић и Демократска странка, „Будућност одмах! Програм за бољи живот и европску Србију“, без датума [circa 2003].

3 Р. Николић, „Демократе се мобилишу“, Глас Јавности, 22.3.2004, Интернет, <http://arhiva>.

он је још позивао на стварање друштвеног консензуса у вези са Косовом, правима неалбанца на њему, али и односом према ЕУ. Тако је он изјавио: „На овим изборима бира се између оних који кажу да се у Србији добро живело између 1990. до 2000, оних који споро мисле и раде и хоће брзином корњаче у Европу и нас који кажу – морамо највећом брзином у Европу“.⁴ На једном политичком скупу је објаснио: „Ми немамо оно време које су други народи имали, а постали су у мају део ЕУ. Морамо да убрзамо наш опоравак у сваком смислу...“.⁵

У поменутој кампањи је видно Тадићево инсистирање на брзој интеграцији. Косовска тема је била у другом плану, али је приметно и растуће интересовање за њу. Ипак, тада он није истицао икакав јасан, а камоли чврст став према неком будућем статусу Косова. Задовољавао се позивањем да се сачини стратегија државе према Косову, без истицања чврстог става према икаквом крајнем решењу статуса. Такође, није било конфронтације на међународном плану са заговорницима независности ове територије.

Након што је изабран за председника, Тадић је имао далеко јаснији однос према пожељној судбини Косова. Он је заговарао непроменљивост граница и убеђивао је у ово представнике међународне заједнице. Сматрао је да би промена граница дестабилизovala читав регион, да би била опасна, да мора да се поштује Резолуција 1244 СБУН, те да Србија треба да брани своје националне интересе.⁶ Тадић је прижељкивао да Србија постане део ЕУ заједно са Хрватском 2010. године. Међутим, растући значај косовске теме добро илуструју речи, у којима је приметно истицање косовске теме у први план: „Од Владе Србије тражим да храбро кренемо у решавање проблема који нам не дају да дишемо, а то су Косово и Метохија, будућност државне заједнице, устав“.⁷

До краја рада прве Коштуничине владе ДС је наставио да тежи избалансираној проевропској и прокосовској политици. Странка је заговарала наставак процеса интеграције, али је имала и јасан став против независности Косова. Она је била неприхватљива јер територија није на продају. Србија треба да брани свој интегритет

glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/22/srpski/P04032102.shtml, 2/9/2018.

4 „Морамо наћи пут ка ЕУ“, Глас Јавности, 23.5.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/23/srpski/P04052209.shtml>, 2/9/2018.

5 М. Мијаиловић, „Мобилисати нацију за улазак у ЕУ“, Глас Јавности, 8.6.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/08/srpski/P04060706.shtml>, 2/9/2018.

6 В. нпр. „Независност Косова доноси нестабилност“, Глас Јавности, 11.11.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/11/srpski/P04111008.shtml>, 2/9/2018.

7 Јевремовић, Ј, „ДС матица напретка“, Глас Јавности, 28.2.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/28/srpski/P05022701.shtml>, 2/9/2018.

и не треба да потписује било какав облик независности.⁸

Растући значај прокосовске политике ДС–а је могла да буде и последица чињенице да странка није формално учествовала у влади, те је чврстина ове политике могла да представља и „блефирање“ према домаћој и међународној јавности. Странка је видно одустала од залагања за интеграцију „највећом брзином“. Такође, значај косовске теме је у великој мери последица растућег међународног интересовања за решавање његовог статуса. Тако је током 2006. године специјални изасланик УН–а Марти Ахтисари започео свој посреднички рад у преговорима. Ставови ДС–а и ДСС–а по питању Косова су били веома блиски.⁹ Ипак, Тадић је на међународном плану настојао да убеди саговорнике у лоше последице евентуалне независности Косова, а није критиковао и тежио заштравању односа са земљама које су имале супротне ставове.

Током рада друге Коштуничине владе ДС је настојао да задржи избалансираност прокосовске и проевропске политике. Оваква позиција је била под све већим изазовима с обзиром на преференцију водећих земаља ЕУ према независности територије. Тако је ово било видљиво на самиту ЕУ лидера из 2007. године.¹⁰ Ипак, ЕУ тада још није експлицитно условљавала Србију по питању Косова јер се надала постизању јединственог става по овом питању унутар себе. Свеједно, било је све теже актерима у Србији да балансирају две политике. У таквим околностима се Божидар Ђелић, потпредседник Владе РС, првенствено бавио приступањем Србије ЕУ; Вук Јеремић, министар иностраних послова, је првенствено „бранио“ Косово; а Тадић је истицао важност обе политике и повремено наступао било са првим, било са другим.

Ђелићеви наступи су сугерисали изразито проевропско опредељење. Он се залагао да Србија убрзано ради на стицању статуса земље кандидата, да добије „бели“ шенген, да потпише Споразум о стабилизацији и прикључењу (ССП), те да ради на постизању пуне сарадње са Хашким судом.¹¹ Са друге стране, Јеремићеви наступи су сугерисали преференцију према Косову. Он је убеђивао међународне актере да би независност Косова

8 В. нпр. „Тадић: Космет није предмет за продају“, Глас Јавности, 18.11.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/18/srpski/P05111706.shtml>, 2/9/2018.

9 В. „Нема раздора Тадића и Коштунице“, Глас Јавности, 21.10.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/21/srpski/P05102006.shtml>, 2/9/2018.

10 „EU offers Serbia deal on Kosovo“, *BBC*, 14.12.2007, Интернет, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7143817.stm>, 2/9/2018.

11 В. нпр. Јелена Јевремовић, „Или Младић или добра воља Карле“, Глас Јавности, 9.11.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-11-2007/ili-mladic-ili-dobra-voljja-karle>, 2/9/2018.

имала негативне последице, био је против унилатералних решења и залагао се за поштовање Резолуције 1244 и међународног права. Он је такође прижељивао чланство у ЕУ, али би, у случају прихватања једностраног проглашења независности Косова, Србија требало да преиспита односе са ЕУ.¹² Тадић је заговарао и стицање статуса кандидата за чланство у ЕУ и противио се независности Косова.¹³

Оваква подела задатака представника ДС–а се задржала и током рада владе Мирка Цветковића. Ипак, у том периоду су се повећала очекивања ЕУ од Србије, те је ово чинило балансирање две политике све тежим задатком. У периодима када је од ЕУ стизало мање услова – као током 2009. и већег дела 2010. године – представници РС су могли да заступају обе политике. Међутим, у појединим периодима ДС је морао да се невољно удаљи од центра, под европским условљавањем косовске политике РС. О овоме ће даље бити речи и биће поменуто увођење мисије Еулекс 2008. године, доношење мишљења Међународног суда правде (МСП) 2010. и дијалог Београд–Приштина из 2011. године.

У 2008. години је имплементирана раније припремана мисија Еулекс на Косову без санкције УН–а. Србија се противила реконфигурацији УНМИК–а јер би ово било фактичко спровођење Ахтисаријевог плана.¹⁴ Ипак, мисија је реализована без одлуке СБУН–а и у августу 2008. године је дошло до трансфера надлежности са УНМИКА–а на Еулекс. Тада је фактички Србија била принуђена да бира између одустајања од процеса интеграције и његовог наставка, али уз концесију по косовском питању. Представници Србије из ДС–а су у изношћеној ситуацији наставком процеса интеграције и „жмурењем“ на улогу Еулекса показали да преферирају проевропску политику у односу на прокосовску.

Даље, представници Србије из ДС–а су још једном учинили уступак прокосовској политици у септембру 2010. године. Након што је МСП изнео консултативно мишљење о једностраном проглашењу независности Косова, Србија је поднела свој предлог резолуције Генералној скупштини УН–а. Ова резолуција се противила једностраној сецесији и позивала је да се дијалогом

12 Дедеић, С, „Јеремић као ДСС и СРС“, Глас Јавности, 28.6. 2007, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/28/srpski/P07062704.shtml>, 2/9/2018.

13 В. нпр. „До решења дијалогом, а не ратом и насиљем“, Глас Јавности, 28.9.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-28-09-2007/do-resenja-dijalogom-ne-ratom-i-nasiljem>, 2/9/2018.

14 В. „Нема преласка српске црвене линије“, Глас Јавности, 19.6.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-06-2008/nema-prelaska-srpske-crvene-linije>, 2/9/2018.

дође до обострано прихватљивог решења.¹⁵ Међутим, овај предлог је наишао на противљење држава које укључују САД, УК и Немачку. Поново, у изнођеној ситуацији, Србија је одлучила да не заоштрава односе са Западом и да попусти по косовском питању. Генерална скупштина је усвојила усаглашену резолуцију у складу са жељама држава које су заговарале независност Косова. У њој је Србија потпуно одустала од претходно поменутих формулација. Са друге стране, усвојени документ истиче мишљење МСП, те позива ЕУ да посредује у дијалогу на неодређен начин, без одређења које ће стране учествовати у њему и око којих питање ће се водити.¹⁶

Конечно, дијалог Београд–Приштина обухвата серију преговора две стране из 2011. године. У њему представници ДС–а и Србије нису на формалан начин признали независност територије. Међутим, све што је у дијалогу постигнуто је суштински ишло на руку „нормализацији односа“ две стране, што је било очекивање и ЕУ. Договори који су постигнути у дијалогу су ишли на руку остваривања функционалности косовских институција. Србија је поново показала да суочена са условљавањем ЕУ по питању стицања статуса кандидата за чланство бира да чини уступке прокосовској политици. Поменути дијалог укључује договор о употреби царинских печата са натписом „косовска царина“. Затим, постигнут је договор о царинским прелазима којим су два царинска ентитета постала реалност.¹⁷ Такође, за Београд су биле прихватљиве косовске личне карте, али не и пасоши. Дакле, овакви договори су суштински ишли на руку успостављању функционалности косовских институција, које су прогласиле независност 2008. године, а чије непризнавање је сведено на саму форму.

15 В. „Српска резолуција стигла у УН“, РТС, 28.7.2010, Интернет, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/743742/Srpska+rezolucija+stigla+u+UN#ls>, 2/9/2018.

16 General Assembly, “Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law”, 64/298, 2010.

17 Агенција Бета, „Стефановић: Нисмо признали Косово“, Глас Јавности, 5.12. 2011, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-12-2011/stefanovic-nis-mo-priznali-kosovo>, 2/9/2018.

4. ПОЛИТИКА ДСС–А ТОКОМ ДВА КОШТУНИЧИНА МАНДАТА

ДСС је попут ДС–а заступао политику која је вредновала проевропске и прокосовске циљеве. На почетку рада Коштуничине владе доминирали су елементи прве, да би ови други нарочито добили на значају при крају његовог првог мандата. Коштуница је као мандатар за састављање владе изложио програм који је заговарао приступање државе ЕУ, али се и противио независности Косова. Он је широко образлагао мере које би биле предузете ради приступања државе ЕУ.¹⁸ Ове укључују чешће радне контакте, интензиван рад на усклађивању са ЕУ, те прихватање стандарда у многим областима државне политике. Он се надао да би све ове мере водиле до завршетка Студије изводљивости за ССП и његовог потписивања у скорије време. По њему, „ван сваког спора је уверење да Србија суштински припада Европи и да је потребна и формална потврда те припадности, односно пуноправно чланство у европским структурама“. Са друге стране, Коштуница је јасно био против признавања независности Косова. По њему, у то време је било најважније обезбеђивање повратка и живота прогнаних људи са Косова, обезбеђивање заштите за њих, као и различитих форма аутономије, у складу са Резолуцијом 1244.¹⁹

Описани елементи политике су били присутни током читавог рада прве Коштуничине владе. Тако је у току председничке кампање из 2004. године ДСС истицао европско опредељење бирача и добијање подршке од ЕУ. Након што је ова странка одлучила да подржи Тадића у другом кругу поменутих избора, истицала је као део својих приоритета „политику европских интеграција као елемента унутрашњих промена и развоја“.²⁰ Након избора, Коштуница је такође изражавао наду: „Нећемо чекати 15 година и то зато што Србија доноси низ важних системских закона [...] који су прављени по мери ЕУ“.²¹ У наредној, 2005. години, ДСС се надао позитивном извештају у Студији изводљивости за ССП, што је први формални корак ка чланству. По његовом добијању, Коштуница се хвалио да она показује да влада „евидентно ужива ширу подршку Европске

18 Коштуница, Војислав, „Експозе Војислава Коштунице мандатара за састав Владе Србије“, Интернет, <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>, 15/12/2015.

19 Исто.

20 „ДСС подржава Тадића“, Глас Јавности, 17.6.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/17/srpski/P04061611.shtml>, 2/9/2018.

21 „За улазак у ЕУ нећемо чекати 15 година“, Глас Јавности, 18.11.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/18/srpski/P04111707.shtml>, 2/9/2018.

уније и међународне заједнице“.²² Потом је уследило и усвајање Националне стратегије за придруживање ЕУ у Народној скупштини Републике Србије (НСРС). Упркос проевропској политици, ДСС је био против повлачења тужбе против девет чланица НАТО–а. Такође, он је желео уравнотежену спољну политику у односу на стратешке партнере: ЕУ, Русију и САД.

Косовска политика ДСС–а испрва није инсистирала на решавању статусног питања, већ се бавила људским правима, процесом децентрализације, те стварањем предуслова за стварањем мултиетничке средине. Након насиља на Косову из 2004. године Коштуница је интензивирао критике на рачун УНМИК–а, КФОР–а и приврених институција на Косову. Србија до тог времена није имала никакав план за Косово. У априлу те године је у НСРС изнет план владе. По Коштуници, план „не прејудицира тзв. коначни статус Косова и Метохије“, али је статус већ уређен Уставом РС и Резолуцијом 1244.²³ У 2005. години се наставио тренд растућег интересовања за косовску политику ДСС–а. Коштуница је прижељкивао постизање компромисног решења које би искључивао независност, али би садржало веома висок степен аутономије.

Како је на међународном плану решавање косовског спора добило на значају у 2006. години, тако је ова тема доспела и у центар интересовања ДСС–а. Странка није званично променила политику по питању интеграције, али је ова тема постала далеко мање важна за ДСС. По Коштуници, Србија се никада неће одрећи Косова, које није изгубљено и за које ће борба тек уследити.²⁴ На дипломатском плану ДСС се у влади фокусирао на објашњавање ставова да Косово не треба да буде независно, да би ово кршило међународно право, као и да не треба да буде наметања решења, већ договора.

У току рада друге Коштуничине владе дошло је до удаљавања странке од центра, у корист израженије прокосовске политике странке. Ова промена политике није условљена променом преференција ЕУ, пошто је и раније било индикација да многе државе унутар ње преферирају независност Косова као исход спора. Ово укључује предлог резолуције који су у јуну 2007. године упутиле САД, УК и Француска СБУН–а који је имплицирао независност Косова и примену Ахтисаријевог плана. Такође, из ЕУ су стизале

22 Јевремовић, Ј, „Влада има стабилну подршку већине“, Глас Јавности, 18.4.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/04/18/srpski/P05041701.shtml>, 2/9/2018.

23 Војислав Коштуница, „Десета седница Првог редовног заседања“, Отворени парламент, Интернет, <http://www.otvoreniiparlament.rs/2004/04/29/>, 15/12/2015.

24 В. нпр. „Kostunica: We shall not give Kosovo“, Блиц, 12.12.2006, Интернет, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kostunica-we-shall-not-give-kosovo/2xbdnyu>, 2/9/2018.

намере да се Резолуција 1244 интерпретира веома широко како би на Косову била спроведена њена цивилна мисија без санкције на нивоу УН-а. Међутим, ДСС је још увек подржавао приступање ЕУ. Тако се у септембру Коштуница састао са Соланом поводом окончања преговора о ССП-у, када је потврђивао одређеност за интеграцију. ДСС је испрва критиковао само политику САД-а, а не и ЕУ, називајући ово српско-америчким бојем.²⁵

Ипак, од децембра исте године почињу критике и на рачун ЕУ, што доводи странку до позиције да одбаци наставак интеграције. По њој, било би неприхватљиво да Србија добије неку компензацију за губитак Косова. Почетком 2008. године ДСС је критиковао ЕУ због намере да пошаље мисију на Косово. Због тога се успротивио потписивању ССП-а које је требало да се деси крајем јануара.²⁶ ДСС је временом интензивирао критике на рачун ЕУ. Чак и пошто је ССП потписан, ДСС је тврдио да би овај споразум поништио.²⁷

5. ПОЛИТИКА СРС-А И СНС-А

СРС је током година у Шешељевом одсуству из Србије због хашког суђења умераво своју политику. Ово је последица стратешког размишљања унутар странке које се добро може видети у речима Николића: „Сваки пут, неколико дана пре избора, Шешељ стави свима до знања да СРС не жели да влада“, што се огледало у заговарању линије „Карловац-Карлобаг-Вировитица“, у одсуству жеље за сарадњом са „Коштуницом и Тадићем“, као и да „неће у ЕУ“.²⁸ Дакле, Николићу је било јасно да тежња ка центру увећава шансе да освоји власт и померање странке под његовим вођством је последица стратешких калкулација.

Тако је Николић крајем 2003. године објашњавао да у СРС-у знају да се не може живети без сарадње са Европом.²⁹ Пошто се председничка кампања 2004. године завршавала на дан Европе,

25 „Пријатељи не отимају“, Вечерње новости Онлине, 28.6.2007, Интернет, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovnopolitika/aktuelno.289.html:199833-Prijatelji-ne-otimaju>, 2/9/2018.

26 Јелена Јевремовић, „Самарцић: Нема споразума са ЕУ без посебне одлуке владе“, Глас Јавности, 27.1.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-01-2008/samardzic-nema-sporazuma-sa-eu-bez-posebne-odluke-vlade>, 2/9/2018.

27 Игор Крсмановић, „Потпис независности“, Глас Јавности, 4.5.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-04-05-2008/potpis-nezavisnosti>, 2/9/2018.

28 Јелена Јевремовић, „Вучић пише статут странке“, Глас Јавности, 20.9.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-09-2008/vucic-pise-statut-stranke>, 2/9/2018.

29 „Зашто да не с Г17 плус и ДС“, Блиц, 13.12.2003, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/13/srpski/P03121209.shtml>, 2/9/2018.

Вучић је изјавио: „[Р]екли смо – одлично. Ми смо једина политичка странка која истински испољава традиционалне европске вредности на српској политичкој сцени“.³⁰ Током година су ови високи представници СРС–а у сличном духу преносили поруке да би у случају доласка на власт били против изолације државе од стране Запада.

Са друге стране, ова странка је била на позицији да по косовском питању нема ценкања, као и да треба радити на обезбеђивању нормалног живота људи и аутономије за неалбанце на Косову. Веома чврста косовска политика се може видети у речима Николића из 2004. године, да се за Косово треба „борити мирним путем све док је то могуће, а ако није онда свим средствима“.³¹ Ипак, током времена, СРС је даље ублажио ову реторику. Странка је сигнализирала да вреднује и ЕУ и Косово, али је показивала преференцију према овом другом.

Тако је Николић у време већ захуктале међународне дебате о Косову објашњавао да нису потребни никакви преговори, јер је статус већ одређен Резолуцијом 1244.³² Пре него што је ово једнострано прогласило независност, Николић је такође упозоравао да многе државе спремају његово признање. У 2008. години је СРС поднео предлог резолуције у НСРС у којој се твди да „само целовита, а не смањена Србија може, хоће и жели да разговара о интеграцији Србије у ЕУ“.³³ Ова изјава такође сугерише и да је ЕУ била прихватљива СРС–у, упркос њиховој критици на рачун политике условљавања у току приступања или инволвираности држава у бомбардовање из 1999. године.

Николићев разлаз за СРС–ом и формирање СНС–а је отворило простор за нове политичке адаптације. Он је и даље сугерисао да би чланство у ЕУ било прихватљиво само са целовитом Србијом. Међутим, СНС је у односу на некадашњи СРС у већој мери афирмисао значај ЕУ. Тако је Николић објашњавао да би био поносан да уведе Србију у ЕУ, али ако би ово укључивало и Косово. Напротив, по СНС–у, највећу препреку за приступање ЕУ је представљала тадашња власт. Немачки канцелар Ангела Меркел је у августу 2011.

30 „Гадих игра на српску, Тома на европску карту“, Глас Јавности, 9.5.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/09/srpski/P04050801.shtml>, 2/9/2018.

31 Чолић, Л. и Пашић, П. „Влада има стабилну подршку већине“, Глас Јавности, 24.3.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/24/srpski/T04032301.shtml>, 2/9/2018.

32 Без аутора, „Николић соли памет преговарачима“, Глас Јавности, 24.8.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-24-08-2007/nikolic-soli-pamet-pregovaracima>, 2/9/2018.

33 Николић, Т. „Нова већина за нову владу?“, Глас Јавности, 5.3.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-03-2008/nova-vecina-za-novu-vladu>, 2/9/2018.

године током посете Србији изнела тешке нове косовске услове за наставак интеграције.³⁴ Упркос овоме, у септембру, Вучић је објашњавао да је Србији потребан напредак ка ЕУ, али и борба за очување територијалног интегритета.³⁵

ЗАКЉУЧАК И ДИСКУСИЈА

Опис политика најважнијих странака којима се бавио чланак сугерише да су оне начелно тежиле центру. Ово је значило заступање политике приступања ЕУ и залагања за очување суверенитета над територијом Косова. Овај закључак на основу српског искуства оснажује идеје које су поменуте у уводу, да велике странке у системима са вишепартијским надметањем показују понашање налик онима у двопартијским системима. Међутим, искуство Србије такође сугерише проблеме при генерализовању овог закључка. Даље следи осврт на два. Први је утицај ЕУ на избор политика са којима се суочавају актери у Србији. Други је удаљавање ДСС–а од центра од краја 2007. године.

За почетак, чланак сугерише да је политика ЕУ утицала на позиције странака у Србији. Овај утицај се манифестовао на барем два начина. Наиме, динамика разговора на међународном нивоу је утицала на реторику странака у Србији. Осим овога, ЕУ је својим акцијама директно условљавала политику странака у Србији. Први начин остваривања утицаја је видан и код ДС–а и код ДСС–а, барем почев од 2006. године. Као што је поменуто, те године је почела посредничка мисија изасланика УН–а Мартија Ахтисарија која је одражавала повећано интересовање на међународном плану за решавање косовског спора. Обе поменуте странке су реаговале тиме што је косовска тема добила на проминентности и у њиховим унутрашњим наступима. Међу њима је свакако постојала разлика и ДСС је демонстрирао тврђи однос према међународној заједници у виду интензивнијих критика њеног рада. Иако су се обе странке више бавиле косовском темом, оне нису промениле редослед својих преференција, односно обе су прижељкивале и интеграцију и очување суверенитета РС на Косову.

Ово је закључак који указује и на проблем у новијој анализи политичких странака. Наиме, многи радови додељују позиције

34 Никола Младеновић, „Српска косовска политика: Модел игре и мешовите стратегије“, Годишњак Факултета политичких наука, Год. VIII, Бр. 12, 2014, стр. 53.

35 „Вучић: Србији потребан напредак и приближавање ЕУ“, Глас Јавности, 19.9.2011, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-09-2011/vucic-srbiji-potreban-napredak-i-priblizavanje-eu>, 2/9/2018.

странкама на основу тога колико су поједине теме „истакнуте“ (*salient*) у њиховим наступима.³⁶ Позиција странке се одређује на основу тога колико странка говори о њој. Што се странка више бави неком темом, то би требало да је она израженије идеолошки оријентисана. На пример, странке које више говоре о социјалним правима би требало да су у већој мери социјалистичке. Насупрот овоме, интензивније интересовање за косовску тему српских странака није последица промене њихових преференција или стратешке ситуације у којој су се налазиле, већ је подстакнуто спољнополитичким околностима. Ове околности нису ишле на руку намерама странака у Србији да балансирају две политике, што нарочито бива евидентно док је ДС био на власти.

Даље, проиндепендистичке акције ЕУ су директно условљавале политике странака у Србији и фактички су им ограничавале изводљиве позиције. Тако је ДС био принуђен да се невољно удаљи од центра у неколико наврата. Србија је 2008. године прихватила мисију ЕУ на Косову, којој се иницијално противила. ДС је био у изнуђеној ситуацији: прихватањем и сарадњом са Еулексом би учинио концесију прокосовској политици, док би у супротном случају зауставио приближавање ЕУ. Обе акције би јој биле непожељне са становишта максимирања очекиваних гласова на изборима. Слични случајеви су се поновили 2010. године, када је Београд одустао од своје резолуције у УН–у, као и годину дана касније, када је у дијалогу са Приштином помогао стварање функционалних институција на Косову.

Све три описане странке су настојале да, у одсуству директног међународног уплива, балансирају две политике. На почетку периода који је анализиран у чланку оне су заправо биле удаљене од центра. Прве две су имале преференцију према ЕУ, а СРС према Косову. Међутим, са протоком времена оне су конвергирале ка центру. Изузетак од овога је представљало одбацивање наставка интеграције од стране ДСС–а из 2008. године. Како објаснити овај случај? Као што је описивано у чланку, промена политике приступања ДСС–а од краја 2007. године није изазвана променом политике ЕУ, јер је ова и претходећих година била наклоњена независности Косова. Политика ДСС–а може да буде разумљивија у светлу познавања промена кроз које је СРС прошао. СРС је 2007. године већ отворено

36 В. Klingemann, Hans-Diter, Andrea Volkens, Judith Bara, Ian Budge and Michael McDonald, *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union and OECD 1990–2003*, *ibid*, p. xviii; Ian Budge, “The internal analysis of election programmes”, in *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies* (ed. Ian Budge, David Robertson and Derek Hearl), Cambridge University Press, Cambridge, 1987, p. 25.

заговарао приступање ЕУ. Ова странка је и даље чврсто заговарала непроменљивост граница, али у њеним наступима више није било наговештаја одбране Косова „свим средствима“ као у прошлости.

Дакле, промена политике ДСС–а је представљало „прескакање“ друге странке (СРС–а).³⁷ ДСС–у је одсечен значајан број бирача померањем ДС–а ка центру, под Тадићевим вођством. Странка је до тада већ изгубила значајан део подршке бирача коју је уживала након пада Милошевића. Такође, тежња СРС–а ка центру је претила да ДСС–у одузме и највећи део прокосовских бирача. Стога је у таквој ситуацији удаљавање ДСС–а од центра био покушај максимирања гласова.

Овај чланак сугерише једну могућу интерпретацију промена политика странака. Ово свакако не искључује могућност да се посматране појаве анализирају кроз призму других теоријско–методолошких парадигми. Оне управо могу да допуне ову анализу. Аутор је покушао да искористи један од више аспеката деловања политичких актера – да они теже максимирању користи – те покушава да извуче консеквенце ове претпоставке.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан, „Расцепи и странке у Србији“ у Идеологија и политичке странке у Србији (ур. Зоран Лутовац), Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука и Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 51–66.
- Комшић, Јован, Драгомир Пантић и Зоран Славујевић. Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2003.
- Младеновић, Никола, „Српска косовска политика: Модел игре и мешовите стратегије“, Годишњак Факултета политичких наука, год. VIII, бр. 12, 2014, стр. 41–58.
- Abramowitz, Alan and Kyle Saunders, “Is Polarization a Myth?”, *The Journal of Politics*, Vol. 70, No. 2, 2008, pp. 542–555.
- Alvarez, Michael and Jonathan Nagler, “A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections”, *British Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 1, 2000, pp. 57–75.

37 В. у Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*, Ibid, p. 123.

- Ansolabehere, Stephen, James Snyder Jr. and Charles Stewart III, “Candidate Positioning in U.S. House Elections,” *American Journal of Political Science*, Vol. 45, No. 1, 2001, pp. 136–159.
- Benoit, Kenneth and Michael Laver, *Party Policy in Modern Democracies*, Routledge, London, 2008.
- Budge, Ian, “The internal analysis of election programmes”, in *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies* (ed. Ian Budge, David Robertson and Derek Hearl), Cambridge University Press, Cambridge, 1987, pp. 15–38.
- Budge, Ian and David Robertson, “Do parties diverge, and how? Comparative discriminant and factor analyses”, in *Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies* (ed. Ian Budge, David Robertson and Derek Hearl), Cambridge University Press, Cambridge, 1987, pp. 387–416.
- Börzel, Tanja and Thomas Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, *European Integration online Papers*, Vol. 4, No. 15, 2000.
- Calvo, Ernesto and Timothy Hellwig, “Centripetal and Centrifugal Incentives under Different Electoral Systems”, *American Journal of Political Science*, Vol. 55, No. 1, 2011, pp. 27–41.
- Cox, Gary, “Centripetal and Centrifugal Incentives in Electoral Systems”, *American Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 4, 1990, pp. 903–935.
- Cox, Gary, “Electoral Equilibrium under Alternative Voting Institutions”, *American Journal of Political Science*, Vol. 31, No. 1, 1987, pp. 82–108.
- Cox, Gary and Matthew Soberg Shugart, “Strategic Voting under Proportional Representation”, *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 12, No. 2, 1996, pp. 299–324.
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*, Harper & Row, New York, 1957.
- Gaines, Brian, “Duverger’s Law and the Meaning of Canadian Exceptionalism”, *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 7, 1999, pp. 835–861.
- Hindmoor, Andrew, *New Labour at the Centre: Constructing Political Space*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

- Klingemann, Hans-Diter, Andrea Volkens, Judith Bara, Ian Budge and Michael McDonald, *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union and OECD 1990–2003*, Oxford University Press, New York, 2006.
- Laver, Michael and Kenneth Shepsle, *Making and Breaking Governments: Cabinets and legislatures in Parliamentary Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- McCarty, Nolan, Keith Poole and Howard Rosenthal, *Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches*, MIT Press, Cambridge, MA, 2006.
- McDonald, Michael and Ian Budge, *Elections, Parties, Democracy: Conferring the Median Mandate*, Oxford University Press, New York, 2005.
- McKelvey, Richard, “Intransitives in Multidimensional Voting Models and Some Implications for Agenda Control”, *Journal of Economic Theory*, Vol. 12, No. 3, 1976, pp. 472–482.
- Müller, Wolfgang and Kaare Strøm, “Conclusions: Party Behavior and Representative Democracy”, in *Policy, Office or Votes? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions* (ed. Wolfgang Müller and Kaare Strøm), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 279–309.
- Noutcheva, Gergana, “Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU’s Normative Power in the Western Balkans”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, No. 7, 2009, pp. 1065–1084.
- Pokladníková, Vlasta and Muhamet Yildiz, “Moderation of an ideological party”, *Games and Economic Behavior* 65, 2009, pp. 516–537.
- Poole, Keith and Howard Rosenthal, “U.S. Presidential Elections 1968-80: A Spatial Analysis”, *American Journal of Political Science*, Vol. 28, No. 2, 1984, pp. 282–312.
- Riker, William, *The Art of Political Manipulation*, Yale University Press, New Haven, 1986.
- Schofield, Norman, *The Spatial Model of Politics*, Routledge, London, 2008.

- Schofield, Norman and Itai Sened, *Multiparty Democracy: Elections and Legislative Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Strøm, Kaare, “A Behavioral Theory of Competitive Political Parties”, *American Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 2, 1990, pp. 565–598.
- Subotic, Jelena, “Explaining Difficult States: The Problems of Europeanization in Serbia”, *East European Politics and Societies*, Vol. 24, No. 4, 2010, pp. 595–616.
- Агенција Бета, „Стефановић: Нисмо признали Косово“, Глас Јавности, 5.12. 2011, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-05-12-2011/stefanovic-nismo-priznali-kosovo>, 2/9/2018.
- „Вучић: Србији потребан напредак и приближавање ЕУ“, Глас Јавности, 19.9.2011, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-09-2011/vucic-srbiji-potreban-napredak-i-priblizavanje-eu>, 2/9/2018.
- „До решења дијалогом, а не ратом и насиљем“, Глас Јавности, 28.9.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-28-09-2007/do-resenja-dijalogom-ne-ratom-i-nasiljem>, 2/9/2018.
- „ДСС подржава Тадића“, Глас Јавности, 17.6.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/17/srpski/P04061611.shtml>, 2/9/2018.
- „EU offers Serbia deal on Kosovo“, *BBC*, 14.12.2007, Интернет, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7143817.stm>, 2/9/2018.
- „Kostunica: We shall not give Kosovo“, Блиц, 12.12.2006, Интернет, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kostunica-we-shall-not-give-kosovo/2xbdnyu>, 2/9/2018.
- „Морамо наћи пут ка ЕУ“, Глас Јавности, 23.5.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/23/srpski/P04052209.shtml>, 2/9/2018.
- „Независност Косова доноси нестабилност“, Глас Јавности, 11.11.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/11/srpski/P04111008.shtml>, 2/9/2018.
- „Нема преласка српске црвене линије“, Глас Јавности, 19.6.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-19-06-2008/nema-prelaska-srpske-crvene-linije>,

2/9/2018.

- „Нема раздора Тадића и Коштунице“, Глас Јавности, 21.10.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/10/21/srpski/P05102006.shtml>, 2/9/2018.
- „Николић соли памет преговарачима“, Глас Јавности, 24.8.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-24-08-2007/nikolic-soli-pamet-pregovaracima>, 2/9/2018.
- „Пријатељи не отимају“, Вечерње новости Онлине, 28.6.2007, Интернет, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:199833-Prijatelji-ne-otimaju>, 2/9/2018.
- „Српска резолуција стигла у УН“, РТС, 28.7.2010, Интернет, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/743742/Srpska+rezolucija+stigla+u+UN#ls>, 2/9/2018.
- „Тадић игра на српску, Тома на европску карту“, Глас Јавности, 9.5.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/05/09/srpski/P04050801.shtml>, 2/9/2018.
- „Тадић: Космет није предмет за продају“, Глас Јавности, 18.11.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/11/18/srpski/P05111706.shtml>, 2/9/2018.
- „За улазак у ЕУ нећемо чекати 15 година“, Глас Јавности, 18.11.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/11/18/srpski/P04111707.shtml>, 2/9/2018.
- „Зашто да не с Г17 плус и ДС“, Глас Јавности, 13.12.2003, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/12/13/srpski/P03121209.shtml>, 2/9/2018.
- General Assembly, “Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law”, 64/298, 2010.
- Дедеић, С, „Јеремић као ДСС и СРС“, Глас Јавности, 28.6.2007, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/06/28/srpski/P07062704.shtml>, 2/9/2018.
- Јевремовић, Ј, „ДС матица напретка“, Глас Јавности, 28.2.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2005/02/28/srpski/P05022701.shtml>, 2/9/2018.
- Јевремовић, Ј, „Влада има стабилну подршку већине“, Глас Јавности, 18.4.2005, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/>

arhiva/2005/04/18/srpski/P05041701.shtml, 2/9/2018.

- Јевремовић, Јелена, „Вучић пише статут странке“, Глас Јавности, 20.9.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/politika/glas-javnosti-20-09-2008/vucic-pise-statut-stranke>, 2/9/2018.
- Јевремовић, Јелена, „Или Младић или добра воља Карле“, Глас Јавности, 9.11.2007, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-09-11-2007/ili-mladic-ili-dobra-volja-karle>, 2/9/2018.
- Јевремовић, Јелена, „Самарцић: Нема споразума са ЕУ без посебне одлуке владе“, Глас Јавности, 27.1.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-27-01-2008/samardzic-nema-sporazuma-sa-eu-bez-posebne-odluke-vlade>, 2/9/2018.
- Коштуница, Војислав, „Десета седница Првог редовног заседања“, Отворени парламент, Интернет, <http://www.otvoreniparlament.rs/2004/04/29/>, 15/12/2015.
- Коштуница, Војислав, „Експозе Војислава Коштунице мандатара за састав Владе Србије“, Интернет, <http://dss.rs/dokumenti/dokumenti/>, 15/12/2015.
- Крсмановић, Игор, „Потпис независности“, Глас Јавности, 4.5.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-04-05-2008/potpis-nezavisnosti>, 2/9/2018.
- Мијаиловић, М, „Мобилисати нацију за улазак у ЕУ“, Глас Јавности, 8.6.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/06/08/srpski/P04060706.shtml>, 2/9/2018.
- Николић, Р, „Демократе се мобилишу“, Глас Јавности, 22.3.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/22/srpski/P04032102.shtml>, 2/9/2018.
- Николић, Т, „Нова већина за нову владу?“, Глас Јавности, 5.3.2008, Интернет, <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-03-2008/nova-vecina-za-novu-vladu>, 2/9/2018.
- Тадић, Борис и Демократска странка, „Будућност одмах! Програм за бољи живот и европску Србију“, без датума [*circa* 2003].
- Чолић, Ј. и Пашић, П, „Влада има стабилну подршку већине“, Глас Јавности, 24.3.2004, Интернет, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/03/24/srpski/T04032301.shtml>, 2/9/2018.

Nikola Mladenović

POLITICAL PARTIES AND SPATIAL CONVERGENCE: THEORY AND THE CASE OF SERBIA

Resume

This article analyzes the positioning of the most important parties in Serbia, in the 2004–2012 period. It analyzes whether the parties have converged to the median. The current literature which emerged from the rational choice theory did not provide a clear conclusion what positioning of political parties should be expected, especially in multi-party systems. Does it apply to them that large parties are striving to the median, just like in two-party systems? This article uses spatial metaphor of party competition and qualitative analysis of political discourse. The main conclusion is that DS, DSS, parties which formed coalitions, and SRS, along with newly formed SNS, have, in principle, been trying to get closer to the political center, or to return to it. However, parties have not always been free to take positions which they preferred. At some points of the observed period their positioning was influenced by EU actions, which was pulling them away from the center.

Keywords: Political parties, Serbian politics, spatial competition, rational choice, EU, policy of conditionality, Kosovo.

УДК 343.62-057.16:316.77

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.8>

Прегледни рад

Љупка Ж. Катана

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

НАСИЛНИ ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ: МОБИНГ (УВОДНА РАЗМАТРАЊА)

Сажетак

Предмет рада јесте анализа проблематике мобинга, односно утицаја ове појаве на живот радног човека јер се, као такав, појављује у радним срединама. Анализирају се неке од досадашњих дефиниција мобинга, досадашњи истраживачки приступи, као и тренутни начин борбе против мобинга у Србији. Како се ради о старом друштвеном феномену, са именом и дефиницијом, новијег доба, а који се односи на својеврсно злостављање на радном месту, представљен је приступ активном начину борбе против истог, на нивоу теоријског и спознајног, које би требало да прерасте на ниво државе и друштва. Дотичемо се и психолошког одређења агресије/насилног понашања које доводи до појаве мобинга, као и теме насиља као друштвеног феномена, уопште, чије се одређење истоветно односи на мобинг, као облик истог.

Циљ рада јесте дефинисати мобинг, као специфичан модел насилне комуникације којој је указана посебна пажња. Реч је о дескрипцији једног од облика лоше комуникације, вербалног насиља које се одвија у радном окружењу, а спроводи се у својеврсном континууму, током дужег временског периода.

Од метода, присутне су аналогije са досадашњим истраживањима аутора и технике интервјуа са мобингованим представницима синдиката, у смислу изналажења феномена мобинга, у сфери друштвених наука. Резултати рада би

требало да донесу свеобухватну промену и подизање свести, на сврсисходан, опипљив ниво, како на нивоу појединца, тако и у смислу колектива/државе, првенствено базирајући цивилизацијски напредак на подизању квалитета комуникацијске праксе. У раду ће бити речи о појму мобинга као феномена двадесетог века, као и о његовој превенцији, на нивоу радне организације и правног система.

Кључне речи: мобинг, жртва, мобер, насиље, насилна комуникација, социјално насиље, злостављање на раду.

1. УВОД

Појам мобинга односи се на злостављање на радном месту и феномен је који дуго постоји у радним срединама. Тек у другој половини XX века дошло је до препознавања и дефинисања овакве врсте социјалне проблематике, везане пре свега за психичко/социјално насиље, односно лоше испољену интерперсоналну комуникацију на радном месту. До посебног истицања појма мобинга као специфичне друштвене појаве, долази нешто касније. Мобинг или злостављање на раду, у самој својој суштини представља врсту патолошке комуникације која се одвија у пословном окружењу, међу актерима и прилично је јасно дефинисана, при испољавању. Овај феномен популаран је за разна истраживања, посебно у новијем добу када је мобинг постао саставни део живота радног човека. У том смислу, кроз рад истражујемо историју али и исход феномена који се популаризовао, првенствено залагањима немачког психолога Хајнца Лајмана (Heinz Leymann). Он је дефинисао појаву мобинга, одредио фазе и последице и основао клинику за помоћ мобингованим жртвама. Тиме је дао највећи дотадашњи помак у историји поимања овакве врсте патолошко – комуникацијске сфере, која несумњиво може довести до вишедимензионалних последица (психичких, економских, породичних, социјалних и слично), чиме се могу урушити основе сваке даље високо развијене комуникације. Као појава одувек постоји у радним организацијама и веома је важно што пре га разоткрити, да би се на време отклонила могућност изазивања тешких последица, не само за жртву мобинга већ и за саму организацију. Како је основа феномена мобинга, свеобухватан комуникацијски проблем који доводи до вербалног насиља, у овом контексту, циљ истраживања јесте начин мењања комуникацијске основе у радном окружењу, како до тога више не би долазило.

Овакав вид психичког злостављања у окружењу радног места, специфичан је облик понашања и неасертивне комуникације у

којој, у највећем броју случајева, шеф или колеге злостављају и/или понижавају другу особу/колегу, с циљем да угрозе њен углед и/или достојанство, што на крају доводи до угрожавања психолошког здравља жртве, а неретко и многих других последица. Начини испољавања мобинга су специфични сваки за себе, тиме се и последице разликују од случаја до случаја, па их, као такве посебно треба и проучавати, у смислу проналажења узрочника и санирања истог.

Радња мобинга се одвија, попут филма, на радном месту. У оваквом “филму”, средина је пословна, улоге су тачно распоређене на оног који мобингује (мобера) и оног који је мобингован (жртву), а заплет се види тек нешто касније, на основу испољавања последица негативне комуникационе средине. Стрес, количина посла и губитак смисла у пословном окружењу може се свести на минимум путем правилне едукације, мотивације и комуникације. А како агресија представља растерећење којем је циљ да умањи напетост организму (Балић, Рицијаш, Дивановић, 2001), потребно је пронаћи узрочнике таквих напада у радној средини. Уколико ипак дође до патологије у виду мобинга на радном месту, потребно је санирати консеквенце, било по питању стављања корпоративне културе на виши ниво, а посебно по питању помоћи жртви/жртвама мобинга.

2. ОПИС КОНКРЕТНОГ ПРОБЛЕМА

Насиље се, у домену друштвене појаве, може посматрати на разне начине, па постоје разна теоријска схватања и дефиниције. Одувек постоји и прилично је раширено у друштву.¹ Сам термин мобинг потиче од енглеске речи – “mobbing”- што би означавало појаву/радњу - насрнути у маси, навалити илити малтретирати неког (“mob”- руља, гомила, и “mobbish”- протачки, грубо, вулгарно). Како пише Андреја Костелић-Мартић, мобинг постоји откад постоји људски род и жеља појединца за влашћу, потреба за понижавањем других, откад постоје осећаји љубоморе, зависти, мржње...² У Италији се 2004. године одржала конференција на којој је детаљно разматрана тема мобинга јер се овакав вид насиља и лоше комуникационе праксе проширио, још тада у енормним границама.³ Том приликом објашњено је да се термин булинг (engl. *bullying*) – насиље, користи претежно у Великој Британији и Ирској,

1 Марија Жилић, Јосип Јанковић, “Насиље”, *Социјалне теме*, Загреб, 2016, стр. 69.

2 Андреја Костелић-Мартић: *Мобинг: психичко малтретирање на радном месту*, Школска књига, Загреб, 2005. стр. 6.

3 Domenico Paparella, Vilma Rinolfi, Fernando Cecchini, *Mobbing in Italy*, Internet, <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2004/increasing-focus-on-workplace-mobbing>, 25/11/2018

док се тремином мобинг (engl. mobbing) више користе у САД-у и континенталним земљама попут Итлије. Сама реч је наслеђе глагола *to mob* (енгл.), позајмљеној из праксе са животињама, дефинисаног од стране етнолога Конрада Лоренца (Konrad Lorenz), а који, у грубом преводу, означава – формирање гомиле око бића које би напали. Термин булинг се, према истом извору, употребљавао највише на америчком континенту да опише појаве злостављања ученика у школама, док се термин мобинг у многим земљама прихвата без превођења (нпр. у шведској, италијанској и немачкој стручној литератури). У нашем језику и литератури реч мобинг се користи, обично без превођења. Међутим, употребљавају се и синтагме попут - злостављање на раду, психолошко, односно морално злостављање, шиканирање, насилна комуникација и слични изрази.

Прву званичну дефиницију мобинга дао је психолог др Хајнц Лајман (Heinz Leymann) 1984. године, објашњавајући термин као непријатељско понашање на радном месту. У својој “Енциклопедији мобинга” дефинише мобинг дајући, сада већ познато објашњење да: “Психички терор или мобинг у радном окружењу укључује непријатељску и неетичку комуникацију, која је на систематичан начин усмерена од стране једног или више лица, углавном ка једној особи, која је услед тога доведена у позицију беспомоћности или немогућности да се одбрани и која се у том положају задржава континуираним активностима мобинга. Ове активности се дешавају често (најмање једном недељно) и током дужег временског периода (најмање током шест месеци). Услед такве учесталости и дугог трајања непријатељског понашања долази до значајних менталних, психосоматских и социјалних патњи.”⁴ Мобинг као термин који се односи на врсту социјалног насиља, обухвата, дакле, све врсте дискриминације у радном окружењу. У неким од речника, ова реч, енглеског порекла односи се на “вређање и злостављање појединца од стране веће групе колега на радном месту,” а постоји и друго значење, као “обичај неких животиња да, удружене, бројном надмоћношћу застраше јачег непријатеља.”⁵

Насиље је један од најснажнијих облика невербалне комуникације (Милашин, Вранић, Буљубашић, Кузманић, 2009; Зечевић, 2010.), те се као такав треба изучавати. У питању је један од облика социјалног насиља јер се одвија у условима социјалне – друштвене сфере, односно у сфери међуљудских односа. Свако

4 Leymann,Se, *The definition of mobbing at workplaces*, Internet, <http://www.leymann.se/English/12100E.HTM>, 25/11/2018

5 Иван Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 791.

насиље се односи на примену силе, па се тако и политичко и друштвено насиље могу одредити као латентне примене силе у сфери политичког, односно друштвеног. Како наводи аутор Драган Симеуновић, “друштвено насиље је мешавина рационалног и ирационалног у неодређеној сразмери, а повода за насилност има готово неограничено.” Насиље, као један психолошки али и социјални феномен, има “поред рационалне и ирационалну, нагонску и активну страну, која израња из особености људске природе или из условљености ситуационог реаговања на средину која окружује субјекат насиља.”⁶

3. ДЕФИНИЦИЈЕ ПОЈМА МОБИНГА

На основу истраживања разних теоријских приступа, спровођеног приликом писања овог рада, јасно је да не постоји јединствена дефиниција мобинга. С тим у вези, у литератури се сусрећу различита одређења овог појма, а акценат се ставља на поједине елементе феномена, у зависности од случаја. Међутим, аутори су сагласни да је најближе одређење мобинга дао психолог Лејман, представљајући феномен као непријатељско, неемоционално писмено понашање између запослених на радном месту, које се врши систематски и током дужег временског периода, са циљем да се жртва изолује и избаци из колектива. Притом, злостављач који врши агресију над жртвом може бити једна или више особа. Такође, овај процес прати снажно осећање угрожености и дискриминације, карактеристично за жртву. ”Емоционални изливи спадају у емоционално насиље. Насиље се јавља тренутачно, изазивајући овакву реакцију у пресудним тренуцима, пре него што неокортекс, мислећи мозак може у целости да сагледа шта се догађа и да сам одлучи да ли је у питању права одлука..., а они разгневлени не знају шта их је спопало.”⁷ С тим у вези, последице мобинга, по правилу се реперкутују на све аспекте овако угрожене јединке, нарочито на ментални и емоционални доживљај који након мобинга жртва има о себи.

Уцене, злостављања на послу, грубо понашање и разне врсте злоупотреба службеног положаја, са разлогом су чест предмет разговора, данас. Међутим, овакве друштвене појаве “стара су појава у историји људског рода и сежу дубоко у најдаљу

6 Драган Симеуновић, *Теорија политике 1. део*, Удружење “Наука и друштво” Београд, 2002. стр. 152-153.

7 Данијел Големан (Daniel Goleman), *Емоционална интелигенција*, Геопоетика, Београд, 2009, стр. 14.

прошлост.”⁸ Конкретно, аутори описују појаву мобинга у епохи средњег века.⁹ Ради се, дакле, о злостављању у окружењу радног места које је попримило огромне размере у свету, о чему сведоче и бројни законски акти донесени у многим државама, претежно развијеним, који предвиђају санкције у случајевима мобинга. У том смислу, Европски парламент је још 2001. године обавезао све своје чланице да у своје радно законодавство унесу одредбе о заштити свих запослених од мобинга. Такве законе одавно имају и примењују земље попут Шведске, Норвешке, Белгије, Француске, Холандије, Финске, Данске итд., а од 2010. и Србија. Шведска национална служба за заштиту и хигијену на раду уместо појма мобинга у већини случајева користи појам виктимизација и одређује га као “понављање изразито негативне или радње вредне прекора које су на увредљив начин усмерене против запослених појединаца и могу довести до тога да ови запослени буду искључени из заједнице на радном месту.”¹⁰

Ауторка Балтезаревих сматра да је успешна борба против мобинга могућа уколико су три елемента узета у обзир, а то су: превентивне мере, доношење закона и едукација јавности. Борба са искорењивањем овог феномена је комплексне природе јер се ради о проблему који постоји и који све до скора није био конкретно дефинисан, нити изнет у јавности. Како је званично донет Закон о спречавању злостављања на раду, ситуација иде у бољем смеру.¹¹ Она даје објашњење да мобинг представља широко распрострањену појаву чије се последице одражавају на социјално окружење, радну средину и на појединца који је жртва агресије. Жртва мобинга може постати свако, без обзира на пол, године живота, социјални статус, спољашњи изглед, степен образовања или професионалну позицију. Штавише, према мишљењу ауторке, могло би се рећи да што је посао боље позициониран то је мобинг суптилнији.

Европски речник индустријских односа, мобинг карактерише као систематско психолошко злостављање или понижавање особе од стране другог појединца или групе, са циљем да се наруши његова

8 Радивој Радић, “Две цртице о мобингу у средњем веку”, *Годишњак за друштвену историју*, Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд, бр. 2/2011, стр. 21.

9 Аутор Радић описује два конкретна примера мобинга у средњем веку, који разматра из угла латинског света у Западној Европи и други, из угла Византијског царства. Реч је о примерима “недостојне злоупотребе” положаја свештених лица у поменутој епохи. За више, видети: Исто, стр. 21.

10 Swedish National Board of Occupational Health and Safety, *Victimization at work, Ordinance of the National Board of Occupational Safety and Health containing Provisions on measures against Victimization at Work*; Доступно на: Internet, <http://www.bullyonline.org/action/victwork.htm>, 27/11/2018

11 Весна Балтезаревих, *Мобинг: комуникација на четири ноге*, нав.дело, стр. 16-17.

или њена репутација, углед, људско достојанство, интегритет, са коначним циљем да се жртва наведе да напусти посао.¹² Следећа дефиниција мобинга, може се преузети из Саветодавног одбора Европске комисије за сигурност, хигијену и здравствену заштиту на раду, која мобинг дефинише као: “негативан облик понашања, између колега или између хијерархијских надређених и подређених, којим се дотична особа учестало понижава и напада директно или индиректно од стране једне или више особа у сврху и с циљем отуђивања исте те особе.”¹³

4. МОДЕЛИ МОБИНГА У СОЦИЈАЛНИМ СРЕДИНАМА

4.1. Мобинг као облик насилне комуникације

Према појединим ауторима, најчешћи мотиви, за појаву дискриминације, која после рађа нетрпељивост, насиље и мржњу, налазе се у националној, сексуалној, верској или политичкој опредељености или припадности.¹⁴ Тиме, последице ове распрострањене појаве рефлектују се на социјално окружење, радну средину и на појединца, па се проблем може посматрати са психолошког, медицинског, социолошког и правног аспекта, а са циљем да се упозори на значајност проблема његовог благовременог препознавања. Уколико се анализирају сви закључци које су о овој појави запазили стручњаци, психолози, правници, социолози, лекари и други, донета су основна обележја мобинга: 1) намера злостављања - циљно узнемиравање, 2) агресивност, 3) непостојање реалног основа, 4) учестало понављање радње, 5) дужи временски период вршења (систематичност).¹⁵

Како се ради о врсти комуникације која не иде у правом смеру цивилизацијског напретка, јер је очигледно да се користе сви модели неестетичности у изражавању, треба му, као социјалној

12 Eurofound, IR Dictionary, Interenet, https://www.eurofound.europa.eu/search?search_block_form=mobbing&search_api_language=All&sort_by=search_api_relevance&sort_order=DESC&items_per_page=10, 27/11/2018

13 За више видети у: Нацрт приједлога Закона о спречавању злостављања на раду, Удруга за помоћ и едукацију жртава мобинга, Загреб, 2007. (текст: “Мишљење о насиљу на радном месту”)

14 Слободан Анђелковић, Виолета Рашковић Таловић, “Говор мржње као облик политичког насиља”, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2018, 25/60, стр. 66.

15 Сенад Јашаревић, “Мобинг у пракси и документима ЕУ и Србије”, у зборнику: *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2008, бр. 1-2, стр. 543-558.

појави, приступити и на тај начин. Мобинг се јавља, између осталог и као последица недостатака комуникацијских вештина менаџмента и неспособности да се квалитетно одговори захтевима доброг и квалитетног руковођења, па је врло пожељно радити на унапређивању комуникационих вештина, менаџмента и запослених, нарочито у савременим условима живљења и пословања.

У том смислу, мобинг се може спречити перманентном едукацијом, примарном превенцијом и правовременим информисањем. Конкретним мерама као што су: тренинзи интерперсоналних вештина, заштитно законодавство, добра организацијска политика и пракса која примењује разне Правилнике о раду који не толеришу никакво злостављање, чему се мора посветити одговарајућа пажња, може се унапредити друштво до напредног нивоа свести, нарочито када је у питању нека врста социјалног насиља. Потребно је порадити и на циљаним истраживачким методама које би проучиле зашто су одређене групе запослених више угрожене, како би довеле до резултата који ће помоћи у грађењу корисне појединачне комуникационе праксе. Како је пракса друштвеног понашања које данас означавамо као мобинг, постојала и у средњем веку (пример су грехови Константина Кавасиласа, свештеника чији поступци несумњиво јесу примери мобинга, приказани кроз злоупотребу свештеничког положаја),¹⁶ алармантно је да се врло мало, (а сагледавајући кроз свеопшти развитак савремене цивилизације), порадило на санирању овакве врсте друштвеног и вербалног насиља.

Када се фазе мобинга посматрају као модели комуникације, а на основу бројних гледишта ове врсте општења из праксе, почетак злостављања се јавља, неретко из наизглед безазлене активности или нечије приче. Ради се о суптилном облику вербалног злостављања, јер насиља у класичном смислу нема. У основи понашања јесте прекид ефективне комуникације, као и искључивање жртве из комуниколошког процеса. У том смислу, поменути истраживач Лејман објашњава да су једне од главних активности мобинга управо напади на могућности адекватног комуницирања, где мобер свесну намеру да нашкоди раднику и/или да га на крају присили да напусти радну средину.¹⁷

Уз овакво понашање се могу јављати сарказам, лажи, поруга и презир, при чему злостављач може себе представљати као жртву. Ситне (говорне) пакости, уцене, клевете, такође потпадају у овакво

16 Радивој Радић, *Две цртице о мобингу у средњем веку*, нав. дело, стр. 27.

17 Leymann.SE, *Mobbing at work*, Internet, <http://www.Leymann.se/English/frame.html>, 25/11/2018.

одређење мобинга, као модела насилне комуникационе сфере. Стога, реч је о емоционално неинтелигентном и неписменом понашању, односно лошем моделу комуникације.

4.2. Мобинг као облик социјалног насиља

“Насиље се одвија у нарушеној комуникацији и интеракцији насилника и жртве.”¹⁸ Из овога се види да дефиниције насиља апсолутно важе и за мобинг, чиме се доказује теза да, као друштвени феномен, спада у социјално насиље.

Поједини аутори описују политичко насиље и говор мржње на врло сличан начин којим се може описати мобинг: “Облици политичког насиља попут претњи силом, притиска, принуде или психичког злостављања, не укључују директну употребу насиља”. Као ни говор мржње као облик друштвеног насиља.¹⁹

С обзиром да мобинг представља насиље једне или више особа, усмерено према појединцу или групи, у оквиру радног окружења,²⁰ мобинг се засигурно може посматрати као један од облика социјалног насиља. Тиме, “насиље се односи на рад силе као облика људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила... Карактер насиља као људске и друштвене делатности увек зависи од саме његове функције у сфери друштвених односа..., а функција насиља увек зависи и од врсте друштвене структуре у којој се врши, као и од врсте сукоба интереса у коме оно посредује.”²¹

На основу тога види се да је насиље које се јавља на раду, у својим различитим облицима, доказ да коришћење силе наставља да постоји и у савременим условима високе цивилизацијске културе и напретка. Постојало је кроз векове, очигледно постоји и данас, само што се одвија у другачијим условима и приликама у односу на раније.

Према речима др Невенке Димитријевић, која описује случај мобинга у здравству, и у овој области се сучавамо са чињеницом да особе које имају потребу да малтретирају друге, под плаштом власти, поштују искључиво један закон, а то је “закон силе и

18 Марија Жилић, Јосип Јанковић, *Насиље*, нав. дело, стр. 69.

19 Слободан Анђелковић, Виолета Рашковић Таловић, “Говор мржње као облик политичког насиља”, нав. дело, стр. 69.

20 Како је поменуто, израз мобинг потиче од глагола преузетог из енглеског језика - *to mob*, изворно преузете из етимологије израза коришћених за описе животињског света, што би значило - окупити у гомили, опколити.

21 Драган Симеуновић, *Теорија политике 1. део*, нав. дело, стр. 151.

мржње”. Саговорница у овом истраживању каже да већина тих ауторитативно настројених људи сматра да им је право силе и мржње дато оног тренутка када им је додељена функција од стране одређене политичке странке. Тиме, уколико се јави, ова појава очигледно је резултат личних амбиција и карактерних особина појединаца који себе називају функционерима.²²

Дакле, највећа је одговорност појединца, у смислу неодобравања насиља уколико се појави у радној средини, па тек онда и на нивоу групе.

Разна истраживања су показала да већина запослених у току радног века, преживи неки од облика интензивних конфликта, стреса или терора на послу. Како се мобинг одређује као “облик интеракције,” односно вид комуникације, онда “нема насиља без субјекта и објекта. И субјекат и објекат насиља као употребе и рада силе је човек, односно друштво и његове институције,” наводи Симеуновић. “Свако социјално насиље представља и тип комуникације, мада не тако експлицитан тип општења као што је језик,” мобинг, самим тим, представља савршен пример савременог растућег социјалног насиља, које се одвија на раду. А с обзиром да је – “сила најопштији медиј комуникације”²³ јер је разуме свако, у мобингу је сила експлицитно присутна и усмерена према појединцу или групи, у виду вербалног, а неретко и физичког нападања.

5. ВРСТЕ МОБИНГА

Уз основну поделу (према томе ко је злостављач а ко жртва²⁴) на такозвани вертикални (надређени према подређеним радницима) и хоризонтални мобинг, који је чешћи (радник према раднику исте или сличне категорије), постоји и подела на основу мотива вршења мобинга, на емотивни и стратешки мобинг.

5.1. Вертикални мобинг

Односи се на злостављање које се врши у смеру надређени – подређени, односно у смеру подређени – надређени. Ово је и најизраженија врста мобинга који надређени примењује према раднику, или групи радника. Или је то појава у супротном смеру,

22 Синдикат лекара и фармацеута Србије, др Невенка Димитријевић; интервју, дана: 10.03.2012.

23 Драган Симеуновић, *Теорија политике I. део*, нав. дело, стр. 151.

24 Андреја Костелић-Мартић, *Мобинг: психичко малтретирање на радноме мјесту*, нав. дело, стр. 16.

тј. када једна група радника (подређених) злоставља надређеног. Слично је, по мишљењу ауторке Костелић-Мартић и одређење тако-званог босинга (engl. bossing), при којем се руководилац/предпостављени односи лоше према запосленом раднику који је на нижем радном месту, а показује то кроз агресивно понашање или вређање. Босинг као врста хоризонталног мобинга, изражена је и даље на нашим просторима.

5.2. Хоризонтални мобинг

Хоризонтални мобинг одвија се између радника на једнаком положају у хијерархији једне организације. Јавља се онда када колеге малтретирају “изабраног колегу.”²⁵

5.3. Остале врсте мобинга

Поред ове две основне поделе, постоји и подела, приказана у досадашњој литератури, на емотивни и стратешки мобинг (Cassito, M.G.2001.). Код емотивног мобинга постоји претпоставка, да је понашање злостављача изазвано, аспектима његове личности али и менталним поремећајима који доводе до осећаја зависти, апатије, љубоморе, можда и страха и жеље за влашћу. С друге стране, стратешки се односи на стратешко, испланирано спровођење вербалног насиља, односно присиле на мобингованог, како би се удаљио са радног места, сопственом иницијативом. Ауторка Балтезаревих наводи и врсте мобинга приказане у пракси, као што су политички мобинг, сексуални и шалтерски мобинг. У том смислу, политички се изналази у државним органима, органима територијалне аутономије и локалне самоуправе, у јавним установама и јавним предузећима, где се руководећи кадар најчешће именује из редова политичких странака.

Сексуални мобинг исказује се у виду сексуалног узнемиравања на радном месту. Најчешће се испољава методама злоупотребе моћи и уцена. Кривично дело сексуалног злостављања регулисано је Законом о спречавању злостављања на раду Републике Србије.²⁶

Присутан је, дакле и такозвани шалтерски мобинг, у ком су грађани мобинговани од стране шалтерских службеника, кроз нељубазно понашање, вику, непотребно враћање са шалтера и поновни долазак, оптерећивање излишним подацима, изазивање

25 Исто, стр. 16.

26 Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.

велике гужве пред шалтером и слично.

У фазама мобинга постоје категорије напада које је Лејман, такође формулисао приликом својих дугогодишњих опита, а које се односе на: могућности адекватног комуницирања, на могућност одржавања социјалних односа, на личну репутацију, на квалитет професионалног рада и, свакако, нападе на физичко здравље, (које може страдати и услед последица осталих напада).²⁷ Из свега наведеног, јасно је да ће идентификација непријатељских активности, односно мобинг напада, бити резултат разумевања структуре процеса мобинга, као и примењеног знања о томе.

6. ОДРЕДБЕ ЗАКОНА

Наш закон до 2010. године није познавао термин мобинг, али је предвиђао забрану сексуалног узнемиравања и дискриминације на радном месту. Запослени је, у том случају морао да се обрати прекршајном суду и да изнесе потребне доказе. Закон о спречавању злостављања на раду²⁸ у Србији је донет 2010. године. Према овом закону, злостављање на раду: “јесте свако активно или пасивно понашање према запосленом или групи запослених код послодавца које се понавља, а које за циљ има или представља повреду достојанства, угледа, личног или професионалног интегритета, здравља, положаја запосленог и које изазива страх или ствара непријатељско, понижавајуће или увредљиво окружење, погоршава услове рада или доводи до тога да се запослени изолује или наведе да на сопствену иницијативу раскине радни однос или откаже уговор о раду или други уговор.” (чл. 6). Злостављање, према овом закону, представља подстицање, навођење других на такво понашање (чл. 6. ст. 2). Закон предвиђа казне за послодавце, али и за запослене који на било који начин злостављају своје колеге. Међутим, иако обећава бољу заштиту запослених, према овом закону су још увек сумњичави послодавци и многи стручњаци, што указује на потребу појашњења ради вишег нивоа ефикасности.

7. СТАЊЕ У СРБИЈИ И ПОМОЋ ЖРТВАМА

Није јасно да ли је Закон, као такав, донео икакво побољшање у Србији, на нивоу свеукупне промене свести. Приметно је да су неки случајеви разрешени (првенствено у Београду), док се други

²⁷ Leymann, S., *The definition of mobbing at workplaces*, Internet, <http://www.leymann.se/English/12100E.HTM>, Нав. извор, 25/11/2018

²⁸ За више видети у: *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.

заташкавају. С тим у вези, одређени део медицинског особља²⁹ упозорава на све већи број запослених који приступају боловању на раду како би се склонили из средине која је за њих стресна. Јасно је да је потребна едукација целокупне запослене јавности у Србији како би се проблем трајно санирао. Ступањем на снагу Закона о спречавању злостављања на радном месту, Србија је постала девета земља у Европи у којој се жртве мобинга штите посебним законом.

Истражујући литературу и изналазећи простора у теорији описаног, а на конкретним примерима мобинга у Србији, закључујемо да се, на жалост, није много порадило на лечењу, односно искорењивању друштвене аномалије. Да бисмо је санирали из корена, потребно је порадило на лечењу узрока, а не последице. С тим у вези, поменићемо начине уз које се може помоћи жртвама мобинга у Србији, на нивоу Београда.

Тиме, уколико дође до злоупотребе службеног положаја, потребно је контактирати надлежне који ће се позабавити конкретним случајем и/или пружити саветодавну помоћ на конкретним примерима. У том смислу, веродостојну помоћ пружиће Републичка агенција за мирно решавање радних спорова³⁰ (на чијем сајту постоји бесплатан СОС телефон за жртве мобинга), као и Виктимолошко друштво Србије³¹ и организација *Стоп мобинг*.³² Свака од поменутих организација објашњава поступке које треба предузети при настанку мобинга, почевши од пријаве случаја па преко мирног решавања спора, или до тужбе, уколико је потребна.

8. ЗАКЉУЧАК

Евидентно је да се мобинг, као озбиљан социјални проблем може објаснити, првенствено као неправилна комуникација и злоупотребљена шема правилног комуникационог процеса, који, тиме, губи свој смисао – општења, односно квалитетне вербалне интеракције међу људима (и међу колегама). Поред разних истраживања узрока настајања, а као изражајан облик агресивне емоционалне злоупотребе жртве, на крају разматрања, опет се своди првенствено на лошу, емоционално-неписмену комуникацију савременог друштва.

Тиме, мобинг као патолошка друштвена појава, целокупно

29 Синдикат лекара и фармацеута Србије, интервју, дана: 10.03.2012.

30 Видети више на: Интернет, <http://www.ramtrs.gov.rs/>, 20/12/2018

31 Видети више на: Интернет, <http://www.vds.rs/PodrskaZrtvamaMenu.htm>, 08/02/2019

32 Видети више на: Интернет, <https://mobing.rs/category/aktivnosti/>, 20/12/2018

је неспојива са еволуцијским развојем цивилизације новог доба и директно утиче на радну средину и продуктивност у организацији јер ће, готово увек проузроковати последице по другу особу. Како се мобинг односи на неправилну комуникациону орбиту на радном месту, јасно је да је у питању сфера друштвених односа у којој је дошло до одређених неправилности односно баријера у вербалној интеракцији, на чему је потребно порадити.

Враћамо се на циљ рада а то је подизање свести о озбиљности проблема овакве врсте злостављања на раду, указивање на потребу даљег истраживања мобинга, као феномена, као и повећање едукације у смислу побољшања, првенствено комуникацијских вештина. Помоћ жртвама насиља на радном месту је неопходна. У том смислу, потребно је изучавати феномен тако да се ради на превенцији и спречавању корена целокупне појаве, како до последица не би ни дошло.

Сукобима мишљења, без пружања адекватне могућности другој страни да одбрани свој став, долази до нарушавања темеља цивилизације који је постављен још у римском праву – да се чује и друга страна. У таквом колективу где се јавља страх, нарушавајући радне односе, не може наступити креативност и прогрес јер су нарушене основе здраве комуникацијске и основе здраве социјалне средине.

Мобинг неретко оставља дубоке трагове, како на индивидуалном, тако и на ширем социјалном плану, па је неопходно радити на подизању свести о томе, заштити жртва и континуираној едукацији. Да би се заштитиле жртве од мобинга у Србији, требало би потенцирати и адекватно информисање о теми, као и спровођење комуникационих тренинга. Врло су корисни тренинзи вештина пословне комуникације и вештина решавања конфликта у циљу постизања квалитетне радне атмосфере, побољшања међуљудских односа запослених и очувања њиховог психофизичког здравља. Нажалост, аутори се слажу да није пронађено много помоћи у досадашњој литератури која би трајно отклонила друштвени проблем, какав је мобинг (у смислу промене свести и санирања појаве). Разлог би могле бити правне процедуре које је потребно спровести и које би морале бити интегрисане.³³

33 Heinz Leymann: „Mobing and Psychological Terror at Workplaces“, *Violence and Victims*, Vol. 5, No. 2, Springer Publishing Company, Stockholm, 1990, стр. 124.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић Слободан, Рашковић Таловић Виолета, „Говор мржње као облик политичког насиља“, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2018, 25/60, стр. 66.
- Балтезаровић Весна, *Мобинг: комуникација на четири ноге*, Панчево, Мали Немо, 2007.
- Балтезаровић Весна, “Социјална група и мобинг”, *Темида - часопис о виктимизацији, људским правима и роду*, 12(4), 2009, стр. 77-92.
- Големан Данијел (Daniel Goleman), *Емоционална интелигенција*, Геопоетика, Београд, 2009.
- Жилић Марија, Јанковић Јосип, „Насиље“, *Социјалне теме*, 2016, Загреб, стр. 69.
- Клајн Иван, Шипка Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 791.
- Костелић-Мартић Андреја, *Мобинг: психичко малтретирање на радном мјесту*, Школска књига, Загреб, 2005.
- Јашаровић Сенад, „Мобинг у пракси и документима ЕУ и Србије“, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2008, бр.1-2, стр. 543-558.
- Радић Радивој, „Две цртице о мобингу у средњем веку“, *Годишњак за друштвену историју*, 2, 2011, Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд, стр. 21.
- Симеуновић Драган, *Теорија политике 1. Део*, Удружење “Наука и друштво” Београд, 2002.
- Нацрт приједлога Закона о спречавању злостављања на раду, “Мишљење о насиљу на радном месту”, Удруга за помоћ и едукацију жртва мобинга, Загреб, 2007.
- Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.
- Domenico Paparella, Vilma Rinolfi, Fernando Cecchini, *Mobbing in Italy*, Internet, <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2004/increasing-focus-on-workplace-mobbing>, 25/11/2018
- Leymann.Se, *The definition of mobbing at workplaces*, Internet, <http://www.leymann.se/English/12100E.HTM>, 25/11/2018

- Leymann.SE, Mobbing at work, Internet, <http://www.Leymann.se/English/frame.html> , 25/11/2018
- Leymann Heinz, „Mobing and Psychological Terror at Workplaces“, *Violence and Victims*, Vol. 5, No. 2, Springer Publishing Company, Stockholm, 1990, str. 124.
- Swedish National Board of Occupational Health and Safety, „Victimization at work“, Ordinance of the National Board of Occupational Safety and Health containing Provisions on measures against Victimization at Work; Internet, <http://www.bullyonline.org/action/victwork.htm>, 27/11/2018
- Eurofound, IR Dictionary, Interenet, https://www.eurofound.europa.eu/search?search_block_form=mobbing&search_api_language=All&sort_by=search_api_relevance&sort_order=-DESC&items_per_page=10, 27/11/2018
- <http://www.ramrrs.gov.rs/>, 20/12/2018
- <https://mobing.rs/category/aktivnosti/>, 20/12/2018
- <http://www.vds.rs/PodrskaZrtvamaMenu.htm>, 08/02/2019

Ljupka Katana

VIOLENT COMMUNICATION FORMS: MOBING (INTRODUCTORY CONSIDERATIONS)

Resume

Mobbing refers to the abuse in the workplace and is a phenomenon which has always existed in the workplace. Although still in the second half of the twentieth century there was a recognition of the phenomenon of mobbing as a problem that is associated with psychological / social violence in the workplace, highlighting the particular concept of mobbing as a specific phenomenon, comes later. A phenomenon of mobbing has become very popular in everyday speech and in life in general. In recent decades of the previous century, the systematic researches of the problem of mobbing on the workplace have been intensified. Mobbing or harassment at work, in its very essence is a kind of pathological communication that takes place in the workplace. Its main objective is the collective disposal person or unsolicited fired by the victim. This phenomenon has become very popular for various types of research, and began efforts Heinz Leymann, a Swedish psychologist who defined the concept of ordered phases and the consequences of mobbing and established a clinic to help victims. One can say that mobbing is the most complex "disease" of modern man in the working environment, which may cause adverse effects multidimensional, both psychological and economic - social / family.

Keywords: mobbing, violent communication, harassment at work, causes of mobbing, violence against workers, pathological communication.

УДК 316.2 Durkheim:316.323.72/.73

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.9>

Прегледни рад

Ивица Младеновић¹

*Центар за социолошка и политичка истраживања
у Паризу (CRESPPA/Lab-Top), Француска*

СОЦИЈАЛИЗАМ ПРОТИВ КОМУНИЗМА У РАДУ ЕМИЛА ДИРКЕМА²

Сажетак

У раду се анализира Диркемова дистинкција између социјализма и комунизма. Први део текста садржи неколико важних цртица о класику социологије, као и о политичком и интелектуалном контексту у коме је он стварао. Нарочит нагласак се ставља на његово проучавање социјализма и намеру да ову политички и интелектуално потентну идеју јасно разграничи од социологије. У другом делу рада аутор даје приказ интересантног, али политички интересно обележеног, схватања односа између социјализма и комунизма у делу Емила Диркема. Социологова намера је била да направи јасну дистинкцију између две „спекулативне“ доктрине: социјализма, као изразито модерне појаве, и комунизма, кога смешта у оно што се обично означава као „утопистичка традиција“.

Кључне речи: Емил Диркем, социологија, социјализам, комунизам.

¹ ivica.mladenovic@cnr.fr

² Аутор се захваљује проф. др Александру Молнару и колеги Божидару Филиповићу на критичком читању и корисним коментарима и сугестијама на радну верзију текста. Наравно, становишта изнешена у чланку су лична становишта аутора и искључиво он сноси одговорност за његов садржај.

1. ЕМИЛ ДИРКЕМ, СОЦИОЛОГИЈА И СОЦИЈАЛИЗАМ

Како примећује Матју Бера, класик се препознаје управо по томе што је у већој мери предмет дискусије и коментарисања него други истакнути представници одређене научне дисциплине (што је нарочито карактеристично за друштвене науке).³ Емил Диркем (Émile Durkheim) је свакако један од најспомоњанијих, најрасправљанијих и „најкоришћенијих“ социолога: то је био случај за време његовог живота, непосредно и у деценијама након смрти (од стране савременика), али и данас (од стране независних интелектуалаца, универзитетских професора и научних истраживача). Штавише, он са другим класицима дели и то да су о његовом раду изнешене најразличитије, а често и потпуно контрадикторне оцене. Оне се крећу у дијапазону од тога да му се приписује крута материјалистичка оријентација, до интерпретација које његов социолошки опус представљају као израз апсолутног морализма. Оцене су различите, не само када је реч о епистемолошким и методолошким доприносима социоловог дела, него и о његовим идеолошким садржајима.⁴ Тако се, нарочито у послератној социолошкој критици, мисао овог оснивача *Француске школе социологије* (чија је већина чланова пришла социјализму, а велики део њих су били и социјалистички активисти) и пријатеља једног од очева оснивача француског социјализма Жана Жореса, често означава као темељно конзервативна, а он квалификује као „социолог конзервативац“.⁵

Роберт Нисбет тако сматра да је у својим списима Е. Диркем – који је иначе, када је реч о схватању улоге политичких институција, либерал и лаик – метаморфозирао одређене идеје о друштвеним питањима развијене у оквиру француског конзерватизма и укључио их у теоријски конструкт своје системске социологије.⁶ Као и конзервативци тога времена, социолог се плаши радикалних промена

3 Béra Matthieu, „Durkheim en débat. La critique de Durkheim dans quelques ouvrages d'introduction à la sociologie“, *Idées économiques et sociales*, бр. 178, 2014.

4 Grawitz Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, Puf, 1962; Durand Jean-Pierre, Robert Weil, *Sociologie contemporaine*, Paris, Vigot, 1989; Dubois Michel, *Les Fondateurs de la pensée sociologique*, Paris, Ellipses, 1993; Zalio Pierre-Paul, *Durkheim*, Paris, Hachette, 2001.

5 Coser Lewis, „Durkheim's conservatism and its implications for his sociological theory“, У: Kurt H. Wolff (yp.), *Émile Durkheim, 1858–1917: A Collection of Essays With Translations and a Bibliography*, Columbus, Ohio State Univ. Press, 1960; Gouldner Alvin, *The coming crisis of western sociology*, London, Heinemann Educational Publishers, 1971.

6 Nisbet Robert, *Emile Durkheim*, New Jersey, Prentice-Hall, 1965.

које би „прошлост сву збрисале за свагда“,⁷ подвлачи функционалну важност институција, традиције и вредности и противи се индивидуализму „без граница“ (као парадигми коју је тронизовала Француска револуција). Ове конвергенције са конзервативном мисли иду преко веза које спајају, с једне стране Клод-Анри Сан Симона (Claude-Henri de Rouvroy, comte de Saint-Simon) и Луја де Бонала (Louis-Gabriel-Ambroise, vicomte de Bonald) и, с друге, Клод-Анри Сан Симона и Огиста Конта (Auguste Comte). Емил Диркем, као и Огист Конт нпр., истиче квинтесенцијални примат друштва над појединцем, залаже се за јачање консензуса и реетаблирање моралне заједнице. С обзиром да се социолог врло често позива на поменуте ауторе, није тешко утврдити ту бројним факторима посредовану вертикалу. Штавише, не мали број социолошки релевантних аутора истиче да, упркос незанемарљивим разликама, Емил Диркем у одређеној мери представља фигуру спиритуалног наследника Огиста Конта.⁸

Како би осмислио решење за друштвени неред изазван револуционарним индивидуализмом, социолог користи органицистичке моделе који омогућавају да се објасни постојаност свега друштвеног, чиме се консеквентно и наново приближава традиционалистима попут Огиста Конта и Жозефа де Местра. Као и они, Емил Диркем показује да сваки део, тј. орган, „друштвеног тела“ има одређену функцију, те да његова интеграција зависи од функционалне диференцијације. Казана идеја је супстанцијални елемент конзервативне критике Француске револуције, која се на том трагу оптужује да је у име неке „апстрактне теорије“ и „универзалистичке утопије“ уништила оно „колективно, природно и органско у друштвеном телу“. Тако Емил Беноа-Смулан конзервативну и органицистичку мисао коју су у Француској осмислили Жозеф де Местр (Joseph de Maistre) и Луј де Бонал, а пре њих и Јохан Готфрид Хердер (Johann Gottfried von Herder) у Немачкој, назива „ажелецизмом“ (*agélécisme*) и у њу укључује и Емила Диркема.⁹ У сваком случају, стављање нагласка на органски карактер друштва, како би правдао тежину и функције које придаје вредностима, обичајима и традиционалној организацији „друштвеног тела“ (што га је навело да неколико пута буде део

7 Део социјалистичке и комунистичке химне, *Интернационале*, гласи управо тако: „du passé faisons table rase“!

8 Birnbaum, Pierre, „Préface“, У: Durkheim Emile, *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.

9 Benoit-Smullyan Emile, „The sociology of Emile Durkheim and his school“, У: H. E. Barnes (Ур.), *An introduction to the history of sociology*, Chicago, University of Chicago Press, 1966, стр. 205-206.

конзервативног табора и тако, на пример, брани католичку догму о породици као примордијалној инстанци друштвене регулације),¹⁰ разлог је зашто неки аутори представљају класика социологије као настављача традиционалистичких теоретичара, који у Француској имају нарочито важну улогу након Револуције.

Политички контекст у коме Емил Диркем живи је контекст обновљене републиканске идеологије у Трећој републици, републици институција и права, у којој се личној моћи супротставља моћ институција.¹¹ Трећа република је такође „република професора“ (Албер Тибо). Не само што неколико њих седе у Скупштини, него и нарочито јер су тесно повезани са „покретом реформе“ – на коме је предано радио Жул Фери (Jules Ferry) у сфери образовања – који доводи до коначног институционалног одвајања државе и цркве 1905. године.¹² Три носећа елемента „републиканске идеологије“ су демократија, лаицитет и наука.¹³ Инспиришући се из идеја 1789. године, Трећа република омогућује слободу штампе, слободу мишљења и изражавања, право на удруживање, закон о разводу брака итд. Ове слободе ће, између осталог, отворити простор за промовисање и јавну агитацију социјалистичких идеја. У том периоду грађани масовније партиципирају на изборима, који, захваљујући универзалном праву гласа, дају нови импулс политичком животу. Такође, полако се стварају услови за већу једнакост прилика међу Французима од њиховог најранијег доба, јер ће јавна школа постати један од темељних стубова Републике. Она, наиме, гарантује еманципацију грађанину интегришући га у нацију утемељену на носивим вредностима Француске револуције: слободе, једнакости и братства.

У тој епохи се етаблира нешто што бисмо могли назвати републиканским етосом, који је пук требао интерпелирати путем јавне школе. Дакле, са дефинитивном стабилизацијом Треће републике Револуција се, у токвиловским терминима, напokon приводи крају. Сâм Алексис де Токвил (Alexis-Henri-Charles Clérel, comte de Tocqueville) није доживео да посведочи чињеници да је историја потврдила једну од његових фундаменталних теза. Иначе, Париз је, између 1892. и 1894. године, у време када Емил Диркем активно изучава питање социјализма, уздрман терористичким

10 У дебатаи око уређења брачног законодавства, Емил Диркем се тако залаже за „одбрану брака“ и против је „закона о споразумном разводу“ супружника (уп. Durkheim, 1888).

11 Nord Philip, „Les origines de la Troisième République en France (1860-1885)“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 116-117, 1997, стр. 53-68.

12 Seiler Daniel-Louis, „Logique et structure des rapports Église/État en France“, *Pôle Sud*, бр. 17, 2002, стр. 45-61; Thibaudet Albert, *La République des professeurs*, Paris, Hachette, 2006.

13 Winock Michel et Jean-Pierre Azéma, *La IIIe République*, Hachette, Paris, 1969.

акцијама анархиста. Веома активни, анархистички и социјалистички покрети представљају моду код нове генерације интелектуалаца и активиста. У центру латинске четврти, агитација анархистичких „групускула“ (*groupuscule*) и социјалистичких организација је интензивна. Њихов утицај (ту пре свега треба издвојити организацију „Студенти социјалисти, револуционари и интернационалисти“, јача након кривичног гоњења једног студента „због угрожавања јавног морала“. Социјалистички студенти умножавају састанке, организују конференције и штампају брошуре. Више од 1500 младих људи је тако учествовало на конференцији коју је организовао Жан Жорес (Jean Jaurès) о „идеализму у концепцији историје“ (Уп. Fournier, 2007). Чак ни *L'École normale supérieure*, као елитистичка установа, на којој је Емил Диркем студирао и која је служила за обучавање кадрова који ће репродуковати постојећи поредак, кроз организовање појединих литерарних промоција није остала нетакнута овом заводљивошћу коју је у себи и са собом носио социјализам. Сећајући се тог периода, писац, поета и есејиста Шарл Пјер Пеги (Charles Pierre Réguy) са усхићењем говори да се „један млад социјализам, један нов социјализам, један озбиљан социјализам – мало детињаст, али то је неопходно да би био млад – један адолесцентски социјализам (...) управо родио“.¹⁴

Иако су атомизовани у неколико синдикалних и политичких формација, социјалисти постају све видљивији и гласнији. У пролеће 1879. године, у Марсеју, „Трећи раднички конгрес“ се отворено изјашњава социјалистичким, а поред једног броја социјалистичких часописа, попут часописа „Једнакост“, треба издвојити активности „Федерације социјалистичких радника Француске“, „Радничке партије“ Жула Геда (Jules Guesde), „Социјалистичке револуционарне радничке партије“ Жана Алемана (Jean Allemane), у којој је било и још неколико истакнутих фигура социјалистичког и радничког покрета из друге половине XIX столећа, попут Лусијана Хера (Lucien Herr) и Шарла Андлера (Charles Andler), као и „Централног револуционарног комитета“ Едуара Вајана (Édouard Vaillant). Не треба заборавити ни тзв. „независне“ социјалисте, који су у суштини имали и највећу политичку тежину, попут Беноа Малона (Benoît Malon), Жана Жореса и Александра Милерана (Alexandre Millerand). Окупљени око часописа „Социјалистичка ревија“ и „Мала република“, ови „независни социјалисти“ представљају део реформистичке струје у покрету, противе се насиљу, бране универзално право гласа и подржавају политичку активност у оквирима парламентарне демократије. „Нисмо ми ти рушитељи

¹⁴ Leroy Géraldi, *Péguy entre l'ordre et la révolution*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1981, стр. 54.

индивидуалног власништва“, објавио је Жан Жорес у часопису „Депеша“ од 25. септембра 1893. године, „ми ћемо насупрот томе бити његови обновитељи”.¹⁵

Најургентнији социјални и економски проблеми на крају XIX века фигурирају, како можемо да видимо на основу курсева о солидарности и моралу у Бордоу, а затим и у Паризу, као Диркемове најважније и константне преокупације. У време када социолог почиње да показује интересовање за „друштвено питање“, Француска се још увек налази у стању друштвене аномије: трансформативни процеси пуног преласка из Другог царства у Трећу републику се суочавају са великим тешкоћама, републиканске институције су слабе и на удару реакционарних и револуционарних група, а само друштво је оптерећено оспоравањем успостављених друштвених норми, кризом вредности и дезорганизацијом: „Француска је крајем столећа деловала као нервозан колектив. Свима је на устима реч: дегенерисаност“.¹⁶ Два кључна историјска догађаја која маркирају 1895. годину су освајање Мадагаскара и оснивање синдикалне централе „Генералне конфедерације рада“ (који је и данас највећи и најборбенији француски синдикат). На политичком плану, коњукура је обележена доласком на власт радикала Леона Буржоа, који замењује Александра Рибоа, оптуженог за корупцију. Он ће за време проведено на власти покушати да операционализује за оно време релативно прогресиван политички, економски и социјални програм: увођење пореза на приходе, радничке пензије, доношење закона о удружењима (који би припремио одвајање цркве и државе) и др. Овакав контекст је и одредио социологов интелектуални ангажман, односно приоритете у истраживачком раду.

Кључна реч политичке доктрине Леона Буржоа (Léon Bourgeois) је, као и код Емила Диркема, солидарност. На том трагу и долази до преклапања између филозофије радикалске политике, коју је оличавао управо Буржоа, и Диркемове социологије. Јер, како би решио проблем угрожавања консензуса и све већих социјалних подела у друштву, социолог својом парадигмом настоји да научно утемељи и друштвено легитимизује управо начело солидарности, тј. солидаризам, као носиви стуб новог републиканског консензуса (и тиме се неповратно дистанцира од конзервативаца и од ортодоксних либерала). Осим тога, у периоду обележеном друштвеним сукобима, Емил Диркем улаже сав свој ауторитет како би социологију удаљио

¹⁵ Већина ових струја, од марксиста до етичких социјалиста, неколико година касније ће се ујединити у јединствену „Француску секцију радничке интернационале“, на челу са Жаном Жоресом, која ће бити део „Друге интернационале“ и представљаће претходницу данашње „Социјалистичке партије“. Уп. Cander Gilles, *Le socialisme*, Paris, Milan Eds, 1996.

¹⁶ Fournier Marcel, *Émile Durkheim (1858-1917)*, Paris, Fayard, 2007, стр. 266.

не само од спекулативне филозофије, него и од других, како их он назива, „спекулативних доктрина“. Између осталих и социјализма, који се у другој половини XIX столећа често поистовећује са социологијом и тумачи не само као политичка доктрина и покрет, већ и као један од важних извора сазнања. Штавише, у том периоду видимо брзу пенетрацију социјалистичких и марксистичких теза у социолошки миље. Тако, у време првог конгреса „Међународног социолошког института“, 3. октобра 1894. године, један од оснивача модерне криминологије Енрико Ферри (Enrico Ferri), италијански криминолог и касније политичар, свој говор закључује на следећи начин: „Социологија ће бити социјалистичка или је неће бити“! У свом делу „Социјализам и позитивна наука“ он ће такође устврдити нешто што би нам из ове перспективе деловало, у најмању руку, необично: „као убеђени дарвиниста и спенсеријанац, предлажем да покажем да је марксистички социјализам у друштвеном животу (...) само практичан и плодан додатак овој модерној научној револуцији која је данас победничка управо захваљујући радовима Чарлса Дарвина и Херберта Спенсера“.¹⁷

Дакле, у питању је период када је владало опште уверење да је социологија, коју су пре Диркема „последњи контисти“ потпуно ридикулизовали, као и социјализам, рођена из индустријске револуције и да је њена главна функција да допринесе њеном сазревању. Штавише, позитивизам се види као један облик „филозофског социјализма“, једини способан да инспирише неопходну друштвену реорганизацију. „Социјализам је спонтани позитивизам, а позитивизам представља систематски социјализам“, тврди Огист Конт. Када је реч о „економском социјализму“, он ће тада бити асмилован марксизму и комунизму. Тако, док 1870. године истовремено говори против „економског социјализма“, а контизам означава као „католично-феудални социјализам“, Емил Литре (Émile Littré), вероватно најистакнутији представник либералне традиције у позитивизму, себе доживљава као „позитивистичког социјалисту“.¹⁸ Управо због ове блискости, па чак и поистовећивања социјализма и социологије, што га нарочито љути, Емил Диркем преузима на себе задатак да подвуче јасну црвену линију кроз разликовање између „научних“ и „спекулативних“ доктрина, при чему социјализму, као изразито модерној појави (о чему сам говори), приписује премодерни, односно спекулативни карактер (који је био обележје и саме мисли о друштву пре Клод-Анри Сан Симона и Огиста Конта).

17 Ferri Enrico, *Socialisme et science positive*, Paris, Giard et Brière, 1896, стр. 9.

18 Pérignon Sylvain, „Note sur la sociologie positiviste et le socialisme philosophique au XIXème siècle“, *L'Homme et la société*, бр. 14, 1969, стр. 182-183.

2. О РАЗЛИКАМА ИЗМЕЂУ СОЦИЈАЛИЗМА И КОМУНИЗМА

Емил Диркем ће се питањем социјализма примарно бавити у оквиру курса на „Универзитету у Бордоу“, између 1895. и 1896. године, а оно је највише развијено у књизи „Социјализам: дефиниција, почеци и сен-симоновска доктрина“ (која је, иначе, издата након његове смрти). Према мишљењу социологовог нећака, Марсела Моса текстови објављени у реченој књизи били су замишљени као уводне лекције у једно обимније дело на дату тему, али ангажман на часопису „Социолошки годишњак“ га је у томе спречио.¹⁹ У суштини, Емил Диркем и у анализи социјализма настоји да примени методолошки поступак етаблиран у „Правилима социолошке методе“. Другим речима, да би утемељио оперативну дефиницију, социолог најпре критикује постојеће, тј. „типичне“ дефиниције социјализма; затим, оцртава разлику између „научних“ (настоје да изразе оно што је било и што јесте) и „спекулативних“ (изражавају оно што ће бити) доктрина, при чему социјализму придаје спекулативни карактер; потом, приступа етаблирању финалне дефиниције: „Социјалистичком називамо сваку доктрину која захтева повезивање свих економских функција, или бар неких међу њима које се тренутно налазе у дифузно стању, са управљачким и свесним центрима друштва“;²⁰ напослетку, концентрише се на класификацију трансформацијских социјалних доктрина чији однос није баш најјаснији, јер су им се садржаји често преклапали у најважнијим радовима XIX века. У питању су, наравно, социјализам и комунизам.

Да би утврдио јасну границу између социјализма и комунизма, Емил Диркем, преиспитује неке од „типичних“ дефиниција и нуди модус како да разликујемо ова два, из социолошке и економске перспективе, важна феномена. Комунизам је, из социологове перспективе, дефинисан већ код античких теоретичара (рецимо код Платона у његовом класичном делу „Држава“, из 4 в.п.н.е), а касније је развијен и у ренесансим делима, као што је то „Утопија“ (1516) Томаса Мора (Thomas More) или „Град Сунца“ (1602) Томаза Кампанеле (Tommaso Campanella). Поред ових класичних дела социјалне мисли, он у комунистички корпус најзначајнијих списа такође укључује још и „Базилијаду“ (1753) Етијена-Габријела

19 Mauss Marcel, „Introduction“, У : Durkhem, Emile. *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.

20 Durkheim Émile, *Le socialisme sa définition – ses débuts – la doctrine saint-simonienne*, Presses universitaires de France, Paris, [1928] 2002, стр. 20.

Морелија (Étienne-Gabriel Morelly), „Права и обавезе грађанина“ (1758) Габријела-Беноа Маблија (Gabriel Bonnot de Mably), „Годину 2440“ (1771) Луја-Себастијана Мерсијеа (Louis-Sébastien Mercier) и „Сељака развратника“ (1776) Рестифа Бретона (Restif de la Bretonne). На том трагу, Емил Диркем тврди да је код присталица социјализма, као и код његових противника, посејана и устоличена одређена термилошка непрецизност, па чак и збрка. Дајући обрис историјске анализе, социолог истиче да је социјализам, као неологизам, уведен тек 1835. године, те да нису у праву они који зачетке социјалистичких учења налазе у овим утопијама. У том кључу, Диркемова тврдња је да је термин први употребио Роберт Овен (Robert Owen), да би Луј Рејбо (Louis Reybaud) касније проширио идеју социјализма, реферишући притом на Роберта Овена, Клод-Анри Сан Симона и Шарла Фуријеа (Charles Fourier).

Имајући у виду да је Емил Диркем тврдио да је утемељивач социологије као науке упрво Клод-Анри Сан Симон, иако је тек његов ученик Огист Конт био тај који је у датом значењу осмислио и популарисао неологизам социологија, заиста је, у најмању руку, изненађујућ и тешко брањив социологов аргумент који настанак неологизма социјализам повезује са појавом социјализма као друштвене чињенице. Кључни проблем, из његове перспективе, је у томе што су људи перципирали неједнакости и несигурност у друштвеном поретку која је постала болно видна већ у периодима када је примитивна једнакост, онако како је описују многи социолози, нестала. Тако да је есенцијално питање епохе било управо то како да се постојећи систем реформише, тј. на који начин да се побољша и промени. На том трагу, Емил Диркем екстензивно цитира ауторе како би илустровао оквире предложених промена. Поједини од теоретичара наводе социјализам питагорејаца као претечу социјализма каквим је схватан у другој половини XIX века. С друге стране, Луј Рејбо користи социјализам и комунизам као синониме: „За њега, проблем који је поставио Платон, не разликује се од оних које су извели Сан-Симон и Фурије; решење је једино различито. Понекад се две речи, социјализам и комунизам, користе за означавање истих ствари“.²¹ У својој књизи „Социјализам у XVIII столећу“ из 1895. године, Андре Лиштенбергер (André Lichtenberger) је, такође, устврдио да се „социјалистичким (...) називају писци који су у име моћи државе, и у једном егалитаристичком и комунистичком смислу, предузели на себе задатак да реформишу традиционалну организацију власништва“.²²

21 Durkheim, 1928 [2002], нав. дело, стр. 26.

22 Исто, стр. 26.

Поједини теоретичари, како вели Емил Диркем, између ова два феномена виде само козметичке разлике. На пример, Томас Мор (Thomas More) и Карл Маркс (Karl Marx) су разлике видели само у степену и у нијансама. За неке теоретичаре социјализам је врста, а комунизам род, тј. појам вишег обима спрам појма мањег обима. Напокон, у радничком програму из Марсеја, Жул Гед и Пол Лафарж (Paul Lafargue), да би показали да у марксистичком колективизму нема ничег неизводљивог, представили су га као екстензију бившег комунизма. У том кључу, социолог се пита да ли између ова два типа система постоји природно јединство, или, мање-више, тесно сродство? Ово је веома важно питање, јер уколико је социјализам само једна форма комунизма, или се меша са њим, на њега можемо гледати искључиво као на неку стару концепцију која је мање или више осавременењена, и присиљени смо да га стављамо у исти кош са комунистичким утопијама из прошлости. Насупрот томе, уколико инсистирамо на њиховој разлици, социјализам представља појаву *sui generis* која захтева сасвим специфичну анализу. Дакле, на том месту Емил Диркем приступа анализи. Из његове перспективе, разлика између комунизма и социјализма се најпре налази у односу између формалне конструкције доктрина и социјалних услова у којима се оне јављају. Комунистичка доктрина се у историјској вертикали, наиме, појављује само спорадично, у обрисима. Манифестације овакве теорије су изоловане једне од других дугим периодима времена. Хронолошки је прошло готово двадесет столећа од Платона до Томаса Мора. Исто тако, од „Утопије“ до „Града сунца“ је прошло готово читаво столеће. Штавише од Томаза Кампанеле се морало чекати још један век да би се сличне идеје поновно афирмисале у XVII столећу.

In nuce, Емил Диркем тврди да појавни облици комунистичких доктрина нису многоструки, а њихови аутори, иза којих не остају никакве школе мишљења, на првом месту представљају усамљене добродушне мислиоце чије се теорије могу лакше објаснити разумевањем њихових психолошких особености него социо-историјских услова у којима су живели и које су анализирали. Другим речима казано, на провом месту се ради о филозофима који делују у својим кабинетима радије него као интелектуалци од акције који теже да олакшају патњу људи у њиховом окружењу. Мора се признати да је ово поприлично „храбра“ теза, бар када је реч о Платону. У сваком случају, тешко да психологизација конкурентске политичке или теоријске позиције може бити легитимно оружје у озбиљној научној расправи, ма колико је она у неким случајевима оправдана. Када је реч о комунистичким доктринама, које све,

према Диркемовом мишљењу воде порекло из Платонове „Државе“, ради се пре свега о „сновима“ и „фикцијама“ који привлаче пажњу јавности због својих литерарних карактеристика, као и узвишености идеја које представљају, а не због тога што се заиста перципирају као „опасност“ или пак као одржива алтернатива која представља одговор на истинске потребе пука. Штавише, сам метод излагања коришћен од речених аутора представља добар показатељ карактера њихових дела. Наиме, све, или готово све, узимају за кадар анализе једну потпуно измишљену државу која се налази изван свих историјских услова. „Што је доказ да њихови системи имају мало додирних тачака са социјалном стварношћу и и врло слабо настојање да делају у односу на њу“.²³

Како год, ситуација је потпуно другачија када је реч о социјализму. И то не само због тога што се социјалистичка учења непрекидно продукују једна за другим (од настанка првог почетком XIX столећа), него и из разлога што, ма колико била утопијска из социологове перспективе, она то нису за њихове ауторе и при том истински одговарају потребама и колективним тежњама друштва; односно, није им циљ био постизање филозофског или књиженог успеха њихових аутора, него практична промена друштвених односа у складу са оним у шта су њихови творци и пропагатори заиста веровали и сматрали остварљивим. Такав контраст у начину на који се ове две доктрине манифестују нам говори, како каже Емил Диркем, о томе да је разлика између њих суштинске природе, а не у нијансама или у степену, како су то тврдили или имплицитно наговештавали други аутори. Другим речима, чак иако су формално неке међу њима по појави сличне комунистичким утопијама, социјалистичке теорије су фундаментално различите у погледу онога што желе практично да остваре. На том трагу, речена дефиниција социјализма коју је понудио, као и обриси његове перцепције комунизма које можемо уочити овде, јасно нам наговештавају да је из Диркемове перспективе потпуно погрешно стављати у исту раван, као што је то често био случај у научној и политичкој литератури XIX века, „актуални социјализам“ са „примитивним комунизмом“.

Социолог одговорност за овакве ненаучне паралеле приписује како ортодоксним економистима (ту је одговорност несумњиво манифестна), тако и самим социјалистима (у питању је на првом месту латентна одговорност). У потоњем случају се ради примарно о томе да социјалистички аутори, поједностављајући и прилагођавајући језик пуку коме се обраћају, неминовно вулгаризују изворну доктрину. С друге стране, полазећи од наводне истоветности социјализма и

23 Исто, стр. 27.

комунизма, ортодоксни економисти су веровали да ће им то бити довољно јако оружје у намери да денунцирају сам социјализам. Јер је, исправно су резоновали, потпуно неразумно настојање да се савременим (најкомплекснијим и најнапреднијим) друштвима у људској цивилизацији намеће облик економске организације преузет из најстаријих (најједноставнијих и најнеразвијенијих) типова друштва. Међутим, Емил Диркем увиђа да се оваква настојања, не само провидна, већ и интринзично конфузна. Наиме, из његове перспективе, не само да не представља рестаурацију старог комунизма, него управо супротно – социјализам је са њим у колизији. Комунизам је могућ само тамо где су социјалне функције заједничке свима. У тим условима, власништво је природно колективно јер је и колективна личност једина која се развија. Међутим, оног момента када се специјални органи одвоје од примитивно хомогене масе, комунитарни живот, какав је постојао, испоставља се немогућим. За разлику од комунистичког периода, у новом типу друштва сваки појединац има могућност да изражава своју природу и сопствене интересе. Социјализам се, дакле, повезује са друштвом у коме је подела рада достигла висок ниво, јер он настоји да одвоји „дистинктивне функције“ од „дистинктивних органа“.²⁴

Комунизам, дакле, кореспондира историјској фази где је друштвена активност досегла свој максимум дифузије и он се наслања на ову дифузију, док социјализам, насупротив томе, има за циљ да обезбеди што већу организованост активности, органа и функција. У најкраћем, далеко од тога да буде повратак уназад, социјализам (како га је социолог дефинисао), чврсто је утемељен у самој природи цивилизацијски развијених друштава. Дакле, комунистичке утопије и социјалистичке доктрине XIX века се разликују по форми, по природи и по моменту у коме настају. Јер, историјски, као што смо видели, социјалистичке доктрине долазе након комунистичких. Према Емилу Диркему историјски процес који води од комунизма ка социјализму, бар онај који их дефинише, не одвија се према принципима логичног и природног интелектуалног наслеђа, него је пре продукт једног „уплива“ . „Социјализам је тако отворен према комунизму; он га је преузео и наменио му улогу коју сам има. У том смислу, он је стварно наследник; без да буде његова изведница, он га усисава остајући истовремено дистинктиван“.²⁵ Другачије речено, не постоји никаква природна логика наслеђивања социјалних доктрина, која би водила повезивању претка, тј. комунизма, са потомком, тј. социјализмом. Пре би се рекло да постоји, уствари, политичка и

24 Durkheim Émile, „Sur la définition du socialisme, Note sur la définition du socialisme“, *Revue philosophique*, Vol. XXXVI, [1893] 2002, стр. 511.

25 Durkheim, Émile, *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.

социјална логика „уплива“, на начин да социјализам присваја очеве осниваче и „претече“. Социјализам је, дакле, „реално наследник“, али када се ради о интелектуалном пореклу, није оставилац тај који бира наследника, него је наследник тај који бира оставилаца и његово наслеђе. Оно што је посебно интересантно у овој историјској дистинкцији између комунизма и социјализма, јесте чињеница да Емил Диркем одваја Платона, Томаса Мора и Томаза Кампанелу (као „комунистичке утописте“), од Клод-Анри Сан Симона, Шарла Фуријеа и Роберта Овена – које је, с друге стране, Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) означио као три „три велика утописта“ – које укључује у социјалистички табор.

Пјер Бирнбом у предговору Диркемове књиге тврди како његово разликовање комунизма и социјализма подсећа на марксистичку дистинкцију „утопистичког“ и „научног“ социјализма.²⁶ Дата теза је проблематична из више разлога. На првом месту, линије демаркације које секу ову дистинкцију у историји идеја су веома различите. Када је реч о теми коју расправљамо, дата разлика је чак и суштинска. Наиме, док је за Фридриха Енгелса осовински тј. преломни период средина XIX stoleћа, са појавом научног социјализма који оваплоћују управо он и Карл Маркс, за Емила Диркема је то пола века раније, односно почетак XVIII stoleћа. Последишно, док је Ф. Енгелс настојао да одбаци Клод-Анри Сан Симона, Роберта Овена и Шарла Фуријеа као утописте, тј. да их смести у „детињство социјализма“, Емил Диркем, померајући границу ка почетку stoleћа, потпуно супротно, издваја их из „утопистичке традиције“. Када се ради о „сенсимонизму“, јединој доктрини коју социолог детаљно анализира, он одбија да је означи као „утопију“, јер из његове перспективе утопија припада неком другом времену, тј. времену које се везује за комунизам. За разлику од комунизма, „социјална физиологија“ Клод-Анри де Сан Симона има практичан циљ, подређена је социјалној и политичкој акцији која настоји да да одговор на питање који је то друштвени систем потребан европским друштвима након Француске револуције. Како каже Е. Диркем, код Клод-Анри де Сан Симона „не ради се о томе да се осмисли један нови систем, потпуно уобличен, како су то чинили утописти XVIII stoleћа, као и сви утописти генерално, него само да изложи путем посматрања фундаменте оног актуалног“.²⁷

На овом месту можемо само да жалимо што социолог није јасно изложио, као што је то случај са социјализмом и комунизмом, дефиницију „утопије“. Из његовог излагања закључујемо једино то да је концепт утопија повезан искључиво са комунизмом, да има

26 Birnbaum, Pierre, 1971, нав. дело.

27 Durkheim, 1971, нав. дело, стр. 137.

пежоративно значење и да му можда више одговара квалификатив „детињарија“. Што, у великој мери доприноси сиромаштву Диркемове анализе у односу на ону коју нам нуди Фридрих Енгелс на том пољу.

Емил Диркем, у суштини, ревидира идеје које су јасно и концизно презентоване као сенсимоновске и социјалистичке.²⁸ Како је то показано у неким другим студијама, иако Диркемов приступ социјализму представља значајан допринос у коришћењу социолошке и историјске методологије у тумачењу једне доктрине, исти је суочен са одређеним научним „ћорсокацима“.²⁹ Наиме, тај ћорсокак је чврсто повезан са самом сврхом социолошког подухвата. Јер, зашто се Емил Диркем уопште посебно бави социјализмом, а не и другим социјалним и политичким доктринама које су у другој половини XIX столећа имале и већу пробојност од самог социјализма? Разлог је, како смо већ подвукли, једноставан: као и његови претходници и идеолошки (не)истомишљеници, на првом емсту Огист Конт и Емил Литре, он види велику блискост између социјализма и социологије што га наводи да приступи пројекту који би за циљ имао њихово јасно дистанцирање. Дакле, супротно неким оценама да Диркемово бављење социјализмом сведочи о „удаљеној симпатији“³⁰ или „јасном заузимању стране“³¹, социологов приступ проблематици сведочи о посве дистнцираном односу према предмету проучавања, и намеру „да се уз помоћ већ изграђеног теоријског и методолошко-интерпретативног оквира разуме, објасни и научно делегитимише ’друштвена чињеница’ која је добрано уморасала интелектуалне духове оног времена, али је истовремено и претила да доведе у питање политичку хегемонију солидаризма“.³² Другим речима, његов циљ је био додатно легитимисање не само социологије као нове науке, преко дистинкције између науке и спекулативних доктрина (социјализма и комунизма), него и Треће републике и друштвено-интегративне мисли на којој је она утемељена.

28 Наравно, овде се можемо запитати да ли је уопште могуће Клод-Анри де Сан Симона убројити у социјалисте, имајући у виду да он није био против концепта приватне својине и друштвених неједнакости генерално. Ово питање сасвим оправдано поставља и Драгољуб Мићуновић у својој књизи „Историја друштвених идеја“, уп. Мићуновић Драгољуб, *Istorija društvenih teorija*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2010, стр. 14.

29 Mladenović Ivica, „Sociologija protiv socijalizma u radu Emila Durkhajma“, *Sociologija*, Vol. LX (2018), бр. 2, 2018, стр. 433-457.

30 Fournier Marcel, нав.дело.

31 Mauss Marcel, нав.дело.

32 Mladenović Ivica, нав.дело, стр. 442.

Јер, Диркемова социологија је постала један облик званичне идеологије на којој је грађен идејни консензус на рацију засноване Треће републике.³³

ЛИТЕРАТУРА

- Benoit-Smulluyan Emile, „The sociologism of Emile Durkheim and his school“, У: H. E. Barnes (Ур.), *An introduction to the history of sociology*, Chicago, University of Chicago Press, 1966.
- Béra Matthieu, „Durkheim en débat. La critique de Durkheim dans quelques ouvrages d’introduction à la sociologie“, *Idées économiques et sociales*, бр. 178, 2014, стр. 45-55.
- Birnbaum, Pierre, „Préface“, У: Durkheim Emile. *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.
- Cander Gilles, *Le socialisme*, Paris, Milan Eds, 1996.
- Coser Lewis, „Durkheim’s conservatism and its implications for his sociological theory“, У: Kurt H. Wolff (ур.), *Émile Durkheim, 1858–1917: A Collection of Essays With Translations and a Bibliography*, Columbus, Ohio State Univ. Press, 1960.
- Dubois Michel, *Les Fondateurs de la pensée sociologique*, Paris, Ellipses, 1993.
- Durand Jean-Pierre, Robert Weil, *Sociologie contemporaine*, Paris, Vigot, 1989.
- Durkheim Émile, „Introduction à la sociologie de la famille“, *Extrait des Annales de la faculté des lettres de Bordeaux*, бр. 10, 1888, стр. 257-281.
- Durkheim Émile, „Sur la définition du socialisme, Note sur la définition du socialisme“, *Revue philosophique*, Vol. XXXVI, [1893] 2002, стр. [506-512] 1-8.
- Durkheim Émile, *Le socialisme sa définition – ses débuts – la doctrine saint-simonienne*, Presses universitaires de France, Paris, [1928] 2002.
- Durkheim, Émile, *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.

33 Mimica Aljoša, *Emil Dirkem i radikalska sociologija*, Beograd, Zavod za udžbenike i naučna sredstva, 2004.

- Ferri Enrico, *Socialisme et science positive*, Paris, Giard et Brière, 1896.
- Fournier Marcel, *Émile Durkheim (1858-1917)*, Paris, Fayard, 2007.
- Grawitz Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, Puf, 1962.
- Gouldner Alvin, *The coming crisis of western sociology*, London, Heinemann Educational Publishers, 1971.
- Leroy Géraldi, *Péguy entre l'ordre et la révolution*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1981.
- Mauss Marcel, „Introduction“, У : Durkheim, Emile. *Le socialisme*, Paris, Presse universitaire de France, 1971.
- Mićunović Dragoljub, *Istorija društvenih teorija*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2010, knj. 2.
- Mimica Aljoša, *Emil Dirkem i radikalska sociologija*, Beograd, Zavod za udžbenike i naučna sredstva, 2004.
- Mladenović Ivica, „Sociologija protiv socijalizma u radu Emila Durkhajma“, *Sociologija*, Vol. LX (2018), бр. 2, 2018, стр. 433-457.
- Nisbet Robert, *Emile Durkheim*, New Jersey, Prentice-Hall, 1965.
- Nord Philip, „Les origines de la Troisième République en France (1860-1885)“, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 116-117, 1997, стр. 53-68.
- Pérignon Sylvain, „Note sur la sociologie positiviste et le socialisme philosophique au XIXème siècle“, *L'Homme et la société*, бр. 14, 1969, стр. 179-185.
- Seiler Daniel-Louis, „Logique et structure des rapports Église/État en France“, *Pôle Sud*, бр. 17, 2002, стр. 45-61.
- Thibaudet Albert, *La République des professeurs*, Paris, Hachette, 2006.
- Zalio Pierre-Paul, *Durkheim*, Paris, Hachette, 2001.
- Winock Michel et Jean-Pierre Azéma, *La IIIe République*, Hachette, Paris, 1969.

Ivica Mladenović

SOCIALISM VERSUS COMMUNISM IN EMILE DURKHEIM'S WORK

Resume

This article analyses Durkheim's distinction between socialism and communism. The first part of the text contains several important lines on one of the classical sociologists, as well as on the political and intellectual context in which Durkheim was embedded. Emphasis was placed on his study of socialism and on the intention to clearly distinguish this doctrine, politically and intellectually powerful, from sociology. The second part of the text gives an overview of an interesting explication, clearly marked by political interests, about the relationship between socialism and communism in Emil Durkheim's works. The sociologist's intention was to clearly distinguish the two "speculative" doctrines: socialism, as a clearly modern phenomenon, and communism, which he places in what is generally considered to be a "utopian tradition".

Keywords: Émile Durkheim, sociology, socialism, communism.

**РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА, СОЦИЈАЛНЕ
И ПРАВНО-ЕКОНОМСКЕ ТЕМЕ**

191

Татјана Јованић

НАЧЕЛО ПАРТНЕРСТВА КАО ИЗАЗОВ РЕГИОНАЛНЕ
ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ

211

Горана Ђорић

ВАЖНОСТ ПОСЛА ЗА ПРИПАДНИКЕ ДРУШТВЕНИХ
КЛАСА У СРБИЈИ

Анализа података WVS 1996-2005 и EVS 2008

239

Сашиа Першић, Данијела Деспотовић

ДИСКРИМИНАЦИЈА И ОДГОВОРНОСТ ПОСЛОДАВЦА
ЗА ШТЕТУ КОЈУ ПРОУЗРОКУЈЕ ЗАПОСЛЕНОМ

УДК 352/354(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.10>

Оригинални научни рад

Татјана Јованић

Правни факултет, Универзитет у Београду

НАЧЕЛО ПАРТНЕРСТВА КАО ИЗАЗОВ РЕГИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Као једно од основних начела кохезионе политике ЕУ, начело партнерства се од његовог увођења 1988. године значајно проширивало и продубљивало. У преговорима о регионалној политици оно данас представља један од захтева који се постављају пред земље кандидате за пријем у ЕУ. Начело партнерства подразумева одговорност државе чланице да приликом израде кључних докумената у програмима коришћења фондова, избору пројеката, њиховом спровођењу, надзору и евалуацији органи јавне власти остваре блиску сарадњу са регионалним и локалним органима власти, економским и социјалним партнерима, као и да развију структуре координисаног колективног управљања. У раду се прво указује на теоријске основе начела партнерства и управљања на више нивоа, представља начело партнерства као захтев нормативног оквира Европске кохезионе политике, да би се потом у кратким цртама представили основни елементи регионалне политике Србије и указало да ово начело није формално препознато у Закону о регионалном развоју и недостајућим стратешким документима.

Кључне речи: регионална политика, кохезиона политика ЕУ, принцип партнерства, развојне агенције

1. УВОД

Неуспех централизованих регионалних стратегија, тзв. „одозго надоле“ приступа у задовољавању локалних потреба, условио је тренд децентрализације власти (тзв. „нови регионализам“) и подстакао улоге локалних и регионалних органа у планирању и организацији развојних активности „одоздо нагоре“.¹ Промена парадигме, односно прелазак са централизованог на децентрализован приступ, условио је и настанак нових структура којима се обезбеђује веће учешће заинтересоване јавности и развој механизма вертикалне и хоризонталне интеграције, којима се интереси недржавних органа интегришу у поступку планирања и спровођења регионалних политика.

У земљама бившег комунистичког блока регионални развој је био централизован и заснован на имплементацији једнообразних мера које су често биле формулисане тако да се не узимају у обзир специфичности појединих региона. Због тога је процес прикључења ЕУ у многим новим чланицама Европске уније иницијално довео до значајних промена и децентрализације управљања регионалном политиком.² У економској историји СФРЈ се може говорити само о политици развоја неразвијених региона, односно република и аутономних покрајина.³ Пре 1955. године постојало је чак 338 срезова, да би крајем шездесетих година административне јединице регионалног карактера престале да постоје.⁴ 1974. године су их заменили заједнице општина, односно међуопштинске регионалне заједнице, тако да се може рећи да регионална компонента развоја у Југославији и Републици Србији није постојала.

Политика условљавања ЕУ и захтеви процеса стабилизације и придруживања, као и приступних преговора у поглављу 22 (Регионална политика и координација структурних инструмената) допринели су јачању идеје о потреби планирања, координације и усклађивања регионалног развоја, сарадњи јавног и приватног сектора, као и развоју структура за управљање на више нивоа (*multi-governance*).⁵ Претприступни фондови подразумевају одговарајуће

1 Andy Pike, Andrés Rodriguez-Pose, John Tomaney, *Local and Regional Development*, Routledge, London, 2006.

2 Ian Bache, George Andreou, Gorica Atanasova, Danijel Tomšić, „Europeanization and multi-level governance in south-east Europe: the domestic impact of EU cohesion policy and pre-accession aid“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 18, No. 1, 2011, pp. 122-141, стр. 138.

3 Часлав Оцић, *Економика регионалног развоја Југославије*, Економика, Београд, 1998, стр. 9.

4 Бранко Кубовић, *Регионална економика*, Информатор, Загреб, 1974, стр. 58.

5 Martin Ferry, Irene McMaster, „Cohesion Policy and the Evolution of Regional Policy in Central and Eastern Europe“, *Europe Asia Studies*, No. 8, 2013, pp. 1502-1528.

институционалне структуре и поштовање међуповезаних начела кохезионе политике и јачање капацитета за апсорпцију средстава из Европских структурних и инвестиционих фондова. Координисано управљање на више нивоа и стална комуникација и сарадња централних органа са регионалним и локалним актерима не могу се раздвојити од начела партнерства, које постоји као захтев још од реформе кохезионе политике ЕУ из 1988. године и чија је област примене значајно проширена од тада, а захтеви кодификовани усвајањем Европског кодекса понашања за партнерство.⁶

Предмет овог рада је анализа начела партнерства као једног од захтева који се поставља пред земље кандидате за пријем у ЕУ и њихове државне органе у формулисању и спровођењу регионалних политика. Начело партнерства подразумева одговорност државе чланице да се приликом израде кључних докумената у програмима коришћења фондова (споразум о партнерству, оперативни програми), избору пројеката, спровођењу, надзору и евалуацији оствари блиска сарадња са партнерима на одговарајућем територијалном нивоу: регионалним и локалним органима власти, економским и социјалним партнерима и релевантним телима која представљају цивилно друштво, као и преношење начела партнерства у оперативне државне структуре. У контексту начела заједничког управљања и приступа управљања на више нивоа, од земаља кандидата за пријем се очекује да се развију структуре колективног управљања, међу којима су и оне које би имале улогу колективних лидерских мрежа. Пре него што се дефинише обухват начела и захтеви који се постављају пред нашу земљу, било би корисно да се укаже на теоријске основе начела партнерства и управљања на више нивоа у спровођењу регионалне политике, представе основни захтеви нормативног оквира Европске кохезионе политике, као и да се у кратким цртама представе основни инструменти регионалне политике Србије.

2. ПАРТНЕРСТВО И УПРАВЉАЊЕ НА ВИШЕ НИВОА У СВЕТЛУ ТЕОРИЈЕ ЕНДОГЕНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Регионализација подразумева и преношење надлежности са централних органа власти на тела која у друштвеном процесу „одоздо нагоре“ имају улогу посредника. Поред фактора које чине регионалне компаративне предности, у модерној економској и

⁶ Делегирана Уредба Комисије 240/2014 од 7. јануара 2014. о Европском кодексу понашања о партнерству о оквиру европских структурних и инвестиционих фондова, *Службени лист ЕУ*, бр. L 74.

политичкој теорији у последње две деценије све се више истичу и неекономски фактори који утичу на друштвену добробит, односно друштвену кохезију. Способност усклађивања активности различитих организација представља један од фактора конкурентности региона.⁷ Подруштвљавање процеса регионалног развоја, као промена једне од његових основних парадигми, условила је потребу за стварањем координисаног система управљања на више нивоа, ради смањења интрарегионалних и интеррегионалних разлика.⁸

Класична економска теорија, нарочито теорија раста, је дуго времена ниподаштавала улогу институција. Средином 1980-их година, социо-економске студије и појава теорије ендеогеног раста осветлили су значај институција као фактора развоја и раста региона.⁹ Одбачена је поставка да се регионална политика планира искључиво на централном нивоу, јер различите околности у различитим деловима неке земље захтевају различит приступ. Посебно се указивало на допринос формалних институција јавне управе на регионалном нивоу и организованих друштвених мрежа да препознају локалне проблеме и предложи решења прилагођена локалним условима.¹⁰ У том смислу институције као организације представљају један сегмент тзв. светог тројства ендеогеног приступа регионалном економском развоју, који се посматра као процес конверзације и координације рефлексивних јединки. Привредни субјекти, тржишта, органи владе, домаћинства и друштвене мреже које делују на локалном нивоу се налазе у рефлексивном односу, односу међузависности, где активности једних имају велики утицај на активности других, па отуда став да су регионалне привреде заправо односи релационих аспеката које утичу на ток економског развоја.¹¹ Због тога што олакшавају комуникацију, координацију и сарадњу, друштвене мреже су облик друштвеног капитала.

Посредничка улога испољава се у вертикалној равни (различити државни органи који су задужени за различите секторске политике које имају утицај на регионални ниво), као и хоризонталној равни (повезивање активности локалних органа власти и локалних асоцијација од значаја за регион), а њен циљ

7 Ron A. Boschma, „Competitiveness of Regions from an Evolutionary Perspective”, *Regional Studies*, Vol. 38, No. 9, 2004, pp. 1001-1014.

8 OECD, *Regional Development Policies in OECD Countries*, OECD, Paris, 2010., p. 10-14.

9 Andy Pike, Andrés Rodriguez-Pose, John Tomaney, *Local and Regional Development*, нав. дело.

10 Michael Stroper, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, The Guilford Press, New York, 1997; Ash Amin, “An institutional perspective on regional development”, *International Journal of Urban and Regional Development*, Vol. 23, No. 2, 1999, pp. 365-378.

11 Michael Stroper, *The Regional World*, нав. дело, стр. 28-31.

је усклађивање приоритета националних, регионалних и локалних органа власти и недржавних субјеката. Међутим, да би подстакле развој и мобилисале ендогени развојни потенцијал, такве мреже морају да буду и формално препознате и укључене у структуре које одлучују о приоритетима и правцу регионалног развоја. Да би функционисала и извршила утицај, партнерства на регионалном нивоу, као мреже између различитих и распршених актера, морају да успоставе централне елементе мреже, односно делове система из којих ће се ефикасно управљати истима.¹² Управо из тог разлога регионална политика ЕУ је формализовала њихов значај кроз посебно нормирање начела партнерства у координисаном систему заједничког управљања на више нивоа.

3. НАЧЕЛО ПАРТНЕРСТВА У КОХЕЗИОНОЈ ПОЛИТИЦИ ЕУ И ЊЕГОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Кохезиона политика ЕУ не подразумева само регионални развој у ужем смислу, већ свеукупност мера чији је циљ да се смање постојеће разлике у нивоу развоја између региона, и то не само смањење привредних, већ и социјалних разлика, као и јачање регионалне конкурентности и постизање регионалне сарадње.¹³ Ово је најважнија инвестициона политика ЕУ, која се расподељује преко Европског фонда за регионални развој, Европског социјалног фонда и Кохезионог фонда. Поменута три фонда, уз Европски пољопривредни фонд за рурални развој и Европски фонд за поморство и рибарство чине Европске структурне и инвестиционе фондове. Принципи кохезионе политике су формулисани у Уредби 1303/2013 о заједничким одредбама,¹⁴ низу уредби којима се регулишу појединачни структурни и инвестициони фондови (ЕСФ),¹⁵ имплементирајућим уредбама, делегираним актима, као

12 Chris Ansell, „The Networked Polity: Regional Development in Western Europe“, *Governance*, Vol. 13, No. 3, 2000, pp. 303-333, стр. 309-311.

13 John Bachtler, Peter Berkowitz, Sally Hardy, Tatjana Muravska (eds.), *EU Cohesion Policy, Reassessing performance and direction*, Routledge, London, 2016.

14 Уредба (ЕУ) бр. 1303/2013 Европског парламента и Савета од 17. децембра 2013. године о утврђивању заједничких одредаба о Европском фонду за регионални развој, Европском социјалном фонду, Кохезионом фонду, Европском пољопривредном фонду за рурални развој и Европском фонду за поморство и рибарство и о утврђивању општих одредаба о Европском фонду за регионални развој, Европском социјалном фонду, Кохезионом фонду и Европском фонду за поморство и рибарство, као и о стављању ван снаге Уредбе Савета (ЕЦ) бр. 1083/2006, *Службени лист ЕУ*, бр. L 347.

15 Уредба (ЕУ) бр. 1300/2013 о Кохезионом фонду; Уредба (ЕУ) број 1301/2013 о Европском фонду за регионални развој и о посебним одредбама које се односе на циљ Инвестиције за раст и радна места; Уредба (ЕУ) бр. 1304/2013 о Европском социјалном фонду, Уредба (ЕУ) број 1305/2013 о Европском пољопривредном фонду за рурални развој и о стављању ван

и детаљнијим смерницама у различитим упутствима и водичима.

По усвајању Вишегодишњег финансијског оквира за период 2014-2020, на основу заједничког стратешког оквира (*Common Strategic Framework*), државе чланице припремају споразуме о партнерству и оперативне програме (секторске, мултисекторске или територијалне), као мултисекторске документе којима се дефинише вишегодишњи оквир програмирања фондова, у складу са тематским циљевима и националним економским програмима које земље чланице припремају као планске документе у процесу координације националних економских политика и економског управљања.¹⁶ Посматрано у ширем смислу, кохезиону политику чини и други стуб Заједничке пољопривредне политике који се финансира из Европског пољопривредног фонда за рурални развој и подржава руралне развојне програме којима се уважавају регионалне специфичности. Од 1991. године, Европска комисија подстиче тзв. LEADER¹⁷ приступ којим се локалним партнерима даје могућност да се одлуке о алокацији финансијске подршке доносе кроз постизање локалног компромиса у погледу циља. Овај партнерски приступ је наишао на велико интересовање јер подразумева и доношење одлука о стратешким активностима и трошењу фондова на локалном нивоу (одоздо), од стране људи који су окупљени у локалним акционим групама (ЈАГ) и интерактивну сарадњу представника јавног и цивилног сектора. Иницијално финансиран из структурних фондова и кофинансиран из Европског фонда за рурални развој, укључивањем других фондова и везивањем за мултисекторске стратегије локалног развоја у програмском периоду 2014-2020, LEADER прераста у тзв. CLLD приступ,¹⁸ односно развој усмераван од локалних заједница, као један од тзв. територијалних инструмената у поменутом програмском периоду.

Национална правила прилагођавају прописе ЕУ у области кохезионе политике националном институционалном оквиру, али не намећу модалитет децентрализације. Ван нормативног оквира структурних фондова ЕУ, општег захтева за добрим управљањем (*good governance*) и принципа супсидијарности, ЕУ не поставља захтеве у погледу нивоа децентрализације и институционалног

снаге Уредбе Савета (ЕЗ) број 1698/2005, објављене у *Службеном листу ЕУ*, бр. L 347.

16 Татјана Јованић, „Реформа пакта о стабилности и расту и нови правни оквир за координацију економских политика“, у: зборнику: *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ* (приредио: Вук Радовић), Правни факултет, Београд, 2016, стр. 244-264.

17 Фр. „*Liaisons Entre Actions de Developpement de l'Economie Rurale*“ (LEADER) – Међусобне везе акција за економски развој села.

18 Енг. *Community-Led Local Development (CLLD)* – развој усмераван од стране локалних заједница.

устројства.¹⁹ Због тога међу земљама чланицама постоје варијације у организацији управљања на више нивоа. Иако је настојала да подстакне регионализацију, партнерство и улогу свих субјеката у систему управљања на више нивоа, како би се заштитила средства ЕУ и обезбедила њихова бржа апсорпција заправо је дошло до јачања централизоване контроле и смањивања значаја субнационалних тела.²⁰ Има мишљења да, градећи структуре управљања на више нивоа, владе земаља чланица настоје да се формално ускладе са начелима кохезионе политике, али теже да контролишу партнерства, надгледају мреже, као и да стратешки и селективно користе процес консултација са заинтересованим странама.²¹

Као и први Инструмент предприступне помоћи (*Instrument for Pre-Accession Assistance* – IPA I) (2007-2013), програм IPA II²² препознаје регионални развој као једну од кључних компоненти. Споразуми о стабилизацији и придруживању условили су додељивање помоћи регионалног карактера постојањем територијалне статистичке класификације, као и установљавање регионалних структура управљања у којима би биле заступљене све заинтересоване стране, што би представљало припрему за управљање средствима из структурних и кохезионих фондова. Европеизација и политика условљавања представљају контекстуалне варијабле и спољашњи подстицај развоју управљачких и координационих структура, које су допринеле демократизацији регионалне политике и настанку полицентричних структура, односно управљања на више нивоа.²³

Партнерство представља један од четири основна начела кохезионе политике, поред начела програмирања, тематске концентрације, и начела додавања националних средстава. Начело програмирања омогућава да се процес организовања, доношења одлука и расподеле финансијских средстава спроводи у више фаза, и везује за вишегодишње националне програме који су усклађени са

19 John Loughlin, Frank Hendriks, Anders Lindström (eds.), *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

20 John Bachtler, Irene McMaster, "EU Cohesion policy and the role of the regions: investigating the influence of structural funds in the new member states", *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 26, No. 2, 2008, pp. 398–427.

21 Ian Bache et al., „Europeanization and multi-level governance in south-east Europe”, нав. дело, стр. 38.

22 Уредба број 231/2014 Европског парламента и Савета од 11. марта 2014. године о успостављању Инструмента за претприступну помоћ (IPA 2) за период од 1. јануара 2014 до 31. децембра 2020. године, *Службени лист ЕУ*, бр. L 77/11.

23 Marcin Dabrowski, "EU cohesion policy, horizontal partnership and the patterns of sub-national governance: Insights from Central and Eastern Europe", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 21, No. 4, 2014, pp. 364–383.

циљевима и приоритетима ЕУ. Вишегодишњи период у програмирању износи седам година. Начело тематске концентрације подразумева усмеравање расхода на ограничени круг приоритета који су повезани са Стратегијом паметног, одрживог и инклузивног развоја „Европа 2020“, како би се обезбедио критични ниво инвестиција за кључне приоритетне области и инвестиционе приоритете који су дефинисани уредбама о фондовима. Начело додавања националних средстава је од реформи из 1988. године једно од водећих начела функционисања фондова. Оно има за циљ да обезбеди да се средства из фондова сабирају са инвестицијама из домаћих извора.

Управљање на више нивоа се често тумачи у контексту ширег схватања начела партнерства, која су међуповезана. Уговор из Лисабона је потврдио значај интеграције регионалних и локалних актера и општим циљевима Уније додао територијалну кохезију, а уредбе о фондовима су прошириле овај концепт увођењем нових инструмената, као што су поменуто локално управљање развојем заједнице (CLLD) и инструменти интегрисаног територијалног развоја, који омогућавају учешће актерима на субнационалним нивоима у формулацији стратегија. Повеља о управљању на више нивоа у Европи, као један од три основна принципа управљања на више нивоа, поред принципа супсидијарности и пропорционалности, предвиђа и партнерски приступ у формулисању и спровођењу политика ЕУ.²⁴

Уредба 1303/2013 о заједничким одредбама поставља општи захтев за учешћем регионалних и локалних партнера у припреми споразума о партнерству, извештаја о напретку, изради и имплементацији оперативних програма, као и у надзору. Већ поменути CLLD приступ одоздо нагоре помаже локалним акционим групама да осмисле и спроведу стратегије у којима се уважавају локалне потребе и потенцијали и форме вишесекторске групе чији би састав требало да одражава локално друштво. Захтева се да се обезбеди да најмање 50% гласова у избору пројекта долази од недржавних субјеката. Европски кодекс понашања за партнерство набраја врсте организација које морају бити узете у обзир приликом израде оквира споразума о партнерству, а то су: регионални органи власти, представници локалних органа који представљају највеће градове и урбана подручја. Учешће регионалних и локалних актера важно је током целог програмског циклуса, те је потребно обезбедити процесе и механизме за примену колективних захтева.

²⁴ Committee of Regions, European Union, *The Charter for Multilevel Governance in Europe*, Kingdom of Belgium, Brussels, 2014, Internet <https://portal.cor.europa.eu/mlgcharter/Pages/default.aspx>

Начело партнерства, као једно од најзначајнијих хоризонталних начела у кохезионој политици, успостављено је као један од захтева још од 1988. године, и његова област примене је значајно проширена у свакој новој фази развоја кохезионе политике, а доношењем Европског кодекса понашања о партнерству 2014. године утемељена је његова вредност и предложена мерила која су препоручена земљама чланицама у утврђивању националног оквира за партнерство. Кодекс поставља низ стандарда за унапређење консултација, учешћа и дијалога са партнерима. Важно је указати на чињеницу да партнерство подразумева највиши ниво грађанског учешћа у процесу доношења одлука. У том смислу, Кодекс добре праксе за грађанско учешће у процесу доношења одлука Савета Европе из 2009. године предвиђа, градуирано, четири нивоа учешћа јавности у јавним политикама: информисање, консултовање, дијалог и партнерство као поделу одговорности у свим фазама јавних практичних политика.²⁵

Уредба 1303/2013 о заједничким одредбама у члану 5. наглашава да је партнерство опште начело и низу у чланова нормира питања који се односе на садржај и програмских докумената и процедуре израде пројеката, надзора и евалуације. Према Кодексу понашања о партнерству, партнерство представља „блиску сарадњу органа јавних власти, економских и социјалних партнера, те организација које представљају цивилно друштво на националном, регионалном и локалном нивоу у току целог програмског циклуса који обухвата припрему, спровођење, праћење и евалуацију“.

Принцип партнерства државе чланице обавезује да у току целог циклуса програмирања блиско сарађују са именованим партнерима на одговарајућем територијалном нивоу, у оквиру следећих група: Категорија А): градске и друге јавне власти; Б): економски и социјални партнери и Ц) цивилно друштво, где се укључују партнери из области заштите животне средине, невладине организације. Састав ових категорија детаљније је уређен члановима 3(1) и 4(1) Кодекса. У избору релевантних партнера мора се водити рачуна о репрезентативности организација, а процес селекције мора бити транспарентан и заснован на компетенцијама и капацитету партнерских организација. У члановима 7-8 Кодекса наводе се кључни аспекти за које се мора обезбедити благовремено ангажовање партнера, који морају бити упознати са процесом и временски оквиром за припрему и измену програмских докумената.

25 Council of Europe, *Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process*, CONF/PLE(2009)CODE1, Internet <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/code-of-good-practice-for-civil-participation-in-the-decision-making-process-en.pdf>

Партнерске организације морају бити репрезентативне у погледу квантитета и квалитета, у релевантној области. Истовремено, начело партнерства и принципи метода одабира партнера служе и као брана претераном утицају појединца или организације у доношењу одлука.²⁶ Како је дефинисање метода одабира партнера надлежност државе чланице, начело партнерства је на нивоу ЕУ спроведено на различите начине, зависно од административних структура и културе партиципације, као и техничком и финансијском капацитету партнера.²⁷ Најбољу примену нашло је у земљама у којима постоји традиција сарадње између јавног сектора са једне и приватног сектора, као и друштвених чинилаца невладиног сектора, са друге стране, где је по правилу мањи ниво централизације територијалне управе.²⁸ Може се закључити да у домену регионалне као практичне политике, партнерство представља начин рада и сарадње свих нивоа власти, привреде и цивилног друштва у процесу настанка и примене јавних политика у циљу побољшања друштвено-економског развоја. Овакав начин рада подразумева да сваки од учесника јасно разуме смисао и значај партнерства и развојне предности сарадње.²⁹

4. ПОЛИТИКА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ И НАЧЕЛО ПАРТНЕРСТВА

У највећем делу прве деценије овога века развојна политика Србије се у највећој мери заснивала на приватизацији државних предузећа, привлачењу страних улагања и развоју малих и средњих предузећа и предузетништва. Тек 2005. године долази до постепене промене дискурса, који је озваничен доношењем Стратегије регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012, која представља први документ који дефинише основне приоритете регионалног развоја.³⁰ Доношењем новог Устава 2006.г. регионални развој постао је уставна категорија, будући да је у члану 94. Устава наведено да се Република Србија „стара о равномерном и одрживом регионалном развоју“. Уследиле су институционалне промене и Национална агенција за развој малих и средњих предузећа и

26 Ian Bache, "Partnership as an EU policy Instrument: A political History", *West European Politics*, Vol. 33, No. 1, 2010, pp. 58-74. стр. 70.

27 Charlie Jeffery, „Sub-National Mobilization and European Integration: Does it make any Difference?“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No.1, 2000, pp.1-23.

28 Marcin Dabrowski, "EU cohesion policy, horizontal partnernship and the patterns of sub-national govnanance", нав. дело, стр. 364-383.

29 Тина Дивљак, Снежана Ђорђевић, Радојка Павловић, *Студија изводљивости стварања локалних партнерстава*, Грађанске иницијативе, Београд, Република Србија, 2012, стр. 12.

30 *Службени гласник РС*, бр. 21/2007.

предузетништва прерасла је у Националну агенцију за регионални развој (НАРР), а некадашње регионалне агенције за развој малих и средњих предузећа и предузетништва прерасле су у регионалне развојне агенције. Доношењем Закона о регионалном развоју 2009.г.,³¹ који је створио оквир за поделу Србије на статистичке регионе у складу са Номенклатуром статистичких територијалних јединица (NUTS) ЕУ, Србија је подељена на пет региона.³² Доношењем Закона о улагањима 2015. године, спајањем НАРР и других неколико агенција настала је Развојна агенција Србије која учествује у припреми програма и пројеката регионалног развоја, врши акредитацију регионалних развојних агенција и обавља низ других активности у домену политике регионалног развоја.

Закон о регионалном развоју (ЗРР) није јасно одредио централни орган владе који је надлежан за спровођење политике регионалног развоја, нити механизме међусекторске координације и није јасно дефинисао круг субјеката регионалног развоја. Тела која су њиме предвиђена као што су Национални савет за регионални развој (чл. 25. ЗРР) и регионални развојни савети (чл. 26. ЗРР) нису уређени на адекватан начин и не делују у пракси, док облици сарадње органа јавне власти различитих нивоа, приватног и цивилног сектора нису нормирани. Законом је предвиђено доношење стратегије (која је престала да важи) или националног плана регионалног развоја, који још увек није донет, као што нису усвојене ни регионалне развојне стратегије. Постоји неколико развојних докумената, као што су Програм развоја АП Војводине 2014-2020³³ и Стратегија развоја Града Београда,³⁴ али се ови документи не могу назвати развојним стратегијама јер нису донети у складу са кровном стратегијом регионалног развоја, која није усвојена. У стратешком, правном и организационом смислу политика регионалног развоја у Србији се може сматрати непотпуном.

Акредитоване Регионалне развојне агенције окупљају навећи број јединица локалне самоуправе, али не обухватају простор статистичког региона, често ни управне округе, тако да партнерства која су успостављена не налазе у систему званичних механизма. Истраживања су показала да се и током израде ретких поменутих програма, као што су Програм развоја АП Војводине 2014-2020

31 *Службени гласник РС*, бр. 51/2009, 30/2010, 89/2015 – др закон.

32 Региони одговарају статистичким територијалним целинама на другом нивоу (NUTS 2) Београдски регион, Војводина, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија, Косово и Метохија. Вид. Уредбу о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гласник РС*, бр. 109/09, и 46/10.

33 *Службени гласник АПВ*, бр. 13/2014.

34 *Службени лист Града Београда*, бр. 47/2017.

принцип партнерства није поштовао, те се учешће заинтересованих страна зауставило након јавних расправа, а јавност не учествује у праћењу спровођења развојних програма.³⁵

Принцип партнерства који је предвиђен се у пракси готово и не примењује, што значи да се стварне потребе заинтересованих страна не уважавају. Захтеви кохезионе политике који се постављају у преговорима о приступу и механизми за координацију предприступне помоћи условиће јачање капацитета и процедура стратешког планирања у оквиру којег ће морати да се успоставе функционална партнерства јавног и приватног сектора на свим нивоима управљања у стварању и спровођењу политике регионалног развоја. Успостављање институционалног модела управљања предприступним фондовима је увод за управљање европским структурним и инвестиционим фондовима.³⁶ Извештај о скринингу за поглавље 22 из октобра 2015.г. посебно је нагласио значај секторских радних група у програмирању партнерских и оперативних програма. Међутим, питање имплементације партнерског приступа не поставља се само као изазов у овом поглављу, већ и у поглављу 11 – Пољопривреда и рурални развој и поглављу 19 – Социјална политика и запошљавање. У случају првога, имплементација Инструмента претприступне помоћи за рурални развој (IPARD) подразумева стварање децентрализованих структура локалних руралних заједница и стратегија локалног руралног развоја, односно стварање локалних акционих група. Поглавље 19, између осталог, поставља захтев за формирањем локалних социјално-економских савета који се оснивају трипартитним споразумом органа локалне самоуправе, синдиката и послодаваца.

Упоредо са напредовањем приступних преговора примећује се јачање улоге и капацитета организација цивилног друштва, како у процесима формулације политика у контексту преговора за поглавље 22, тако и на субнационалном нивоу. Организације цивилног друштва су препознате као важан предуслов за коришћење фондова ЕУ.³⁷ На националном нивоу важно је указати на платформе за учешће цивилног друштва као што су Национални конвент за ЕУ и Војвођанска иницијатива за ЕУ.

35 За потребе праћења Програма развоја АП Војводине установљено је Координационо тело које сачињавају само представници Владе АП Војводине.

36 Огњен Мирић, Иван Кнежевић, *Институционални модели управљања кохезионом политиком – предлог модела за Србију*, Европски покрет, Београд, 2015.

37 Центар за регионализам, *Улога организација цивилног друштва на поднационалном нивоу у преговарачком процесу – препоруке за Србију*, Београд, 2017. Internet: https://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Uloga_organizacija_civilnog_dru%C5%A1tva_na_podnacionalnom_nivou_u_pregovara%C4%8Dkom_procesu.pdf

Иако су чланом 19. Закона о регионалном развоју јединице локалне самоуправе и регионалне развојне агенције признате као субјекти регионалног развоја, привредне коморе, струковне асоцијације привредника, образовне институције и организације цивилног друштва нису формално препознате. У пракси се показало да постоје успешни примери сарадње који нису предвиђени правним и стратешким оквиром политике регионалног развоја Србије. Ту се на првом месту мисли на локална партнерства,³⁸ развојне иницијативе и стратегије развоја,³⁹ као и примери успешне сарадње јединица локалне самоуправе, регионалних развојних агенција, које укључују регионалне привредне коморе, приватни сектор и организације цивилног друштва. При неким регионалним развојним агенцијама развијени су и системи секторских одбора саветодавног карактера за одређене области друштвено-економског развоја, као што су развој предузетништва, очување животне средине и слично, који окупљају представнике сва три сектора (јавна власт, приватни сектор, цивилно друштво).⁴⁰ Слично томе, постоје и *ad hoc* иницијативе за решавање проблема и заговарање решења које сагледавају потребе региона и заговарају их пред доносиоцима одлука на локалном, окружном или републичком нивоу. Ипак, важно је истаћи да нису јасно утврђени критеријуми за избор чланова одбора, те постоји ризик прекомерне заступљености одређених интереса, као и малог интересовања за рад одбора.⁴¹

Међутим, иницијативе регионалних развојних агенција и локалних самоуправа не представљају део званичних механизма на републичком и регионалном нивоу, те одлуке и документи који се у оквиру њих донесу немају правну обавезност у смислу захтева кохезионе политике.⁴² Примену начела партнерства у пракси онемогућава не само то што Закон о регионалном развоју формално

38 Примери локалних партнерстава дати су у публикацији: Тина Дивљак et al., Студија изводљивости стварања локалних партнерстава, нав. дело.

39 Пример успешне сарадње локалних органа власти, привреде и цивилног сектора у 26 радних тимова је рад Канцеларије за локални економски развој као део Градске управе Града Ниша. Акциони план одрживог развоја града Ниша за период 2015-2020, Ниш, децембар 2014. Интернет: <http://www.ni.rs/wp-content/uploads/akcioni-plan-razvoja-grad-nisa-2015-2020.pdf>

40 У последњих неколико година у оквиру пројеката подршке регионалном и руралном развоју одобрене су иницијативе за партнерство заинтересованих страна у области развоја пољопривреде и руралног туризма, којима по правилу руководе регионалне развојне агенције. У Србији функционише и неколико локалних акционих група, као и њихова неформална мрежа (Leader Plus). Корисне примере функционалних партнерстава и моделе најбоље праксе видети на Интернет адреси: www.rtds-prtt.rs/

41 Вања Долапчев, Данијела Божовић, *Партнерство за развој - Примена принципа партнерства у политици регионалног развоја у Србији*, Београдска отворена школа, Београд, 2015, стр. 41.

42 Исто, стр. 34-35.

не препознаје учешће заинтересованих страна из статистичких региона од почетка израде докумената, већ и захтев којим се налаже да Влада усваја регионалне развојне стратегије, по добијању мишљења регионалних развојних савета и Националног савета за регионални развој, што не омогућава приступ одоздо нагоре, на чему се инсистира у кохезионој политици. На основу наведеног може се закључити да на нивоу Србије, као ни на нивоу статистичких региона, не постоји уређени систем који би подстицао примену принципа партнерства.

ЗАКЉУЧАК

У Србији постоје малобројни примери примене принципа партнерства у дефинисању праваца развоја регионалних и локалних политика, али они формално нису препознати од стране постојећег стратешког и правног оквира и због тога такве иницијативе немају обавезујући карактер. Напред наведено јасно указује да је приступ политици регионалног развоја у Србији неделотворан, између осталог, и због тога што је једносекторски, централизован и није заснован на учешћу заинтересованих страна, па тако и не уважава потребе које постоје на субнационалним нивоима. Стратегија регионалног развоја која би обухватала период после 2012. године није донета, нити је Закон о регионалном развоју промењен у правцу стимулсања управљања на више нивоа и партнерског односа органа јавне власти и економских и социјалних партнера.

Србија не представља пример ендемог регионалног развоја,⁴³ као ни пример постојања социјалног капитала и поверења.⁴⁴ Примена начела партнерства у Србији морала би бити прописана као обавезна у Закону о регионалном развоју и документима који чине стратешки оквир политике регионалног развоја. Ово је неопходно како би се избегао *ad hoc* приступ решавању проблема на локалном и регионалном нивоу, али и да би се временом изградила култура партнерства између органа јавне власти, привреде и невладиних организација. У складу са Европским кодексом понашања у партнерству, потребно је утврдити минималне

43 Јован Живковић, „Европска регионална политика и регионализација Србије“, у: Зборник радова *Применом европских стандарда до регионалног развоја Србије* (приредила: Јелена Белић), Београд, Центар за демократију, 2011, стр. 11-17.

44 Сениша Зарић, „Социјални капитал у Србији – негативне импликације“, у зборнику: *Економска политика и развој* (редактори: Биљана Јовановић Гавриловић, Татјана Ракоњац Антић), Економски факултет, Београд, 2010, стр. 89-91. Цитирано према: Драган Гостиповић, „Социјални капитал и јавна политика“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2018, стр. 145.

стандарде репрезентативности, компетентности, транспарентности и начина одвијања дугорочног и континуираног јавно-приватног партнерства. Партнерство мора бити такво да превазилази процес консултовања у одређивању развојних приоритета региона и јединица локалне самоуправе и праћењу реализације истих. Увођење начела партнерства омогућило би да све заинтересоване стране изнесу своје ставове о проблемима и приоритетима регионалног развоја, размену знања и искустава, а самим тим и бољу припрему за преговоре и коришћење како претприступних тако и европских структурних и инвестиционих фондова.

ЛИТЕРАТУРА

- Гостиповић Драган, „Социјални капитал и јавна политика“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2018, стр. 133-149.
- Дивљак, Тина, Снежана Ђорђевић, Радојка Павловић, *Студија изводљивости стварања локалних партнерстава*, Грађанске иницијативе, Београд, 2012.
- Долапчев, Вања, Данијела Божовић, *Партнерство за развој - Примена принципа партнерства у политици регионалног развоја у Србији*, Београдска отворена школа, Београд, 2015.
- Живковић Јован, „Европска регионална политика и регионализација Србије“, у зборнику: радова *Применом европских стандарда до регионалног развоја Србије* (редактор: Јелена Белић), Београд, Центар за демократију, 2011, стр. 11-17.
- Зарић Сениша, „Социјални капитал у Србији – негативне импликације“, у зборнику: *Економска политика и развој* (редактори: Биљана Јовановић Гавриловић, Татјана Ракоњац Антић), Економски факултет, Београд, 2010, стр. 89-104.
- Јованић Татјана, „Реформа пакта о стабилности и расту и нови правни оквир за координацију економских политика“, у зборнику: *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ* (приредио: Вук Радовић), Правни факултет, Београд, 2016, стр. 244-264.
- Кубовић Бранко, *Регионална економика*, Информатор, Загреб, 1974.

- Оцић Часлав, *Економика регионалног развоја Југославије*, Економика, Београд, 1998.
- Мирић, Огњен, Иван Кнежевић, *Институционални модели управљања кохезионом политиком – предлог модела за Србију*, Европски покрет, 2015.
- Центар за регионализам, *Улога организација цивилног друштва на поднационалном нивоу у преговарачком процесу – препоруке за Србију*, Београд, 2017. Internet: https://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Uloga_organizacija_civilnog_dru%C5%A1tva_na_podnacionalnom_nivou_u_pregovara%C4%8Dkom_procesu.pdf
- Amin, Ash, “An institutional perspective on regional development”, *International Journal of Urban and Regional Development*, Vol. 23, No. 2, 1999, pp. 365-378.
- Bache, Ian, George Andreou, Gorica Atanasova, Danijel Tomšić, „Europeanization and multi-level governance in south-east Europe: the domestic impact of EU cohesion policy and pre-accession aid“, *Journal of European Public Policy*, Vol. 18. No. 1, 2011, pp. 122-141.
- Bache, Ian, “Partnership as an EU policy Instrument: A political History”, *West European Politics*, Vol. 33, No. 1, 2010, pp. 58-74.
- Bachtler, John, Peter Berkowitz, Sally Hardy, Tatjana Muravska (eds.), *EU Cohesion Policy, Reassessing performance and direction*, Routledge, London, 2016.
- Bachtler, John, Irene McMaster, “EU Cohesion policy and the role of the regions: investigating the influence of structural funds in the new member states”, *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 26, No. 2, 2008, pp. 398-427.
- Boschma, Ron A., „Competitiveness of Regions from an Evolutionary Perspective”, *Regional Studies*, Vol. 38, No. 9, 2004, pp. 1001-1014.
- Committee of Regions, European Union, *The Charter for Multi-level Governance in Europe*,
- Kingdom of Belgium, Brussels, 2014, Internet <https://portal.cor.europa.eu/mlgcharter/Pages/default.aspx>

- Council of Europe, *Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process*, CONF/PLE(2009)CODE1, Internet <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/code-of-good-practice-for-civil--participation-in-the-decision-making-process-en.pdf>
- Dabrowski, Marcin, "EU cohesion policy, horizontal partnership and the patterns of sub-national governance: Insights from Central and Eastern Europe", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 21, No. 4, 2014, pp. 364–383.
- Ferry, Martin, Irene McMaster, "Cohesion Policy and the Evolution of Regional Policy in Central and Eastern Europe", *Europe Asia Studies*, Vol., No. 8., 2013, pp. 1502-1528.
- Jeffery, Charlie, „Sub-National Mobilization and European Integration: Does it make any Difference?“, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No.1, 2000, pp.1–23.
- Loughlin, John, Frank Hendriks, Anders Lindström (eds.), *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- OECD, *Regional Development Policies in OECD Countries*, OECD, Paris, 2010.
- Pike, Andy, Andrés Rodríguez-Pose, John Tomaney, *Local and Regional Development*, Routledge, London, 2006.
- Stroper, Michael, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, The Guilford Press, New York, 1997.
- Акциони план одрживог развоја града Ниша за период 2015-2020, Ниш, децембар 2014. Интернет: <http://www.ni.rs/wp-content/uploads/akcioni-plan-razvoja-grada-nisa-2015-2020.pdf>
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период 2007-2012, *Службени гласник РС*, бр. 21/2007.
- Стратегија развоја Града Београда, *Службени лист Града Београда*, бр. 47/2017.
- Програм развоја АП Војводине 2014-2020, *Службени гласник АПВ*, бр. 13/2014.
- Закон о регионалном развоју, *Службени гласник РС*, бр. 51/2009, 30/2010, 89/2015.

- Делегирана Уредба Комисије 240/2014 од 7. јануара 2014. о Европском кодексу понашања о партнерству о оквиру европских структурних и инвестиционих фондова, *Службени лист ЕУ*, бр. L 74.
- Уредба (ЕУ) бр. 1303/2013 Европског парламента и Савета од 17. децембра 2013. године о утврђивању заједничких одредаба о Европском фонду за регионални развој, Европском социјалном фонду, Кохезионом фонду, Европском пољопривредном фонду за рурални развој и Европском фонду за поморство и рибарство и о утврђивању општих одредаба о Европском фонду за регионални развој, Европском социјалном фонду, Кохезионом фонду и Европском фонду за поморство и рибарство, као и о стављању ван снаге Уредбе Савета (ЕС) бр. 1083/2006, *Службени лист ЕУ*, бр. L 347.
- Уредба број 231/2014 Европског парламента и Савета од 11. марта 2014. године о успостављању Инструмента за претприступну помоћ (ИРА 2) за период од 1. јануара 2014. до 31. децембра 2020. године, *Службени лист ЕУ*, бр. L 77/11.
- Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гланик РС*, бр. 109/09, і 46/10.

Tatjana Jovanić

THE PARTNERSHIP PRINCIPLE AS A CHALLENGE FOR SERBIAN REGIONAL POLICY

Resume

The principle of partnership, one of the basic principles of EU Cohesion Policy, has been significantly expanded and deepened since its formal promulgation in 1988. In negotiations on Regional Policy, it nowadays represents the responsibility of a candidate country in the accession process to the EU. The partnership principle implies the responsibility of the Member State to establish close cooperation with regional and local authorities, economic and social partners, as well as to develop multi-level coordination structures when drafting key documents for funds programming, project selection, implementation, monitoring and evaluation of projects. The paper first presents theoretical underpinnings of the principle of partnership and multi-level governance and explains the meaning and importance of the principle of partnership as a requirement set out in the normative framework of the European cohesion policy. Thereafter, the basic elements of Serbian regional policy are portrayed to justify the conclusion that this principle has not been formally recognized by the Law on Regional Development and the non-existing strategic documents. The principle of partnership should be mandatory, to evade *ad hoc* approach to solving local and regional problems and build up the culture of partnership between central, regional and local authorities, on one side, and business and social partners, on the other side. In line with the European Code of *conduct on partnership* in the framework of the *European* Structural and Investment Funds, the minimal criteria of representation, competency, transparency and the process of preparation of documents and participation of interested parties should be stipulated. The partnership should transcend the process of consultations (usually related to final versions of laws, policy documents and project proposals) and has to develop into permanent multi-level relationships, where all stakeholders and interested parties could voice their needs and express their opinions.

Keywords: Regional policy, regional development, EU cohesion policy, the partnership principle, development agencies.

УДК 331.101+316.752]:316.344.2/.3(497.11)''1996/2008''

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.11>

Оригинални научни рад

Горана Ђорић

*Филозофски факултет, Департман за социологију,
Универзитет у Нишу*

ВАЖНОСТ ПОСЛА ЗА ПРИПАДНИКЕ ДРУШТВЕНИХ КЛАСА У СРБИЈИ

Анализа података WVS 1996- 2005 и EVS 2008*

Сажетак

У раду су представљени резултати експлораторне анализе важности посла и посебних карактеристика посла за припаднике појединих друштвених класа у Србији, у периоду од 1996. до 2008. године, на подацима из WVS/EVS. Анализа је ситуирана у контекст литературе о резултатима компаративних истраживања димензија теоријског конструкта вредност посла (плаћеног рада). Анализа тражи одговор на питања 1) да ли се друштвене класе у Србији разликују по важности коју придају сфери плаћеног рада (у односу на друге сфере живота), и по преференци интринзичних односно екстринзичних карактеристика посла, и 2) да ли се важност посла и његових посебних карактеристика за припаднике друштвених класа мења у посматраном периоду. До одговора се долази дескриптивно и факторском анализом карактеристика посла. Резултати анализе сугеришу да се највиша и најнижа друштвена класа карактеришу супротним односом према различитим сферама живота и различитим карактеристикама посла. Разлике између друштвених класа су највеће на почетку посматраног периода, а до 2008. године

* Прилог је резултат ауторових истраживања на макропројекту «Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција» (179074), које реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство за просвету и науку РС.

(која у анализи означава период установљених механизма тржишне економије) се губе. Доколица постаје важна и за најниже класе, а религија постаје важна и за највише класе. Разлика се губи и с обзиром на карактеристике посла, јер екстринзичне карактеристике постају важније и за припаднике највиших класа.

Кључне речи: Важност посла, екстринзичне карактеристике посла, интринзичне карактеристике посла, друштвене класе, Србија.

1. ТЕОРИЈСКО-ИСТРАЖИВАЧКИ КОНТЕКСТ

Овај рад је експлораторна анализа важности посла и посебних карактеристика посла за припаднике појединих друштвених класа у Србији у периоду од 1996. до 2008. године. Иако експлораторна, ова анализа има неколико теоријских и истраживачких исходишта. Најшири контекст у који ситуирамо нашу анализу тиче се серије студија у којима је анализиран теоријски конструкт - *вредност посла* (плаћеног рада) и већ обимна литература у којој се извештава о резултатима компаративних истраживања различитих димензија овог конструкта. Једна од најутицајнијих концептуализација је резултат истраживачког пројекта *Значење рада* (MOW)¹, у току којег је развијено и дефинисано шест аналитичких димензија *вредности посла*², које су постале основа бројних истраживања након тога. У овом раду користимо три димензије развијене у току MOW истраживачког пројекта. Прва димензија се односи на *важност посла* у животу појединца у односу на друге животне сфере (као што су породица, доколица, политика, пријатељи, религија). У организацији модерног друштва посао несумњиво заузима високо место, као извор прихода, као доминантни простор у коме се остварује статус и престиж, али и као форма самоостварења. Ова тврдња је нашла емпиријску потврду у бројним истраживањима према којима се, у индустријски најразвијенијим земљама, посао рангира одмах после породице³.

1 MOW - International Research Team: *The Meaning of work: An international view*. London: Academic Press, 1987.

2 Аналитичке димензије развијене кроз MOW пројект обухватају важност посла, економска (екстринзична) оријентација на посао, међуљудски односи, интринзична оријентација на посао, нормативна регулација права на рад, нормативна регулација обавезе да се ради (work centrality, economic orientation, interpersonal relations, intrinsic orientation, entitlement norm, and obligation norm).

3 Wieteke, Conen, Paul, de Beer, *The value of work in a changing labour market: a review and research agenda*, Internet, http://www.arbeidsconferentie.nl/uploads/submission/document_1/160/Conen_Value_of_Work_Literature_review.pdf, 2017, 1/11/2018.

Доминантни теоријски модели о релацији између важности различитих сфера живота за појединце су теорија преливања, теорија компензације и теорија сегментације⁴. Према првој теорији, искуство посла ће обележити и однос према осталим сферама живота. Према другој теорији, доживљај депривације на послу појединци ће компензовати већом важношћу неке друге сфере у животу (нпр. пријатељство или доколица). Према теорији сегментације, искуства у различитим сферама живота су независна једна од других. Досадашња истраживања не дозвољавају једнозначан закључак о томе која теорија о релацији између посла и осталих сфера живота је најваљанија⁵.

Друга димензија релевантна за нашу анализу односи се на *инструменталне (екстринзичне) карактеристике посла*⁶ које појединци могу да вреднују у неједнаком степену. Међу особама са инструменталном оријентацијом, преовлађује однос према послу као основном извору прихода неопходног за одржање живота и задовољавање неких других важних потреба, а тек на другом месту као извору задовољства и постигнућа по себи. У оквиру треће димензије - *интринзична оријентација*, анализирамо однос појединаца према послу кроз важност коју придају карактеристикама као што су занимљивост посла, степен аутономије, могућност постигнућа и самоостварења на послу као циљу по себи, независно од инструменталне важности посла.

Према резултатима компаративних истраживања важности карактеристика посла у европским земљама⁷, удео појединаца који вреднују интринзична својства посла (нпр. занимљив посао) је већи него удео појединаца који вреднују екстринзична својства посла (нпр. добра зарада). Док у односу на интринзична својства посла нема јасних разлика између европских земаља, екстринзична својства су важнија у неразвијенијим земљама, укључујући постсоцијалистичке земље Централне и Источне Европе⁸.

Део литературе која се бави конструктом *вредности посла* усмерава своју пажњу на промене у димензијама овог конструкта које се очекују или су установљене у истраживањима, а за које се

4 Raphael, Snir, Itzhak, Harpaz, "Work-Leisure Relations: Leisure Orientation and the Meaning of Work", *Journal of Leisure Research*, 2002, Volume 34, Issue 2, str. 178-202.

5 Исто, стр. 178-202.

6 У оквиру MOW пројекта ове карактеристике се означавају као *економска оријентација*.

7 Сумирани у: Wieteke, Conen, Paul, de Beer, *The value of work in a changing labour market: a review and research agenda*, nav.delo, pdf, 2017, 1/11/2018.

8 Jeri, Večernik, "Work and Job Values in CEE and EU countries", *Sociologický ústav Akademie věd České republiky*, 2003.

сматра да су повезане са променама на тржишту рада у развијеним економијама⁹. Истраживачи указују, на пример, на промене у карактеру плаћеног рада под утицајем технолошких промена и глобализације, и на промене у обиму и структури тржишта рада, под утицајем све масовнијег учешћа жена на тржишту рада, старења популације и имиграције. Промењени карактер плаћеног рада са собом носи и промењен однос према послу, и с обзиром на његову централну важност у односу на остале сфере живота, и с обзиром на пожељне карактеристике посла. Плаћени посао је и даље основни извор прихода, али се статус и престиж могу остварити и кроз потрошњу, чији обим и (масовни) карактер је све мање детерминисан приходима (јер разлике у приходима све мање налазе свој директни израз у разликама у потрошњи). Све већи обим слободног времена отвара могућност да се локус самоостварења из сфере посла помери у сферу доколице¹⁰. Једна група истраживања указује на тренд да се са повећањем важности доколице смањује важност коју појединци придају послу, до те мере да Опачовски (1985) тај тренд квалификује као крај друштва заснованог на плаћеном раду¹¹. Друга група истраживања налази да, иако важност доколице расте, важност плаћеног рада, као централног механизма дистрибуције ресурса и важне сфере персоналне идентификације се не смањује¹².

Далеко најутицајнија теорија којом се објашњавају промене у релативној важности посла и осталих сфера живота, као и промене у индивидуалним преференцама посебних карактеристика посла је Инглхартова теорија модернизације¹³. Према овој теорији, људи у постмодерним друштвима сматрају да је голи опстанак загарантован, те су вредности преживљавања у опадању (у случају плаћеног рада то значи да се важност екстринзичних карактеристика посла смањује) у односу на вредности самоизражавања (односно интринзичних карактеристика посла). Истраживачи важности посла и његових посебних карактеристика ово преводе на *хипотезу о оскудици*, према којој “су материјалистичке вредности важније и радна етика снажнија у мање развијеним друштвима, и њихова важност опада

9 Исто, pdf, 2017, 1/11/2018.

10 За преглед истраживања промењеног односа плаћеног рада и доколице види Raphael, Snir, Itzhak, Harpaz, “Work-Leisure Relations: Leisure Orientation and the Meaning of Work”, nav. delo, 2002.

11 Према: Исто, 2002, стр. 6.

12 Исто, 2002, стр. 6.

13 Ronald, Inglehart, *The silent revolution: changing values and political styles amongst western publics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977; Ronald, Inglehart, *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.

са порастом обиља”¹⁴.

Резултати истраживања промена у вредности посла у развијеним земљама, међутим, нису једнозначни, у различитим контекстима¹⁵. Већина истраживања налази да нема велике промене у важности интринзичних карактеристика посла, а да важност екстринзичних карактеристика - као што су добра зарада и сигурност посла, расте. Handel (2005) и Gallie, et al, (2012) региструју истовремени пораст важности и интринзичних и екстринзичних карактеристика посла¹⁶. Једино у Норвешкој, Хауф и Кирцхнер¹⁷ региструју пораст удела тзв. *захтевних постмодерниста*, за које су интринзичне карактеристике веома важне.

У српској социологији *радним вредностима* се посебно бавио Милош Бешић¹⁸. Бешић се не бави разликама између друштвених класа, али користи степен образовања и величину прихода као контролне варијабле у својим анализама. Према резултатима ових анализа, у Србији, 2008. године, особе различитог образовања и висине прихода се не разликују у својим ставовима према раду и преференцама екстринзичних карактеристика посла, али особе са вишим степеном образовања и вишим приходима имају израженију интринзичку оријентацију према плаћеном раду.

У овом теоријском и истраживачком контексту, без претензија да проверавамо неку посебну хипотезу, наша анализа тражи одговор на питање: 1) да ли се друштвене класе у Србији разликују по важности коју придају сфери плаћеног рада (у односу на друге сфере живота), и по преференци интринзичних односно екстринзичних карактеристика посла, и 2) да ли се важност посла и његових посебних карактеристика за припаднике друштвених класа мења у периоду од 1996. до 2008. године, за сваку класу посебно, и релативно, за поједине класе у односу на друге класе. Без обзира на свој полупериферијски положај и Србија је погођена трансформацијом организације професионалне сфере, али се те промене значајно преламају кроз фундаменталнију трансформацију из социјалистичке у капиталистичку друштвену организацију¹⁹.

14 Wieteke, Conen, Paul, de Beer, *The value of work in a changing labour market: a review and research agenda*, nav.delo, pdf, 2017, 1/11/2018, p. 4.

15 Исто, pdf, 2017, 1/11/2018.

16 Према: Исто, pdf, 2017, 1/11/2018.

17 Sven, Hauff, Stefan, Kirchner, “Identifying work value patterns: Cross-national comparison and historical dynamics”, *International Journal of Manpower*, 2015.

18 Милош, Бешић, *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација - генерацијски приступ*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.

19 Опширније видети у: Љубиша, Митровић, *Транзиција у периферни капитализам*, ИПС, Београд, 2009; Љубиша, Митровић, *Пут у зависно друштво*, ИПС, 2004.

Основна промена на тржишту рада у транзиционој Србији је губитак великог броја радних места изазван приватизацијом и реструктурирацијом предузећа у државном власништву²⁰. За разлику од осталих транзиционих земаља, где је, према Арандаренку и др.²¹, након иницијалне транзиције и периода раста бруто домаћег производа (БДП) без раста запослености, дошло до опоравка и поновног раста запослености, у Србији, постојан раст БДП од 2000. године, није праћен порастом запослености. Напротив, у две наредне године након избијања економске кризе 2008. године, запосленост у Србији је укупно опала за 12,5%²². Аналитичари се слажу да до данас “ниска активност радно способног становништва, ниске стопе запослености и висока незапосленост основне су карактеристике тржишта рада Србије”²³. У овом раду полазимо од претпоставке да ове промене неједнако погађају различите друштвене класе, у мери у којој имају различите импликације по дистрибуцију ресурса којима друштвене класе располажу на основу свог места у друштвеној подели рада.

2. МЕТОД

Анализа је изведена на подацима Светског истраживања вредности (WVS - таласи за 1996, 2001. и 2005. годину) и Европског истраживања вредности (EVS - 2008. година), на подузорку за Србију. Почетну годину анализираног периода - 1996. - обележавају први стихијски кораци ка увођењу тржишне економије у Србији, пре свега кроз либерализацију цена и трговине и приватизацију предузећа мањих размера. Карактеристично за приватизацију у овом периоду је да је изведена претежно конверзијом командних положаја у социјалистичкој економији у приватно власништво²⁴, те да за актере стихијске приватизације она не носи битну промену у материјалним последицама структурно промењеног друштвеног положаја. Цену транзиционе рецесије плаћају ниже класе кроз велике стопе незапослености, иако процеси приватизације већих предузећа и реструктурирације предузећа у државном власништву још нису ни започели²⁵. Последњу годину анализираног периода - 2008.

20 Mihail, Arandarenko, Gordana, Krstić, Jelena, Žarković-Rakić, *Dohodna nejednakost u Srbiji: Od podataka do politike*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2017.

21 Исто, 2017.

22 Исто, 2017.

23 Исто, 2017, стр. 14

24 Mladen, Lazić, Slobodan, Cvejić, “Class and values in postsocialist transformation in Serbia”, *International Journal of Sociology*, 2007, vol. 37, no. 3: pp 54-74. <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659370303>.

25 European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), *Transitional Reports*, 2003-

- обележава готово потпуно успостављање тржишне економије (која ће своје крајње ефекте по тржиште рада у Србији показати тек у наредне две године, у неповољном тренутку светске финансијске кризе).

За мерење важности посла у односу на друге сфере живота, коришћени су подаци добијени одговорима на питање: *За све од наведеног одредите колико је важно у вашем животу*. Наведени су: породица, посао, пријатељи, слободно време, политика и религија, а важност је оцењивана од 1 - није уопште важно до 4 - веома је важно²⁶. За мерење важности интринзичних и екстринзичних карактеристика посла, коришћени су одговори на питање: *Овде су набројане неке карактеристике посла које људи сматрају важним. Које од њих ви лично сматрате важним?* У нашој анализи смо користили листу карактеристика за које смо имали податке у три таласа у којима је ово питање уопште постављено - 1996, 2001. и 2008. година. Једанаест карактеристика за које су испитаници могли да се одреде је побројано у Табели 3.

Класна шема коришћена у овом раду се ослања на Европску социо-економску класификацију - ESeC, на основу које су прикупљани подаци у Европском истраживању вредности - EVS²⁷. На основу радног статуса, руководећих овлашћења, организационе аутономије, и степена стручности, ESeC идентификује девет класних категорија. Нешто детаљнија класификација занимања коришћена у таласима Светског истраживања вредности - WVS, је сведена на истих девет категорија, ради упоредивости података у четири анализирана таласа. Девет класних категорија је затим сведено на пет, на начин који у највећој мери омогућава упоређење са резултатима анализа добијених коришћењем Лазић/Цвејић класне шеме²⁸, која је најутицајнија у истраживањима друштвених класа у Србији. Овако добијена класна шема идентификује пет класних положаја: 1. Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци; 2. Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени²⁹; 3. Службеници; 4. Предрадници, КВ и ВКВ радници; 5. ПКВ и НКВ

2009.

26 Скала је у оригиналу обрнута, али смо је за потребе анализе рекодирани да би веће вредности изражавале и већу важност.

27 Концептуални и операционални детаљи ESeC класне шеме представљени су у на званичној интернет страници Института за социјална и економска истраживања Универзитета у Есексу - <https://www.iser.essex.ac.uk/archives/esec/user-guide>.

28 Mladen, Lazić, Slobodan, Cvejić, "Class and values in postsocialist transformation in Serbia", nav. delo, 2007.

29 Укључује и пољопривреднике на сопственом имању, ако су према приходима сврстани у пет најимућнијих децила.

радници (у индустрији, трговини, услугама и пољопривреди)³⁰. Класни положај испитаника одређен је према класном положају супружника са доминантним класним положајем.

Осим на основу дескриптивне анализе, одговор на истраживачка питања добијен је факторском анализом преференци појединих карактеристика посла, након чега су на тако добијеним димензијама упоређени просечни скорови за поједине класе у посматраним годинама.

3. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

Резултати анализе важности посла, релативно у односу на важност породице, пријатеља, доколице, религије и политике, приказани су у Табели 1. Породица је убедљиво најважнија сфера у животу, за припаднике свих класа и у свим посматраним годинама. Најмање важна за припаднике свих класа и у свим посматраним годинама је политика. Изненађујуће је стабилан редослед важности појединих сфера у животу у свим годинама и за све класе, без изузетка: породица, посао, пријатељи и доколица, религија, и на крају политика. У односу на важност породице нема статистички значајних разлика између припадника различитих класа. На читавом узорку - за све посматране године заједно, нема статистички значајне разлике између припадника различитих класа ни у односу на важност посла. Значајна разлика, међутим, постоји у 2001. години. Детаљна анализа (VonFeroni тест разлике) показује да та разлика произлази из разлике између припадника класе виших руководиоца и стручњака и класе службеника, са једне стране и класе НКВ радника, с друге стране, при чему је посао најмање важан припадницима класе НКВ радника.

30 Укључује и пољопривреднике на сопственом имању, ако су према приходима сврстани у пет најсиромашнијих децила.

Табела 1: Важност појединих сфера у животу, просечни скорови класа на скали од 1 до 4

Класа	Година	1	2	3	4	5	Укупно	F	Sig.
Породица	1996	3,81	3,83	3,84	3,89	3,90	3,86	1,998	,093
	2001	3,91	3,93	3,92	3,93	3,90	3,92	,422	,793
	2005	3,92	3,92	3,94	3,93	3,95	3,93	,345	,847
	2008	3,89	3,88	3,84	3,85	3,87	3,87	1,297	,269
	Total	3,88	3,89	3,89	3,91	3,89	3,89	1,004	,404
Посоа	1996	3,57	3,57	3,43	3,60	3,49	3,55	2,069	,083
	2001*	3,56	3,46	3,51	3,43	3,27	3,44	4,395	,002
	2005	3,42	3,49	3,58	3,53	3,55	3,52	1,102	,354
	2008	3,60	3,57	3,52	3,53	3,48	3,53	1,297	,269
	Total	3,54	3,53	3,51	3,52	3,45	3,51	2,272	,059
Пријатељи	1996	3,43	3,43	3,50	3,44	3,39	3,44	,663	,618
	2001	3,56	3,55	3,57	3,52	3,51	3,54	,466	,761
	2005	3,54	3,53	3,54	3,50	3,49	3,52	,282	,889
	2008	3,43	3,35	3,38	3,46	3,36	3,37	1,016	,398
	Total*	3,49	3,45	3,51	3,48	3,42	3,46	3,443	,008
Доколица	1996*	3,12	2,94	3,05	3,01	2,84	3,00	3,707	,005
	2001*	3,19	3,05	3,19	3,06	2,97	3,08	3,021	,017
	2005*	3,31	3,27	3,31	3,26	3,05	3,24	3,376	,009
	2008	3,23	3,20	3,29	3,32	3,18	3,21	1,648	,160
	Total*	3,20	3,14	3,21	3,12	3,06	3,13	5,771	,000
Религија	1996*	2,31	2,44	2,49	2,79	2,90	2,63	13,361	,000
	2001*	2,73	2,80	2,77	3,00	3,01	2,89	4,955	,001
	2005	2,79	2,77	2,73	2,89	2,94	2,84	1,927	,104
	2008	2,71	2,87	2,70	2,98	2,81	2,82	2,238	,063
	Total*	2,60	2,76	2,68	2,90	2,89	2,80	16,521	,000
Политика	1996	2,12	2,05	1,97	2,01	1,89	2,01	1,756	,136
	2001*	2,15	2,12	1,92	2,01	1,88	2,01	3,835	,004
	2005	1,92	1,95	1,84	1,92	2,05	1,93	1,383	,238
	2008*	2,27	2,12	1,92	2,20	1,96	2,06	5,114	,000
	Total*	2,11	2,07	1,91	2,00	1,94	2,00	6,773	,000

Класа 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени 3 - Службеници 4 - Предрадници, КВ и ВКВ радници 5 - ПКВ и НКВ радници.

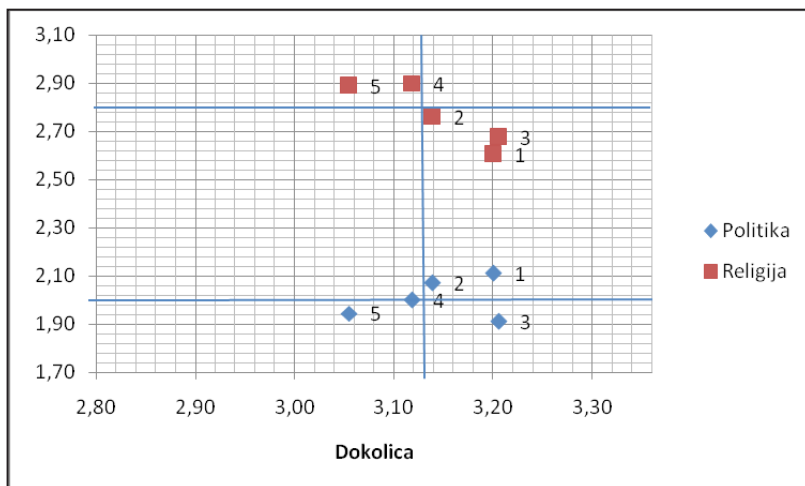
*Означава статистички значајне разлике између класа.

Области живота у којима региструјемо значајне разлике између припадника друштвених класа су доколица (осим у 2008.), религија (осим у две последње године) и политика (у 2001. и 2008. години). Доколица је релативно најважнија класи виших руководиоца и

стручњака и класи службеника, а најмање важна радничкој класи (класе 4 и 5 у Табели 1). Религија је најважнија радничкој класи (класе 4 и 5 у Табели 1), а мање важна припадницима свих осталих класа. Политика је релативно најмање важна класи службеника и радничкој класи, а најважнија припадницима две највише класе.

На графиконима 1 и 2 представљени су просечни скорови појединих друштвених класа у простору дефинисаном скоровима на димензијама важност доколице - хоризонтална оса, и важност религије и политике - вертикална оса. Позиционирање појединих класа у овом простору сугерише њихове различите профиле у односу на ове аспекте живота. Графикон 1 приказује просечне скорове класа за све године заједно.

Графикон 1: Релативна важност доколице, религије и политике за припаднике различитих класа, АС

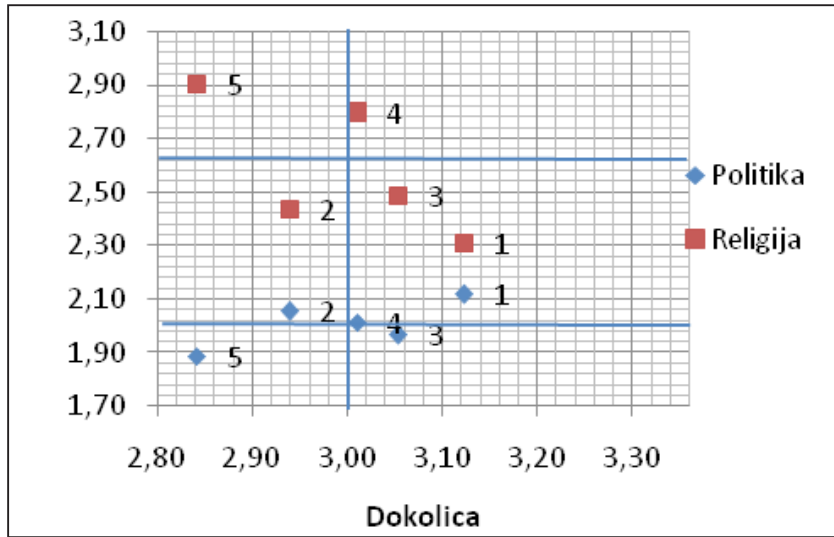
Класа 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци; 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени 3 - Службеници 4 - Предрадници, КВ и ВКВ радници 5 - ПКВ и НКВ радници.

У пресеку димензија важност доколице и важност религије региструјемо две групе друштвених класа. За припаднике класа ВКВ и НКВ радника религија је важнија, а доколица мање важна него за остале класе. За две највише класе и класу службеника доколица је важнија, а религија мање важна него за две групе радничке класе. У простору дефинисаном димензијама важност доколице и важност политике, класе се нешто другачије распоређују. У квадранту који

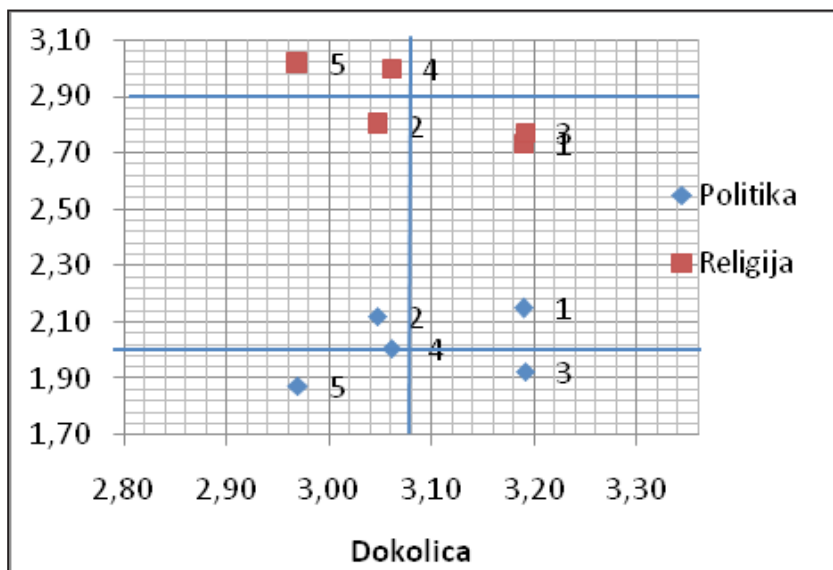
има вредности веће од просечних и за важност доколице и за важност политике налазе се две највише класе. Дакле за припаднике ових класа и доколица и политика су важније него за остале класе. У супротном квадранту који дефинишу исподпросечне вредности на обе димензије налази се класа НКВ радника - и доколица и политика су за њих мање важне него за остале класе. За припаднике класе 3 - службенике, доколица је важнија него што је то за остале класе, али је политика најмање важна. Класа ВКВ радника са налази у просеку на обе димензије.

Графикон 2: Релативна важност доколице, религије и политике за припаднике различитих класа, АС, 1996-2008

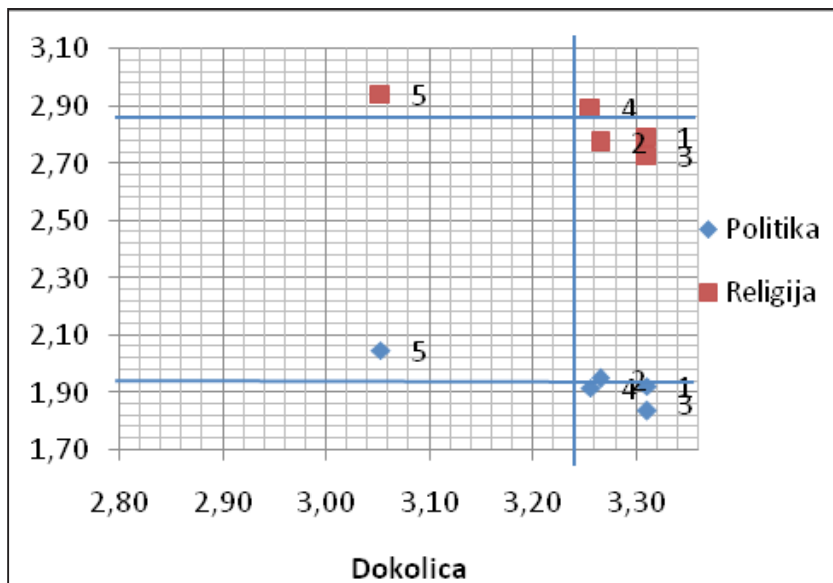
1996

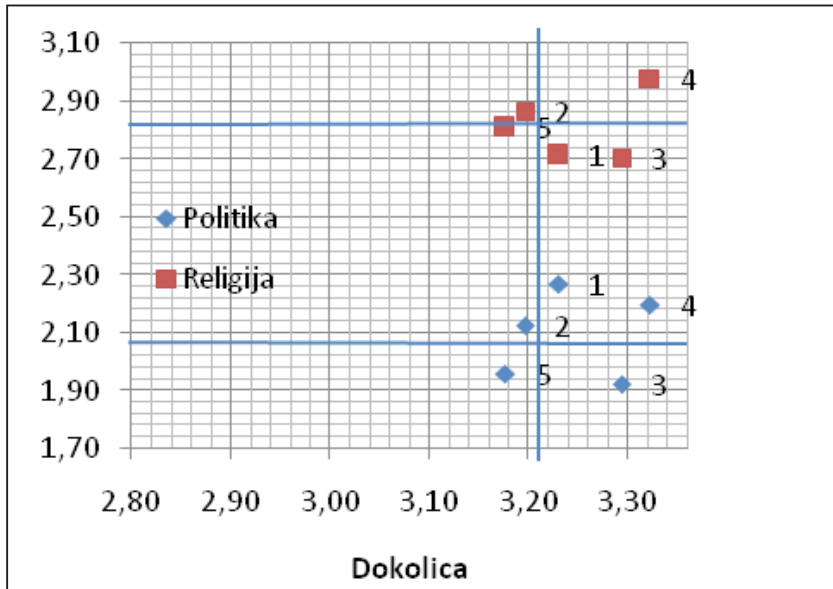
2001

2005

2008

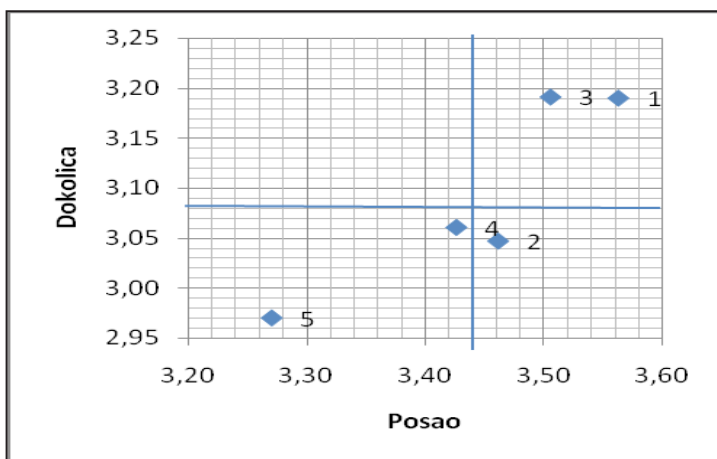
Класа 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци; 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени; 3 - Службеници; 4 - Предрадници и ВКВ радници; 5 - ПКВ и НКВ радници

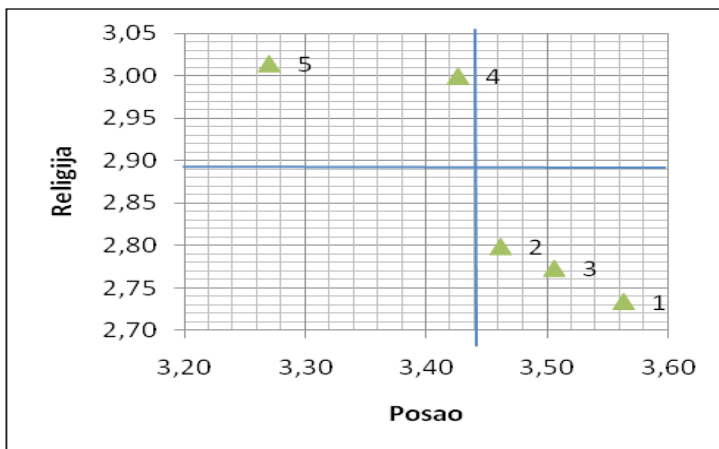
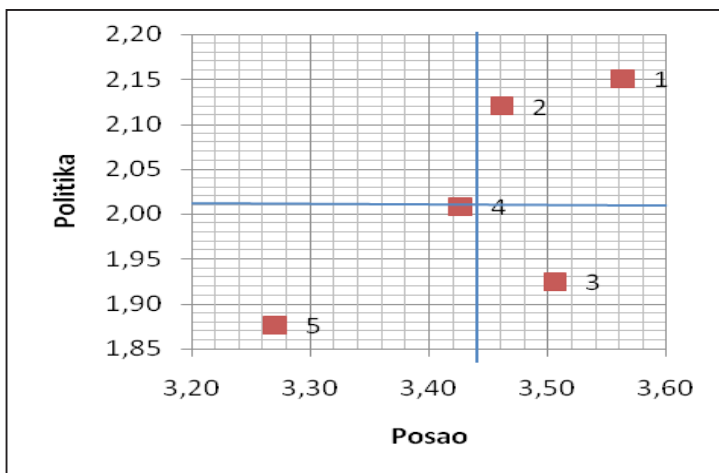
На Графикону 2 су приказани просечни скорови класа за поједине посматране године. Друштвене класе се 1996. године најјасније разликују према важности доколице и религије, док је у овој години политика једнако (не)важна за припаднике свих класа. 2001. године су профили друштвених класа издиференцирани на све три димензије (уз значајне разлике између класа и у односу на важност посла, о чему ће касније бити више речи). Уочавамо да важност религије раздваја класе само у прве две посматране године, након чега се разлика између класа у овом погледу губи, углавном због тога што религија постаје све важнија и за припаднике највиших класа (нпр. од 2,31 1996, до 2,71 2008, у случају класе 1, или од 2,44 1996, до 2,87 2008, у случају класе 2). Важност политике значајно раздваја класе у 2001. и 2008. години. Притом је политика релативно најмања важна за припаднике класе службеника и НКВ радника и релативно најважнија за припаднике класе руководиоца и стручњака.

Најјучљивија промена коју региструјемо у посматраном периоду односи се на пораст важности доколице у односу на важност осталих сфера живота, и у смањењу разлика између друштвених класа у том погледу. Нпр. просечан скор важности доколице за класу НКВ радника је од 2,84 у 1996. години порастао на 3,18 у 2008. години, чиме се потпуно приближио просечном скору важности доколице за највишу класу. Дакле, на почетку анализираних периода, 1996. године, класе се разликују по важности религије и доколице, 2001. године - по важности религије, доколице, политике и посла, док се на крају периода, 2008. године, разликују само по важности политике.

Констатовали смо да се једино у 2001. години класе разликују и по важности коју придају послу. У наставку анализе описујемо класне профиле у овој години према важности посла, у односу на важност доколице, религије и политике. Позиционирање друштвених класа у простору дефинисаном овим димензијама, за 2001. годину, приказано је на Графикону 3. Уочавамо да, можда супротно интуитивном очекивању, класе са просечним скоровима вишим од укупног просека за важност посла имају и у односу на важност доколице просечне скорове више од укупног просека (класе 1 и 3), и обрнуто - класе са просечним скоровима нижим од укупног просека за важност посла имају и просечне скорове ниже од укупног просека за важност доколице (класе 5 и 4). Само у случају класе 2 - нижи руководиоци и samozапослени, региструјемо просечно већу важност посла и мању важност доколице, од укупног просека.

Графикон 3: Релативна важност посла, доколице, религије и политике за припаднике различитих класа, АС, 2001

Друштвене класе:

- 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци;
- 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени;
- 3 - Службеници;
- 4 - Предрадници и ВКВ радници;
- 5 - ПКВ и НКВ радници

Ситуација је обрнута у простору дефинисаном важношћу посла и религије. Класе са просечним скоровима вишим од укупног просека за важност религије имају ниже просечне скорове од укупног

просека за важност посла (класе 5 и 4), док класе са просечним скоровима вишим од укупног просека за важност посла имају ниже просечне скорове од укупног просека за важност религије (класе 1, 2 и 3). У простору дефинисаном надпросечним скоровима и за политику и за посао лоциране су класе 1 и 2, а у простору дефинисаном скоровима нижим од просечних и за политику и за посао лоцирана је класа 5 - НКВ радници. У односу на остале класе, класа 3 - службеници, има просечне скорове више од укупног просека у односу на важност посла (по чему је слична класама 1 и 2), али просечне скорове ниже од укупног просека у односу на важност политике (по чему је сличнија класи 5).

У наставку текста представљамо резултате анализе разврставања друштвених класа у Србији с обзиром на посебне префериране карактеристике посла. Факторском анализом карактеристика посла установљене су две основније димензије које детерминишу преференце појединих карактеристика посла - интринзична својства посла и екстринзична својства посла. Анализиране карактеристике посла и њихова факторска оптерећења приказана су у Табели 3.

Табела 3: Карактеристике посла, факторска оптерећења и % објашњене варијансе

	Димензије		Кумулативни % објашњене варијансе
	Интринзичне карактеристике	Екстринзичне карактеристике	
	Факторска оптерећења		
Добра зарада		,571	
Без притиска	,222	,671	
Сигуран посао	,256	,509	
Повољно радно време	,198	,696	
Дуги годишњи одмори	,212	,678	
Поштован посао	,560	,198	
Омогућава иницијативу	,707	,125	
Омогућава постигнуће	,696		
Одговоран посао	,655	,230	
Занимљив посао	,574	,240	
У складу са способностима	,619	,156	
% објашњене варијансе	23,972	19,715	43,687

Метод естракције фактора: Principal Component Analysis.

Метод ротације фактора: Varimax with Kaiser Normalization.

Прва издвојена димензија - интринзична својства посла, се манифестује избором карактеристика као што су поштован, одговоран и занимљиво посао, који је у складу са способностима и омогућава иницијативу и постигнуће. Може се очекивати да ове карактеристике бирају особе којима је посао важан по себи и које налазе задовољство у преданости послу и постигнућу, те се не боје улагања напора и захтевних задатака. Друга издвојена димензија - екстринзична својства посла, указује на инструментални однос према послу и манифестује се избором карактеристика као што су сигуран посао, без притиска, добра зарада, повољно радно време и дуги и чести годишњи одмори. Може се очекивати да ове карактеристике бирају особе за које је посао само средство да се задовоље друге, важније потребе, и које нису спремне да на послу улажу напор већи од неопходног, те су им од могућности иницијативе и постигнућа важнији повољни услови на послу, као што су добро радно време и дуги и чести годишњи одмори. У Табели 4 су приказани просечни скорови појединих друштвених класа у Србији на димензијама интринзична и екстринзична својства посла, у посматраном периоду (упоредиве податке за ову анализу смо имали за 1996, 2001. и 2008. годину).

Табела 4: Просечни скорови класа на димензијама интринзична (И) и екстринзична (Е) својства посла

Година	1996		2001		2008		1996-2008	
	И	Е	И	Е	И	Е	И	Е
1	0,52	-0,12	0,02	-0,82	0,37	0,22	0,31	-0,30
2	0,39	-0,14	-0,11	-0,68	0,22	0,25	0,17	-0,07
3	0,33	-0,07	-0,28	-0,59	0,09	0,26	0,03	-0,20
4	0,13	0,04	-0,57	-0,26	0,07	0,25	-0,18	-0,06
5	-0,11	0,31	-0,71	-0,29	0,09	0,40	-0,14	0,22
Просек	0,22	0,02	-0,38	-0,47	0,16	0,31	0,00	-0,04

Класа 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци;
 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и samozапослени;
 3 - Службеници;
 4 - Предрадници и ВКВ радници;
 5 - ПКВ и НКВ радници

Разлике између класа по годинама - интринзична својства				Разлике између класа по годинама - екстринзична својства			
Година	F	Sig.	Eta Squared	Година	F	Sig.	Eta Squared
1996	13,35	,000	0,046	1996	6,60	,000	0,023
2001	26,98	,000	0,090	2001	14,89	,000	0,052
2008	2,26	,060	0,008	2008	1,94	,101	0,007

Највиши просечни скор на димензији која детерминише преференцу интринзичних карактеристика посла региструјемо за 1996. годину (0,22). У читавом посматраном периоду и за сваку годину посебно, просечни скорови класа на овој димензији су готово потпуно линеарно распоређени од највише (највећа важност интринзичних карактеристика) до најниже класе (најмања важност интринзичних карактеристика). Разлика између класа је статистички значајна у свим годинама (са изузетком 2008. године, када је Sig.=0,060). Након што у 2001. години, важност интринзичних карактеристика посла опада за све класе, у 2008. години, не само што те карактеристике опет постају важне, већ се разлика између класа у том погледу губи. Илустрације ради, интринзичне карактеристике посла су у 2008. години (0,09) важније за нижу радничку класу него што су то за највишу класу у 2001. години (0,02).

Највише просечне факторске скорове на димензији која детерминише преференцу екстринзичних карактеристика посла региструјемо на крају посматраног периода - 2008. године (0,31). У читавом посматраном периоду и за сваку годину посебно, просечни скорови класа су и на овој димензији готово потпуно линеарно распоређени, али тако што су, за разлику од интринзичних карактеристика посла, екстринзичне карактеристике посла важније за најниже класе, а најмање важне за највише друштвене класе. Статистички значајна разлика између радничке класе и свих других класа, регистрована на почетку анализираног периода, се до 2008. године губи, јер екстринзичне карактеристике посла постају важније и за остале класе.

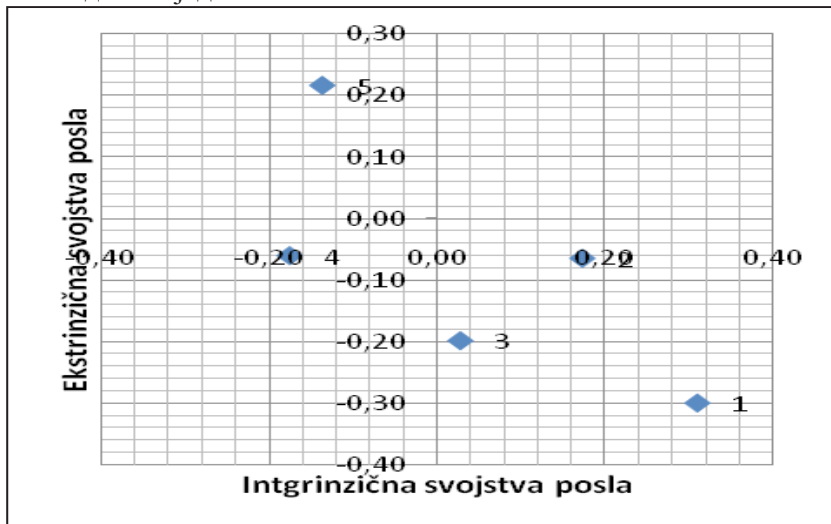
У простору дефинисаном овим двама димензијама можемо позиционирати различите класе у Србији у посматраном периоду, с обзиром на њихов однос према различитим карактеристикама посла. Део простора дефинисан високим скоровима на димензији интринзична својства посла и ниским скоровима на димензији екстринзична својства посла интерпретираћемо као однос према послу као извору задовољства и вредности саме по себи. Део

простора дефинисан ниским скоровима на димензији интринзична својства посла и високим скоровима на димензији екстринзична својства посла интерпретираћемо као однос према послу као пуком средству за задовољење других важнијих потреба.

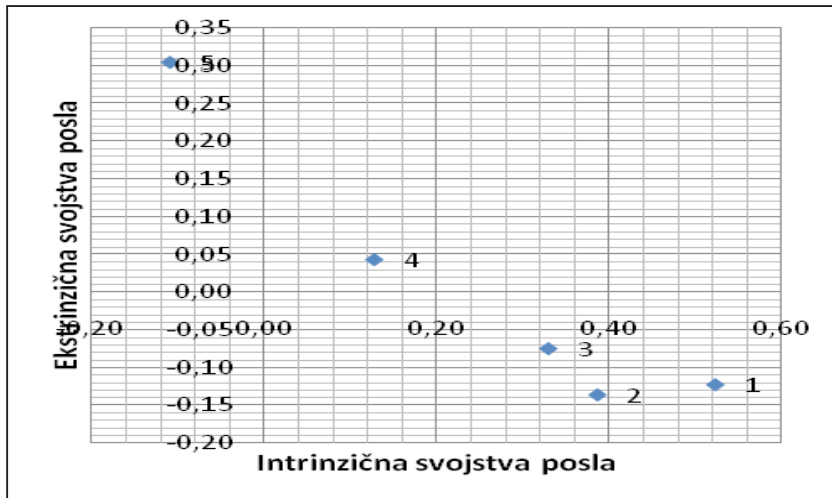
На Графикону 4, у првом квадрату, су представљени просечни скорови класа за све посматране године заједно. Више него за две радничке класе, посао је извор задовољства и вредност сама по себи за класе 1, 2 и 3. Притом, класа 2 - нижи руководиоци, ситни предузетници и samozапослени, више него класе 1 и 3 уважава и инструменталну страну посла. На другом екстрему је класа НКВ радника, за чије припаднике је више него за остале класе посао пре свега средство за задовољавање других потреба. Класа ВКВ радника, техничара и надзорника има негативан скор за интринзична својства посла и просечан скор за екстринзична својства - нижи него класа НКВ радника, виши него класе 1 и 3.

Графикон 4: Просечни скорови класа на димензијама интринзична и екстринзична својства посла, укупно и у појединим годинама

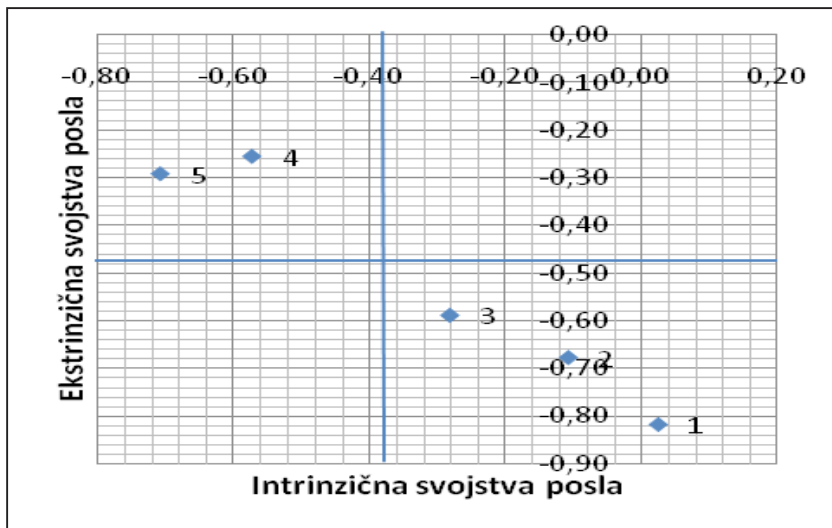
Све године заједно

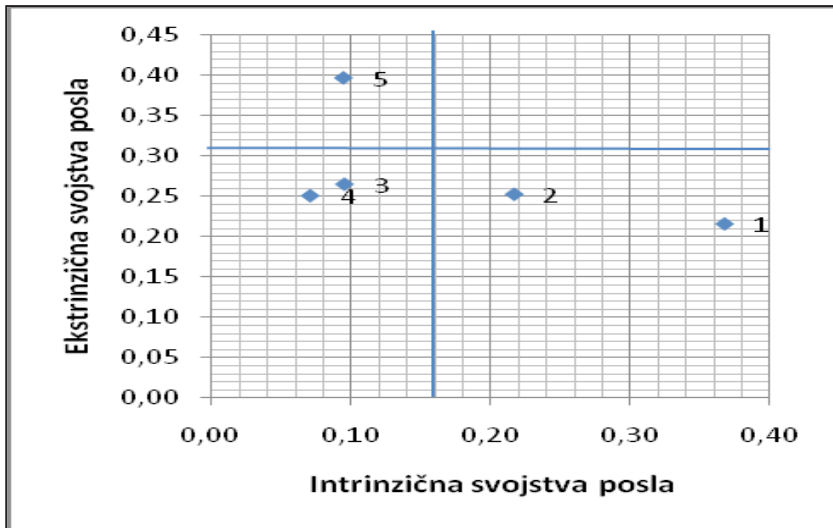
1996

2001

2008

Класа 1 - Крупни послодавци, виши менаџери и виши стручњаци;
 2 - Нижи руководиоци, мали послодавци, нижи стручњаци и самозапослени; 3 - Службеници; 4 - Предрадници, КВ и ВКВ радници 5 - ПКВ и НКВ радници

У остала три квадрата, у Графикону 4, су представљени просечни скорови класа за сваку годину посебно, али у простору дефинисаном просечним скоровима на обе димензије за читав посматрани период. Овакво представљање нам омогућава да пратимо померања просечних факторских скорова класа на две димензије по годинама, у односу на просек ових димензија за цели посматрани период. У квадратима који представљају просечне скорове класа у појединим годинама повучене су и осе кроз просечне скорове за све класе у тим годинама, да бисмо класе могли да упоредимо међусобно, не само у односу на општи просек већ и у односу на просек за поједине године.

У односу на просечне скорове за цели посматрани период, интринзична својства посла преовладавају у изборима свих класа у 1996. години (са изузетком класе НКВ радника). Три највише класе се карактеришу односом према послу као вредности по себи, класа НКВ радника се позиционира у квадранту где је посао пре свега средство за задовољавање других потреба (надпросечни

скорови за екстринзична својства, а исподпросечни за интринзична својства посла), а класа ВКВ радника схвата посао и као средство и као аутономни извор задовољства (надпросечни скорови на обе димензије). У односу на просечне скорове за 1996. годину, и класа ВКВ радника има инструментални однос према послу. У 2008. години, у односу на просечне скорове за цели посматрани период, све класе имају инструментални однос према послу. У односу на просечне скорове за 2008. годину, две највише класе, релативно у односу на остале класе имају однос према послу као вредности по себи, класа НКВ радника прихвата посао као пуко средство, а за класе службеника и ВКВ радника су, у овој години, и екстринзичне и интринзичне карактеристике посла мање важне него за остале класе. У 2001. години се све класе, осим највише (за коју је и у овој години посао вредност по себи), лоцирају у квадранту у коме су скорови на две димензије испод просека за читав посматрани посао. У односу на просечне скорове на анализираним димензијама за 2001. годину, класе се јасно раздвајају у два супротна квадранта - три највише класе вреднују посао по себи, док две најниже класе прихватају посао само као средство за задовољавање других потреба.

СУМИРАЊЕ РЕЗУЛТАТА И ЗАКЉУЧАК

Посао је друга најважнија сфера живота (после породице) за све класе и у свим посматраним годинама. У том погледу је и у Србији поткрепљена теза о централној вредности плаћеног рада у модерном друштву. У односу на важност посла класе се разликују међусобно само у 2001. години (када је генерално важност посла најнижа), и то тако што је посао релативно најважнији класи високих руководилаца, крупних предузетника и стручњака и класи службеника, а најмање важан класи мануелних радника. Класе се у читавом посматраном периоду (и појединим годинама) разликују по важности коју придају доколици, религији и политици. У целом посматраном периоду, доколица је посебно важна класи високих руководилаца, крупних предузетника и стручњака и класи службеника, а најмање важан класи најамних радника. Важност доколице расте за све класе, од почетка до краја посматраног периода, посебно за класу најамних радника, тако да се 2008. године разлика између класа, у овом погледу, губи. Овим налазом се Србија придружује земљама у којима истраживачи региструју пораст важности доколице, при непромењеној централној важности плаћеног рада. Разлика између класа се губи и у односу на важност религије, углавном због тога што религија постаје све важнија и за припаднике највиших класа (за које је на почетку периода била

мање важна). Рекли бисмо да је, у случају највиших класа у Србији, важност религије није повезана са искуством у другим сферама живота, у складу са теоријом сегментације. Политика је најважнија класи високих руководилаца, крупних предузетника и стручњака, а најмање важна класи службеника и неквалификованих радника, и до краја посматраног периода то је једина сфера по чијој релативној важности се класе разликују међусобно.

У анализи коју смо извели само на узорку за 2001. годину, теза о ефекту преливања искуства из једне сфере живота у другу (*spill-over effect*) налази своје поткрепљење у односу на истовремено већу важност посла и доколице за класу високих руководилаца, крупних предузетника и стручњака и класу службеника, и истовремено мању важност ове две сфере за класу најамних радника. Теза је поткрепљена и у односу на истовремено већу важност посла и политике за две највише класе, и истовремено мању важност ове две сфере за класу најамних радника. Важност посла, међутим, не имплицира и важност политике у случају “аполитичне” класе службеника. Теза о компензацији, према којој се депривација у једној сфери живота компензује већом релативном вредношћу неке друге сфере, налази своје поткрепљење у релацији између важности посла и религије - релативно ниска важност посла имплицира релативно високу важност религије за припаднике два слоја радничке класе.

Анализа релативне важности различитих сфера у животу припадника појединих друштвених класа омогућила је профилисање класа кроз преференце аспеката живота који су им важнији (и мање важни) него што су то за остале класе. Према резултатима наше анализе, припадници највише класе организују свој живот око посла и политике (у јавној сфери) и пријатеља и доколице (у приватној сфери). Религија је овој класи најмање важан аспект живота, у поређењу са осталим класама. Потпуно супротно, као изврнута слика у огледалу, религија је за класу НКВ радника важнија него за све остале класе, а посао, политика, пријатељи и доколица, мање важни него за све остале класе. Класа службеника дели са највишом класом приврженост послу, пријатељима и доколици, и релативно у односу на остале класе низак степен важности религије у животима припадника класе. Међутим, за разлику од највише класе, политика није важна сфера међу службеницима (у односу на остале класе), и по томе су службеници најсличнији класи НКВ радника. Класа нижих руководилаца и samozапослених је, више него што је просечно за све класе, усмерена на посао и политику, при чему је важност пријатеља и доколице за ову класу ни мања ни већа од просека за све класе. Класа ВКВ радника и надзорника високо вреднује религију

у животу својих припадника, као и класа НКВ радника, али се од ниже радничке класе разликује по томе што су у животима њених припадника пријатељи важнији него што је то просечно за све класе, и то је аспект живота који ВКВ раднике приближава класи службеника.

У анализи која упоређује друштвене класе у Србији с обзиром на то које карактеристике посла су им важне издвојили смо две врсте карактеристика чији избор је детерминисан скоровима на две основније димензије - које смо, у складу са литературом о важности посебних карактеристика плаћеног рада, назвали интринзичне и екстринзичне карактеристике посла. Резултати анализе сугеришу да су интринзичне карактеристике посла у целом периоду и у појединим анализираним годинама (изузев 2008) значајно атрактивније за две највише класе - више и ниже руководиоце, предузетнике, стручњаке и samozапослене, него за две најниже класе - ВКВ и НКВ раднике. Из Инглхартове теорије промене вредности бисмо овај налаз могли интерпретирати као поткрепљење тезе да, кад је голи опстанак загарантован - као што се може претпоставити да је случај са припадницима две највише класе, вредности самоизражавања добијају на важности. У 2008. се, међутим, разлике између класа у односу на важност интринзичних карактеристика губе. Штавише, екстринзичне карактеристике посла које су у 1996. далеко важније класи НКВ радника него што су то свим осталим класама (јер им голи опстанак, у условима транзиционе рецесије, није загарантован), 2001. су важније и класи ВКВ радника, а 2008. су важне и вишим класама, тако да се разлика између класа и у погледу екстринзичних карактеристика губи у 2008. години. И по овом налазу Србија није изузетак, јер већина истраживања налази да важност екстринзичних карактеристика расте у развијеним тржишним економијама.

У пресеку димензија интринзична и екстринзична својства посла дефинисали смо четири типа односа према послу: посао као средство за задовољавање других потреба (инструментални однос), посао као вредност по себи, посао и као средство и као аутономни извор задовољства, и посао мање важан без обзира на карактеристике. У овом простору, у годинама у којима региструјемо значајне разлике између класа (1996. и 2001), за вишу и нижу радничку класу посао је нужност, а за три преостале класе - вредност сама по себи. Ако скорове класа лоцирамо у односу на просечне скорове на овим димензијама за цео период, у 2001. години, посао је вредност по себи само за највишу класу, а за све остале је мање важан без обзира на карактеристике. У 2008. се разлике између класа губе на обе димензије, а све класе се, у односу на просек за цео посматрани

период, лоцирају у квадранту који дефинише однос према послу и као средству и као аутономном извору задовољства - висока важност и интринзичних и екстринзичних карактеристика плаћеног рада. Супротно тези која би се могла извести из Инглхартове теорије о промени вредности да су интринзичне и екстринзичне вредности плаћеног рада у реципрчном односу, овај налаз поткрепљује тезу да су оне независне, и да могу губити или добијати на вредности истовремено.

Најсажетије речено, резултати наше анализе сугеришу да се, по интензитету значаја које придају различитим сферама живота и различитим карактеристикама посла, највише разликују класа виших руководилаца, крупних предузетника и стручњака и класа НКВ радника. Разлике између друштвених класа су у посматраном периоду највеће на почетку трансформације у тржишну економију, 1996. и 2001. године. До 2008. године (која у нашој анализи означава период установљених механизма тржишне економије у Србији) све разлике (осим у важности политике), се губе. Губе се зато што доколица (која је на почетку периода била релативно важнија само за највише класе) постаје важна и за најниже класе, а религија (која је на почетку била важнија само за најниже класе) постаје важна и за највише класе. С обзиром на карактеристике посла, разлика се губи у односу на интринзичне карактеристике, а ишчезава и у односу на екстринзичне карактеристике посла јер постају важније и за припаднике највиших класа (који свој положај морају бранити у условима успостављене тржишне економије).

ЛИТЕРАТУРА

- Арандаренко, Михаил, Крстић, Гордана, Жарковић Ракић, Јелена, *Доходна неједнакост у Србији: Од података до политике*. Београд, Friedrich Ebert Stiftung, 2017.
- Бешић, Милош, *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација - генерацијски приступ*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- Митровић, Љубиша, *Пут у зависно друштво*, Институт за политичке студије, 2004.
- Митровић, Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Conen, Wieteke, and de Beer, Paul. *The value of work in a changing labour market: a review and research agenda*, Internet, <http://>

www.arbeidsconferentie.nl/uploads/submission/document_1/160/Conen_Value_of_Work_Literature_review.pdf, 1/11/2018.

- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), *Transitional Reports*, 2003-2009.
- Hauff, Sven, Kirchner, Stefan, “Identifying work value patterns: Cross-national comparison and historical dynamics”, *International Journal of Manpower*, 2015, DOI: 10.1108/IJM-05-2013-0101}.
- Inglehart, Ronald, *The silent revolution: changing values and political styles amongst western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.
- Inglehart, Ronald, *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.
- Lazić, Mladen, Cvejić, Slobodan, “Class and values in postsocialist transformation in Serbia”, *International Journal of Sociology*, 2007, vol. 37, no. 3: pp 54-74, <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659370303>.
- MOW-International Research Team. *The Meaning of work: An international view*. London: Academic Press, 1987.
- Snir, Raphael, Harpaz, Itzhak, “Work-Leisure Relations: Leisure Orientation and the Meaning of Work”, *Journal of Leisure Research*, 2002, Volume 34, Issue 2, 178-202.
- Večerník, Jiri, “Work and Job Values in CEE and EU countries”, *Sociologický ústav Akademie věd České republiky*, 2003.

Gorana Đorić

VALUE OF PAID WORK AMONG SOCIAL CLASSES IN SERBIA

Analysis of WVS/EVS data 1996 - 2008

Resume

This paper is an exploratory analysis of value of work and work facets among social classes in Serbia, in the period for 1996 to 2008, on WVS and EVS data. Analysis is contribution to comparative literature on dimensions of theoretical construct *the value of work*. The analysis addresses the two questions: 1) Do social classes in Serbia differ in the extent of importance of work (relative to other spheres of life) and in their preferences for intrinsic and extrinsic work characteristics? 2) Has this changed in the observed period? The method used includes descriptive analysis, and factor analysis applied to the list of work facets. Results suggest that the work is the second most important sphere of life (after family) in Serbia and that social classes do not differ among themselves in the extent of the importance of work. The social classes differ in extent of the importance of leisure, religion and politics. Leisure is relatively the most important to the highest classes, and the least important to the lower working class. Religion is relatively the most important to the working classes, and the least important to the higher classes. Class differences are the largest in the beginning of the observed period, and disappear by 2008 (which in the analysis represent a state of fully established mechanisms of market economy), since leisure becomes more important for the lowest classes, and religion becomes more important for the upper classes. Politics is relatively the most important to the highest class and the least important to clerks and the lower working class, and this difference persists to the end of the observed period. The analysis conducted on 2001 sample corroborated the spillover effect in respect to the simultaneously relatively highest importance of both work and leisure and work and politics for the highest classes and relatively lowest importance for the lower working class. High importance of work, however, do not spill over to the high importance of politics for the “apolitical” clerks. On the other side, the compensation thesis is corroborated in respect to the importance of religion for the working classes, so that the relatively low importance of work for these classes is associated with the relatively highest importance of religion.

The analysis of the class differences in regards to work facets suggests that intrinsic work characteristics are proffered by the highest classes more than by the working classes. However, this difference disappears by the end of the observed period, in 2008, since the importance of intrinsic characteristics for the working classes increases. Moreover, the recorded difference in respect to extrinsic characteristics at the beginning also disappears by the end of the observed period, since these characteristics (initially relatively more important for the working classes), become equally important for the highest classes, in the condition of the fully established competitive market economy. In a nutshell, differences in respect to the extent of the importance of various life spheres among social classes in Serbia are the largest at the beginning of the transformation to market economy. By 2008, these differences disappear, except in respect to the extent of importance of the politics. By that year, which marks the period of fully established market economy in Serbia, leisure becomes as important for the working classes as it was for the highest classes at the beginning of the period, and the religion becomes as important for the highest classes as it was for the working classes. By the end of the period the differences among classes disappear in respect to both intrinsic and extrinsic work characteristics. This finding corroborates the theses that the two work facets are not reciprocal, but are independent, and could lose or gain in importance simultaneously.

Keywords: The value of work, extrinsic work characteristics, intrinsic work characteristics, social classes, Serbia.

УДК 343.412:349.2(497.6 Republika Srpska)(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.12>

Прегледни рад

Данијела Деспотовић

Слободан „П“ Универзитет, Добој

Саша Перишић

Клинички центар Србије

ДИСКРИМИНАЦИЈА И ОДГОВОРНОСТ ПОСЛОДАВЦА ЗА ШТЕТУ КОЈУ ПРОУЗРОКУЈЕ ЗАПОСЛЕНОМ

Сажетак

Аутори у овом раду дају упоредно правни приказ дискриминације и одговорност послодавца за штету коју послодавац учини запосленом у Републици Српској и Републици Србији. Као друштвени феномен и веома штетна и опасна друштвена појава, дискриминација и борба за њено елиминисање све више попримају глобални карактер. Неједнако поступање према запосленима, вредновање једних и потцењивање других група, понижавање, злостављање су одлике целокупног друштва од његовог постанка.

Кључне речи: дискриминација, одговорност послодавца, судске пресуде, накнада штете.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Питање дискриминације свој значај добија тек у новије доба. Да би се имала једна конкретнија представа о дискриминацији у радним односима, последицама које се могу појавити а које по правилу увек имамо, потребно је да се каже нешто и о појмовном одређивању дискриминације. Од самог етимолошког значења и појмовног одређивања јасно се примећује да сам појам, сам израз дискриминација потиче од латинског израза, *diskriminare*, што значи да се нешто дели, да се прави разлика¹. Процес глобализације прате све израженије промене у сфери рада и радних односа. Повећање конкурентности, организационе промене, рецесије, кретања на тржишту рада и несигурности радних места, рефлектују се на погоршање услова рада и све израженија психосоцијална оптерећења запослених. У великом броју предузећа организационе промене (реструктурирање, приватизација) не прате одговарајући програми и мере припрема и помоћи у прилагођавању новим захтевима. Погоршање опште климе и међуљудских односа доприноси порасту несигурности, настојању да се за неуспех окриве други, ширењу интрига и стварању конфликта, који временом могу да прерасту у мобинг на радном месту.

Дискриминација по сваком основу повређује људско достојанство и као таква је недопустива. На раду и поводом запошљавања, дискриминација не негира човека само као радника, већ и човека као грађанина (по основу политичког уверења); негација жена по основу трудноће; негација слободе удруживања (запосленог члана синдиката); негација слободе вероисповести (дискриминација по основу вероисповести); негација на основу инвалидитета, социјалног статуса, итд. Стога, у сваком конкретном случају одређује се висина накнаде имовинске, као и нематеријалне штете. Сузбијање дискриминације налаже поред радноправних санкција и поништавање отказа, накнаду имовинске и неимовинске штете а у појединим земљама и кривичноправне санкције, као што је новчана казна и казна лишавања слободе. Према становишту које данас преовлађује у политичкоправним наукама, дискриминација представља акт неједнаког поступања, односно различитог третирања појединаца или људских група, што има за последицу стављање у гори положај једних у поређењу са другима². Дискриминација на радном

1 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2007.

2 Види: Осман Кадриу, „Забрана дискриминације у радним односима и грађанско правна одговорност“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд бр. 11/2011, стр. 452; Вера Крцић, „Злостављање на раду као нови правни институт у правном систему Републике Србије“, *Билтен Републичког јавног правобранилаштва*, Оља Јовичић, Intertex, Београд,

месту представља концентрат и на појавној равни највидљивију негативну страну и ограничење транзиционог процеса, која доводи у питање и саме друштвене циљеве и људски смисао интегративних процеса. Као таква, негативна појава на радном месту, у суштини представља стратешки напад, односно директни вид угрожавања целокупног корпуса људских, економских и социјалних права, који обесмишљава сам процес људског рада, његову стваралачку сврху и смисао, доводећи у питање и суштину људске слободе у целини. Посматрано на такав начин, дискриминација се увек може узети као потпуно поуздан индикатор укупног политичког, економског и социјалног стања у једном друштву. Томе у прилог иде и чињеница да је неједнако поступање на радном месту, најраспрострањеније у економским недовољно развијеним, сиромашним, недемократским друштвима, у којима не постоји демократска култура и друштвено утицајно и компетентно јавно мњење. Лубарда сматра да је „дискриминација не само повреда социјалних права радника већ и повреда достојанства, као суштинског обележја човека“³.

2. РЕГУЛИСАЊЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ У РАДНОПРАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Законом о раду Републике Српске детаљно је уређено уставно начело забране дискриминације, као и заштита код остваривања права по основу рада и права на запослење⁴. За разлику од радног законодавства Федерације Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикта, Закон о раду Републике Српске читаву једну област посвећује забрани дискриминације и на одређени начин приближава законодавство Републике Српске међународним стандардима у предметној области. У наведеном закону појам дискриминације се посебно дефинише у члану 20. Посматрано у светлу радноправне дискриминације, непосредна дискриминација може се дефинисати као свако поступање узроковано неким од основа (као што је раса, боја коже, пол, језик, религија, политичко или друго мишљење), којим се лице које тражи запослење, као и запослени, ставља у неповољнији положај у односу на друга лица у истој или сличној ситуацији. Посредна дискриминација постоји када одређена

2011, бр. 4/2011, стр. 75; Мирјана Поповић, „Мобинг као облик дискриминације“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 11/2012, Београд, 2012, стр. 550-552.

3 Бранко Лубарда, „Казнена накнада“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет у Београду, Београд, бр. 4-6, 1998, стр. 399.

4 Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени Гласник РС*, бр. 1/2016, Члан 23, Исто, Члан 20, Исто, Члан 24.

наизглед неутрална одредба, правило или пракса ставља или би ставила у неповољнији положај у односу на друга лица, лице које тражи запослење, као и радника, због одређене особине, статуса, одређења или убеђења из члана 20. истог закона⁴ Забрањени су и други облици активне и пасивне дискриминације запослених или лица која траже запослење. Закон о раду дефинише и друге облике дискриминације као што су: узнемиравање, насиље на основу пола, као и систематско злостављање радника од стране послодавца и других запослених, односно мобинг⁴, преузимајући неке од дефиниција из правне тековине Европске уније.

Уставом Републике Србије⁵, прописана је забрана дискриминације. Према члану 21. пред уставом и законом су једнаки сви (став 1.), свако има право на једнаку заштиту без дискриминације (став 2.), забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета (став 3.). Поред Устава, забрана дискриминације прописана је Законом о раду⁶, али прецизније дефинисање дискриминације и уређење заштите од дискриминације учињено је доношењем Закона о забрани дискриминације⁷, који дефинише у члану 2. појам дискриминације и дискриминаторско поступање, а чланом 5. прописује облике дискриминације који су посебно дефинисани одредбама 6-13. По овом закону, лице које је претрпело дискриминацију може покренути поступак пред Повереником (поступак избора Повереника, мандат и поступак пред Повереником ближе су уређени одредбама 28-40). Судска заштита и поступак прописани су одредбама 41-46 којима је регулисана ко подноси тужбу, ко може бити тужени, предмет тужбеног захтева, доношење привремених мера, терет доказивања, хитност поступка, дозвољеност ревизије. Одредбе овог закона су у потпуности усклађене са Директивама ЕУ. Основ забране дискриминације јесте начело једнакости. Ово начело је разрађено у Закону о забрани дискриминације (члан 4.) којим је утврђено да су сви једнаки и уживају једнак положај и једнаку правну заштиту, без обзира на лична својства, те да је свако дужан да поштује начело једнакости односно забрану дискриминације.

5 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

6 Закон о раду Републике Србије – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 24/05.

7 Закон о забрани дискриминације – ЗОЗД, *Службени гласник РС*, бр. 22/09.

3. ИЗУЗЕЦИ ОД ЗАБРАНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Познато је, али и потребно нагласити да се како на националном, тако и на нивоу међународног права, прави разлика, односно да се предвиђају изузеци од забране дискриминације. У одређеним случајевима одређени поступци послодавца неће се третирали као дискриминација било да су у питању лица која траже запослење или лица која имају статус радника у радном односу. Код таквих изузетака и изузетних ситуација, увек се полази од одређених критеријума и конкретних услова чије се испуњење захтева. По правилу се ради о природи посла, о карактеристикама и карактерним цртама конкретног радног места, о условима рада или условима вршења конкретног задатка из описа задатака конкретног посла односно радног места. Анализом радноправних законских решења у Републици Српској, примећујемо да „није дискриминација прављење разлика у односу на природу посла и услове под којима се обавља, као и пружање посебне заштите одређеним категоријама радника у складу са Законом о раду, Општим колективним уговором и уговором о раду“⁸. У наведеном случају, дакле нема дискриминације. Такви поступци или мере које предузима послодавац не могу се сматрати дискриминацијом. Они се не могу квалификовати као дискриминација и као такви не могу бити основ дискриминације. Анализом упоредног права наилазимо на слична решења. Према опредељењима белгијског права и право на „физички изглед“ у конкретним случајевима не представља основ дискриминације. Како предвиђа белгијско право „и физички изглед лица“ може бити изузетак од забране дискриминације у оним случајевима када је то повезано за конкретне карактеристике радног места. У таквим и сличним ситуацијама, физички изглед лица се цени као посебно својство, а тиме, као и посебан услов који треба да испуни радник који жели и показује спремност и изјављује вољу за обављање таквог посла⁹. Изузеци од забране дискриминације предвиђени су и у актима Међународне организације рада (МОП), а као што је познато међународна организација рада као изворе радноправних односа и за њихово регулисање доноси конвенције и препоруке.

8 Закон о раду Републике Србије – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 24/05.

9 Осман Кадриу, „Забрана дискриминације у радним односима и грађанско правна одговорност“, нав. дело, стр. 459.

4. ДИСКРИМИНАЦИЈА ПО ОСНОВУ ПОЛА

Закон о раду Републике Српске забрањује још једно од нежељених понашања на радном месту, а нећемо погрешити ако кажемо да је то једна од тежих облика дискриминације, која за основ може имати пол. Овај облик дискриминације на основу пола може се појавити код лица која траже запослење, у току трајања радног односа и код отказа уговора о раду. Закон о раду који је важио до 2016. године у Републици Српској је наводио „у одређеним случајевима одређени поступци се неће третирати као дискриминација те је „дозвољена дискриминација“ по основу пола у случајевима: ако је нормама, правилима или праксом могуће оправдати постизање законитог циља који је пропорционалан предузетим нужним и оправданим мерама и успостављања специјалних мера ради постизања једнакости и равноправности полова и елиминације постојеће неравноправности, односно заштите полова по основу биолошког одређења“¹⁰. Сматрамо да је законодавац овим изузетком направио простора послодавцу да у свакој ситуацији може избећи да буде санкциониран, односно да му је остављено толико могућности да може сваку ситуацију подвести под законски исправно решење. Сем овога, сматрамо да члан 110. закона, (прецизније став 3. и став 4.) није јасан, те би најсврхисходније било да се брише, јер уколико смо разумели законодавца, остављањем на снази овог члана, сваком послодавцу ће се отворити простор за манипулацију у доказном поступку у правцу негирања дискриминације по основу пола у поступку запошљавања, трајања радног односа и отказа уговора о раду.

5. ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ НА МЕЂУНАРОДНОМ И УНУТРАШЊЕМ ПЛАНУ

Дискриминација се јавља како на националном нивоу, с једне стране, тако и на нивоу међународног права, тачније речено, у међународним односима. У том смислу, од посебног су значаја и важни међународни акти чијим одредбама се санкционише питање дискриминације, тачније речено врши се афирмација, промовишу се мере и активности како на нивоу међународне заједнице, тако и на нивоу конкретних националних држава.

Од међународних аката треба поменути: Повељу Организације уједињених нација (ОУН) из 1945. године. Универзалну декларацију о правима човека из 1948. године, међународне пактове о правима

¹⁰ Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 55/07.

човека, као и друге инструменте Уједињених нација и других специјалних агенција. Када је у питању дискриминација, посебно треба подвући Декларацију ОУН о укидању свих облика расне дискриминације из 1963. године, акт који ће после две године његовог усвајања од стране Генералне скупштине ОУН, од истог органа бити усвојен као Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације. Како се дискриминација често јавља и по полном критеријуму, нису ретке животне ситуације да у разним сферама друштвених односа имамо и дискриминацију жене у односу на мушкарце. Због тога је Генерална скупштина ОУН 1967. године усвојила Декларацију о укидању дискриминације у односу на жене.

Када је у питању Европски континент, на пољу дискриминације важна је Европска Конвенција о људским правима и основним слободама, усвојена 1950. године у Риму. Земље у нашем региону питање забране дискриминације уређују уставноправним нормама, у решењима којима се гарантују права и слободе човека и грађанина.

6. ЗЛОСТАВЉАЊЕ (МОБИНГ)

Мобинг је стара појава која је присутна у читавој историји људског рода, односно откад постоји жеља појединца за влашћу, доминацијом и понижавањем других, која може у бити изазвана љубомором, мржњом, осећајем зависти, итд. Изражава се у свакодневном животу, у школи, на радном месту, локалној средини или широј заједници. Последице таквог стања видљиве су код појединца жртве мобинга, на нивоу предузећа, али и друштва у целини. Истраживања показују да се ради о проблему који је захватио готово све сфере човековог живота, и да то није само проблем појединца, већ друштва у целини, при чему настају огромни губици на тржишту рада, у здравственом систему, пензијском осигурању. Злостављање представља специфичан облик дискриминације и разликује се од њених такозваних чистих облика (заснованих на полу, раси, вери, итд.), те је ово довољан разлог да материју која се односи на дискриминацију и мобинг излажемо упоредо. Када је реч о насиљу на радном месту, традиционално је пажња била посвећена физичком насиљу на раднику и оно је подразумевало инцидентне ситуације физичког сукоба. Подаци последњих година показују да је психичко насиље на радном месту (мобинг) постало много израженија појава која доводи до последица по здравље жртве, у ствари „психичко злостављање на послу је ужи појам од насиља на послу“¹¹. Феномен мобинга је дакле, толико сложен да се његови

11 Милан Трипковић, „Психичко злостављање на радном месту; анализа рада Службе ВДС инфо и подршка жртвама у 2008. години“, *Темда*, бр. 2/2009. Виктимолошко друштво Србије, Београд, 2009. стр. 19.

узроци, али ни последице, не могу још до краја сагледати.

Правне норме које регулишу ову област садржане су у Закону о раду.¹² Пажњу овом правном феномену посвећена је имплементацијом појам мобинга у законодавству, и то прво изменама и допунама Закона о раду Републике Српске из 2007. године. И у новом Закону о раду, законодавац је покушао да свеобухватно обради проблеме које мобинг представља: у члану 24. став 5., најпре генералном забраном мобинга и дефинисањем мобинга. Тако према Закону о раду „мобинг је специфичан облик понашања на радном месту, којим једно или више лица систематски, у дужем временском периоду, психички злоставља или понижава друго лице с циљем угрожавања његовог угледа, части, људског достојанства и интегритета“. Народна скупштина Републике Србије је 26. маја 2010. године усвојила Закон о спречавању злостављања на раду, који је ступио на снагу 5. јуна 2010. године¹³. Само мали број европских земаља, у које спадају Шведска, Норвешка, Швајцарска, Белгија, Француска и Холандија, донео је посебне законе у циљу борбе против злостављања на раду, док се у већини других земаља, као што су Немачка, Ирска и Велика Британија, користе постојеће одредбе кривичног и грађанског права. Данска и Луксембург користе друге правне инструменте, као што су подзаконски прописи и уговори. Спречавањем мобинга баве се субјекти међународног права: Међународна организација рада, Парламент Европске уније, Савет Европе, али и многе специјализоване међународне организације у овом домену.

7. СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Економска, социјална и културна права (право на рад, право на слободан избор занимања и запослења, слобода синдикалног удруживања, право на животни стандард примерен људском достојанству, право на заштиту здравља, право на социјално обезбеђење, право мајки и деце на посебну заштиту и др.) припадају реду права друге генерације и имају карактер програмских права, која се постепено остварују. За ову врсту права каже се да има карактер идеала, односно објективних права, права која из објективног правног поретка треба постепено да прерасту у субјективна права човека. У остваривању и креирању овог циља, улога државе је од круцијалног значаја.

¹² Закон о раду Републике Србије – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 24/05.

¹³ Закон о спречавању злостављања на раду у Републици Србији - ЗОСЗНР, *Службени гласник РС*, бр. 36/10.

Сваки основ дискриминације повређује људско достојанство и као такав је неприхватљив. Дискриминација у запошљавању и на раду негира не само човека као радника, већ и човека као грађанина (по основу политичког уверења); човека као родитеља (дискриминација запослених због породичних обавеза радника; негација жена по основу трудноће); негација слободе удруживања (запосленог члана синдиката); негација слободе вероисповести (дискриминација по основу вероисповести); негација културног идентитета радника (радника-мигранта – дискриминација по основу језика). Стога, у сваком конкретном случају се одређује висина накнаде имовинске, као и неимовинске штете¹⁴. Брачни статус и породичне обавезе све чешће постају основ дискриминације, имајући у виду савремене тенденције, а посебно кризу традиционалне породице и све већи број самохраних родитеља. Овај основ дискриминације не само да вређа достојанство запосленог-родитеља већ и достојанство и права детета, односно остваривање низа социјалних, културних и других права. Брачни статус и породичне обавезе улазе у домен приватности запосленог, односно интегрални је елеменат достојанства што значи да послодавац нема право да од запосленог лица захтева изјашњавање о брачном статусу или планирање породице, односно броју издржаване деце, или о родитељима које издржава, нити о стамбеној ситуацији запосленог. Такође, здравствено стање спада у домен приватности које послодавац не сме да нарушава. Дискриминација има нарочито штетне последице на психичко стање и здравље дискриминисане особе, изазива економско-социјалне породичне последице, као и правне последице¹⁵. Због нарушавања здравља, запослени се обраћа за психолошку и медицинску помоћ, односно остваривање права на здравствену заштиту (лечење и медицинску и професионалну рехабилитацију), као и остваривање права на одсуство са рада услед привремене спречености за рад. Тако, одређена истраживања показују да у појединим земљама узроци боловања у 10-15% случајева јесу последица дискриминације на раду, што разуме се, има своје значајне последице не само по здравље запослених већ и по фондове здравственог осигурања. Економске последице дискриминације се испољавају у штети коју предузеће трпи услед трошкова исплате накнаде зараде за време привремене спречености за рад. Посредно, послодавац трпи штету због смањене продуктивности рада, смањене мотивације на раду, губитка иноваторске мотивације, а неретко одређени проценат случајева заврши пензионисањем и трошковима пензијског

14 Бранко Лубарда, *Удружење за радно и социјално право*, Београд, 2016, стр. 13

15 *Приручник о европском антидискриминационом праву*, Агенција Европске уније за темељна права, 2010. Вијеће Европе, Луксембург.

инвалидског осигурања.

8. ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ ПОСЛОДАВЦА

Одговорност послодавца за штету коју радник претрпи услед дискриминације, односно мобинга, заснива се на кривици послодавца. Кривица значи увек неку грешку, неправилност или омашку коју друштво не одобрава, односно негативну оцену вредности човековог вољног понашања. Због понашања на које се послодавац одлучи својевољно, може се сматрати кривим само ако је требало да поступи другачије и уколико је могао другачије поступити. Кривица је оцена која се тиче умног понашања послодавца, односно код мобинга је то једно или више лица. То понашање подразумева психички однос извршиоца противправне радње, дакле послодавца, према тој радњи (повреда права једнакости, повреда права личности тј. угледа части, достојанства и угрожавање живота и здравља) и према штети као њеној последици. Дакле, може се рећи да се кривица испољава у противправној радњи, јер је кривицу могуће утврдити само преко противправне радње, а у овом случају противправне радње су управо повреда права једнакости, повреда права личности и угрожавања живота здравља.

Друго питање које се поставља у овом случају, јесте који се степен кривице захтева код ове одговорности? Код мобинга, по свему судећи, захтева се највећи степен кривице, намера (умишљај) због чега је и обрнут терет доказа. Међутим, није реткост да је мобинг подстакнут неким од основа за дискриминацију. До доношења Закона о спречавању злостављања на раду мобинг је у Републици Србији био судски санкционисан у оквиру забране дискриминације. Слично је још увек у Босни и Херцеговини и Хрватској, које немају посебан закон о мобингу¹⁶. Да би се доказао умишљај два су битна елемента: интелектуални и вољни. Интелектуални елемент показује да послодавац треба са једне стране бити свестан да је његова радња противправна и да ће из ње произаћи штетна последица. Са друге стране, послодавац не мора предвидети све штетне последице које је његова радња изазвала, довољно је да предвиди непосредну штету, док посредна штета не мора бити обухваћена намером. Вољни елемент умишљаја показује однос послодавца према противправној радњи и њеним последицама са становишта његове воље. Послодавац треба не само да буде свестан противправности

16 Видети више за Босну и Херцеговину и Хрватску: Јасмина Бешлагић, „Накнада нематеријалне штете у случајевима мобинга“, Зборник радова *Актуелности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, Свеучилиште у Мостару-Правни факултет, Свеучилиште у Сплиту-Правни факултет Неум, Мостар, 2012, стр. 502-503.

своје радње и њене штетне последице, него да их обухвати својом вољом. С обзиром на интензитет воље, умишљај може бити директан и евентуалан. Иако разлучивање директног од евентуалног умишљаја нема практичан значај, јер је одговорност у оба случаја подједнака, као правни теоретичари износимо своје мишљење и сматрамо да је код мобинга у питању директан умишљај, тј. да претпоставља вољу послодавца, једног или више лица, која је непосредно усмерена на штетну последицу, док код саме дискриминације, сматрамо да је у питању евентуални умишљај, односно да послодавац пристаје на штету као могућу последицу своје радње.

9. ОСТВАРИВАЊА ПРАВА НА НАКНАДУ ШТЕТЕ

Код дискриминације као и код мобинга ради се првенствено о повреди достојанства као основног људског права. Достојанство подразумева углед, част, приватност, као и право личности. Тужиоци на овај начин разврставају ове видове нематеријалне штете и за сваки од њих потражују накнаду. Приликом критеријума за утврђивање висине штете, судови у Републици Србији својим одлукама досуђују и до 500.000,00 динара на име ове накнаде. У таквим случајевима судови примењују члан 200. Став 2. Закона о облигационим односима, водећи рачуна о значају повређеног добра и циљу коме ова накнада служи и о томе да се не погодује тежњама које нису спојиве са њеном природом и друштвеном сврхом.

У случају спора, терет доказивања да није било дискриминације је на послодавцу. Ако суд утврди да је тужба основана, наложиће послодавцу да тужиоцу успостави и обезбеди остваривање права која су му ускраћена или да плати одговарајућу новчану накнаду. Подношењем тужбе за заштиту од дискриминације, мобинга као облика дискриминације, тужени, односно пасивно легитимисан, може бити само послодавац. У Закону о спречавању злостављања на раду у Републици Србији, не постоји изричита одредба да у овом поступку нема ревизије. По члану 29. став 5. предвиђена је сходна примена Закона о парничном поступку¹⁷, према коме је ревизија у радном праву у односу на ранија решења изузетно дозвољена код спорова у вези заснивања, постојања и престанка радног односа (члан 441) а код накнаде штете ако је вредност спора изнад 100.000 евра (члан 403). Рокови за подношење тужбе су преклузивни: мора се поднети у року од шест месеци од дана када је злостављање учињено ако није било поступка за заштиту код послодавца. У случају када

¹⁷ Закон о спречавању злостављања на раду у Републици Србији - ЗОСЗНР, *Службени гласник РС*, бр. 36/10.

је вођен поступак за заштиту код послодавца, а запослени није задовољан његовим исходом, рок за подношење тужбе је 15 дана и рачуна се од дана достављања обавештења да поступак није успео, односно да је једна страна одустала од даљег поступка или одлуке о обустављању поступка. Пропуштање ових рокова доводи до губитка права на судску заштиту (одбацивање тужбе). Уколико суд утврди да је тужба основана, наложиће послодавцу да тужиоцу успостави и обезбеди остваривање права која су му ускраћена, и / или да раднику плати одговарајућу новчану накнаду. Материјална штета коју запослени трпи може се испољити у изгубљеној заради, због спречености да ради током боловања или због напредовања на раду. Из законске дефиниције мобинга јасно произилази да се мобингом проузрокује повреда угледа, части, људског достојанства и интегритета. У суштини, ради се о повреди нематеријалних вредности за које је Законом о облигационим односима предвиђена накнада нематеријалне штете за претрпљене душевне болове, због повреде угледа, части, слободe и других права личности.

У упоредној судској пракси материјална штета коју судови досуђују огледа се и у трошковима на име лечења, разлике између плате и коју запослени примају за време боловања и плате коју би примили да су радили, трошковима због немогућности налажења новог посла, односно накнади штете због немогућности налажења посла због угрожене репутације, трошковима насталих око вођења судских спорова због утврђеног мобинга.

10. ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА И ПРАВДЕ ДОМАЋИХ СУДОВА

Различито поступање са особама у релативно сличним ситуацијама је дискриминирајуће ако за њега нема објективног и разумног оправдања сматра Европски суд за људска права¹⁸. Како би се оправдало различито поступање мора се доказати да одређено правило или пракса има легитиман циљ и да су средства за постизање тог циља, односно мера која је довела до различитог поступања, примерена и нужна.

У предмету *Weller* против Мађарске¹⁹, држављанка Румуније је била удата за држављанина Мађарске са којим је имала четворо деце. Ускраћено јој је право на накнаду након порођаја јер није имала мађарско држављанство. Због тога је њен супруг покушао да

18 ESLJP, *Burden protiv UK (GC)* br. 13378/05, 29.4.2008.

19 ESLJP, *Weller v. Hungary* (br. 4439/05), 31.3.2009.

тражи ту надокнаду али су га власти одбиле наводећи да се таква накнада исплаћује само мајкама. Европски суд за људска права је сматрао да је отац дискриминисан по основу очинства (не пола) јер су и усвојоци и стараоци мушког пола за разлику од биолошких очева имали право тражити накнаду. Захтев су уложила и деца која су тврдила да су дискриминисана по основу ускраћивања накнаде њиховом оцу, што је Европски суд за људска права такође прихватио. Деца су била дискриминисана по основу статуса родитеља као биолошког оца.

У предмету *Even* Европски суд правде дефинисао је „социјалне повластице“ као повластице, које се, без обзира на то јесу ли везане за уговор о раду или нису, обично додељују домаћим радницима, посебно на основу њиховог објективног статуса радника или једноставно на основу њиховог пребивалишта на државној територији, а које се ради веће мобилности у заједници, сматра прикладним доделити и радницима држављанима осталих држава чланица²⁰.

У пресуди Врховног суда Србије Рев. 532/2002 од 26.9.2002. год. изражен је став да запослени има право на накнаду нематеријалне штете у смислу чл. 200. Закона о облигационим односима, ако је дисциплински поступак покренут и вођен злонамерно у циљу повреде, части и права запосленог и ако је такав поступак изазвао душевни бол јаког интензитета²¹.

ЗАКЉУЧАК

Дискриминација на раду је у свету веома распрострањена, вишеструко штетна појава, којом се поткопавају људска права, једнакост грађана и економска ефикасност на нивоу целе земље, нарушавају међуљудски односи, мотивација, психички и физички интегритет и здравље запослених.

Многа истраживања су показала да је дискриминација са својим психо-социјалним узрочницима међу најопаснијим штетним утицајима на раду, чије негативно дејство у последње време превазилази чак и деловање физичких и хемијских ризика. Штетни ефекти дискриминације на раду су вишеструки: економски, социјални, правни, здравствени. Поред тога, негативни утицаји које производи дискриминација изазивају и подстичу још и сукобе

20 „Европски суд правде, казнени поступак против *Even*“, предмет 207/78. ECR 1919. Преузето из: *Приручник о европском антидискриминацијском праву*, op. cit. str. 22.

21 Борислав Чолић, *Радно и социјално право*, Београд, 2009, стр. 131.

у предузећу, одсуствовање са рада, високе трошкове судских поступака, пад мотивације, продуктивности. Дискриминација се не одражава само на тренутно психичко и здравствено стање запосленог, већ и накнадно оставља негативне последице, које утичу на његову способност запошљавања и ефикасности на раду у будућности. Ефекти дискриминације се преносе и на породицу и може се закључити дакле, да постоји њено штетно продужено деловање. Сузбијање дискриминације данас представља једну од најважнијих активности међународних организација на плану борбе за једнакост и људска права.

Искуства земаља која су међу првима донеле прописе о забрани дискриминације показују да је сузбијање дискриминације изузетно сложен и дуготрајан процес, који захтева свеобухватан интегрални приступ. У борби против дискриминације морају се укључити сви сегменти живота и рада који могу да утичу на неједнак третман, а не само законодавство. Један од услова да забрана дискриминације заживи у пракси је и „забрана виктимизације“ због покретања поступка за заштиту од дискриминације или указивања на дискриминацију. Из тих разлога кључно је њено ефикасно санкционисање како бисе потенцијални послодавци озбиљно кажњавали и тако одвраћали од штетних намера.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешлагич Јасмина, „Накнада нематеријалне штете у случајевима мобинга“, *Зборник радова Актуелности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, Свеучилиште у Мостару-Правни факултет, Свеучилиште у Сплиту-Правни факултет Неум, Мостар, 2012, стр. 502-503.
- Вујаклија Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2007.
- Европски суд правде, казнени поступак против Евен, предмет 207/78. ECR 2019. Преузето из: *Приручник о европском антидискриминацијском праву*, op. cit. str. 22.
- Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени Гласник РС*, бр.1/2016, члан 23.
- Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени Гласник РС*, бр.1/2016, члан 20.
- Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени Гласник РС*, бр.1/2016, члан 24.

- Закон о раду Републике Србије – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 24/05.
- Закон о забрани дискриминације – ЗОЗД, *Службени гласник РС*, бр. 22/09.
- Закон о раду Републике Српске – ЗОР, *Службени гласник РС*, бр. 55/07.
- Закон о спречавању злостављања на раду у Републици Србији - ЗОСЗНР, *Службени гласник РС*, бр. 36/10.
- Кадриу Осман, „Забрана дискриминације у радним односима и грађанско правна одговорност“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 11/2011.
- Кадриу Осман, „Забрана дискриминације у радним односима и грађанско правна одговорност“, нав. дело, стр. 459.
- Крцић Вера, „Злостављање на раду као нови правни институт у правном систему Републике Србије“, *Билтен Републичког јавног правобранилаштва*, Оља Јовичић, Intermex, Београд, 2011, бр. 4/2011.
- Лубарда Бранко, „Казнена накнада“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни факултет у Београду, Београд, бр. 4-6, 1998.
- Лубарда Бранко, „Удружење за радно и социјално право“, Београд, 2016.
- Поповић Мирјана, „Мобинг као облик дискриминације“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 11/2012, стр. 550-552.
- *Приручник о европском антидискриминационом праву*, Агенција Европске уније за темељна права, 2010, Вијеће Европе, Луксембург.
- Трипковић Милан, „Психичко злостављање на радном месту; анализа рада Службе ВДС инфо и подршка жртвама у 2008. години“, *Темид*, бр. 2/2009. Виктимолошко друштво Србије, Београд, 2009.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
- Чолић Борислав. „Радно и социјално право“, Београд, 2009.
- ESLJP, Burden protiv UK (GC) br. 13378/05, 29.4.2008.
- ESLJP, Weller v. Hungary (br. 4439/05), 31.3.2009.

Danijela Despotović, Saša Perišić

DISCRIMINATION AND RESPONSIBILITY OF THE EMPLOYER FOR THE DAMAGE HE INFLICTS ON HIS EMPLOYEE

Resume

Discrimination at work is a widespread, multifaceted phenomenon in the world that undermines human rights, equality of citizens and economic efficiency across the country, impairing interpersonal relations, motivation, psychological and physical integrity and employee health. Many studies have shown that discrimination with its psycho-social causes is one of the most dangerous adverse effects at work, whose negative effect lately overcomes even the effects of physical and chemical risks. The harmful effects of discrimination at work are multiple: economic, social, legal, health. In addition, the negative effects of discrimination produce and foment the company's clashes, absenteeism, high costs of court proceedings, a decline in motivation, productivity. Discrimination does not only affect the current mental and health condition of the employee, but also subsequently leaves negative consequences, which affect his ability to work and work efficiency in the future. The effects of discrimination are passed on to the family and it can therefore be concluded that there is a harmful prolonged action. Combating discrimination today is one of the most important activities of international organizations in the fight for equality and human rights. The experiences of countries that have been among the first to adopt anti-discrimination legislation show that combating discrimination is an extremely complex and time-consuming process, which requires a comprehensive integral approach. In the fight against discrimination, all segments of life and work that can affect unequal treatment, and not just legislation, must be included. One of the conditions for the prohibition of discrimination to be put into practice is the "prohibition of victimization" due to the initiation of a procedure for protection against discrimination or indication of discrimination. For these reasons, it is crucial to effectively sanction how potential employers will seriously punish and thus deter harmful intentions.

Keywords: discrimination, liability of the employer, court judgment, compensation of damages.

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

257

Бранко Надовеза

СТЕВАН РАДОСАВЉЕВИЋ - БДИН О
СРПСКО ЦРНОГОРСКИМ ОДНОСИМА

УДК 32:929 Radosavljević-Bdin S.

DOI: <https://doi.org/10.22128/pr.5912019.13>

Прегледни рад

Бранко Надовеза

Институт за новију историју Србије, Београд

СТЕВАН РАДОСАВЉЕВИЋ - БДИН О СРПСКО ЦРНОГОРСКИМ ОДНОСИМА

Сажетак

Стеван Радосављевић Бдин спада у недовољно истражену личност српске националне политике крајем 19. и почетком 20. века. Писао је стручне радове о српској националној политици и положају српског народа у Османској империји и залагао се за културну и политичку акцију Србије. Политички је био противник радикала, али у многим схватањима поготово у акцији према Јужној и Старој Србији, није се много разликовао од њих.

Кључне речи: Стеван Радосављевић Бдин, Србија, национална политика, Турска, Македонија, Стара Србија, Бугарска, Балкан.

Стеван Радосављевић Бдин представља значајног српског националног радника који је недовољно истражен у нашој историјској науци. Јаша Продановић у народној енциклопедији је писао о њему.

РАДОСАВЉЕВИЋ СТЕВАН – БДИН (21/12/1854, Панчево). Учио је основну школу и реалну гимназију у Панчеву, Технику у Прагу, Университет у Одеси и Политехнику у Прагу. По позиву отишао је у Бугарску, и био је професор у Лом-Паланци и у Видину. Отпуштен, после Српско – Бугарског рата, вратио се у Београд. Позван опет у Видин, постао је професор исте реалне гимназије, али је после годину дана дао оставку и дошао у Београд. Био је секретар Министарства Грађевине, шеф у Монополској Управи, интендант у Министарству Војном, али је увек отпуштан, када су радикали долазили на владу. Радио је на Дневном Листу (више година), на Новом Листу, Независности, Српској Застави, Братству Друштва Светога Саве, Српству, Бранику, и Малим Новинама. Уређивао је Новости, а био је неко време и дописник бечке Нове Слободне Пресе. Написао је на немачком језику: *Status quo ante Slivnitza* (1898), *Der Streit um Altserbien* (два издања), а на српском: *У Видину за време борбе око Видина* (издање нашег ђенералштаба, 1885), *Историја Бугаризма* (1890, награђено од Друштва Св. Саве), *Потоњи час по Српство* (1890), *Шта ће напослетку бити од Србије* (1891), *Револуција одозго и одоздо* (1891), *Несташне мисли* (1891), *Прогонство краљице Наталије* (1891), *Прва књига размишљања* (1896), *Друга књига размишљања* (1907; прва књига је била забрањена и писац осуђен, другу је издала Трговачка Омладина), *Теорије и дела прошле владавине* (1900), *Пред македонским питањем* (1902), *Србинство у европској Турској* (1903), *Листак из психологије рата* (1903, откупило Министарство Војно), *Потпун слом наше националне политике* (1904), *Србија и Црна Гора* (1912), и још 13 дела у 23 свеске политичке, философске и националистичке садржине.¹

Бдин је Аустроугарску сматрао много опаснијим непријатељем српског народа од Турске. Турска ће ионако временом сама од себе пропасти као архаична творевина, а Аустроугарска је империјална држава, која хвата корак са европском модернизацијом.

Истиче разговор кнеза Михаила са Кошутом, где говори да би Србија била много већа да није Аустрије. Аустроугарска ће у случају пораза са околним империјама, поготову Русијом и Немачком, бити окренута Балкану, „Балкан је Аустроугарској једина награда“, сматра Бдин. Србија је окружена не само Бугарима, Арнаутима, већ и много опаснијим претендентима на њене просторе. Бдин сматра

1 Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија*, Београд-Загреб 1923. - Т. III, стр. 650.

да „ми сами у оваквој борби, извесно морамо подлећи“.

За Србију постоји само једна нада, а то је Русија.

Ми и нехотице поглеђујемо околу себе и тражимо потпоре. Имали је где год, и можемо ли је наћи? И има је и може се наћи; управо она је нађена и јесте Русија. Само помоћу њеном можемо у стању бити да свом противнику одмеримо мером, која неће проћи као глас вапијућега.²

Борба Истока и Запада за Балкан може подједнако бити опасна по Србију. За интересе балканске, боре се и Русија и Аустроугарска, прва, да би је учинила великом, а друга, да је „скупље продати може“ тврди Бдин. Србији одговара само правичан споразум Русије и Аустроугарске о Балкану.

Има још један трећи излазак из ове ситуације. Он је на једној страни црњи по нас но сви могући исходи борбе, а на другој је бољи но ма каква победа руска (и српска), а то је споразум Аустро Угарске и Русије. Први случај наступа ако се споразум тај изведе под кровом тројнога савеза и гласиће на просту поделу Балкана, а други наступа ако се изведе сепаратан споразум на основу: Балкан балканским народима.³

У неким српским интелектуалним и квазиинтелектуалним круговима јављали су се идеје о савезу, па чак и о уједињењу са Аустроугарском. Поготово је то било у оптицају у периоду владавине диктатуром краља Милана Обреновића.

Уједињење српскога племена у Федерацији са хабсбуршком монархијом, под наследним својим краљевима, а под царем хабсбуршким, онако, какав положај заузимају краљевине Баварска и Саксонија у савезу германском. – То Аустро-Угарска у данашњим приликама, а и у приликама ако до онаког споразума дође, може учинити цигло једним потписом, јер ће све, сем Македоније, бити у њеним рукама. Наравно да би онда овакав савез морао узети у дужност и то, да, ако већ морадне Македонија прећи у друге руке, тода не постане ничија до српска, ма и по цену крви.⁴

Срби могу сачувати свој идентитет само у савезу са Русијом. У споразуму великих сила, Србија ће увек бити жртвована. У Србији има оних који „сањају о Звонимиру, о ропству“, али не воде рачуна о националном идентитету и питање је да ли би Србија у оквиру Хабсбурга била уједињена или уништена. Русија често „много више

2 Стеван Радосављевић-Бдин, *Шта ће напослетку бити од Србије*, Београд, 1891. стр. 7.

3 Исто, стр. 10.

4 Исто, стр. 12.

постигне милом него силом”, али ипак „немамо ни једнога знака да би Русија и њен цар били вољни ма колико жртвовати српске интересе на рачун јачања супарнице Аустро-Угарске“. Политички споразум Русије и Аустро-Угарске једина је нада за Србију.

Зближење и споразум између Аустро-Угарске и Русије може се врло лако извести и на основи Балкан балканским народима, где би се српско племе на основи потпуне самосталности и независности ујединило и са Босном и са Херцеговином појачало, а Бугарска ујединила и коначно стопила са Румелијом, не дирајући у Македонију и избегавајући тако сваки сукоб и заплет са Турском. Аустрија би потражила своје тежиште тамо, где јој је негда било - у германском савезу под њеним вођством. На овакав споразум ми бисмо се само радовали, јер нама не може бити у интересу, да са моћном Аустро-Угарском у вечитом непријатељству живимо. Ми бисмо јој с драге воље и одмах пружили у знак трајног пријатељства, обе руке, а по свој прилици исто би то чинила и Бугарска спрам Русије, и ствари би на Балкану једним махом добиле са свим други вид и правац.⁵

Питање Македоније и спор са Бугарском око ње није једини проблем Србије. Босна и Херцеговина је тежи проблем за Србију, мада је македонски проблем компликованији. Проблем уједињења српства на Балкану може се решити само под патронатом Русије. „Под наследним краљевима, а по цену уједињења свега племена српског под српском краљевском круном, имали бисмо признати првенство, царство и вођство споља цару и царству Руском, наш би положај морао бити онакав, какав заузима краљевина саксонска у Немачком савезу, пише Бдин. Присаједињена Русији Србија би сачувала своју унутрашњу самосталност и спољни мир под вођством најјаче словенске силе – Русије.

Крајем XIX века у Европи су компликовани политички односи између великих сила, иако им је Берлински конгрес дао привидну хармонију. Србија ће „морати отићи тамо, где нас Аустро-Угарска гони – савршено у руке Русије” тврди Бдин. Једноставно за Србију нема другог пута, све остале могућности су исцрпљене, спољна политика Србије би добила нови елан и већи и одлучнији стил.

Иначе, и при најбољем исходу ове садање заплетености у Јевропи, а поглавито на Балкану, Македонија ће по Српство бити изгубљена. Њу отуђују од нас како Аустро-Угарска, тако и Турска и Бугарска, а Русија неће никад имати узрока да им вољу поквари, Једино ако бисмо положај свој у Словенству прицизовали на начин, учинив први корак ка уједињењу Словена под протекторатом цара

⁵ Исто, стр. 14-15.

руског као цара свесловенског, можемо рачунати на велику неподељену и мирну будућност. Наше србинство, наш индивидуализам, наћи ће у уједињењу свега Српства, а под круном својих краљева, веће и боље неге, него што га има данас. Хегемонија руска у овом виду, у ком је изнесмо, не би штетила наше србинство ни у чем, а баш и ако би га у нечем штетила, то би било куд и камо мање зло него што га наше племе трпи у оволикој немоћи и поцепаности, где га тлаче и Бугари, и Турци, и Арнаути, и Грци, и Хрвати, и Мађари и Немци. Ако и будемо кадри да га из по нечијих руку; ишчупамо, извесно га нећемо ишчупати из руку свију њих, а то би већ значило драговољно одрећи се великог дела Српства за љубав некога идеалисања у политици, које се у толико пута показало да ништа не вреди. А то је идеалисање у том, што мислимо, да ћемо својим силама икада постићи велику Србију и уједињено Српство, и то у кругу оваких и оволиких непријатеља.⁶

Бдин истиче како је после посете „цесаревића Фердинанда“ Петрограду, притисак Аустро-Угарске на Србију ослабио. Политика кратког домета, попут споразума са Грцима, је кратког даха и распрши се чим се судари са неким већим и компликованијим проблемом. Русија Србији нуди једина искрено могућност коју јој ни једна друга сила не нуди, напротив.

Нама треба да је девиза: Ко српско племе уједини, под круном „српских“ краљева, њему признајемо првенство, протекторат, превласт, хегемонију, или како хоћете назовите то. Ако се погодба између сила не сврши тим, да се Балкан остави балканским народима, ми у нечије пристаниште морамо упловити, а то је по нашем мишљењу по најприродније опште словенско. Штићени овако моћном заједницом, српско се племе може мирно одати култури и цивилизацији, у чему је очевидно знатно заостало, и ако иком другом, то је Српству нужно бар 200 година мира да се опорави и унапреди, колико оно спрема својим изредним способностима постићи може. А са таког врхунца нашој су будућности сва врата широм отворена. Бугари, Хрвати, Грци, Арнаути па и многи други крупнији саревњивци, као и политика „на ситно“ коју данас с њима водимо, биће нам једним махом скинути с врата, и Србија ће поћи широким морима будућности, оставив ове ситне а многобројне окуке са свим иза леђа. С тим избијамо ми своје саревњивце са свим из седла.⁷

Неуспех Грчке у рату са Турском обесхрабрио је балканске народе. Без подршке европских сила и без заједничке акције против

6 Исто, стр. 21.

7 Исто, стр. 23.

Турске, појединачно не могу ништа да ураде.

Грци су се преварили, и то сад сами увиђају. Њихов бујни темперамент просто рећи обмануо их је. Они су о себи боље мислили но што су доживели, а тако смо грешили и ми, ценећи их. Не може нам се, за то, замерити кад и њихово разочарење искрено делимо. Сада тек видимо колико су ваљали и да ли је вредило толико колико смо на њих полагали. Рат је показао све.⁸

Србија задње две деценије XIX века води помирљиву политику са Турском, пре свега због концесија која Турска „милом“ треба дати српском живљу у Македонији и Старој Србији. С тим у вези Бдин пореди рад разних српских влада, „конкретно је критиковао неке потезе Симићевог кабинета“, у смислу да више води рачуна о реаговању партија него о националној акцији.

Турска је у дубоко политичкој, економској и моралној кризи, али још увек има подршку неких великих сила и војну снагу да се појединачно одупре свим балканским државама, што је показао рат са Грчком. Али Турска ништа не губи ако „српски елемент призна и њему да самосталну цркву и школу“, тврди Бдин.

Турска нема само проблем на Балкану, већ има и низ других проблема. Питање аутономије Крита и положаја Јермена су на свој начин компликована питања. „Колико се прилике гранају, расту и потребе“ – пише Бдин.

Ми не можемо претицати догађаје али можемо спокојно веровати, да ће Крит добити аутономију и да ће одмах изићи за тим питање Јерменско, за њим Македонско, па после можда и Мисирско. Све се то тиче Турске и свуда ће ту потребно бити да балканске државе буду задовољене и да седе с миром. Европа ће то лако увидети, али хоће ли Турска? Ако не хте, мораће се нагнати, а кад се натерива толико је исто, као и да ратује с Европом. Лако може испасти да због једне ћудљиве тврдоглавости балканске државе добију благослов да извојују саме што им се не да, и онда је крај штићењу европском, које Турска сад ужива. Све може да поквари упорством на ситницама, за које после крупним комадима своје територије плаћа.⁹

Сваки догађај у Отоманској империји узрочно-последично утиче на други. Побуне су перманентне, а устанци се рађају један за другим, неке делове царства турске држи само формално.

Догађаји имају својство да једни друге изазивају. Потезе иде само с првим, а кад се он распрти, други долазе тако рећи сами од

8 Стеван Радосављевић-Бдин, *Србија пред догађајима*, Београд, 1897, стр. 1.

9 Исто, стр. 5.

себе. И онда их је тешко задржати. Нећемо да додирујемо Европу и да испитујемо да ли је и код ње тако. Ми говоримо о приликама Балканским и ту је не једанпут изишло на видик да је и најмањи покрет заталасао царевину у свима њеним далеким крајевима.¹⁰

Састанак цара Николе I и Фрање Јосифа I у Петрограду, није решио ни један проблем на Балкану. Велике силе желе пре свега мир; „цареви хоће мир али нису поштовали услове под којима они желе да мира буде“. Балкански проблеми нису приоритет великих сила; „цареви ће се заложити за нас ако ми на томе будемо настојавали“, тврди Бдин.

У „данашњем замућеном времену“ ни један балкански народ не може сам кренути против Турске. Пре свега мора државу средити и политички и привредно, а пре свега војно, а затим тражити савез са осталим балканским државама и великим европским силама. Неуспех Грчке је најбољи пример за то.

И не само ваља нам буднима бити, и умешнима да своју ствар успешно приведемо крају, него се морамо преко тога и састарати, да смо војнички потпуно спремни и дорасли. Ни најмудрија политика не може ништа учинити ако јој оскудева потребна резонанција из пушчаних и топовских грла и из груди добро дисциплиноване и изучене војске. Немачка се прво војнички спремила па је после повела велику реч о својим интересима. Ми не можемо радити обратно, овако од прилике како је радила Грчка: повести велику политику а запустити оно што је увек *ultima ratio*. Није доста бити лукав као Одисеј, него и храбар као Ахил. Кад је држава спремна, и то непријатељи знају, долази се до мете често на миру, што би иначе било могућно постићи само ратом. Друкчије се цени реч кад иза ње спремни стоје јаки и многобројни батаљони, а друкче кад се зна да је све на самој хартији.¹¹

Бдин критикује стање у Србији и одлагање доношења новог Устава. То је пре свега борба либерала и радикала. „Многи ће наћи разлога да се побоје, да формула с одгађањем уставног питања за љубав спољних задатака не постане временом кобна за њене творце” – сматра Бдин. Он посебно критикује радикале као најјачу и најмасовнију странку у Србији; „Није могућно да радикална странка постане све силна и онако компактна да апсорбује све и свачију силу“.

10 Исто, стр. 7.

11 Исто, стр. 9.

Бдин је писао и о другим проблемима српског народа.

Сматрао је да постоји неслога у Србији око националних интереса. Због тога је застала акција у Македонији и Старој Србији. „Изгубисмо Високе Дечане. А они не беху преко високих гора и дебелих сињих мора, него одмах пред нашим прагом“. Бугарска акција у Македонији јача из дана у дан, „после дође по нашу будућност катастрофална анексија Босне и Херцеговине“.

Српски народ оптерећен је раздорима династичким, страначким, личним; „Исти тај раздор, примером и делом, пренели смо и на Србе под круном Св. Стевана у Мађарској бановини, у Босни и Херцеговини, па најзад као круна свему, на односе између Србије и Црне Горе“ тврди Бдин.

Стављање Русије на страну Бугарске и Сан-Стефанским уговором, пољуљана је вера у Русију, а династија Обреновић се окренула против Русије.

Није се толико бојао Милан народа, колико Русије. На отуђивању од Русије радили су и српски синови: једни овде, други у Петрограду. Где год ми Срби нађемо какву пукотину, утиснемо се у њу и служећи једни једној страни, други другој, размичемо је. Ови овде, увређени и сами држањем Русије, подржаваху Милана, они тамо потхрањиваху Русију у њеном антагонизму. Они беху напредњаци, ови други радикали. Тако је разлаз постао већи но што су интереси наши могли поднети. На разорењу наших јавних односа и интереса радиле су сад две моћне царевине: Аустро-Угарска и Русија. Аустро-Угарска преко Милана, Русија преко радикала, јер антагонизам Русије према Милану погађао је у последњој конзеквенци Србију у њене битне интересе.¹²

Очигледно, Бдин је слабо познавао стање у Црној Гори. Он ју је идеализовао на основу старих представа о њој. Сматрао је чак да је Црна Гора на вишем степену политичког и културног развоја него Србија. У Србији стално има 6-7 хиљада затвореника, стотине разбојништва годишње и неколико хиљада лоповлука. („Тасин дневник“), а све то у Црној Гори „ишчежава“. Због тога Србија, по Бдину, нема право да се меша у унутрашње ствари Црне Горе.

Као држава и као део српскога племена ми имамо да рачунамо с Црном Гором као с целином, која представља извесну силу. У садашњости спаја нас крв, у будућности заједнички циљ. Ништа нас се даље не тиче. Не тиче у погледу права на нежељено мешање у њене унутрашње прилике, а може нас се тицати ако хоћемо давати

12 Стеван Радосављевић-Бдин, *Србија и Црна Гора*, Београд, 1912, стр. 9.

братске савете и искрена мишљења ако се затраже. Како они тамо нађу за добро да се уредe нама мора бити право. На Црну Гору имамо да гледамо само као на чињеницу која упоредо с нама греди ка заједничкој општенародној мети. Све друге обзире морамо потчињавати овоме великом циљу.¹³

Црна Гора је имала специфичан историјски развој. Народ, то јест политички гледано масе, је живео у патријархалном апсолутизму. Племенски односи и поштовање према прецима, чине Црну Гору духовно очуваном. Бдин је пореди са Јапаном. Србији није потребан раздор са Црном Гором, тада би у будућем рату изгубила савез „40-45 хиљада одличних ратника, који вреде трипут толико војске обичне храбрости“, пише Бдин. Он је очигледно имао потпуно погрешну представу о Црној Гори краља Николе.

Данас је Црна Гора пуна писмених људи и пуна школа; сребро и злато далеко су од оскудице, и ако се не може назвати баш богатством; друмови не могу бити бољи; железница јури кроз један део земље и спаја Јадранско море са Скадарским језером; преко свих друмова јуре аутомобили и преносе пошту и путнике; Цетиње, негда манастир са пет до шест раштрканих кривињара, данас је модерна варош са електричним осветлењем, парковима, брдским шеталиштима, позориштем, библиотеком, музејем, итд.; некада се добро није знало ни да у Европи постоји један кутак који се зове Црна Гора, данас све велике силе и већи део сила другог и трећег реда имају при двору Краља Николе своје посланике; некада појединци и племена крвно завађени, данас је свуда потпун државни ред; спочетка без државне организације, данас су државне установе потпуно уређене; војска добро наоружана, с моралом достојан славних јој предака; радиност и трговина развијена; углед државни на највишем ступњу; спољни односи најбољи, изузевши, на жалост, братску Србију.

Бдин је сматрао да институције у Црној Гори функционишу боље него у Србији, За политичке затворенике и политичке прогоне краља Николе, тврдио је да су легитимно осуђени и прогањани.¹⁴

Осуђенике и затворенике није затворио ни осудио краљ Никола. Њих је осудио суд на јавном претресу, на који су били позвани да дођу сви који се интересују. Осуђени су јамачно на основу доказа и признања.

О краљу Николи Бдин је имао само речи похвале. Он је велика личност и државник, он није само „богодани песник, него и изврстан државник“. Истицао је да је краљ Никола у периоду нероди-

13 Исто, стр. 16.

14 Исто, стр. 22.

це, глади, исцрпљених државних финансија, давао свој новац да се црногорском народу купи храна. А ако није било довољно новца он и кнегиња Милена су давали своје драгоцености. Велика миграција Црногораца, поготово у Америку, је због сиромаштва, а не политичких прилика у Црној Гори, како неки приказују.

Интереси Србије и Црне Горе на Балкану су слични или готово идентични, тврди Бдин.

Погледајмо који су око нас, па ћемо схватити и колика нам је задаћа. Противници нашега уједињења у првом реду Аустро-Угарска и Турска, у другоме Бугарска, у трећем Арнаути, Грци и већина Хрвата. Да је само Аустро-Угарска па би било много и сувише; да је само Турска, опет много и одвише, а како ли је кад су сви ту? И свима толиким непријатељима ми у бојни сусрет шаљемо раздор за Црном Гором и народ који је истом у школи демократизма, слободоумља и самоуправе; који је све пре само не модеран и дисциплинован војник. Ако не буде чуда божја, ми ћемо скупо платити ову игру.¹⁵

Однос Србије према Црној Гори не сме бити империјалан, већ однос две равноправне државе, без обзира што је Србија неупоредиво већа. Између њих је заједнички непријатељ, Аустро-Угарска. „Однос просветних, финансијских и војних снага одредио је тачну границу интересних сфера једне и друге српске државе“.

Будућност подразумева утемељење две државе. Најтежи проблем су две династије.

Историја је хтела да два народа живе одвојено, да имају два владара, мада и једна и друга држава имају „дубоке фундаменте“, ни једна држава не може подвластити другу. „Једини је пут мирно срашћивање народа и држава, не дирајући у владаре“ тврди Бдин.

Многи сматрају да Црна Гора има подршку Русије. Но „осим доста љубави, лепих речи и обећања“ Русија даје недовољно новца за функционисање црногорске државе.

Наше односе са Црном Гором можемо полако већ сад удешавати тако, да до борбе око првенства и превласти не дође, па ипак да се постигне уједињење пошто извојујемо ослобођење. Треба се само запитати: Мора ли народно јединство представљати увек један владар? С аутократскога гледишта мора, с демократскога не мора и не сме. А ми хоћемо да смо у свему демократе. Чак и једнодржавље није неопходно за јединство народно, нарочито кад томе на путу стоје веома велике препреке као што је случај у нашем народу. Мудра политика савија се према приликама, а не пада сломљена у

¹⁵ Исто, стр. 31.

борби противу тих прилика ако су несавладљиве. Државно и народно јединство у лицу једнога владоаца коштало би Српство много крви, а можда и опстанка једне или друге српске државе, узевши спољне прилике у обзир. А и зашто бисмо се залагали за једно лице, за форму? Уједињење народно може се извести а да се не дира у владоце и династије. Време ће после и њих стопити у једно. Прилике су такве да другим путем не можемо ударити.¹⁶

Бдин је у „Главним потезима“ дао предлог за функционисање будуће заједничке државе. Два владара не би могли угрозити заједнички живот, нити „демократизам“ политичких интереса.

На пример: У свима односима створити слободну комуникацију народа и држава; у свима додирним тачкама уклонити што би тој комуникацији сметало; укинути посебност држављанства и прокламовати дужности и права једнака за све који из једне српске државе пређу привремено или стално у другу; извести јединство у монетној системи, у организацији војске и осталих државних установа; укинути царину, тако да је трговина сасвим без пограничних дажбина; војска да је једно тело, спољна политика једна, унутрашња према народном духу, док се и у томе поступно не изједначимо; једна основица у просвети, једни закони и једно највише заједничко законодавно тело.

Ово највише законодавно тело било би персонификација јединства, место што је то до сад био један владалац... Владатоци би били побочни полови, у исто доба и највиша извршна сила, свака у своме захвату. Разуме се да би ово највише заједничко законодавство и управно тело било као врста Горњег дома, према коме би данашње Народне скупштине примиле улогу Доњих домова.

Једне би године (или у једном периоду) Горњи дом заседавао у Београду, друге на Цетињу, а отварао би га онај владалац, у чијој престоници буде био. Може се удесити и да оба буду присутна. Спољни заступници бирали би се из обе државе и представљале би обе (министри резиденти, посланици итд.)¹⁷

Ипак, Србија је „неоспорно јача богатством, интелигенцијом и укупним јавним животом“ од Црне Горе. Ипак их везују будући заједнички задаци, ако им буде „суђено било да се бије Косово, бићемо га сложено, па заједно или пропали или новим животом оживели“ закључује Бдин.

16 Исто, стр. 34-35.

17 Исто, стр. 35.

ЛИТЕРАТУРА

- Ћоровић, Владимир, *Историја Срба*, Дом и школа, Београд, 2003.
- Надовеза, Бранко, *Србија и Источно питање*, Milirex, Београд, 2011.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Шта ће напоследку бити од Србије*, Београд, 1891.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија пред догађајима*, Београд, 1897.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија и Црна Гора*, Београд 1912.
- Радосављевић, Стеван-Бдин, *Србија у новим приликама*, Нови Сад, 1905.
- Станојевић, Станоје, *Народна енциклопедија*, Београд-Загреб, 1923.
- Станојевић, Станоје, *Историја српског народа*, Београд, 1926.

*Branko Nadoveza***STEVAN RADOSAVLJEVIC – BDIN ON
SERBIAN-MONTENEGRIN RELATIONS****Resume**

Stevan Radosavljević – Bdin considered the Serbian national question in the Balkans part of the general Eastern Question. He favored diplomacy, i.e. coming to terms with other Balkan peoples, including Turkey. In that respect he was opposed to the Serbian Radicals who favored exclusively military action against the Ottoman state in the Balkans. He saw three directions of Serbian national policy: toward Southern Serbia (“Macedonia”), Old Serbia (Kosovo and the Metohija) and Montenegro that he saw as a separate national and state entity of the Serbian people. In that context he pointed out that the Bulgarians had the same pretensions, especially toward Macedonia, so that a kind of agreement, even a political and military alliance with them had to be reached. In political terms he was a moderate adherent of the Obrenović dynasty, for which his career suffered while the Radicals were in power. He deemed there was much corruption and many incapable people in Serbian diplomacy and because of that he deemed Serbian national policy in grave danger at the turn of the century. He did not write on national policy toward the Serbs and other South Slav peoples in the Habsburg Monarchy.

Keywords: Stevan Radosavljević – Bdin, Serbia, national policy, Turkey, Macedonia, Old Serbia, Bulgaria, the Balkans, Montenegro.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ПОЛЕМИКЕ

273

Илија Петровић

О ЖИВОТУ И ДЕЛУ ДР ИГЊАТА ПАВЛАСА (1886-1942)

УДК 34:929 Pavlas I.

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.14>

Осврт

Илија Петровић

О ЖИВОТУ И ДЕЛУ ДР ИГЊАТА ПАВЛАСА (1886-1942)

Овај рад бави се јавним деловањем др Игњата Павласа при крају Великог рата, између двају светских ратова и непосредно пред немачки и мађарски напад на Југославију. Његов политички рад у новембарским данима 1918. године, када су Срби из Баната, Бачке и Барање одлучили да се присаједине Краљевини Србији, упоредив је само с улогом Јаше Томића у остварењу тога великог српског националног подухвата. Наредних двадесетак година делујући изван страначке политике и бавећи се својим адвокатским занимањем, дао је немерљив допринос развоју соколског и планинарског покрета, јачању веслачког спорта и окупљању српског народа у Савезу српских културних друштава у Новом Саду. Године 1941, 27. марта, када је било извесно да је рат неизбежан, вратио се политици и позвао Новосађане (и све присутне на великим двадесетседмомартовским манифестацијама у Новом Саду) да се, уједињени, „одупремо сваком ко угрози нашу независност”.

Страдао је у мађарској рацији у Новом Саду, 23. јануара 1942. године.

Вероватно се свако ко је први пут (а понеко богме и други пут, и трећи пут, и сваки пут) пролазио оном кратком улицом новосадском која, између парка и Спомен-дома краља Александра, спаја Дунавску и Булевар Михаила Пупина, при погледу на неку од плавих табли с ознаком „Улица др Игњата Павласа” запитао коме припада то име.

Заиста, ко је др Игњат Павлас? Игњат Павлас рођен је 6. јуна 1886. године у Горњем Михољцу, код Подравске Слатине, у Славонији, тада у Аустроугарској, данас у Републици Хрватској. Отац му се звао Иван, похрваћни Чех, римокатоличке вере, а мајка Јулијана, православна Српкиња. Не зна се које се године породица Павлас доселила у Нови Сад. Школске 1896/97. године уписао у први

разред Велике српске православне гимназије у Новом Саду, а „испит зрелости“, зван и велика матура, положио је 1904. године. Правне науке студирао је у Загребу и Будимпешти, где је, после положеног завршног испита, званог *ригороз* (строг испит, без израде докторске дисертације), стекао и докторски степен. Адвокатски испит положио је 1912. године у Будимпешти.

Године 1913. изабран је за члана Управног одбора Матице српске и у том својству остао је до наредних избора (1919). Од 1912. па до 1941. године водио је адвокатску канцеларију у Новом Саду. Био је ожењен Олгом са којом је имао једну ћерку. За време маџарске рације у окупираном Новом Саду, 23. јануара 1942, Игњат је ухапшен и заједно са женом Олгом, на новосадском Штранду, бачен под дунавски лед, тако да нема ни гроба.

Први пут после Другог светског рата, Игњат Павлас поменут је (именом, презименом и докторском титулом) у књизи *Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944 : књига I Бачка и Барања*, објављеној у Новом Саду 1946. године, на 301. страни. Други пут, његово име нашло се на споменику цивилним жртвама маџарске рације који је, 1970. године, под називом „Породица“ (ко зна због чега тако, ако не да се прећути маџарски злочин у Новом Саду) урадио вајар Јован Солдатовић (1920-2005). Трећи пут, име др Игњата Павласа, адвоката, у своју књигу *Рација у Јужној Бачкој* 1942, Нови Сад 1991, 310, уписао је историчар Звонко Голубовић (1931-2019). Четврти пут, почетком новембра 1993. године, у време када је Планинарско друштво „Поштар“ из Новог Сада организовало 13. ноћни марш по Фрушкој гори, састављачу овога текста дало се да приреди нешто опширнији програм те акције (добрим делом рађен по извештају “Свечани улазак српске војске у Нови Сад”, у *Српском листу*, гласилу новосадског Српског народног одбора), из кога је педесетак њених учесника тада први пут чуло за име др Игњата Павласа. Ови излети у Фрушку гору, ноћу, које “Поштар” организује још од 1981. године, посвећени су ослобођењима Новог Сада. Првих дванаест маршева, под називом *ноћни партизански марш*, одржавано је уочи 23. октобра, дана у који је Нови Сад ослобођен на крају Другог светског рата. Почев од тринаестог (1993), под називом *ноћни планинарски марш*, ови су маршеви пребачени на почетак новембра и посвећени 9. новембру 1918. године, дану у који је српска ослободилачка војска, при крају своје послесолунске офанзиве, победоносно ушла у Нови Сад и ослободила га од вишевековне угарске окупације.

Године 1996, у књизи *Војводина Српска 1918* (аутора и овога текста) на петнаестак страна пише се о Игњату Павласу и његовом доприносу ономе што је у историји забележено, али и много деценија прећуткивано, као непосредно присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији 1918.

Крајем деведесетих година, др Милан Бреберина, професор на Медицинском факултету у Новом Саду, управник Онколошке хирургије у Институту у Сремској Каменици, иначе члан Планинарског друштва “Поштар”, подстакнут “открићем” да ни најактивнији његови планинарски савременици у Новом Саду нису ништа знали (или су знали тек понешто) о раду новосадских планинара пре Другог светског рата, а поготово нико ништа није знао о почецима планинарства у Фрушкој гори, заинтересовао се за тему и упустио у истраживање. Наишао је, тако, и на име др Игњата Павласа, који није био “само први председник првог планинарског друштва у Новом Саду, него и човек најширег формата, посвећен јавном друштвеном раду без материјалног интереса”. Кључни резултат те потраге био је предлог да се 75. годишњица Планинарског савеза Војводине обележи именовањем једног од врхова Фрушке горе по др Игњату Павласу.

Наредне године, 2001, део некадашње Улице Жарка Зрењанина (између Дунавског парка и Спомен-дома краља Александра) у Новом Саду добио је назив Улица др Игњата Павласа.

То су, дакле, најосновнији подаци о др Игњату Павласу и о његовом помињању у времену док се историографија у Србији упорно односи потцењивачки према улози личности у историји.

Деловање др Игњата Павласа. Др Игњат Павлас био је врло значајна фигура у јавном животу Новог Сада и Војводине Српске током последње године Великог рата и између двају светских ратова, а у пословима везаним за присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији, новембра 1918, једино његова улога може бити упоредива с улогом Јаше Томића (1856-1922). Бавимо ли се тим видом његовог деловања, не можемо избећи потребу, и обавезу, да кажемо и коју реч више о општим војним и политичким приликама у том времену.

Најпре, у току припрема за рат, јула 1914. године, Аустроугарска је започела праву хајку против свих оних за које је веровала да јој нису довољно одани, да према Србији показују било какве симпатије, или да своју будућност виде изван оквира Хабзбуршке монархије. Како каже Милада Паулова (1891-1970), Чехиња, слави-

ста и византолог, „Срби су морали да окају своју српску народност, као народ, сви без разлике, и то губитком свега што нешто значи за човека: породичне среће, личне имовине и грађанских права”. И у Војводини Српској, као и по свим јужним провинцијама насељеним српским `живљем, почела су хапшења, интернације, прогонства и сви могући облици лишавања слободе и слободног кретања. По Новом Саду, на дан објаве рата, излепљен је проглас аустроугарског цара Фрање Јосифа (1830-1916) о „казненој експедицији” против Србије, а на Житном тргу (данас: Трг Марије Трандафил), пред постројеном војском и масом позваног грађанства, проглашено је увођење преког суда. Новосадска регимента одмах је положила заклетву и потом кренула на фронт. За њом, кроз Нови Сад пошао је на Србију и највећи број аустроугарских војних јединица. Већ 3. августа обустављен је рад свих српских установа: Српске читаонице, Српског сокола, Занатлијског кола, Трговачке омладине, Певачког друштва „Невен”, а дан касније листови *Застава*, *Браник* и *Српство* престали су да излазе. Ухапшен је и интерниран већи број виђенијих људи у граду...

У таквим условима, било је разумљиво што је јавна делатност српских људи, не само у Новом Саду већ и по свим јужним крајевима Аустрије и Угарске, била потпуно онемогућена.

„Хранићемо птиће ждраловиће”. Све тако било је скоро до самог краја 1917. године, „кад је рат утрошио последње снаге” и када је, у тешкој несташици хлеба, српском народу из Босне и Херцеговине запретила глад. Суочени са једним од „јахача апокалипсе”, многи су отуд кренули пут Славоније и Хрватске да тамо потраже спас. Бригу о њиховом прихвату и размештању најпре је преузео један српски одбор у Загребу, да би се 14. децембра исте године у тај племенити подухват укључио и тринаесточлани новосадски Средишњи одбор за Бачку, Банат и Барању. Председници тог Одбора били су Зорка Лазић (1878-1948), кћи Стевана Милетића, синовца Светозаровог, жена Симе Лукина Лазића (1863-1904), новинар и национални радник, и др Коста Хаџи (1868-1942), адвокат, а један од секретара био је и др Игњат Павлас, преко чије је адвокатске канцеларије ишла сва преписка Средишњег одбора у вези са смештајем ове деце. По повратку из интернације, на самом почетку 1918. године, Одбору се прикључио и Јаша Томић, политичар и новинар, оснивач и предводник Српске народне радикалне странке

Пошто је од власти добијена сагласност за такво деловање, новосадски Одбор позвао је „синове и кћери српскога народа у Бачкој, Банату и Барањи да журно саставе у своме месту одборе за

смештање Босанско-херцеговачке деце и за потпомагање Босанске сиротиње, те да ти одбори у народу напишу све, који желе примити децу или старије на исхрану и негу”.

Према подацима одбора у Новом Саду и Загребу, „само у Бачкој, Банату и Барањи и другим крајевима тадашње монархије (смештено је) у округлом броју 10.000 српске православне деце”. С пролећа 1919. године, највећи број ове деце вратио се у свој завичај. Доста њих остало је у Војводини Српској, у школи и на изучавању заната, да би се ту касније и скућили. Није био ни мали број девојака које су се ту и удале.

Војводина Српска у сусрет ослобођењу. Почетком јесени 1918. године политичке прилике у Угарској све више су се драматизовале, а у Средишњем одбору за прихватање деце у Новом Саду, тој превасходно хуманитарној организацији, постепено је сазрела и политичка мисао о потреби да Војводина Српска спремно дочека скоро ослобођење.

Кључни носилац те мисли био је Јаша Томић који се, паралелно са хуманитарним радом, бавио и темама од интереса за најскорију будућност Војводине Српске. Од осталих чланова тог одбора, Томићеву политичку логику прихватили су Ђорђе Велић, Душан Монашевић, Игњат Павлас, Мита Ђорђевић, Душан Марковић и Јоца Јовановић. Они су били језгро будућег Српског народног одбора у Новом Саду, коме је од самог почетка припала водећа улога у остварењу политичке замисли о присаједињењу Војводине Српске Краљевини Србији и који је обједињавао и усмеравао деловање свих српских и буњевачких народних одбора по Банату, Бачкој и Барањи. Припремне седнице за стварање Одбора држане су у адвокатској канцеларији др Павласа, у Дунавској улици 10 (на спрату), а кад је Одбор конституисан (3. новембра 1918), Јаша Томић изабран је за председника а др Павлас и Аркадије Варађанин (1844-1922), педагог и јавни радник, за потпредседнике. (Само шест дана касније, 9. новембра, Томић је поднео оставку на председничко место, пошто је изабран за политичког референта Српског народног одбора).

Како је 30. октобра 1918. године саопштена одлука угарске владе да њена војска положи оружје, маџарским војницима само је преостало да напусте дотадашње своје фронтове, да се „спакују” и почну да „напредују” према својој дотадашњој позадини. У том повлачењу, многи од њих пролазили су кроз Нови Сад и ту, 2. новембра, растерећени страха од онога што им се могло десити на ратишту, почели су да неконтролисано пуцају по граду. Са таквим се неприликама и рачунало у Српском народном одбору, јер је још на

једном од првих састанака решено да се у граду формирају српске народне страже.

Како је одстојање тог српског политичког тела у Новом Саду било познато власти, велики жупан новосадски Бела Матковић позвао је др Павласа и замолио га „да Срби ради одржања реда организују Народну стражу, а од њега добиће оружје”. Понуда је прихваћена без двоумљења.

У непосредној вези са тим договором, 3. новембра одржан је велики српски збор на Салајци, делу Новог Сада, у дворишту тамошње основне школе. Збору је присуствовало око две хиљаде грађана, председавао му је др Павлас, а главни говорник био је Јаша Томић. Павлас је тада обнародовао да у Новом Саду делује Српски народни одбор, после чега је приближно петсто млађих људи одабрано за рад у новоформираној Народној стражи. Будући народни стражари одмах су отишли до градске куће да преузму лично наоружање, а сутрадан су у Николајевском храму (заправо у порти) положили заклетву да ће поверену дужност обављати савесно.

Истота дана, Српски народни одбор одржао је своју прву јавну седницу у великој дворани Матице српске, на данашњем празном простору наспрам Танурџићеве палате. На тој седници усвојен је проглас чији је кључни став „да сваки народ има права сам одређивати својом судбином”, што је у овдашњим српским пословима значило да што пре треба створити услове „да дође до слободно изабране српске народне скупштине, која ће моћи одлучивати међу нама Србима у Угарској о правој жељи Српског Народа”. Дотле, одузето је право свим општинским и жупанијским органима да одлучују у име српског народа, Остављена је и могућност да се Одбор прошири новим „личностима из народа чим овај проглас потпишу, јер су о том већ вођени преговори”. Такође, са сигурношћу се рачунало да ће у Одбор ући и представници „осталих Јужних Словена”, а врата за сарадњу нису била затворена ни „заступницима осталих народа”.

И треба овде додати да су „за време неколико последњих седница одборских у канцеларији др Павласа новосадске госпође и госпођице шиле и спремале српске тробојне заставе, које ће једнога дана осванути на нашим кућама”.

Иначе, Српски народни одбор радио је у седницама и по секцијама. Бавио се организовањем здравствене службе и уређењем болница, прикупљањем новчане помоћи и других добротворних прилога, економским и финансијским пословима, а преузео је на себе да организује прихват, размештај и снабдевање бројних срп-

ских повратника из заробљеништва и интернације. Посебну секцију чинио је уреднички одбор *Српског листа*, тек покренутог гласила Српског народног одбора.

Др Павлас био је члан Секције за финансијске послове и члан пододбора „за спремање Изборног Реда и предлога за Велику Народну Скупштину”.

Петорица повереника, међу њима и Јаша Томић, били су задужени да одржавају контакте са цивилним властима у немачким, угарским и аустријским војним командама чије су се јединице, после повлачења из Србије, и даље задржавале у Новом Саду или су се у неред у кретале по Бачкој и Банату. У томе повереничком „тиму” није било др Павласа, али је наредних дана баш он, заједно са потпоручником Бошком Павловићем (1892-1946), повратником из аустроугарског заробљеништва у Араду (Румунија), који је, у договору са Српским народним одбором, у Новом Саду формирао српску војну полицију, заступао српску страну у преговорима са Маџарима и Немцима. Посебно значајан био је напор српских преговарача да немачку војну команду приволи да, пре повлачења свих јединица затечених у Новом Саду, „пешке а не већ спремљеним композицијама возова”, мостове на Дунаву сачува од било каквог разарања.

Ипак, припреме за сазив и одржавање Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена из Бачке, Баната и Барање биле су један од најзначајнијих послова Српског народног одбора у Новом Саду.

Српска војска улази у Бачку, Банат и Барању. У међувремену, 5. новембра увече, једно петочлано изасланство Српског народног одбора из Новог Сада, на челу с Игњатом Павласом, дошло је у Београд, у Дунавску дивизију, и затражило војну помоћ у сређивању прилика у Новом Саду и околини. Тамо се од Павласа могло чути да је власт Српског народног одбора била доста лабава, чак и у Новом Саду а немоли у унутрашњости. У Петроварадину се тада налазило још десетак хиљада немачких војника, али се веровало да ће се отуд повући већ наредног дана. „Повлаче се у реду и кажу да неће рушити комуникације ако их нико не сустигне (што ће рећи да српска војска не би требало да улази у сукоб са њима - ИП)... У Угарској је потпуна анархија. Војске више нема. У Осеку је све спремно за дочек српске војске. Сва територија до Осека слободна је. Услед немања власти неред се свуда шири”. Око две хиљаде српских војника задржано је у Новом Саду на повратку у отаџбину, а Немци их не дирају. Све у свему, изасланство је проценило да је „необходно да што пре дође наша

војска и уведе ред, јер је анархија на прагу”.

По договору, истом лађом коју је делегација користила за долазак у Београд и за повратак, упућено је у Сремске Карловце десет официра и тридесет подофицира, „где ће од приспелих српских војника из ропства комбиновати један цео батаљун” и, потом, старати се о одржавању реда до одласка Немаца”. Међу њима, најстарији по чину био је мајор Војислав Бугарски (рођен 1877, у Ратковићу, код Рековца, умро после 9. новембра 1938) највероватније послат циљно: будући да по Бачкој и Банату то презиме није баш ретко, веровало се да ће он за војвођанске Србе бити пријемчив по „завичајној линији”, те да је најбоље да се на челу војне јединице која ће се старати о реду (и бити нека врста ослободиоца) нађе неко за кога војвођански Срби могу помислити да је „њихов”.

Пошто су се и преостали немачки војници повукли из Петроварадина и Новог Сада, јединица коју је Војислав Бугарски у међувремену формирао у Сремским Карловцима, могла је кренути у поход на север, преко Дунава.

Дотле, у вечерњим сатима 8. новембра, уз најаву да ће у току наредног преподнева у Нови Сад стићи српска војска, Српски народни одбор преузео је градску управу новосадску у своје руке. Остављајући градском магистрату да до даљег отправља редовне послове, с тим што је у свако одељење делегирао по једнога свог члана, Одбор је могао обзнанити „да је у граду и околини завладала сигурност и безбедност и да нема основе никаквој бојазни од Несрба, нити туђинске војске”.

А на појутарје Митрова дне, 9. новембра у 10 часова, у Нови Сад ушли су Коњички ескадрон и једна група официра која је, на челу са мајором Војиславом Бугарским, и у Петроварадину, у пролазу, формирала јединице за одржавање реда. Овај догађај забележен је у *Српском листу*, у броју 4. од 28. октобра/10. новембра 1918. године као „вечито значајан славан дан... (када) је победоносна славна српска војска свечано ушла у Нови Сад”. Претходницу Српске војске дочекали су чланови Српског Народног Одбора предвођени др Игњатом Павласом. Затим се све крену у Нови Сад. Напред су ишли чланови петроварадинског и новосадског Народног Одбора, за њима командант овог одељења као претходница јуначке српске војске, мајор Војислав Бугарски, а за њим одељење српске коњице, па онда пешадија. На мајора и његове официре и војнике осу се силно цвеће, урнебесни радосни усклици српској војсци, Краљу Петру, престолонаследнику Александру, принцу Ђорђу, Француској, Енглеској и Америци проламали су ваздух; многи су плакали од

радости гледајући ове српске јунаке, како озбиљна лица иду за својим командантом. Праћени тако радосним, одушевљеним усклицима пролазили су ови заточници слободe Дунавском улицом и Главном улицом. У Дунавској улици појави се лепо уоквирена слика Њ. В. краља Петра. Кад народ угледа краљеву слику, коју два војника високо уздигнуту ношаху на челу колоне, народно одушевљење достиже врхунац.

Пред Матицом Српском се мајор Бугарски на челу својих војника заустави. На балкону се Матичину догле испустише чланови Народног Одбора на челу са својим председником Јашом Томићем. Настаде свечана тишина. Јаша Томић је ту мајора Бугарског и српску војску поздравио... одушевљеним говором”

Истога дана, заједно с Јашом Томићем и Митом Клициним, др Павлас учествовао је у раду српско-буњевачког Одбора Социјалдемократске странке у Угарској, а расправа „о начелу самоопредељења народа” (ојачана чињеницом да се српска војска већ налази у Новом Саду) навела је поверенике ове Странке да се прикључе политичкој акцији новосадског Српског народног одбора усмереној на присаједињење Војводине Српске Краљевине Србији.

Дванаестог новембра, на новосадској обали дунавској др Игњат Павлас дочекао је команданта Дунавске дивизије Драгомира Милојевића (1874-1942), као и припаднике 8. пешадијског пука на челу са командантом, артиљеријским потпуковником Душаном Тодоровићем. Истога дана, пуковник Милојевић пренео је, формално, сву цивилну власт у Новом Саду на Српски народни одбор. Дан касније, 13. новембра, због тога што су у вођењу јавних послова исказивали пасиван отпор, сви затечени челници појединих градских служби били су смењени, а на њихова места постављена су лица блиска Српском народном одбору или његови чланови.

Примирје. Једанаестог новембра, у српску Врховну команду стигла је депеша из Новог Сада којом изасланик угарске владе извештава о спремности за наставак преговора о примирју.

Само један сат касније, војвода Живојин Мишић (1855-1921) примио је из Солуна депешу од команданта Савезничке војске:

„По заповести маршала Фоша непријатељства се обустављају од 11. новембра у 11 часова (француско време). Савезничке трупе неће прелазити до новог наређења линију постигнуту до тога дана у тај час”.

За сваки случај, преко свог официра за везу у Солуну, српска Врховна команда одмах је поставила питање да ли се обустава непријатељстава односи само на Немце или се тиче и Маџара. Официр за везу, иако му је командант Савезничке војске усмено пренео поруку да се примирје односи и на Маџаре, дао је своју поверљиву „процену ситуације”: „Пошто из Париза још нису стигли услови закљученога примирја, наређење обуставе непријатељстава не треба да нас задржава у окупацији територије, која се може извести нарочито у Банату”. По прилици, војни изасланик је ту своју процену наслонио на једно наређење команданта савезничких снага на Солунском фронту, генерала Луја Франше д’Еперае (1856-1942) од 3. новембра да „српска војска треба дакле да избаци у напред што скорије потребна одељења на све територије које су наклоњене Југо-Словенском покрету, у Банат, Босну, Херцеговину, Хрватску и т. д. да би пружили руку елементима који има да се организују”.

У складу са тим, и имајући у виду поруку српског посланика у Паризу Миленка Веснића (1863-1921) да француска влада неће улазити „у никакве преговоре са Угарском”, српска војска запутила се према северу.

Српском народном одбору у Новом Саду, као средишњем за Банат, Бачку и Барању, преостало је да се окрене пословима везаним за присаједињење тих крајева Краљевини Србији.

Са ким и како. Питање да ли се Краљевини Србији прикључити непосредно или преко Загреба, односно тамошњег Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба, за Србе из Баната, Бачке и Барање, за чланове Српског народног одбора у Новом Саду било је искомликовано већ и чињеницом да је једна група војвођанских демократа, окупљена око Петра Коњовића (1883-1970), Васе Стајића (1878-1947), Тихомира Остојића (1865-1921) и Душана-Дуде Бошковића (1881-1966), за свој рачун улазила у преговоре и са Народним вијећем и са српском владом. Коњовић је чак наговештавао могућност (највероватније по налогу Народног вијећа из Загреба) да би у Нови Сад, зарад организовања жандармерије у Банату, Бачкој и Барањи, на подручју које је, добрим делом, већ контролисала српска војска, могло из Загреба доћи седамдесетак хрватских (аустроугарских!) официра.

Са циљем да се „евентуално и на лицу места” утиче на начин којим ће се Банат, Бачка и Барања присајединити Краљевини Србији, 17. новембра у Новом Саду, у Матици српској, на састанку најављеном као „поверљив”, нашла се једна петнаесточлана група виђених Срба из Војводине Српске, међу њима и петорица Београђана родом из

ових крајева: др Богдан Гавриловић (1864-1947), математичар, ректор Београдског универзитета и потоњи председник Српске краљевске академије наука, грађевински инжењер Јован Смедеревац (1854-1920), Милан Шевић (1866-1934), философ, слависта и германиста, професор Универзитета, др Мита Лукић, професор, преводилац и лексикограф, први директор Трговачке академије у Београду, и Михаило Мика Илић.

Скуп се одржавао у сенци демократских (Коњовићевих, и осталих) покушаја да воду сврну на своју воденицу. Најпре, било је замишљено да се Одбор Југословена из Јужне Угарске, чији су оснивачи били Коњовић и Стајић, из Загреба пресели у Нови Сад и да се, наводно, стави на расположење тамошњем Српском народном одбору. Уистину, они су баратали својим уверењем да је српски министар Момчило Нинчић (1876-1949), у разговору са њима исказао расположење да се Банат, Бачка и Барања присаједине Краљевини Србији преко Загреба, иако се, по сведочењу др Милана Петровића (1879-1952), тих дана „међу нама по Новом Саду говорило да је Никола Пашић (1845-1926) одлучно за Томићеву тезу”, пошто би „директно присаједињење Војводине Србији значило јачати позицију Србије у натезањима са Загребом”. Насупрот тој логици, долазак Стајићевог и Коњовићевог Одбора у Нови Сад требало би да ослаби стварни утицај новосадског Српског народног одбора на доношење будуће одлуке о уједињењу.

До сукоба тих двеју логика, Томићеве и Коњовићеве, морало је доћи кад-тад, а прва прилика за то указала се на управо поменутом „поверљивом” састанку у Матици српској. И Коњовић и Томић, носиоци супротстављених идеја о присаједињењу, бранили су своје ставове позивајући се на Момчила Нинчића. Коњовић који је као делегат Народног вијећа из Загреба послат „на рад” у Војводину Српску, први се срео са министром Нинчићем и “добрио савет, да се у Новом Саду у Скупштини изрече спајање Војводине преко Загреба”. И Јаша Томић био је у Београду нешто касније (4. новембра, заједно са др Павласом и Васом Стајићем), али је „добрио на том истом месту упутство, да Војводина изрече одмах уједињење са Београдом, односно са Србијом. Он је о томе имао у своме нотесу записку, оверовљену потписом самога министра Момчила Нинчића”. У међувремену, код Нинчића су били вршачки прота Божидар Поповић (1859- ?), Пера Милорадовић из Панчева, и још неки и, чини се, чули су исто оно што и Коњовић који ни за црту није одступао од своје замисли да се Војводина окрене Загребу.

Томић је на то Коњовићево инсистирање реаговао толико жустро да се једном од учесника, Марку Протићу (1882-1936), свештенику из Суботице, могло учинити да ће конференција због тога пропасти. Он је, наиме, сведочио да је излаз из ћорсокака нашао Богдан Гавриловић „запретивши да неће дозволити излазак из зграде никоме ко не потпише његову редакцију оба предлога”. Та „редакција”, према писању Марка Грлице, предвиђала је да се спор изглади тако што би се у уједињење кренуло „преко Загреба, а уколико се тамо не би прогласило уједињење са Београдом, да Војвођани једнострано прогласе уједињење са Краљевином Србијом”.

Пошто се инсистирало на Нинчићевим изјавама, затражено је да др Павлас „рефереше” о чему се тамо стварно радило.

С разлогом је то учињено јер се др Павлас, у друштву са Јашом Томићем и Васом Стајићем, срео 4. новембра у Београду са српским министром Момчилом Нинчићем и, највероватније, од њега чуо да су му у посети били Коњовић и другови, да су му изложили своје „загребачко” опредељење и да се он, у начелу, није противио могућности да се присаједињење оствари и на тај начин. Како то пише Мита Ђорђевић у *Споменици ослобођења Војводине* (странице 43-44), др Павлас „реферисао је поводом извиђаја, шта је истина у исказу министра Др. Момчила Нинчића, да ли оно, што је рекао Јаши Томићу, или оно, што је рекао Петру Коњовићу и друговима. Др. Павлас уверио се, да је министар заиста рекао Јаши Томићу, да народна скупштина Баната, Бачке и Барање непосредно преко Београда ради на ослобођењу и оцепљењу од Угарске, а с друге стране, да је заиста рекао и Петру Коњовићу и др. да глас нашега народа из ових крајева пренесе загребачко Народно Вијеће у Београд и на Мировну Конференцију, због којих је навода избио неспоразум у претконференцији која је била 4. новембра у Новом Саду. Министар је зато рекао и једно и друго, да би оставио одрешене руке Народној Скупштини у Новом Саду, и о овоме отвореном питању заузме своје становиште”.

Др Павлас је овим својим сведочењем одлучујуће допринео да се страсти смире и одбаце ставови несрпски оријентисаних војвођанских демократа окупљених око Петра Коњовића и Васе Стајића, животно заинтересованих да се Срем, Банат, Бачка и Барања окрену Загребу а не Београду, те да се на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Новом Саду (25. новембра 1918) прихвати став Јаше Томића о непосредном присаједињењу Бачке, Баната и Барање Краљевини Србији.

После тога, Српском народном одбору (који је, за разлику од безначајног утицаја демократских политичара, представљао стварну српску политичку власт у Банату, Бачкој и Барањи), само је преостало да, у складу са својим апсолутно већинским опредељењем за непосредно присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији, припреми предлог одлука за Скупштину. На другој страни, поједини демократи почели су да се хладе према Загребу, а Васа Стајић чврсто је остао уз Народно вијеће. Стајић је, заправо, остао веран свом бескрајно потцењивачком ставу изреченом у сусрету са министром Нинчићем да, за њега, Стајића, „мишљење званичне Србије није меродавно”, јер „српска влада данас јесте, сутра није”, а мисао о народном јединству преживеће и њу.

Суштина овог размимоилажења није се тицала само начина на који би Срби из тадашње Угарске кренули у присаједињење Србији, него и њихових коначних циљева: Јаша Томић и Игњат Павлас недвосмислено су били за српско уједињење, док је Васа Стајић, особа сумњивих моралних квалитета, био несрпски, чак и антисрпски, наклоњен Загребу.

Велика народна скупштина. Видели смо, прва српска војна јединица ушла је у Нови Сад 9. новембра, а мајор Војислав Бугарски, њен командант, преузимајући власт донео је одлуку о распуштању Народне страже. Ипак, Стража није одмах разоружана већ је наставила са деловањем још седам-осам дана, када је замењена редовном војском. У међувремену, растерећен бриге о очувању безбедности, Српски народни одбор окренуо се остваривању своје политичке замисли о отцепљењу Баната, Бачке и Барање од Угарске и изналажењу форме за улазак у Србију, односно у будућу југословенску државу. Носилац тих послова био је један петочлани одбор у саставу: Јаша Томић, др Милан Петровић, др Игњат Павлас, Мита Клицин и Павле Татић (1881-1944), с основним задатком да припреми изборни ред за Велику народну скупштину и нацрт скупштинских одлука.

Изборни ред проглашен је 17. новембра, уз најаву да ће Скупштина бити одржана 25. новембра 1918. године, са почетком у 11 сати, у великој сали хотела Гранд (касније: хотел „Слобода”, па Дом Југословенске народне армије, односно Дом Војске Југославије, данас управна зграда Војвођанске банке). Право гласа дато је свим Србима, Буњевцима и осталим Словенима старијим од двадесет година, а бирачко право, и активно и пасивно, добиле су и жене. Број посланика утврђује се по општинама, тако да на сваких хиљаду душа буде изабран по један. Наложено је да се изборна

процедура заврши до 23. новембра, како би се Скупштина могла одржати у заказано време. „Пошто је Примирје закључено, а преговори о миру већ су на прагу, морала се Народна скупштина Бачке, Баната и Барање журно сазвати”.

С обзирим на различиту политичку оријентацију појединих чланова пододбора (по двојица радикала и демократа и један социјалист), предлог скупштинских одлука није се могао припремити а да се још једном не супротставе два већ добро позната гледишта о могућностима за уједињење.

Према првом схватању, које су заступали несрпски оријентисани демократи окупљени око Тихомира Остојића и Петра Коњовића, Војводина је саставни део Државе Словенаца, Хрвата и Срба (СХС), формиране 29. октобра 1918. године, са владом коју је оличавало постојеће Народно вијеће. Без обзира на претходне ратне догађаје, демократе су Државу СХС и Краљевину Србију третирали као факторе равноправне у поступку за уједињење, због чега нису ни помишљали да би се Војводина у тај чин могла упустити друкчије него преко Загреба.

Вероватно ни сви радикали нису у почетку били спремни да се до краја заложу за директно присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији, али су се временом приклонили схватању Јаше Томића да је такво решење најкорисније. „Своје уверење да Војводина треба да се присаједини непосредно Србији, Јаша Томић је образлагао првенствено националним разлозима. Сматрао је да је природно да се Срби у Војводини уједине најпре са Србијом, те да се тако уједине делови српског народа, а потом да, заједно са Србијом уђу у заједничку државу.

Плашећи се могућности да до уједињења југословенских земаља не дође, Томић је сматрао да за Војводину може бити врло ризично да се присаједини Држави Словенаца, Хрвата и Срба, те да тако остане ван граница Србије. Јаша Томић се није слагао ни са тада владајућом доктрином о једном јединственом народу. У том је мишљењу он био прилично усамљен, али је доцнији историјски развитак дао пуну потврду његовој бојазни од изградње државне заједнице на тој погрешној претпоставци. Јаша Томић није никада оспоравао потребу и историјску нужност формирања заједничке југословенске државе (у којој би будуће националне границе трију конститутивних народа: Срба, Хрвата и Словенаца, биле јасно дефинисане - о чему регент Александар, у тренутку док је *самопроглашавао* уједињење, није водио рачуна - ИП). Његов наводни великосрпски став није дошао до израза ни у једном од докумената који су поднети Великој народној

скупштини... Изабравши пут уједињења преко Београда, Томић је настојао да на тај начин истакне и улогу Србије у рату. По његовом мишљењу, Србија је, и са унутрашњег и међународног становишта, представљала далеко значајнији чинилац уједињења од Народног вијећа СХС. Била је међународно призната држава, имала је своју војску, а у балканским и светском рату огромним жртвама стекла међународни углед и славу, док је Држава Словенаца, Хрвата и Срба била састављена од територија бивше хабзбуршке монархије, која је ратовала против Србије и победничких сила Антанте, те никако не може бити равноправан субјект уједињења. Улазак српске војске у Војводину још више је ојачао позиције оних снага које су желеле да Војводина претходним присаједињењем Србији, а не Држави Словенаца, Хрвата и Срба уђе у заједничку државу”.

Само неколико дана касније, 25. новембра, Велика народна скупштина састала се у Новом Саду. Васа Стајић, иако биран за посланика, тамо се није појавио, пошто је, према сопственом признању, испред ње *побегао* у Загреб. Отуд је још једном покушавајући да војвођанске Србе гурне у наручје Хрватској, Српском народном одбору послао извештај „да је у Загребу изгласано уједињење, те да нема смисла посебно прикључење Србији”.

Велика народна скупштина није се на таква размишљања обазирала, она је донела одлуке које су, у међувремену, биле за њу припремљене.

И тако, како је било и договорено, у понедељак 25. новембра 1918. године (12. новембра по старом календару), састала се у Новом Саду Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Бачкој, Банату и Барањи. Тачно у једанаест сати, унијатски прота Јован Храниловић (1855-1924) отворио је Скупштину, после чега је, на предлог Мите Клицина, известиоца Кандидационе комисије, у председништво изабрано „осам председника из угледних војвођанских општина”, међу њима и др Игњат Павлас из Новог Сада.

Душан Тушановић, у име Одбора за оверење (данас би се рекло: за верификацију мандата), објавио је да је „према приспелим изборним записницима заступљено у Народној Скупштини 211 општина са 757 посланика. Од тих 757 посланика има 578 Срба, 84 Буњевца, 62 Словака, 21 Рус, 3 Шокца, 2 Хрвата, 6 Немаца, 1 Мацар. Међу посланицима има и седам женскиња”. У складу с изборним редом, у раду Скупштине учествовали су и чланови Српског народног одбора из Новог Сада који нису изабрани за посланике, али није познат број оних који су то право користили. У запис-

нику није остављен ни траг о присуству четворочлане делегације коју је на Скупштину упутио румски Збор изасланика народних већа да пренесе текст Резолуције којом се Срем дан раније непосредно присајединио Краљевини Србији. (На списку који је аутор овог текста објавио у својој књизи *Војводина Српска 1918*, Нови Сад 1996, налази се 758 посланика из 206 општина. Како се верификационој комисији није пријавило пет посланика из трију банатских општина - од тога, двојица из двеју општина којих нема у списку, и тројица из четрнаесточлане кикиндске делегације - а од изабраних нису се појавили Васа Стајић из Новог Сада и Славко Шећеров из Српског Крстура, биће да су Скупштини присуствовала 753 посланика).

Радном делу Скупштине председавао је др Игњат Павлас.

Предлог Скупштине да „заузме политичко становиште” образложио је Јаша Томић. Суштину свега оног што је било садржано у припремљеној „политичкој резолуцији” он је истакао у одговору на сопствено питање да ли Војводина Српска добро чини тражећи прикључење Краљевини Србији.

„Ако питамо срце, казаће, учинили сте по мени; ако питамо памет, и она ће нам то казати. Није било могуће обратити се ма на коју другу државу, да нас заступа на светском дивану, на договору о миру. У Антанти има јачих држава од Србије, има и угледнијих, има их културнијих, али ни једна није тако омиљена као данас Србија... Наш је положај овде тежак. Али кад ступи Србија, раскрвављена Србија на великом дивану, а кроз њене рањаве груди види се и велика душа њена. Па кад каже Србија: Изгубила сам силну крв! А у Банату, Бачкој и Барањи има много крви од моје крви, и та крв живи, и тамо живе кости мојих поломљених костију, које страдају, па кад та Србија каже: Дајте ми моју крв и моје кости, да би могла живети и ја и они, зар може бити државе на светском дивану, која је сме и може одбити? И Србија ће тражити ону крв и кости браће Буњеваца и других Јужних Словена, које су тако сличне њенима”.

Томићеву закључну констатацију да „најкраћи и најбољи пут за остварење тежња Срба, Хрвата и Словенаца води преко Београда”, Скупштина је потврдила повицима „тако и никако друкчије”. Стога, и без обзира на погледе војвођанских демократа окренуте ка Загребу и његовом Народном вијећу, кључна одлука Велике народне скупштине (једна од четири), под редним бројем 2, није ни могла бити доведена у питање. Она гласи:

„Прикључујемо се Краљевини Србији, која својим досадањим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност, напредак у сваком правцу, не само нама, него и свима словенским народима, који с нама заједно живе”.

Уз ову „политичку резолуцију” усвојена је и њена допуна којом се свим „несрпским и несловенским народима, који остају у нашим границама, обезбеђује свако право, којим желе да као мањина очувају и развијају народно биће”, али се, по принципу узајамности, иста та права захтевају и од држава у којима ће се, после разграничења, наћи Срби, Буњевци и Шокци.

Иако су све скупштинске одлуке усвојене једногласно, војвођански демократи касније ће их третирати као „победу радикалске, великосрпске идеје Јаше Томића”, а пристајање истих тих радикала на будуће уједињење у јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца, демократи су искористили као ослонац да предложе посебну резолуцију од које се очекивала висока аутономија Војводине у будућој држави. Предлагачи ове резолуције понашали су се као да никакве угарске окупације у Војводини није било током претходних векова, као да делови Српске Земље северно од Саве, Дунава и Драве нису ослобођени војном активношћу српске војске и у њој бројних српских добровољаца рођених на тек ослобођеном подручју, као и да ће јужну и западну границу Војводине Српске повући „Антантина балканска војска” и баш као да се нова држава Срба, Словенаца и Хрвата ствара са циљем да постане упориште већ виђене многодеценијске борбе за аутономију Срба из „бивше Угарске”.

Макар колико тај предлог био штетан и у правном и у политичком погледу, јер је потпуно обезвређивао утицај српског војничког и националног фактора на текуће догађаје, усвојен је једногласно, „уз бурно одобравање”:

„Банат, Бачка и Барања у границама, које повуче Антантина балканска војска, проглашује се данас 12/25. новембра 1918. на Великој народној скупштини на основу узвишеног начела народног самоодређења оцепљеним, као у државоправном, тако и у политичком и привредном погледу од Угарске”.

Било како било, несумњиво је да су антиаутономистичке одлуке Велике народне скупштине усвојене највише заслугом Радикалне странке окупљене око Јаше Томића. Радикали, дугогодишњи борци за аутономију Срба у старој Угарској, били су одлучно против аутономије у новој југословенској држави. Како је Јаша Томић

говорио, нова држава била је толико разнородна у свим областима живота, да би аутономија и федерализам на националној основи угрожавали њен суверенитет и интегритет. На основу историјског искуства у Хабзбуршкој монархији, он је сматрао да се треба „оканути аустријских старудија”, јер не ваља разбијати оно што у измењеним условима мора бити целовито. „Припазите браћо, на нас које је одљуљала колевка Аустро-Угарске: Аустро-Угарску расцепканост могли су створити само разни народи. А они који траже и данас расцепкану Србију, нека не говоре о једном народу са три имена, јер њихов захтев открива оно што они неће да признају, а то је да ми нисмо један народ”. Са киме ћемо и куда ћемо, питао се Јаша Томић, не одбијајући „заједницу са најближом браћом” Словенцима и Хрватима, „али нас (војвођанске Србе) пустите на груди душевне, јуначке и демократске Србије: хоћемо да обучемо српску кошуљу, јер нам је она најближа и после тога заогрнућемо се огртачем Југословена”.

Народна управа. Занемаримо ли протоколарне појединости (поздравне брзојаве, химну, аплаузе), Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена Баната, Бачке и Барање окончала је своје заседање доношењем одлуке о именовању Великог народног савета и налогом да тај Савет оформи Народну управу као свој извршни орган. У складу са тим, два дана касније (27. новембра), формирана је Народна управа са једанаест одсека, неке врсте министарстава. На челу сваког одсека стајао је Народни повереник а Повереништво унутрашњих послова поверено је др Игњату Павласу.

Иако улога Народне управе и њене надлежности нису биле сасвим одређене, она је одмах објавила да „данашњим даном ступа у звање и вршиће сва она права и дужности које су угарској влади припадале” на територији коју је у Банату, Бачкој и Барањи запосела српска војска. Народној Управи успело је „да на целом територију успостави врло брзо ред и редован јавни живот”, а један од корака у том смислу јесте и њена одлука од 4. децембра да се, пошто им је одато признање за дотадашњи рад, распусте сви народни одбори и сва народна већа на подручју Баната, Бачке и Барање.

Двадесетак дана касније, Народна управа заузела је сличан став и према сопственом постојању. На предлог свог председника др Јована Лалошевића (1870-1935), она је 26. децембра 1918. године одлучила да поднесе оставку Великом народном савету (ономе ко је и именовао њене чланове), о чему је одмах брзојавно извештена и Српска влада у Београду. Наредног дана прослеђена је и писмена

оставка са потписима свих повереника.

Требало је да прође нових двадесет дана да би, 16. јануара 1919. године, Министарство унутрашњих дела Краљевства СХС затражило да Народна управа настави с администровањем „до коначног решења”.

Првог фебруара, представници појединих одсека Народне управе преселили су се у Београд и укључили у одговарајућа министарства, а Народна управа са свим одсецима у Новом Саду, осим за просвету, пољопривреду, исхрану и снабдевање, социјалне реформе и за народно здравље, ликвидирана је на пленарној седници одржаној 11. марта 1919. године. Наредног дана објављено је да је Народна управа престала са радом.

Др Павлас између двају светских ратова. После Великог рата, др Игњат Павлас повукао се из политичког живота и посветио, осим адвокатури (једно време био је и правни заступник Матице српске), јавном друштвеном раду, највише соколском покрету и планинарству.

Од 1910, др Павлас био је секретар новосадског соколског друштва “Светозар Милетић”, од 1930. до 1941. старешина Новосадске соколске жупе и члан Старешинства југословенског Савеза сокола. О том виду његове делатности, бар за сада, премало се зна, тек толико да је за време његовог старешинства, у Новом Саду, у Улици др Игњата Павласа (раније: Жарка Зрењанина), подигнут Соколски дом („Спомен-дом краља Александра”), познат и као Дом културе, здање у коме је годинама деловало Српско народно позориште, а данас је ту смештено и Позориште младих.

Планинарски део Павласовог животописа подробније је истражен а за то је најзаслужнији др Милан Бреберина. Према сопственом „признању”, када се заинтересовао за ову тему, др Бреберина је најпре почео да у Матици српској чепрка по књижном фонду и Рукописном одељењу, тражећи, прелиставајући и ишчитавајући старе књиге и часописе, писма појединих планинара, и слично, све у нади да ће нешто изронити из већ поодавно запретане планинарске прошлости.

„Одједном, преда мном се појавио читав један нови свет, имена људи за које никада нисам чуо, нити су моје планинарске колеге за њих чуле; радило се о најугледнијим људима предратног Новог Сада, практично о друштвеној елити. Читаве генерације планинара, или људи који су најлепши део свога живота посветили Фрушкој гори, биле су избрисане из историје нашег града, затомљене и проглашене

за народне непријатеље. Ређала су се имена: др Игњат Павлас, адвокат др Милорад Попов (1885-1961), судија др Владимир Белајчић (1887-1971), Гаја Грачанин (1904- ?), апотекар Јован Гросингер (1864-1952), туристички радник Јосиф Паквор (1900-1979) и многи, многи други”, али је међу њима, ван сваке сумње, најзначајније било име др Игњата Павласа.

Према речима др Бреберине, планинарење је до Великог рата у Новом Саду било неорганизовано и засновано искључиво на љубави ретких појединаца према Фрушкој гори и њиховом повременом одласку у природу.

Права вредност планинарења и јесте у томе да човеку омили лепоту природе, ојача тело, умири растрзане живце и освежи животну радост... Међутим, у планину не смемо уносити политику и полемику, природа не познаје и не признаје ни верске, ни социјалне, ни политичке, ни националне разлике... у природи, у планини сви су људи једнаки, равноправни. Циљ планинара је: да омладину и друге навикава на живот, рад у планинама, да васпитава особине као што су: дружељубље, скромност, упорност, присебност, умешност, сналажљивост, спремност, отпорност и издржљивост”.

Као планинар и председник Планинског друштва „Фрушка Гора“, др Павлас испољио је изванредне и организационе и људске квалитете. Организовао је изградњу првих планинарских домова у Фрушкој Гори, на Змајевцу 1926. и Осовљу 1927. године, а касније и на планини Рудник код Горњег Милановца. Започео је и акцију за изградњу планинарског дома на Иришком венцу, који је био завршен 1934. године (за време Другог светског рата оштећен, после рата одузет од планинара, обновљен и данас служи као хотел). Организовао је бројна повереништва и подружнице Друштва широм Војводине, чак и у селима, а такође и по средишњој Србији и Босни. Организовао је, преко Туристичке секције Друштва „Фрушка Гора“, прва маркирања планинарских стаза по Фрушкој Гори, укупно преко 300 км, а организовао је и штампање прве и, током наредних шездесетак година, једине планинарске карте Фрушке Горе.

Када је 1932. године одлучио да се потпуно посвети раду у Соколском друштву и повуче са челног места у Планинарском друштву, изабран је за доживотног почасног председника овог Друштва.

Године 1930, уз незаобилазну улогу др Павласа (али и његовог планинарског пријатеља др Владимира Белајчића), у оквиру новосадског Соколског друштва формирана је луткарска секција,

из које је наредне године настало Луткарско позориште, претеча данашњег Позоришта младих.

Неколико година (дуже од свих) био је председник Веслачког клуба „Данубиус” у Новом Саду.

Више година, све до избијања Другог светског рата, био је председник Савеза културних друштава, националне друштвене организације у Новом Саду, која је окупљала педесет два удружења.

Код Јосипа Шосбергера читамо да је др Игњат Павлас „за пријем у слободно зидарство пријављен у Ложу *Митрополит Стратимировић* 7. децембра 1929. а инициран је 4. марта 1930. године“, те да је „у Ложи био изузетно активан и цењени члан”.

Године 1930. одликован је Орденом Светога Саве II реда.

27. март 1941. Јавни живот др Игњата Павласа у Новом Саду започет је патриотским радом, а тако се и завршио. Према писању новосадског листа „Дан” од 28. марта 1941. године, у догађајима од 27. марта, „пошто је завршена конференција представника националних организација у Спомен-дому, испред Дома, где се већ налазила огромна маса света, образована је поворка „која је прошла кроз десетак новосадских улица и, манифестујући тако „радост због ступања на престо нашег младог Краља Петра Другог, кличући Његовом Величанству Краљу, јуначкој народној војсци и Југославији”, стигла на Трг ослобођења (данас: Трг слободе). Тамо је пред „неколико десетина хиљада лица, цео Нови Сад”, као главни говорник др Павлас, који је између осталог рекао да се „уједињени, одупремо сваком ко угрози нашу независност”, а мањинским суграђанима да им „наш народ... признаје право на несметан културни развој, али само под условом да и они цене слободу нашег народа онако како је ценимо и ми”.

Ка крају животног пута. Не зна се шта се наредних скоро десет месеци дешавало са др Игњатом Павласом, а једино је извесно да је он све то време живео у Новом Саду.

Како то стоји у књизи *Саопштења о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944*, Нови Сад 1946, мада су маџарске „окупаторске трупе ушле у Бачку и Барању без ратних операција и без борбе (Маџарска је рат Југославији објавила 11. априла 1941 - ИП)... ипак су окупаторски војници одмах по свом уласку свугде, готово у сваком месту починили читав низ бездушних и зверских злочина. Сви ти злочини су масовно, плански и смишљено извршени над мирним, ненаоружаним, незаштићеним

и недужним цивилним словенским и јеврејским становништвом”. Један од видова тих злочина била је и присилна депортација свих особа „које нису имале завичајно право у овим крајевима на дан 31. октобра 1918. године, а стварно се морао иселити и сваки онај, који се није родио у Бачкој”.

Ако већ као „недомицилан”, односно рођен у Славонији, није био обухваћен депортацијом, није неупутно поставити и питање како се др Павласу могло десити да заборави на свој четвртвековни национални рад и да се, пред налетом маџарског отворено анти-српског окупационог режима, задржи у Новом Саду. Утолико пре што му није могло бити непознато са каквом је и коликом страшћу, „систематски, смишљено и нехумано”, обављана депортација српског становништва из добровољачких насеља у Бачкој, као и други поступци усмерени на „постизавање сврхе: истребљивање словенског и јеврејског живља из ових крајева”, поступци који су наговестили основне смернице будуће окупаторске политике.

Те „основне смернице” маџарске окупаторске политике, др Јозеф Гебелс (1897-1945), немачки министар пропаганде, 26. априла 1941. године, на 334. страни свог дневника, описао је следећим речима: „Маџари се понашају као животиње. Наши фолксдојчери радије би остали са Србима него да постану део Маџарске”, а њих је на себи искусио и др Игњат Павлас: заједно са женом Олгом, 23. јануара 1942. године, у маџарској рацији у Новом Саду, на новосадском Штранду бачен је од лед дунавски, тако да му се ни гроб не зна.

Споменичко обележје за Павласа. Током лета 1999. године радило се на обележавању 75. годишњице организованог планинарства у Војводини, па је, тако, крајем августа, др Милабн Берберина предложио УО Планинарског савеза Војводине да се други по висини врх у Фрушкој Гори (531 м), до тада безимен, назове Павласов чот. Предлог је прихваћен. Постављено је и споменичко обележје (кенотаф) у виду зидане камене пирамиде, са два уграђеним плочама. На једној пише (уместо 1885, требало је да стоји 1886) : „Павласов чот, 531 м Др Игњат Павлас (1885-1942) оснивач планинарског друштва Фрушка гора у Новом саду 1924. године“, а на другој: „Споменик подижу планинари Новог Сада и Адвокатска комора Војводине“.

Уочи шездесете годишњице трагичне смрти др Игњата Павласа, 19. јануара 2002. године, новосадско планинарско друштво „Поштар“ организовало је Први меморијал др Игњата Павласа – излет од Беочин Села преко Осовља, Црвеног чота (539 м), Павла-

совог чога (531 м) и Исиног чога (522 м) до Бранковца и назад до Беочин Села.

Павласов меморијал постао је акција покрајинског значаја, а ове године (2019) одржан је осамнаести пут.

Има ли у Новом Саду места за Павласову бисту. У уверењу да то Нови Сад дугује своме заслужнику, 27. јануара 2007. године састављач овога текста послао је писмо (у приближно двеста редова) којим је представницима српске радикалске власти у Новом Саду предложио да се на почетку Улице Игњата Павласа, између Апотеке и зграде некадашње Службе друштвеног књиговодства, постави биста др Игњата Павласа, српског националног посленика, уз Јашу Томића најистакнутије личности у времену док је током октобарских и новембарских дана 1918. године припремана и доношена одлука о присаједињењу Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији. Иако се поменути догађаји не могу истински разумети без улоге др Игњата Павласа, показало се да, немајући разумевања за прошлост свога Града, новосадски челници нису мислили ни на његову будућност.

Непуних шест година касније, 13. новембар 2012, подстакнут сазнањем да је Град Нови Сад управо обележио 9. новембар, своју годишњицу ослобођења од мађарске окупације при крају Великог рата, тај безуспешни предлог, у безмало истом тексту, обновљен је у писму тадашњем градоначелнику Новог Сада. Ништа ни од тога.

Године 2017, предложено је председнику војвођанске Владе да Покрајина Војводина преузме на себе тај дуг, али и то је прошло без одговора.

Коначно, почетком јануара 2019. године, једнострана „преписка“ са челницима Града Новог Сада и Покрајине Војводине уступљена је новосадском Соколском друштву, не би ли оно, у сарадњи са Матицом српском, покушало доћи до решења.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Социјална политика* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include text-boxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

- **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

- **приликом навођења извора са Интернета** (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчиллов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.”

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.sopolitika.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу: pr@ips.ac.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Житиште : Ситопринт). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISBN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364